

UNIWERSYTET W BIAŁYMSTOKU

WYDZIAŁ PRAWA

mgr Olga Skorulska

nr albumu: 62374

***WPLYW ZACHOWANIA OFIARY PRZESTĘPSTWA
ZGWAŁCENIA NA ROZSTRZYGNIĘCIE SĄDU KARNEGO
W POLSKIM SYSTEMIE WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI***

Rozprawa doktorska przygotowana
w Katedrze Postępowania Karnego
pod kierunkiem naukowym
prof. dr. hab. Cezarego Kuleszy

Białystok 2024

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	5
WSTĘP	8
Rozdział I PRZESTĘPSTWO ZGWAŁCENIA W POLSKIM KODEKSIE KARNYM NA TLE STANDARDÓW EUROPEJSKICH	17
§ 1. Wprowadzenie	17
1.1. Historyczna ewolucja znamion przestępstwa zgwałcenia w polskich kodeksach karnych	18
§ 2. Znamiona przestępstwa zgwałcenia w polskim Kodeksie karnym	24
2.1. Przedmiot ochrony przestępstwa zgwałcenia	25
2.2. Strona przedmiotowa przestępstwa zgwałcenia	32
2.3. Podmiot przestępstwa zgwałcenia	53
2.4. Strona podmiotowa przestępstwa zgwałcenia	62
§ 3. Przestępstwo zgwałcenia na tle standardów europejskich	68
3.1. Konwencja z Lanzarote jak źródło ochrony dzieci przed przemocą seksualną	69
3.2. Konwencja Sтамбуlska jak podstawa europejskiego standardu ochrony wolności seksualnej	72
3.3. Ochrona ofiar przestępstwa zgwałcenia w świetle aktów prawnych Unii Europejskiej	83
3.3.1. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii	83
3.3.2. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw	85
Rozdział II PRZESTĘPSTWO ZGWAŁCENIA W UJĘCIU WIKTYMOLOGII KRYMINALNEJ	90
§ 1. Wprowadzenie	90
1.1. Pojęcie i nurty wiktymologii	91
1.2. Przedmiot badań wiktymologii w ujęciu historycznym	96
§ 2. Pojęcie ofiary przestępstwa, wiktyimizacji kryminalnej i potencjału wiktyimizacyjnego	101
2.1. Pojęcie ofiary przestępstwa	101
2.2. Pojęcie wiktyimizacji kryminalnej	105

2.3. Pojęcie potencjału wiktyimizacyjnego	108
§ 3. Rola w genezie przestępstwa jako kryterium wiktymologicznej klasyfikacji ofiar.....	112
§4. Rola ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia	121
4. 1. Ewolucja koncepcji przyczynienia się ofiary do przestępstwa	121
4.2. Współczesne spojrzenie na rolę ofiary w przestępstwie zgwałcenia	128
§ 5. Wiktyimizacja kryminalna przestępstwem zgwałcenia w Polsce w świetle statystyk	135
§ 6. Konsekwencje psychiczne pokrzywdzenia przestępstwem zgwałcenia.....	144
Rozdział III POKRZYWDZONY PRZESTĘPSTWEM ZGWAŁCENIA W POLSKIM PROCESIE KARNYM.....	150
§ 1. Wprowadzenie.....	150
1.1. Ustawowa definicja pokrzywdzonego.....	151
1.2. Rola pokrzywdzonego w postępowaniu karnym.....	155
§ 2. Zmiana trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia	159
§ 3. Pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia jako źródło informacji w procesie karnym	170
3.1. Tryb składania zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa zgwałcenia	171
3.2. Tryb przesłuchania pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia w charakterze świadka	174
3.3. Problematyka odmowy składania zeznań przez pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia	187
3.4. Wyłączenie jawności rozprawy jako wyraz ochrony pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia	190
§ 4. Pozakodeksowe uregulowania w zakresie postępowania z pokrzywdzonymi przestępstwem zgwałcenia.....	193
4.1. Wytyczne Komendanta Głównego Policji	193
4.2. Wytyczne Prokuratora Generalnego	197
Rozdział IV WPLYW ZACHOWANIA OFIARY PRZESTĘPSTWA ZGWAŁCENIA NA ROZSTRZYGNIĘCIE SĄDU KARNEGO W ŚWIETLE BADAŃ EMPIRYCZNYCH.....	204
§ 1. Wprowadzenie.....	204
§ 2. Metody, technika i narzędzia badawcze.....	208
§ 3. Wyniki badań	215
3.1. Dane identyfikujące spraw, obraz statystyczny pokrzywdzonych.....	215
3.2 Wpływ zachowania ofiary w chwili popełnienia czynu na rozstrzygnięcie sądu w sprawach o zgwałcenie	218
3.3 Wpływ zachowania pokrzywdzonego w trakcie postępowania karnego na rozstrzygnięcie sądu w sprawach o zgwałcenie	242

§ 4. Podsumowanie wyników badań	254
WNIOSKI KOŃCOWE	260
BIBLIOGRAFIA	267
Akty prawne	267
Literatura	271
Orzecznictwo.....	294
Źródła internetowe	299
SPIS TABEL	303
SPIS WYKRESÓW	304
ANEKS.....	306

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Źródła prawa

k.c.	Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93).
k.k.	Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997 Nr 88 poz. 553, ze zm.).
k.p.k.	Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555 z póź. zm.).
k.w.	Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (Dz. U. 1971 Nr 12 poz. 114, ze zm.).
d.k.k.	Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 94).
EKPCz	Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284).

2. Czasopisma i promulgatory

BPK	Biuletyn Prawa Karnego
Cz.PKiNP	Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dz. U.	Dziennik Ustaw
FP	Forum Prawnicze
MoP	Monitor Prawniczy
OSA	Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego
OSASz	Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Szczecinie
OSNK	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Karna
OSNKW	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Karna, Wojskowa
OSNPG	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSNPiPr.	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, dodatek do pisma Prokuratura i Prawo

OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
PiP	Państwo i Prawo
Prok. i P.	Prokuratura i Prawo
PPK	Przegląd Prawa Karnego
PS	Przegląd Sądowy
ZP	Zeszyty Prawnicze
KZS	Krakowskie Zeszyty Sądowe

3. Organy

ETPCz	Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
SO	Sąd Okręgowy
SR	Sąd Rejonowy

4. Inne

art.	artykuł
cyt.	cytat
cz.	część
dop.	dopis
m.in.	między innymi
nast.	następny (-a, -e)
np.	na przykład
nr	numer
ok.	około
op. cit.	opus citatum
pkt.	punkt (-u)
poz.	Pozycja
r.	rok
red.	redakcja
RP	Rzeczpospolita Polska
RPO	Rzecznik Praw Obywatelskich
s.	strona

t.	tom
tj.	to jest
tw.	tak zwany
UE	Unia Europejska
ust.	ustęp
w zw.	w związku
wyr.	wyrok
z.	zeszyt
zd.	zdanie
ze zm.	ze zmianami
zob.	zobacz

WSTĘP

Zgwałcenie jest niewątpliwie przestępstwem złożonym, zarówno pod względem prawnomaterialnym, jak i wiktymologicznym czy procesowym. Ujęcie znamion przestępstwa z art. 197 Kodeksu karnego¹ na gruncie polskiej ustawy karnej różni się od ich ujęcia na gruncie aktów prawa europejskiego, a różnice te stanowią przedmiot dyskusji doktryny polskiego prawa karnego. Na przestrzeni ostatnich lat w polskiej procedurze karnej ewoluowała także procesowa ochrona pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej, częściowo w związku z potrzebą zapewnienia przez polskiego ustawodawcę prawidłowej implementacji wymogów konwencyjnych i unijnych. Najciekawszą perspektywą, z jakiej można analizować przestępstwo zgwałcenia, wydaje się jednak perspektywa wiktymologiczna – ewolucja spojrzenia na rolę ofiary w genezie zgwałcenia jest procesem niezwykle ciekawym, w sposób nierozwierzalnie związanym z dynamicznymi zmianami społecznymi i obyczajowymi, których jesteśmy świadkami w ciągu ostatnich dziesięcioleci. Dalszy rozwój idei feministycznych i równościowych istotnie przemodelował sposób rozumienia szeroko pojętej przemocy ze względu na płeć, w tym niewątpliwie - przemocy seksualnej.

Przedmiotem badań niniejszej rozprawy doktorskiej jest pozycja ofiary (pokrzywdzonego) przestępstwa zgwałcenia w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości, i jej wiktymologiczne uwarunkowania. Celem badań jest, przede wszystkim, analiza wpływu zachowania ofiary przestępstwa zgwałcenia na rozstrzygnięcie sądu karnego. W zamierzeniu autorki analiza tego wpływu ma być holistyczna, a zatem chodzi zarówno o zachowania ofiary w momencie zaistnienia czynu zabronionego (czy nawet przed jego zaistnieniem) – czyli zachowania *tempore criminis*, ujmowane z perspektywy wiktymologicznej; jak i o zachowania ofiary (pokrzywdzonego) już podczas trwającego postępowania karnego – czyli zachowania *tempore procedendi*. W tym ostatnim przypadku chodzi więc raczej o czynności procesowe (które, zgodnie ze swoją definicją, są zachowaniami uczestników postępowania wywołującymi określone skutki prawne)². Powyższe wymaga jednak

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997 Nr 88 poz. 553, ze zm.). Dalej jako: k.k..

² P. Hofmański, S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2023, s. 49.

przedstawienia także kontekstu doktrynalnego oraz systemowego, w związku z czym celem pracy jest również uporządkowanie literatury w zakresie ewolucji postrzegania roli ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia oraz w zakresie procesowej ochrony pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej na gruncie polskiego systemu wymiaru sprawiedliwości.

W ramach niniejszej dysertacji autorka używa pojęć „ofiara” i „pokrzywdzony”. Choć zostaną one szczegółowo zdefiniowane w dalszych częściach rozprawy, to już na wstępie wskazać należy, że autorka posługuje się tymi terminami, co do zasady, w zależności od kontekstu, w jakim prowadzone są rozważania. Posługiwanie się pojęciem „ofiary” umożliwia bowiem odniesienie się do dotyczącej jej problematyki w szerszym zakresie – również wykraczającym poza ramy postępowania karnego. Jest to istotne zwłaszcza z uwagi na opisywane w pracy okoliczności *tempore criminis* popełnienia przestępstwa zgwałcenia (a nawet okoliczności mające miejsce jeszcze przed popełnieniem czynu zabronionego – dopiero w trakcie kierowania sytuacji prowadzącej następnie do zdarzenia przestępnego). Pojęciem „pokrzywdzony” autorka posługuje się zatem przy okazji omawiania regulacji karnoprosesowych na gruncie polskiego porządku prawnego. Z kolei wszędzie tam, gdzie rozważania wykraczają poza kwestie procesowe, autorka sięga natomiast po wiktymologiczny termin „ofiara”. Po termin „ofiara” autorka sięga także w kontekście standardów europejskich, gdyż omawiane w ramach dysertacji akty prawa międzynarodowego posługują się nim, nie zaś przyjętym na gruncie polskiego prawa karnego terminem „pokrzywdzony”.

Podjęcie tematyki dotyczącej ofiar przestępstwa zgwałcenia uzasadnione jest dynamicznymi przeobrażeniami kulturowymi, jakie dokonały się na przestrzeni ostatnich dekad, zwłaszcza w obszarze wartości wyznawanych powszechnie (przez przedstawicieli zachodnich kultur) i ich hierarchii, sposobu pojmowania seksualności i roli obyczajności w tym pojmowaniu. Sfera obyczajności i seksualności jest płaszczyzną niezwykle wrażliwą na oceny społeczne, ściśle związaną z moralną, etyczną i religijną postawą każdego człowieka, przy tym podlegającą nieustannym zmianom związanym ze zmianami światopoglądowymi społeczeństwa³. W związku z tymi zmianami konieczne wydaje się redefiniowanie zgwałcenia nie tylko w odbiorze społecznym, ale również

³ J. Karaźniewicz, *Specyfika postępowań karnych dotyczących przestępstw seksualnych – wybrane zagadnienia*, „Studia Prawnoustrojowe” 2016, nr 31, s. 73.

prawnym. I o ile potrzeba modyfikacji znamion przestępstwa zgwałcenia jest już przedmiotem badań polskiej doktryny prawa karnego⁴, o tyle sposób postrzegania roli ofiary w przestępstwie zgwałcenia nie jest obecnie przedmiotem naukowego dyskursu w Polsce, zwłaszcza na gruncie nauk prawnych. Dotychczas nie zostało także empirycznie zweryfikowane to, w jaki sposób (wobec zachodzących zmian społecznych i kulturowych, a także wobec kształtowania się doktryny w przedmiocie postrzegania roli ofiary w zgwałceniu) kształtuje się orzecznictwo sądów karnych w sprawach o zgwałcenie: na ile postawy i zachowania pokrzywdzonych są obecnie uwzględniane przez sądy przy orzekaniu w przedmiocie winy oskarżonego oraz, ewentualnie, czy wpływają na wymiar orzeczonej kary.

Istotnym impulsem do badań nad wpływem zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sądu karnego była również analiza monografii E. Bieńkowskiej pt. *Wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sprawy o zgwałcenie*⁵. W jej ramach badaczka zaproponowała, na podstawie przeprowadzonej analizy akt spraw o zgwałcenie, aby sytuacje, w których ofiara odegrała pewną rolę w genezie zgwałcenia objąć terminem „przyczynienia się” ofiary do popełnienia przestępstwa⁶. E. Bieńkowska wyróżniła rodzaje tego przyczynienia się⁷ oraz wykazała istotną korelację pomiędzy tymi rodzajami przyczynienia się a rozstrzygnięciem sądu karnego⁸. Współczesny społeczny brak akceptacji dla takiego sposobu pojmowania roli ofiar w genezie przestępstwa zgwałcenia uzasadniał potrzebę ponownego, po bez mała 40 latach, przeprowadzenia badań nad tym zagadnieniem, z uwzględnieniem współczesnego tła społeczno-kulturowego.

Przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody jest znane doktrynie polskiego prawa - na gruncie nauk cywilistycznych jest ono

⁴ Zob. np. M. Płatek, *Zgwałcenie. Gdy termin nabiera nowej treści. Pozorny brak zmian i jego skutki*, „Archiwum kryminologii” 2018, tom XL, s. 263-325; S. Cieślik, *Zgoda dysponenta dobra prawnego na wkroczenie w sferę wolności seksualnej (analiza prawnoporównawcza modelu przyjętego na gruncie polskiego Kodeksu karnego oraz koncepcji Yes Means Yes)*, Cz. PKiNP 2018, z. 11, s. 69-84. Szerzej o znamionach zgwałcenia na gruncie polskiej ustawy karnej i standardu międzynarodowego w kolejnych rozdziałach pracy.

⁵ E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sprawy o zgwałcenie*, Wrocław – Warszawa 1984.

⁶ *Ibidem*, s. 68-69.

⁷ *Ibidem*, s. 69, 145.

⁸ Szczegółowa analiza wyników badań została przeprowadzona w rozdziale II „Przestępstwo zgwałcenia w ujęciu wiktymologii kryminalnej”.

uwzględniane przy miarkowaniu odpowiedzialności deliktowej. Koncepcja przyczynienia się została przeniesiona na grunt nauk karnych przede wszystkim z uwagi na treść przepisu art. 46 k.k., który stanowi, że sąd karny przy orzekaniu o obowiązku naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę stosuje przepisy prawa cywilnego. Dalsze prawnokarne rozważania na temat przyczynienia się do przestępstwa związane są także z faktem, iż zachowanie się pokrzywdzonego należy do tzw. dyrektyw szczegółowych wymiaru kary, które stanowią konkretyzację i rozszerzenie dyrektyw ogólnych z art. 53 § 1 k.k.⁹. Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego - *ocena prawidłowości zachowania pokrzywdzonego, ma bardzo istotne znaczenie w perspektywie odpowiedzialności karnej oskarżonego (...). Podstawą odpowiedzialności karnej za przestępstwa skutkowe jest bowiem ustalenie, że danej osobie można zarzucić naruszenie reguł ostrożności w postępowaniu z dobrem prawnym. Niekiedy do powstania skutku w sensie empirycznym przyczyniają się zachowania więcej niż jednej osoby, z których każde może naruszać reguły bezpieczeństwa*¹⁰.

Mimo istotnych zmian, jakie zaszły w ciągu ostatnich dziesięcioleci w sposobie definiowania przedmiotu ochrony przestępstw seksualnych, a także w obszarze społeczno-kulturowego podejścia do seksualności w ogóle, nadal istnieje jednak wiele stereotypów w obszarze pojmowania przemocy seksualnej (o czym w dalszych częściach rozprawy). Zwalczanie przestępczości seksualnej wydaje się zatem zadaniem trudnym, wymagającym stosowania właściwych procedur, ale także przygotowania funkcjonariuszy organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości i placówek medycznych do odpowiedniego traktowania pokrzywdzonych oraz wypracowania i wykształcenia należytych postaw społecznych wobec zjawiska przestępczości seksualnej – i na wielu płaszczyznach w ostatnich latach obserwuje się rozwój i intensywne działania mające na celu poprawę przepisów prawa, jak i pozanormatywnej rzeczywistości w zakresie podejścia do ofiar przestępstwem seksualnych¹¹. Wobec powyższego autorka uznała za zasadne zbadać czy, i ewentualnie w jakim zakresie, zmianie uległo także postrzeganie zachowania ofiary przestępstwa zgwałcenia w ramach funkcjonowania polskiego

⁹ M. Kowalewska-Lukuć, *Ogólne dyrektywy wymiaru kary*, Prok. i P. 2016, nr 9, s. 7-8.

¹⁰ Wyrok SN z 22.05.2019 r., V KK 227/18, LEX nr 2681255.

¹¹ J. Karaźniewicz, *Specyfika postępowań karnych... op. cit.*, s. 74

systemu wymiaru sprawiedliwości - czy to zachowanie ma obecnie wpływ (i jeśli tak, to w jakim zakresie) na rozstrzygnięcie sądu karnego.

Z uwagi na tak zarysowany przedmiot badań i cele badawcze, oraz w związku z nowym kontekstem społeczno-kulturowym, należało skonstruować następujące problemy badawcze:

1. Jak przebiegała ewolucja postrzegania ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej i co wpłynęło na nią w największym stopniu?
2. Jak kształtował się rozwój procesowej ochrony pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości i co miało najistotniejszy wpływ na ten rozwój?
3. Czy przedmiotem ustaleń sądu karnego w sprawach o zgwałcenie jest zachowanie (*tempore criminis*) ofiary przestępstwa?
4. Czy, i ewentualnie w jaki sposób, ustalenia sądu dotyczące zachowania (*tempore criminis*) ofiary przestępstwa zgwałcenia mają wpływ na rozstrzygnięcie sądu karnego w zakresie odpowiedzialności karnej oskarżonego i wymiaru kary orzeczonej w rozstrzygnięciu?
5. Czy standardy międzynarodowej ochrony wolności seksualnej ma wpływ na orzecznictwo polskich sądów karnych?
6. W jakim zakresie, w sprawach o zgwałcenie, stosowane są konsensualne metody zakończenia postępowania oraz mediacja?
7. Jaki jest wpływ pokrzywdzonego na stosowanie konsensualnych metod zakończenia postępowania oraz mediacji w sprawach o zgwałcenie?

Sformułowanie powyższych problemów badawczych pozwoliło na postawienie następujących hipotez:

1. Postrzeganie ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej ewoluowało od traktowania ich jako współkreujących zdarzenie przestępne i ponoszących za nie odpowiedzialność - aż do uznania potrzeby zapewnienia ofiarom szerokiej ochrony przed wtórną wiktyimizacją, na co zasadniczy wpływ miały dynamiczne zmiany społeczno-kulturowe.
2. Zachowanie (*tempore criminis*) ofiary przestępstwa zgwałcenia nie jest przedmiotem ustaleń sądu czynionych na etapie postępowania jurysdykcyjnego.

3. Treść tych ustaleń, w ślad za poglądami doktryny, nie ma obecnie wpływu na rozstrzygnięcie sądu karnego – ani na zakres odpowiedzialności karnej oskarżonego, ani na wymiar orzeczonej kary.
4. Międzynarodowe standardy ochrony wolności seksualnej mają ograniczony wpływ na orzecznictwo polskich sądów karnych w sprawach o zgwałcenie.
5. Konsensualne metody zakończenia postępowania oraz mediacja stosowane są w sprawach o zgwałcenie w ograniczonym zakresie.
6. Okolicznością istotnie wpływającą na ograniczone stosowanie konsensualnych metod zakończenia postępowania oraz mediacji w sprawach o zgwałcenie jest brak zgody pokrzywdzonego.

W związku z treścią problemów i hipotez badawczych oraz z uwagi na cel badań w niniejszej pracy wykorzystano następujące metody badawcze: metodę analizy piśmiennictwa, metodę dogmatyczną, metodę analizy orzecznictwa sądowego, metodę statystyczną oraz metodę badań dokumentów (znajdujących się w aktach spraw karnych o przestępstwo z art. 197 § 1 i 2 k.k.). Metoda analizy piśmiennictwa oraz dogmatyczna zostały częściowo uzupełnione o metodę historyczną, w zakresie opisu ewolucji znamion przestępstwa zgwałcenia na gruncie polskich kodeksów karnych. Dobór metod był uzasadniony podjętą tematyką rozprawy oraz potrzebą przedstawienia pozycji ofiary (pokrzywdzonego) przestępstwa zgwałcenia w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości w sposób rzetelny i kompleksowy. W ramach przygotowywania rozprawy żadna z zastosowanych metod badawczych nie miała charakteru wiodącego, wszystkie przyczyniły się do poznania problemu zgodnie z założonymi celami badawczymi.

Metoda analizy piśmiennictwa (polegająca na przeglądzie istniejącej już literatury dotyczącej przedmiotu badań) oraz metoda dogmatyczna (polegająca na analizie przepisów prawa) pozwoliły na: prześledzenie ewolucji znamion przestępstwa zgwałcenia na gruncie polskich ustaw karnych; uporządkowanie dotychczasowej wiedzy w zakresie kwestii materialnoprawnych dotyczących przestępstwa zgwałcenia w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości; przedstawienie analizy pozycji ofiar przestępstwa zgwałcenia w ujęciu wiktymologii oraz podsumowanie zagadnień karnoprosesowych dotyczących pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia na gruncie przepisów

polskiego Kodeksu postępowania karnego¹². Analizując i interpretując obecnie obowiązujące przepisy prawa dotyczące przestępstwa zgwałcenia i przemocy seksualnej, przy pomocy metody analizy orzecznictwa sądowego przedstawiono także orzecznictwo SN i polskich sądów powszechnych. Dokonano przeglądu orzeczeń sądowych wydawanych w sprawach przestępczości seksualnej, w szczególności dotyczących przestępstwa zgwałcenia oraz pozycji ofiary (pokrzywdzonego).

W ramach opracowywania przedmiotu badań, analizie poddano statystyki udostępnione przez Komendę Główną Policji na stronie internetowej www.statystyka.policja.pl, dotyczące liczby stwierdzonych, wykrytych oraz wszczętych postępowań w sprawach o zgwałcenie w Polsce w latach 1999-2021; oraz dane Głównego Urzędu Statystycznego w zakresie liczby ofiar przestępstwa zgwałcenia w Polsce w latach 2016-2021 wraz z podziałem ze względu na płeć i wiek. Skorzystanie z metod statystycznej umożliwiło graficzne zaprezentowanie wyników liczbowych dotyczących analizowanych danych oraz uporządkowanie wiedzy w zakresie dynamiki i skali występowania przestępstwa zgwałcenia w Polsce.

Dla osiągnięcia najważniejszego z celów badawczych - zweryfikowania wpływu zachowania ofiary przestępstwa zgwałcenia na rozstrzygnięcie sądu karnego - autorka zdecydowała się na sięgnięcie po metodę badań dokumentów znajdujących się w aktach spraw sądowych¹³. Pierwotnie założeniem autorki było również przeprowadzenia badań metodą sondażu diagnostycznego (przy użyciu techniki ankietowania). Mając jednak na uwadze cele badawcze oraz problemy i hipotezy badawcze należało dojść do wniosku, że metoda ta jest nieprzydatna do zweryfikowania tych ostatnich – metoda sondażu diagnostycznego mogłaby bowiem raczej zweryfikować indywidualne poglądy respondentów¹⁴, natomiast nie miała szansy rozstrzygnąć zasadniczych problemów

¹² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555 z późn. zm.). Dalej jako: k.p.k.

¹³ Dalej jako: badania aktowe.

¹⁴ Przy użyciu tej metody prowadzono zagraniczne badania dotyczące mitów o zgwałceniu. Były one prowadzone w oparciu o kwestionariusze służące do oceny zgody na różne stereotypowe spostrzeżenia na temat przemocy seksualnej. Jednym z najczęściej stosowanych dotychczas kwestionariuszy jest Illinois Rape Myth Acceptance Scale (IRMA-SF). Liczy on 20 pozycji opisujących popularne przekonania na temat przestępstwa zgwałcenia. Osoba badana ocenia te pozycje na 5-stopniowej skali gdzie 1 – „stanowczo się nie zgadzam”, a 5 – „stanowczo się zgadzam”. Inne kwestionariusze służące do badania mitów o zgwałceniu, oparte na tym samym schemacie, to Rape Supportive Attitude Scale oraz, najbardziej zgodny ze współczesną wiedzą na temat mitów o zgwałceniu, Acceptance of Modern Myths About Sexual Aggression Scale. Zob. A. E. Łyś, *Mity i stereotypy na temat przemocy seksualnej – geneza, konsekwencje, wyzwania* (w:) *Nierówności społeczne. W trosce o otwarcie horyzontów edukacji*, K. Błasińska, S. Pasikowski, G. Piekarski, J. Ratajkowska-Pasikowska (red), Gdańsk 2015, s. 121-122. (117-134)

badawczych rozprawy – tj. przynieść odpowiedzi na pytania dotyczące obiektywnego wpływu zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sądu karnego.

Wobec powyższego w ramach prowadzenia badań empirycznych na potrzeby niniejszej rozprawy przeanalizowano akta spraw karnych o przestępstwa z art. 197 § 1 i 2 k.k. zakończonych w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r. we wszystkich sądach rejonowych okręgu białostockiego Apelacji białostockiej: Sądzie Rejonowym w Białymstoku, Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim i Sądzie Rejonowym w Sokółce.

Wiktymologiczno – procesowy charakter rozprawy odzwierciedla jej budowa. Praca została podzielona na 4 zasadnicze części:

- I. Materialnoprawną - która stanowi niejako wprowadzenie do dalszych, zasadniczych rozważań. Z uwagi na fakt, że zagadnienie z zakresu znamion przestępstwa zgwałcenia jest już wyczerpująco opisany w literaturze, a także z uwagi na wiktymologiczno-procesowy charakter pracy, odstąpiono w niej od szczegółowej analizy karnomaterialnej przestępstwa zgwałcenia, charakteryzując jego znamiona jedynie w stopniu stanowiącym punkt wyjścia oraz tło do prowadzenia dalszego wywodu. W ramach rozdziału I pt. „Przestępstwo zgwałcenia w polskim Kodeksie karnym na tle standardów międzynarodowych” scharakteryzowano znamiona przestępstwa zgwałcenia wynikające z polskiej ustawy karnej, ze szczególnym uwzględnieniem jego przedmiotu ochrony, i zestawiono je z unijnymi standardami w zakresie ochrony przed przestępstwami seksualnymi.
- II. Wiktymologiczną. W jej ramach, w rozdziale II pt. „Przestępstwo zgwałcenia w ujęciu wiktymologii kryminalnej” ukazano przestępstwo zgwałcenia w ujęciu wiktymologicznym: przeanalizowano zagadnienia wprowadzające do problematyki roli ofiary w genezie przestępstwa, zaprezentowano historyczne koncepcje roli ofiary w przestępstwie zgwałcenia oraz zestawiono je ze współczesnym spojrzeniem na ofiary przemocy seksualnej. Rozważania te zostały uzupełnione analizą danych statystycznych dotyczących występowania przestępstwa zgwałcenia w Polsce, a także refleksjami o psychologicznych skutkach przemocy seksualnej.
- III. Procesową. W jej ramach, w rozdziale III pt. „Pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia w polskim procesie karnym”, przedstawiono zagadnienia wprowadzające, w tym definicję ustawową terminu „pokrzywdzony” oraz rolę

pokrzywdzonego w procesie karnym. W dalszej kolejności scharakteryzowano zmianę trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia i odmienności proceduralne związane z odebraniem od pokrzywdzonego zgwałceniem zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa oraz ze składaniem przez niego zeznań w charakterze świadka. Końcowo przedstawiono problematykę odmowy składania zeznań oraz jawności rozprawy w sprawach o zgwałcenie.

- IV. Badawczą. Na końcu, w rozdziale IV pt. „Wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie w świetle badań empirycznych” opisano empiryczną weryfikację wpływu zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie, dokonaną na podstawie przeprowadzonych badań dokumentów znajdujących się w aktach spraw sądowych. W rozdziale tym opisano metody, techniki i narzędzia badawcze, którymi posłużono się w ramach przeprowadzonych badań; a także przedstawiono opis danych identyfikujących badane sprawy, obraz statystyczny pokrzywdzonych w nich występujących; oraz, przede wszystkim, wyniki badań weryfikujące problemy i hipotezy badawcze przedstawione we wstępie.

Pracę wieńczą wnioski końcowe, gdzie zamieszczono syntetycznie ujęte podsumowania rozważań z poszczególnych rozdziałów, wraz z konkluzjami z przeprowadzonych badań empirycznych.

Niniejsza rozprawa uwzględnia stan prawny na dzień 01.01.2024 r.

Rozdział I

PRZESTĘPSTWO ZGWAŁCENIA W POLSKIM KODEKSIE KARNYM NA TLE STANDARDÓW EUROPEJSKICH

§ 1. Wprowadzenie

Przestępstwo zgwałcenia w polskiej doktrynie prawa karnego materialnego cieszy się dużym zainteresowaniem przedstawicieli doktryny – kształt i ewolucja jego znamion była i nadal pozostaje przedmiotem licznych analiz. Pomimo wiktymologiczno-procesowego charakteru niniejszej rozprawy uzasadnione jest zawarcie w niej także zagadnień materialnoprawnych, których omówienie pozwoli na wyznaczenie przedmiotowych i podmiotowych ram omawianego przestępstwa i będzie stanowić punkt wyjścia do dalszych, wiktymologicznych i procesowych rozważań. Ze względu jednak właśnie na zakres tematyczny rozprawy autorka zdecydowała się na przedstawienie kwestii materialnoprawnych w ograniczonym zakresie, wystarczającym dla dalszej analizy zagadnień będących właściwym przedmiotem niniejszej pracy. Z tego powodu pominięto szeroko już zresztą opisywane w literaturze zgwałcenie kazirodcze¹⁵, zgwałcenie w małżeństwie¹⁶, zgwałcenie osoby zajmującej się prostytutką¹⁷, zgwałcenie zbiorowe¹⁸, a także odstąpiono od szczegółowej analizy typów kwalifikowanych. Niniejsza rozprawa skupiać ma się bowiem na szeroko pojętym wpływie ofiary na zaistnienie przestępstwa zgwałcenia, który to wpływ w przypadku typów kwalifikowanych zgwałcenia ma znikome znaczenie z uwagi na jego znacznie bardziej

¹⁵ R. Krajewski, *Zgwałcenie kazirodcze*, „Palestra” 2015, nr 11-12, s. 82-89, H. Myśliwiec, *Zgwałcenie pedofilskie i kazirodcze – charakterystyka nowych kwalifikowanych typów zgwałcenia*, CzPKiNP 2010, nr 3, s. 73-100.

¹⁶ A. Michalska-Warias, *Zgwałcenie w małżeństwie. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Warszawa 2016, R. Krajewski, *Przestępstwo zgwałcenia w małżeństwie*, „Niebieska Linia” 2011, nr 1/72, s. 12-16, J. Warylewski, *Gwałt w małżeństwie, nieświadomość bezprawności, błąd co do prawa, obrona przez kulturę, błąd co do braku zgody na czynności seksualne. Głosa do wyroku SN z dnia 14 marca 2017 r., IV KK 369/16*, OSP 2018, nr 11, s. 71-82, M. Mozgawa, P. Kozłowska-Kalisz, *Zgwałcenie w małżeństwie (w świetle badań empirycznych)* (w:) *Przestępstwo zgwałcenia*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2012.

¹⁷ R. Krajewski, *Zgwałcenie osoby trudniącej się prostytutką*, „Ius Novum” 2012, nr 2, s. 61-72.

¹⁸ K. Janczukowicz, *Kwalifikacja prawna samej obecności przy zgwałceniu dokonywanym przez inną osobę*, LEX 2020, J. Warylewski, *Ustalenie sprawstwa zgwałcenia wspólnego. Głosa do postanowienie SN z dnia 6 grudnia 2016 r., III KK 290/16*, „Gdańskie Studia Prawnicze-Przegląd Orzecznictwa” 2017, nr 1, s. 79-86.

drastyczny przebieg i, co za tym idzie, znacznie wyższy stopień społecznej szkodliwości. W sytuacji gdy w przypadku popełnienia przestępstwa miały miejsce okoliczności będące podstawą zakwalifikowania działania sprawcy jako typu kwalifikowanego zgwałcenia (działanie wspólnie z inną osobą; posługiwanie się bronią palną, nożem lub innym podobnie niebezpiecznym przedmiotem lub środkiem obezwładniającym albo działanie w inny sposób bezpośrednio zagrażający życiu; utrwalanie obrazu lub dźwięku przebiegu czynu; działanie ze szczególnym okrucieństwem; popełnienie czynu wobec wstępnego, zstępnego, przysposobionego, przysposabiającego, brata lub siostry, lub kobiety ciężarnej; spowodowanie w związku z popełnieniem czynu ciężkiego uszczerbku na zdrowiu lub śmierci człowieka) – na dalszy plan schodzą bowiem rozważania w przedmiocie tego, jaki wpływ na kreowanie sytuacji prowadzącej finalnie do czynu przestępnego miało zachowanie pokrzywdzonego. Wobec powyższego kwestie związane z typami kwalifikowanymi zgwałcenia przeanalizowano jedynie w ograniczonym zakresie - w kontekście znamion przestępstwa, a zwłaszcza jego podmiotu, zaś w części badawczej pracy całkowicie odstąpiono od ich analizy.

W ramach tego rozdziału przedstawione zostały znamiona przestępstwa z art. 197 polskiego Kodeksu karnego, ze szczególnym uwzględnieniem jego przedmiotu ochrony. Następnie scharakteryzowano standard ochrony wolności seksualnej wynikający z regulacji międzynarodowych oraz, przy użyciu metody prawno-porównawczej, ukazano różnice pomiędzy regulacjami krajowymi a standardami europejskimi.

Punktem wyjścia dla tych rozważań powinno być jednak przedstawienie historycznej ewolucji znamion przestępstwa zgwałcenia w polskich kodeksach karnych.

1.1. Historyczna ewolucja znamion przestępstwa zgwałcenia w polskich kodeksach karnych

Ujmowanie przestępstwa zgwałcenia w polskich kodeksach karnych (w okresie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości) ulegało zmianom na przestrzeni lat. Początkowo, w Kodeksie karnym z 1932 r.¹⁹ zgwałcenie stypizowane było w art. 204 § 1, który stanowił, że: Kto przemocą, groźbą bezprawną albo podstępem doprowadza inną

¹⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571).

osobę do poddania się czynowi nierządному lub do wykonania takiego czynu, podlega karze więzienia do lat 10. Zgodnie zaś z § 2 tego artykułu – ściganie następowało na wniosek pokrzywdzonego. Przepis art. 204 umieszczony został w rozdziale XXXII kodeksu z 1932 r., zatytułowanym „Nierząd”. Ów „czyn nierządny” z art. 204 kodeksu karnego z 1932 r. definiowany był jako „wszelkie działanie skierowane na zaspokojenie popędu płciowego w sposób inny niż ten, który wyznacza społeczeństwo dobrze pod względem czystości obyczajów zorganizowane, a więc przez spółkowanie małżeńskie”²⁰.

Kodeks karny z 1969 r.²¹ penalizował przestępstwo zgwałcenia w art. 168, którego § 1 określał jego znamiona stanowiąc, że: Kto przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do poddania się czynowi nierządному lub do wykonania takiego czynu, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. W istocie więc kształt znamion przestępstwa zgwałcenia pozostał taki sam, jak w kodeksie karnym z 1932 r., istotną zmianą było natomiast dodanie do art. 168 d.k.k. z 1969 r. jednostki redakcyjnej traktującej o typach kwalifikowanych zgwałcenia. W § 2 tego artykułu wymieniono bowiem zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem oraz zgwałcenie zbiorowe, które zagrożone były karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. W § 3 utrzymano natomiast wnioskowy tryb ścigania tego przestępstwa. Przepis art. 168 d.k.k. z 1969 r. umieszczony został w rozdziale XXII zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko wolności”. Podkreślenia wymaga przy tym, że kolejny rozdział XXIII kodeksu karnego z 1969 r. nosił tytuł „Przestępstwa przeciwko obyczajności” i zawierał pozostałe przestępstwa dotyczące sfery seksualności. Wydaje się zatem, że ówczesny ustawodawca dostrzegł, że przedmiotem ochrony zgwałcenia jest pewien aspekt wolności człowieka, jakim jest wolność seksualna, zaś obyczajność stanowi dobro prawne niezwiązane z tym przestępstwem.

Jeszcze w czasie obowiązywania kodeksu karnego z 1969 r. w literaturze wskazywano na nieadekwatność ujęcia znamion przestępstwa zgwałcenia poprzez użycie sformułowania „czyn nierządny” i postulowano zastąpienie tego pojęcia zobiektywizowanym terminem biologicznym „obcowania płciowego”, który zawierał w sobie akty spółkowania oraz ewentualnie jego surogaty, traktowane przez sprawcę jako ekwiwalentne i równoważne spółkowaniu²². Obowiązywaniu kodeksu karnego z 1969 r.

²⁰: J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932, s. 298, cyt. za: R. Krajewski, *Zmiany kształtu przestępstwa zgwałcenia w polskich kodeksach karnych*, „Studia Prawnoustrojowe” 2023, nr 59, s. 222.

²¹ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 94). Dalej jako: d.k.k. z 1969 r.

²² M. Filar, *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym*, Toruń 1985, s. 44.

towarzyszył doktrynalny spór o zakres pojęcia „czynu nierządnego” i rozróżnienie tego czynu od zachowań współcześnie określanych „inną czynnością seksualną”²³.

Potrzebie jasnego rozróżnienia zakresów tych pojęć wyszedł naprzeciw obecnie obowiązujący Kodeks karny z 1997 r., w ramach którego penalizując niekonsensualne stosunki seksualne posłużono się pojęciami „obcowania płciowego” i „innych czynności seksualnych”. Art. 197 § 1 k.k. w pierwotnym brzmieniu stanowił, że: Kto przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do obcowania płciowego, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. W § 2 tego przepisu spenalizowano również doprowadzenie innej osoby do poddania się innej czynności seksualnej albo wykonania takiej czynności - takie zachowanie stanowiło uprzywilejowany typ przestępstwa zgwałcenia i podlegało karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. W § 3 ustawodawca wprowadził także dwa typy kwalifikowane przestępstwa zgwałcenia: ze szczególnym okrucieństwem i popełnione wspólnie z inną osobą, zagrożone karą pozbawienia wolności od lat 2 do 12. Oprócz ustawowego rozróżnienia obcowania płciowego i innej czynności seksualnej, a także dodania uprzywilejowanych i kwalifikowanych typów zgwałcenia, ustawodawca przeniósł także przestępstwo zgwałcenia do rozdziału XXV zatytułowanego „Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności”.

Pierwszą istotną nowelizację art. 197 k.k. przyniosła ustawa ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy Kodeks postępowania karnego i ustawy Kodeks karny wykonawczy²⁴. Na jej mocy zaostrzono sankcje za poszczególne typy zgwałcenia – zakres ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności za to przestępstwo w typie podstawowym podniesiono do od lat 2 do 12, a w typie uprzywilejowanym – do od 6 miesięcy do lat 8. W przypadku zgwałcenia popełnionego wspólnie z inną osobą dolną granicę ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności podniesiono do lat 3, zaś w przypadku jego popełnienia ze szczególnym okrucieństwem – do lat 5. Kolejna zmiana w konstrukcji przepisu art. 197 k.k. nastąpiła w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy Kodeks postępowania karnego, ustawy Kodeks karny wykonawczy, ustawy

²³ Zob. szerzej na ten temat: R. Krajewski, *Zmiany kształtu..., op. cit.*

²⁴ Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy Kodeks postępowania karnego i ustawy Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2005 r., Nr 163, poz. 1363). Dalej jako: ustawa z dnia 27 lipca 2005 r.

Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw²⁵. Na mocy tej nowelizacji wyróżniono dwa nowe typy kwalifikowane przestępstwa zgwałcenia. Do § 3 tego artykułu dodano, obok przestępstwa zgwałcenia popełnionego wspólnie z inną osobą, także zgwałcenie małoletniego poniżej lat 15 oraz zgwałcenie wstępnego, zstępного, przysposobionego, przysposabiającego, brata lub siostry, czyli tzw. zgwałcenie kazirodzkie. Zmiany te (zarówno wprowadzone ustawą z dnia 27 lipca 2005 r., jak i ustawą z dnia 5 listopada 2009 r.) w doktrynie oceniane były krytycznie. Przede wszystkim podnoszono zarzuty populistycznego podnoszenie granic ustawowego zagrożenia karą za popełnienie przestępstwa zgwałcenia oraz kazuistycznego wyodrębniania licznych typów kwalifikowanych, w sytuacji gdy możliwe jest kumulatywne zakwalifikowanie zgwałcenia w zbiegu z przestępstwem z innego artykułu²⁶.

Ostatnia, jak dotąd, nowelizacja art. 197 k.k. weszła w życie z dniem 1 października 2023 r., na mocy ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw²⁷. Na mocy przepisów tej ustawy podniesiona została dolna granica ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności za popełnianie przestępstwa zgwałcenia w typie podstawowym, z lat 12 do lat 15²⁸. Nadto ustawodawca dodał kolejne rodzaje zgwałcenia w typie kwalifikowanym – obok zgwałcenia popełnionego wspólnie z inną osobą oraz zgwałcenia kazirodzkiego, od 1 października 2023 r. w ramach art. 197 § 3 k.k. penalizowane są także: zgwałcenie, które sprawca popełnia posługując się bronią palną, nożem lub innym podobnie niebezpiecznym przedmiotem lub środkiem obezwładniającym albo działając w inny sposób bezpośrednio zagrażający życiu; zgwałcenie wobec kobiety ciężarnej oraz zgwałcenie, które sprawca popełnia utrwalając obraz lub dźwięk z przebiegu czynu. Za te typy kwalifikowane grozi kara pozbawienia wolności od lat 3 do 20. Zmienione zostały także granice ustawowego zagrożenia karą za popełnienie przestępstwa zgwałcenia małoletniego poniżej lat 15 – od 1 października 2023 r. obowiązuje kara pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat

²⁵ Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy Kodeks postępowania karnego, ustawy Kodeks karny wykonawczy, ustawy Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2009 r., Nr 206, poz. 1589) - weszła w życie w dniu 08.06.2010 r. Dalej jako: ustawa z dnia 5 listopada 2009 r.

²⁶ V. Konarska-Wrżosek, *Przedmiot ochrony przy typie przestępstwa kazirodstwa*, (w:) *Aktualne problemy prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 70. urodzin Profesora Andrzeja J. Szwarca*, Ł. Pohl (red.), Poznań 2009, s. 293., M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, LEX 2023, art. 197.

²⁷ Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2022 poz. 2600). Dalej jako: ustawa z dnia 7 lipca 2022 r.

²⁸ Art. 197 k.k. – historia..., op. cit.

5 albo kara dożywotniego pozbawienia wolności²⁹. Takiej samej karze podlega sprawca zgwałcenia ze szczególnym okrucieństwem lub jeśli następstwem czynu jest ciężki uszczerbek na zdrowiu³⁰. Do przepisu art. 197 k.k. dodany został także § 5, zgodnie z którym - jeżeli następstwem czynu określonego w § 1-4 jest śmierć człowieka - sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8 albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

Analizując ewolucję kształtu przepisu art. 197 obecnie obowiązującego kodeksu karnego należy dojść do wniosku, że nowelizacja wprowadzona ustawą z dnia 7 lipca 2022 r. spowodowała największe, jak dotychczas, jego zmiany. Zmiany te nie są jednak oceniane pozytywnie, zarówno przez przedstawicieli doktryny, jak i organizacji pozarządowych zajmujących się wspieraniem ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej³¹. Negatywna ocena nowelizacji dotyczy przede wszystkim pogłębienia kazuistycznego charakteru przepisu w zakresie typów kwalifikowanych przestępstwa zgwałcenia, która utrudnić może kwalifikację czynów i ich prawnokarną ocenę³², a ponadto ingeruje zbyt drastycznie w granice swobody uznania sędziowskiego³³. Pomimo wyżej opisanych zarzutów wobec nowelizacji przepisu art. 197 k.k., pewne jej aspekty znalazły już jednak w doktrynie swoich zwolenników, przede wszystkim w odniesieniu do wprowadzenia typu kwalifikowanego zgwałcenia kobiety w ciąży³⁴. W ocenie autorki jednak takiego ukształtowania przepisu nie można ocenić pozytywnie – nadmierna kazuistyka w jego redakcji nie tylko utrudnia subsumpcję, ale także nie przekłada się na skuteczność walki z przemocą seksualną – w dotychczasowym stanie prawnym możliwe było bowiem dokonanie prawnokarnej oceny zachowania oskarżonego wypełniającego znamiona wszystkich nowowprowadzonych typów kwalifikowanego zgwałcenia poprzez dokonanie odpowiedniego opisu czynu i kwalifikacji prawnej z art. 197 § 4 (ewentualnie w zbiegu z innymi przepisami Kodeksu karnego). A zatem nowa, obowiązująca od 1 października 2023 r., redakcja przepisu nie wnosi w praktyce żadnych nowych narzędzi

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ W przedmiocie zmian kształtu przepisu art. 197 k.k. zabrali głos przedstawiciele fundacji Centrum Praw Kobiet. Stanowisko na stronie internetowej fundacji: <https://cpk.org.pl/kara-za-zgwalcenie-musi-byc-przedewszystkim-nieuchronna/> (dostęp: 26.06.2023 r.).

³² R. Krajewski, *Zmiany kształtu...*, *op. cit.*, s. 235. Na problemy związane z kwalifikacją prawną czynu polegającego na zgwałceniu w kontekście nieprawidłowej (kazuistycznej) konstrukcji przepisu art. 197 k.k. zwracano w doktrynie uwagę jeszcze przed uchwaleniem ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. Zob. M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2021, s. 688.

³³ T. Gardocka, *Opinia dotycząca projektu zmian w Kodeksie karnym* (druk nr 2024), s. 13. <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/opinieBAS.xsp?nr=2024> (dostęp: 26.06.2023).

³⁴ R. Krajewski, *Zmiany kształtu...*, *op. cit.*, s. 232, 235.

mogących przyczynić się do skuteczniejszego karania za popełnienie przestępstwa zgwałcenia. Także dalsze podniesienie górnej granicy ustawowego zagrożenia za popełnienie przestępstwa zgwałcenia nie ma szansy przełożyć się na ochronę przed przemocą seksualną, jak bowiem wiadomo, surowość kar nie ma wpływu na prewencję indywidualną czy ogólną³⁵. Zaostrzenie kar dokonane omawianą nowelizacją nie znajduje także uzasadnienia z uwagi na skalę występowania przestępstwa zgwałcenia (która z roku na rok maleje).

W literaturze zwraca się także uwagę na niespójność w zakresie nowowprowadzanych granic ustawowego zagrożenia karą za popełnienie przestępstwa zgwałcenia w porównaniu z zakresami tego zagrożenia w przypadku innych przestępstw: zgwałcenie kwalifikowane, którego następstwem jest śmierć człowieka, jest zagrożone karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8 albo karą dożywotniego pozbawienia wolności. Następstwo w postaci śmierci człowieka w przypadku przestępstwa ciężkiego uszczerbku na zdrowiu z art. 156 § 3 Kodeksu karnego, jest natomiast obecnie zagrożone karą pozbawienia wolności od lat 5 do 30, a w przypadku przestępstwa bójki lub pobicia (art. 158 § 3 Kodeksu karnego) - karą pozbawienia wolności od lat 2 do 15. Powyższe prowadzi do wniosku, że sprawcy spowodowania ciężkich uszczerbków na zdrowiu, których następstwem jest śmierć człowieka, a tym bardziej uczestnicy bójek i pobić z takimi następstwami, są w lepszej sytuacji w porównaniu ze sprawcami zgwałceń, których następstwem jest śmierć pokrzywdzonego - z uwagi na niższy wymiar grożącej kary³⁶.

Końcowo podkreślenia wymaga, że omawiana nowelizacja milczy na temat kwestii dostosowania znamion zgwałcenia zawartych w polskiej ustawie karnej do wytycznych wynikających z przepisów Konwencji Stambulskiej. Jak wskazała T. Gardocka: pozostawienie w polskim Kodeksie karnym tradycyjnej definicji zgwałcenia narusza

³⁵ Zob. J. Leszczyński, *Z problematyki prewencji ogólnej*, "Palestra" 1974, nr 11, s. 83-95; M. Szczepaniec, *Wybór optymalnej kary w świetle sądowych dyrektyw wymiaru kary*, Prok. i P. 2014, nr 3, s. 32-46. Zmiany wprowadzane ustawą z 7 lipca 2022 r., nie tylko w zakresie przestępstwa zgwałcenia, lecz także innych uregulowań, spotkały się ze stanowczą krytyką polskiego środowiska naukowego, którego przedstawiciele wystosowali do Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej pismo z wnioskiem o zawetowanie szkodliwych zmian. W piśmie wypowiedziano się krytycznie przede wszystkim w przedmiocie wprowadzenia kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie, ale także wskazano na brak uzasadnienia dla automatycznego i drastycznego zaostrzenia kar za poszczególne przestępstwa bez jakiegokolwiek związku ze stanem zagrożenia przestępczością, co stanowi naruszenie konstytucyjnej zasady proporcjonalności. Zob. Apel przedstawicieli nauk penalnych do Prezydenta Rzeczypospolitej: <https://karne24.com/wp-content/uploads/2022/11/apelnovelizacja2022.pdf> (dostęp: 26.06.2023 r.).

³⁶ R. Krajewski, *Zmiany kształtu...*, *op. cit.*, s. 232.

zwłaszcza art. 36 ust. 2 Konwencji, zgodnie z którym zgoda (na podjęcie czynności seksualnej – dop. autorki) jest zasadniczym znamieniem zgwałcenia³⁷. Pomimo licznych zmian wprowadzonych ustawą z dnia 7 lipca 2022 r., zasadnicze znamiona przestępstwa zgwałcenia w typie podstawowym (przemoc, groźba bezprawna, podstęp) nie uległy bowiem zmianie począwszy od 1932 r.

Podsumowując wskazać należy, że wszelkie działania polskiego ustawodawcy zmierzające, w założeniu, do rozszerzenia ochrony przed przestępstwami seksualnymi mają w ocenie autorki charakter populistyczny - polegają bowiem jedynie na podnoszeniu granic ustawowego zagrożenia karą za poszczególne typy przestępstwa zgwałcenia oraz dodawaniu kolejnych rodzajów zgwałcenia w poszczególnych typach, co nie idzie jednak w parze z innymi działaniami – choćby wprowadzeniem obowiązkowej edukacji seksualnej czy otwarciu się na dyskusję o poszanowaniu standardu europejskiego w zakresie ochrony wolności seksualnej. Trudno zatem przyjąć, że celem poszczególnych nowelizacji jest realne zwiększenie zakresu ochrony przed przestępczością seksualną.

§ 2. Znamiona przestępstwa zgwałcenia w polskim Kodeksie karnym

Przestępstwo zgwałcenia zostało umieszczone w XXV rozdziale Kodeksu karnego zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności”. Do przestępstw z tego rozdziału zalicza się: zgwałcenie (art. 197 k.k.), seksualne wykorzystanie niepoczytalności lub bezradności (art. 198 k.k.), seksualne wykorzystanie stosunku zależności lub krytycznego położenia (art. 199 k.k.), seksualne wykorzystanie małoletniego (art. 200 k.k.), elektroniczna korupcja seksualna małoletniego (art. 200a k.k.), propagowanie pedofilii (art. 200b k.k.), kazirodztwo (art. 201 k.k.), publiczne prezentowanie treści pornograficznych (art. 202 k.k.), zmuszanie do uprawiania prostytucji (art. 203 k.k.), stręczycielstwo, sutenerstwo i kuplerstwo (art. 204 k.k.)³⁸. Poza XXV rozdziałem Kodeksu znalazło się jeszcze jedno przestępstwo wymierzone przeciwko wolności seksualnej, tj. kwalifikowany typ zabójstwa – zabójstwo w związku

³⁷ T. Gardocka, *Opinia dotycząca projektu zmian...*, op. cit., s. 12, 15-16.

³⁸ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 265.

ze zgwałceniem (art. 148 § 2 pkt. 2 k.k.)³⁹. Przestępstwa z tego rozdziału godzą w jeden z dwóch przedmiotów ochrony: wolność seksualną lub obyczajność.

2.1. Przedmiot ochrony przestępstwa zgwałcenia

Jedną z podstawowych funkcji prawa karnego jest funkcja ochronna, wyrażająca się w zabezpieczeniu najważniejszych dóbr społecznych przed ich naruszeniem lub narażeniem na niebezpieczeństwo przez nieakceptowane społecznie zachowania człowieka⁴⁰. Te najważniejsze dobra – które można opisać jako wartości będące podstawą stosunków społecznych – podlegają ochronie prawa karnego, to znaczy stanowią przedmiot ochrony poszczególnych przepisów ustawy karnej, określających znamiona czynu zabronionego⁴¹.

Dobro prawne, jako przedmiot ochrony przepisów ustawy karnej, nie jest pojęciem swoiście prawnokarnym, występuje ono bowiem również na gruncie innych dziedzin i gałęzi prawa⁴². Dobro prawne może być postrzegane dwojako, z jednej strony z perspektywy funkcji ochronnej prawa karnego (wówczas określane jest jako „przedmiot ochrony”), a z drugiej strony – z perspektywy czynu przestępnego (wówczas określane jest jako „przedmiot zamachu”)⁴³.

W nauce prawa karnego wyodrębnia się różne sposoby rozumienia pojęcia przedmiotu ochrony – może on być określany w sposób szeroki (jako rodzajowy przedmiot ochrony), jak również w sposób konkretny (jako indywidualny, czy też bezpośredni przedmiot ochrony), przy czym poszczególne indywidualne przedmioty ochrony mieszczą się zawsze w ramach ogólnego, wspólnego im, rodzajowego przedmiotu ochrony⁴⁴.

³⁹ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności. Rozdział XXV Kodeksu Karnego. Komentarz*, Warszawa 2001, s. 9.

⁴⁰ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, M. Bojarski (red.), Warszawa 2020, s. 31, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2019, s. 31.

⁴¹ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 180, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne*, Warszawa 2019, s. 115 – 116, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, T. Dukiet – Nagórska (red.), Warszawa 2018, s. 109.

⁴² J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne...*, op. cit., s. 103.

⁴³ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 115, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna...*, op. cit., s. 109.

⁴⁴ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 116, O. Sitarz (w:) T. Dukiet – Nagórska, O. Sitarz (red.), *Prawo karne. Wykład akademicki*, Warszawa 2021, s. 158.

Rodzajowym przedmiotem ochrony prawa karnego są dobra chronione najczęściej przez grupę przepisów ujętych w jednym rozdziale ustawy karnej, o zbliżonym indywidualnym przedmiocie ochrony⁴⁵. W przypadku przestępstw przeciwko wolności seksualnej, umieszczonych w rozdziale XXV Kodeksu karnego, rodzajowym przedmiotem ochrony będzie wolność seksualna i obyczajność. Pojęcie rodzajowego przedmiotu ochrony ma praktyczne znaczenie ze względu na definicję przestępstw podobnych (umieszczoną w art. 115 § 3 k.k.), niezbędną do ustalenia przesłanek recydywy (art. 64 § 1 k.k.) oraz do zarządzenia wykonania kary warunkowo zawieszanej (art. 75 § 1 k.k.)⁴⁶.

Indywidualny przedmiot ochrony z kolei to dobro prawne chronione poszczególnym, konkretnym przepisem ustawy karnej, a zatem pozostaje najbardziej sprecyzowaną postacią przedmiotu ochrony⁴⁷.

W literaturze sporadycznie wskazuje się również na najbardziej ogólnikowo ujęte dobro będące przedmiotem ochrony prawa karnego, tzw. ogólny przedmiot ochrony, którym jest szeroko pojęty ład, porządek społeczny – którego ochrona jest zadaniem całego prawa karnego⁴⁸. Jak wskazuje się w literaturze - ogólny przedmiot ochrony nie stanowi żadnej nowej, odrębnej wartości, lecz wyłania się z syntezy dóbr ujętych rodzajowo lub indywidualnie⁴⁹.

Przepis art. 197 k.k., regulujący przestępstwo zgwałcenia, chroni dobro prawne jakim jest wolność decydowania o swoim życiu seksualnym⁵⁰. W tradycyjnym ujęciu przedmiotem ochrony przestępstw seksualnych była obyczajność, którą rozumiano jako zbiór reguł rządzących zachowaniami ludzi w sferze seksualnej. Dopiero w 1964 roku, na IX Kongresie Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego w Hadze, zaczęto domagać się radykalnej depenalizacji prawa w zakresie seksualności i oparcia karalności na kryterium niebezpieczeństwa społecznego czynu przy jednoczesnym odejściu od kryterium moralności⁵¹. Jednakże już wcześniej w doktrynie polskiego prawa karnego pojawiały się poglądy o konieczności wskazywania na wolność seksualną, a nie

⁴⁵ O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna...*, op. cit., s. 110.

⁴⁶ L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 90-91, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna...*, op. cit., s. 110.

⁴⁷ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...* op. cit., s. 182.

⁴⁸ O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna...*, op. cit., s. 110, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 89.

⁴⁹ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne...*, op. cit., s. 31.

⁵⁰ L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 266.

⁵¹ A. Wądołowska, *Wolność seksualna jako przedmiot ochrony prawnokarnej*, Prok. i P., 2007/4, s. 139, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 10, J. Warylewski, *Problematyka przedmiotu ochrony...*, op. cit., s. 65-80.

obyczajność, jak dobro chronione przez przepisy ustawy karnej dla przestępstw o charakterze seksualnym⁵². Wobec zachodzących przemian społecznych obyczajność w sferze płciowej – rozumiana jako abstrakcyjne dobro prawne – musiała więc ustąpić miejsca bardziej zindywidualizowanemu dobru prawnemu, jakim stała się integralność i wolność jednostki - wolność seksualna⁵³.

Współcześnie, choć odstąpiono już zasadniczo od twierdzeń, że przedmiotem ochrony w przypadku przestępstw seksualnych jest wyłącznie obyczajność, to nadal w doktrynie trwają rozważania na temat przedmiotu (przedmiotów) ochrony tych przestępstw i nadal utrzymują się różnice w ich pojmowaniu⁵⁴. Wolność seksualna jako wartość społeczna jest bowiem postrzegana przez przedstawicieli doktryny prawa karnego na wiele sposobów. Przeczą część przedstawicieli nauki prawa karnego jest ona definiowana jako pewien jedynie aspekt szeroko rozumianej wolności oraz jednocześnie pochodną obyczajności w stosunkach seksualnych⁵⁵. Inni przedstawiciele doktryny definiują z kolei wolność seksualną również jako element szeroko rozumianej wolności, niezależny jednak od obyczajności, a stanowiący samodzielny przedmiot ochrony prawa karnego⁵⁶.

Wolność seksualna rozumiana jest jako prawo jednostki do swobodnego dysponowania swoim życiem seksualnym i takie ujęcie przedmiotu ochrony w przypadku przestępstwa zgwałcenia jest poglądem ugruntowanym tak w doktrynie⁵⁷, jak i w orzecznictwie sądów powszechnych oraz SN⁵⁸. Zgodnie z utrwaloną linią orzecznictwa – wolność seksualna konkretyzuje się jako prawo do dysponowania swoim ciałem w

⁵² W. Makowski, *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności*, Warszawa 1924, s. 334, S. Glaser, *Polskie prawo karne w zarysie*, Kraków 1933, s. 330, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 10.

⁵³ A. Wądołowska, *Wolność seksualna...*, op. cit., s. 139.

⁵⁴ J. Warylewski, *Problematyka przedmiotu ochrony...*, op. cit., s. 65-80.

⁵⁵ W. Świda, *Prawo karne*, Warszawa 1989, s. 444, M. Filar, *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym*, Toruń 1985, s. 24-26, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, op. cit., s. 510.

⁵⁶ L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 265, A. Wądołowska, *Wolność seksualna jako przedmiot ochrony prawnokarnej...*, op. cit., s. 133-147, J. Warylewski, *Problematyka przedmiotu ochrony...*, op. cit., s. 65-80, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 12-13.

⁵⁷ S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Warszawa 2021, s. 1177, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, R. Stefański (red.), Warszawa 2020, s. 1330, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2021, s. 682, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 24.

⁵⁸ Wyrok SN z 03.07.1975 r., II KR 66/75, OSNKW 1975, nr 10-11, poz. 141, uchwała SN z 21.12.1972, IV KZP 64/72, OSNKW 1973, Nr 2-3, poz. 18, wyrok SN z 25.01.1971, I KR 219/70, LEX nr 21365, wyrok SN z 10.03.1976, IV KR 3/76, OSNKW 1976, Nr 9, poz. 113, wyrok SN z 14.03.1972, V KRN 33/72, OSNK 1972, Nr 9, poz. 136, wyrok SN z 08.11.1972, Rw 1111/72, Biuletyn SN 1972, Nr 1, poz. 5, s. 6.

kontekście stosunków seksualnych, prawie do wyboru partnerów seksualnych oraz ich liczby, a także czasu, miejsca i formy kontaktów seksualnych, a stosunki seksualne odbywane w ramach tej wolności powinny być wolne od przemocy, groźby i podstępów – to znaczy niedopuszczalne jest doprowadzenie do nich w jakikolwiek sposób wbrew woli pokrzywdzonego, przy czym bez znaczenia jest natężenie przemocy w ocenie tego, czy ona wystąpiła czy nie⁵⁹.

Z powyższego wyłania się podział wolności seksualnej na dwa aspekty: wolności w sensie pozytywnym (wolności „do”) oraz wolności w sensie negatywnym (wolności „od”)⁶⁰. Z jednej strony można stwierdzić, że dla potrzeb prawa karnego istotne znaczenie ma jedynie wolność w znaczeniu negatywnym: jako wolność od przymusu, groźby, niezależność od impulsów płynących z wytworzonej przez sprawcę sytuacji; a człowiek jest pozbawiony tej wolności wtedy, gdy zostaje zmuszony do jakiegoś działania, ale również gdy zostaje zmuszony do zaniechania czy znoszenia lub też gdy zostaje mu ograniczona czy odebrana swoboda decyzji w zakresie sfery seksualnej⁶¹.

W doktrynie można jednak spotkać się z odmiennym poglądem na kwestię ograniczania postrzegania wolności seksualnej jedynie do wolności w sensie negatywnym – według jego przedstawicieli wolność seksualna w sferze prawnej oznacza również możliwość wyboru dopuszczalnych przez prawo zachowań o charakterze seksualnym oraz ochronę tej wolności przed zamachami innych ludzi, a także przed ingerencją ze strony państwa⁶². W literaturze wskazuje się, że podejmowanie konsensualnego obcowania płciowego z osobą będącą (zgodnie z ustawą karną) zdolną do wyrażenia zgody na to obcowanie (czyli w prawie polskim z osobą, która ukończyła 15 lat), nie może doznawać ograniczeń innych niż wynikające z zakazów karnych i takie zachowania podlegają ochronie prawnej – nawet wtedy, gdy spotykają się z negatywną oceną moralną⁶³. Podkreślenia wymaga jednak, że nawet takie rozszerzone ujmowanie

⁵⁹ Wyrok SN z 09.04.2001 r., II KKN 349/98, OSNKW 2001, nr 7-8, poz. 53, wyrok SN z 08.03.1973 r., III KR 307/72, LEX nr 21556, postanowienie SN z 09.04.2001 r., II KKN 349/98, OSNKW 2001/7-8, poz. 53.

⁶⁰ A. Wądołowska, *Wolność seksualna jako przedmiot ochrony prawnokarnej...*, op. cit., s. 133-147.

⁶¹ M. Filar, *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym...*, op. cit., s. 37-38, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, op. cit., s. 510.

⁶² J. Warylewski, *Problematyka przedmiotu ochrony...*, op. cit., s. 65-80, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 12-13, A. Wądołowska, *Wolność seksualna jako przedmiot ochrony prawnokarnej...*, op. cit., s. 133-147.

⁶³ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 25, A. Wądołowska, *Wolność seksualna jako przedmiot ochrony prawnokarnej...*, op. cit., s. 133-147.

wolności seksualnej nadal nie czyni zadość standardom międzynarodowym ochrony przed przestępstwami seksualnymi, o czym w dalszych rozdziałach pracy.

Artykuł 197 k.k. chroni więc z jednej strony przed przełamującymi opór ofiary naciskami ze strony sprawcy (które mogą mieć formę przymusu fizycznego w postaci przemocy oraz formę przymusu psychicznego w postaci groźby bezprawnej), jak również, z drugiej strony, chroni przed podstępnymi zachowaniami sprawcy wyłączającymi opór ofiary w ogóle⁶⁴. Wspólną cechą tych metod oddziaływania (przemocy, groźby bezprawnej i podstępu) jest doprowadzenie do wyłączenia możliwości podjęcia przez ofiarę swobodnej decyzji w zakresie jej życia seksualnego⁶⁵.

Co istotne, swobodna decyzja ofiary nie dotyczy jedynie podjęcia danego zachowania ze sfery życia seksualnego, ale również jego kontynuowania i zakończenia⁶⁶, a także innych okoliczności dotyczących tego zachowania – czasu, miejsca oraz sposobu jego podejmowania. W tym kontekście w doktrynie wskazuje się, że nie sposób zgodzić się z poglądem, jakoby karalność zgwałcenia obejmowało wyłącznie "doprowadzenie" innej osoby do obcowania płciowego, a kontynuowanie tego obcowania po cofnięciu uprzednio wyrażonej zgody w tym względzie pozostawało prawnokarnie indyferentne⁶⁷. Ochrona wolności seksualnej obejmuje bowiem również prawo do decydowania o warunkach podjętego współżycia, przy czym podkreślenia wymaga, że art. 197 k.k. jest neutralny płciowo, a co za tym idzie, udziela takiej samej ochrony prawnej kobietom i mężczyznom oraz osobom transpłciowym, bez względu na ich orientację i identyfikację seksualną⁶⁸.

Oprócz wolności seksualnej, do zakresu przedmiotu ochrony przestępstwa zgwałcenia niektórzy przedstawiciele doktryny zaliczają również obyczajność w sferze życia seksualnego wskazując, że każdy czyn atakujący wolność w dziedzinie seksualnej, atakuje zarazem ukształtowane historycznie i uwarunkowane kulturowo normy

⁶⁴ M. Bielski (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 117-211a*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Warszawa 2017, s. 667.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 667.

⁶⁶ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 26, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 667.

⁶⁷ M. Filar, M. Berent (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, J. Bojarski, M. Bojarski, P. Czarnecki, W. Filipkowski, O. Górniok, E. M. Guzik-Makaruk, S. Hoc, P. Hofmański, M. Kalitowski, M. Kulik, L. K. Paprzycki, E. W. Pływaczewski, W. Radecki, A. Sakowicz, Z. Siwik, B. J. Stefańska, R. A. Stefański, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, L. Wilk, M. Filar, M. Berent, Warszawa 2016, LEX, art. 197.

⁶⁸ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1330, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 26.

obyczajności⁶⁹ – choć ten pogląd budzi pewne kontrowersje. Jego przeciwnicy podnoszą bowiem, że wolność seksualna człowieka nie powinna być traktowana jako pochodna obyczajności, a co za tym idzie – norm obyczajności w dziedzinie kontaktów seksualnych nie należy utożsamiać z wolnością seksualną⁷⁰. Te dwa terminy powinny być pojmowane w sposób niezależny, bowiem dobry obyczaj nie ogranicza się jedynie do sfery wolności seksualnej i w tym znaczeniu zgwałcenie jest w takim samym stopniu nieobyczajne, co zabicie czy okradzenie człowieka⁷¹. Z drugiej jednak strony – zachowania seksualne mogą wykraczać poza ogólnie przyjęte normy obyczajowe, ale dopóki pozostają one objęte zgodą wszystkich partnerów seksualnych biorących udział w tych zachowaniach, to również nie sposób przyjąć, że doszło do przestępstwa zgwałcenia pomimo pogwałcenia tych norm. Ujemna ocena moralna jakichś zachowań nie powinna być bowiem powodem do ich kryminalizacji⁷². W ocenie autorki stanowcze oddzielenie wolności seksualnej od obyczajności zasługuje na aprobatę. Wolność seksualna i obyczajność są niezależnymi od siebie dobrami prawnymi, zatem dopatrywanie się każdorazowego ich łącznego naruszenia podczas popełniania poszczególnych przestępstw z Rozdziału XXV k.k., w tym zgwałcenia, jest niezasadne i zbyt daleko idące. Jak wskazuje się w doktrynie, skłonność do intuicyjnego wiązania obyczajności właśnie ze sferą seksualną aniżeli z zamachami na inne dobra, pozostaje jedynie w formule pewnego uproszczenia, tendencji do kojarzenia tego, co związane z seksualnością, z tym, co ewentualnie nieobyczajne⁷³.

Obyczajność jest także przedmiotem ochrony przepisów Kodeksu wykroczeń⁷⁴, lecz w tym przypadku zachowania skierowane przeciwko obyczajności cechują się niższym stopniem społecznej szkodliwości⁷⁵ oraz znacznie mniejszym stopniem wiązania ze sferą seksualną tych zachowań. Przestępstwa kierowane przeciwko obyczajności są to bowiem takie typy czynów, które godzą nie tyle w wolność seksualną,

⁶⁹ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, op. cit., s. 505, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, V. Konarska – Wrzosek (red.), Warszawa 2018, s. 941, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 682, A. Zoll (red.), Kraków 1999, s. 504.

⁷⁰ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 13, 25.

⁷¹ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1330.

⁷² J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 12.

⁷³ R. Krajewski, *Obyczajność jako przedmiot ochrony prawnokarnej*, „Palestra” 2019 nr 3, s. 58.

⁷⁴ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń, Dz. U. 1971 Nr 12 poz. 114, ze zm. Dalej jako: k.w.

⁷⁵ M. Bojarski (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, M. Bojarski (red.), Warszawa 2020, s. 650.

co w podstawowe moralne zasady współżycia społecznego w zakresie przeżyć, kontaktów i związków seksualnych⁷⁶.

W nauce prawa karnego można również wskazać na rozróżnienie przedmiotów ochrony na przedmiot ochrony główny i dodatkowy (uboczny), co ma miejsce w przypadku, gdy dane przestępstwo ma nie jeden, lecz kilka przedmiotów ochrony⁷⁷. Niektórzy przedstawiciele doktryny, w celu uniknięcia wartościowania poszczególnych dóbr będących przedmiotem ochrony danego przepisu, proponują zastąpienie terminów „główny” i „dodatkowy” przedmiot ochrony terminami bardziej neutralnymi – „bliższy” i „dalszy” przedmiot ochrony⁷⁸. Co istotne, to główny (bliższy) przedmiot ochrony jest podstawą semantyki części szczególnej ustawy karnej i to na jego postawie dany przepis prawa jest kwalifikowany do poszczególnych rozdziałów Kodeksu karnego⁷⁹. Przez niektórych przedstawicieli doktryny takie rozróżnienie jednak uważane jest za zbędne i dodatkowo utrudniające analizę przedmiotu ochrony danego przestępstwa, w tym odróżnienie jego rodzajowego i indywidualnego przedmiotu ochrony⁸⁰. W przypadku przestępstwa zgwałcenia w typie kwalifikowanym, dotyczącym zgwałcenia kazirodczego i zgwałcenia małoletniego poniżej lat 15, które zostały uregulowane w art. 197 § 3 pkt. 2 i 3 k.k., mamy do czynienia z dodatkowymi, w stosunku do wolności seksualnej i obyczajności, przedmiotami ochrony. Są nimi wolność seksualna małoletniego poniżej lat 15 oraz wolność seksualna osób spokrewnionych w linii prostej, osób przysposobionych i przysposabiających oraz rodzeństwa⁸¹. Co istotne, ten zakres przedmiotu ochrony w przypadku przestępstwa zgwałcenia małoletniego poniżej lat 15 i zgwałcenia kazirodczego nie jest tożsamy z zakresem przedmiotu ochrony przestępstw z art. 200 k.k. (seksualne wykorzystanie małoletniego), czy 201 k.k. (kazirodztwo), bowiem przestępstwo zgwałcenia nie penalizuje konsensualnych zachowań seksualnych, co nadal czyni przestępstwo seksualnego wykorzystania małoletniego czy przestępstwo kazirodztwa⁸², pod warunkiem wypełnienia pozostałych znamion tych przestępstw. Przedmiotem ochrony przepisów z art. 200 k.k. i 201 k.k. są

⁷⁶ Uchwała SN z dnia 13 kwietnia 1977 r., VII KZP 30/76, OSNKW 1977, nr 6, poz. 58.

⁷⁷ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 182, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 117, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, op. cit., s. 111.

⁷⁸ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 117, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, op. cit., s. 111.

⁷⁹ O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, op. cit., s. 111.

⁸⁰ J. Warylewski, *Problematyka przedmiotu ochrony...*, op. cit., s. 65-80.

⁸¹ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1331.

⁸² J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1331.

zatem demoralizacja małoletnich oraz obyczajność, a nie wolność seksualna, jak to ma miejsce w przypadku przestępstwa zgwałcenia⁸³.

2.2. Strona przedmiotowa przestępstwa zgwałcenia

Stroną przedmiotową przestępstwa (zwaną również stroną obiektywną) jest zespół zewnętrznych, obiektywnych cech i okoliczności, które charakteryzują określony czyn, niezależnie od wyrażanego do tego czynu stosunku intelektualno – psychicznego jego sprawcy⁸⁴. Mówiąc o zewnętrznym zachowaniu człowieka należy podkreślić, że prawo karne nie ingeruje w sferę myśli (życia wewnętrznego) człowieka, dopóki nie zostaną one uzewnętrznione poprzez konkretne zachowanie sprawcy naruszające określone dobra prawne – zgodnie z zasadą *cogitationes poenam nemo patitur* (łac. „myśli nie podlegają osądowi”)⁸⁵.

Do cech i okoliczności składających się na stronę przedmiotową przestępstwa zalicza się: zachowanie się człowieka, mające formę działania lub zaniechania; okoliczności dotyczące tego zachowania się; jego czas, miejsce, sytuację mu towarzyszącą; a w przypadku niektórych przestępstw – również skutek tego zachowania się oraz relację pomiędzy zachowaniem sprawcy a skutkiem (związek przyczynowy)⁸⁶ czy przedmiot wykonawczy czynu⁸⁷.

Zachowanie się człowieka będące elementem składowym strony przedmiotowej czynu musi być każdorazowo zachowaniem się określonego rodzaju, to znaczy takim, które wypełnia znamiona wskazane w przepisie ustawy karnej, i tylko takie zachowanie (tj. wypełniające te znamiona), może stanowić o popełnieniu czynu zabronionego wskazanego w tym przepisie⁸⁸. Zachowanie sprawcy czynu zabronionego opisywane jest w ustawie jako znamię czasownikowe (czy też: znamię czynnościowe, opis czynności wykonawczej) – poprzez użycie czasownika w trzeciej osobie liczby pojedynczej czasu

⁸³ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 182, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 657, 659.

⁸⁴ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 117, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 182, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 119.

⁸⁵ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 119.

⁸⁶ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 182, 156, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 119, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki...*, op. cit., s. 159.

⁸⁷ L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 66.

⁸⁸ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 149-150.

teraźniejszego („zabija”, „ujawnia”), który niekiedy jest uzupełniony przy użyciu imiesłowu („biorąc”, „używając”)⁸⁹.

Zachowanie się człowieka może przyjąć dwie formy – działania i zaniechania⁹⁰. Działaniem jest podlegające woli człowieka zachowanie, wyrażające się w podjęciu przez niego jakichś czynności celowych, zaniechanie z kolei określa się w nauce prawa karnego jako: kierowane wolą powstrzymanie się przez podmiot od wymaganego od niego i obiektywnie możliwego w danym miejscu i czasie działania (w przypadku przestępstw formalnych – czyli takich, których znamieniem nie jest żaden konkretny skutek zachowania się sprawcy); lub spowodowanie jakiegoś skutku przez niepodjęcie wymaganego działania (w przypadku przestępstw materialnych – których znamieniem jest konkretny skutek zachowania się sprawcy)⁹¹.

Podkreślenia wymaga przy tym, że zaniechanie w rozumieniu nauk penalnych nie oznacza każdej beczynności i nie istnieje w sposób samodzielny, każdorazowo musi ono bowiem pozostawać w związku z obowiązkiem jakiegoś działania – pod warunkiem, że takie działanie jest w danych okolicznościach możliwe⁹². Źródłem obowiązku działania przy przestępstwach formalnych (bezsukrowych) z zaniechania jest ustawa karna, bowiem każdy przepis przewidujący karę za zaniechanie jakiegoś działania jest jednocześnie źródłem obowiązku tego działania⁹³. Nieco inaczej rzecz ma się w przypadku przestępstw materialnych (skutkowych) z zaniechania – w ich przypadku źródłem obowiązku działania jest ustawa (nie tylko karna) jak również umowa lub przyjęcie określonej funkcji⁹⁴. Osobę, na której ciąży taki szczególny, zindywidualizowany obowiązek działania, a zatem która może popełnić czyn zabroniony znamieny skutkiem poprzez zaniechanie, określa się mianem gwaranta nienastąpienia

⁸⁹ L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 67, J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 117, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 149, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki...*, op. cit., s. 159.

⁹⁰ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 151, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 119, O. Sitarz (w:) O. Sitarz, *Prawo karne. Wykład akademicki...*, op. cit., s. 159.

⁹¹ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 119, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 69.

⁹² O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki...*, op. cit., s. 160, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 119, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 161, J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 126.

⁹³ L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 69.

⁹⁴ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 160, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 70.

skutku⁹⁵. Zgodnie bowiem z art. 2 k.k. *odpowiedzialności karnej za przestępstwo skutkowe popełnione przez zaniechanie podlega tylko ten, na kim ciążył prawny, szczególny obowiązek zapobieżenia skutkowi*⁹⁶.

Niektórzy przedstawiciele doktryny wyróżniają pośród przestępstw z zaniechania: przestępstwa właściwe z zaniechania, czyli takie, których opis czynności wykonawczej wprost wskazuje na powstrzymanie się od jakiegoś konkretnego działania („uchyla się”, „nie dopełnia obowiązku”); a obok nich – przestępstwa niewłaściwe z zaniechania, w których czynność wykonawcza jest ujęta szeroko i można ją zrealizować zarówno poprzez działanie, jak i zaniechanie i to w istocie do tej grupy przestępstw z zaniechania odnosi się art. 2 k.k. i ujęty w nim prawny, szczególny obowiązek zapobieżenia jakiemuś skutkowi⁹⁷.

Oprócz działania i zaniechania wyróżnia się jeszcze jedną, pośrednią formę zachowania się człowieka, polegającą na utrzymaniu określonego stanu rzeczy (np. posiadanie lub przechowywanie)⁹⁸.

W przypadku przestępstwa zgwałcenia zachowanie sprawcy polega na doprowadzeniu innej osoby przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem do obcowania płciowego bądź do poddania się innej czynności seksualnej albo wykonania takiej czynności⁹⁹. Znamieniem czasownikowym, a zarazem istotą przestępstwa zgwałcenia, jest „doprowadzenie” ofiary do obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej, z kolei znamiona opisujące tę czynność wykonawczą mają charakter złożony, gdyż owo doprowadzenie ofiary do obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej musi być wynikiem zastosowania przez sprawcę przemocy, groźby bezprawnej lub podstępu¹⁰⁰. Warunkiem realizacji wyżej wymienionych znamion (zarówno doprowadzenia, jak i wystąpienia przemocy, groźby lub podstępu) jest przełamanie lub wyeliminowanie oporu ofiary co do podjęcia danej czynności seksualnej¹⁰¹.

⁹⁵ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 127, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 160, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 120, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki...*, op. cit., s. 159.

⁹⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz. U. 1997 Nr 88, poz. 553 ze zm.

⁹⁷ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 127, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 120.

⁹⁸ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 151, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 120.

⁹⁹ M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz...*, op. cit., s. 682, M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 651.

¹⁰⁰ M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 651, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 670.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 670.

Przestępstwo zgwałcenia typowo popełniane jest poprzez działanie, a odmienna konstrukcja wydaje się być nieintuicyjna, chociaż w doktrynie prawa karnego można spotkać poglądy o wyjątkowej możliwości jej zaistnienia – wówczas, gdy doprowadzenie pokrzywdzonego do obcowania płciowego czy innej czynności seksualnej będzie wynikiem podstępного zachowania sprawcy, który mylnie zidentyfikowany zostanie przez ofiarę jako osoba, w stosunku do której istniałaby zgoda ofiary na podjęcie obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej¹⁰². Dodatkowo w literaturze dopuszcza się możliwość popełnienia przestępstwa zgwałcenia przez zaniechanie poprzez wypełnienie przez sprawcę znamienia podstępny przez wyzyskanie błędnego wyobrażenia ofiary w obszarze motywacyjnym co do przyzwolenia na interakcję seksualną¹⁰³.

Doprowadzenie do obcowania płciowego lub poddania się albo wykonania innej czynności seksualnej oznacza przywiedzenie ofiary środkami opisanymi w art. 197 § 1 k.k. do takiego stanu, w którym staje się ona uczestnikiem takich czynności¹⁰⁴. Wykładnia znamienia czynnościowego „doprowadza” wskazuje na to, że przestępstwo zgwałcenia nie jest przestępstwem własnoręcznym, to znaczy dla jego realizacji nie jest konieczne, aby sprawca był stroną kontaktów seksualnych podjętych z ofiarą – bowiem istotą przestępstwa zgwałcenia jest samo doprowadzenie ofiary do udziału w takiej czynności, a nie udział w niej sprawcy¹⁰⁵. Doprowadzić do obcowania płciowego może więc osoba dokonująca stosunku penetracyjnego (niezależnie od tego czy przy pomocy swoich narządów płciowych czy nie), jak również osoba, która posługując się przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem umożliwia osobie trzeciej dokonanie takiej penetracji, jak również osoba, która przymusza ofiarę do użycia przedmiotu martwego do penetracji jej (ofiary) ciała¹⁰⁶.

¹⁰² M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, M. Filar (red.), Warszawa 2016, s. 1213.

¹⁰³ Wątpliwości budzi jednak w tej sytuacji możliwość zrealizowania znamienia „doprowadzenia” ofiary do czynności seksualnej; a ponadto wykorzystanie przez sprawcę błędu ofiary w zakresie obszaru motywacyjnego co do zgody na interakcję seksualną należałoby sklasyfikować jako przestępstwo materialne popełnione przez zaniechanie, a zatem powstaje pytanie co miałoby być źródłem szczególnego obowiązku sprawcy zapobiegnięcia skutkowi czyniącego sprawcę gwarantem jego nienastąpienia (o którym mowa w art. 2 k.k.). Zob.: M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 1213.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 1215.

¹⁰⁵ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 944, S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 1178-1179, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 1213, M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*..., *op. cit.*, s. 651-653, M. Bielski (w:) *Kodeks karny*..., *op. cit.*, s. 670.

¹⁰⁶ M. Bielski (w:) *Kodeks karny*..., *op. cit.*, s. 675.

Takiego rodzaju zgwałcenie, w którym sprawca nie bierze bezpośredniego udziału w czynności seksualnej z ofiarą, będzie najczęściej miało postać współsprawstwa, choć może mieć również postać jednosprawstwa - w przypadku gdy sprawca doprowadzi ofiarę do czynności seksualnej z samą sobą, ze zwierzęciem lub zwłokami ludzkimi czy też z osobą trzecią będącą w błędzie co do wcześniejszego przełamania oporu ofiary¹⁰⁷.

Przepis art. 197 § 2 k.k. posługuje się dwoma znamionami czasownikowymi w odniesieniu do innej czynności seksualnej i są nimi „doprowadzenie do poddania się innej czynności seksualnej” - które obejmuje wszystkie sytuacje, w których ofiara zmuszona jest do znoszenia zachowania sprawcy; oraz „doprowadzenie do wykonania innej czynności seksualnej” – które zakłada zmuszenie ofiary do określonej aktywności seksualnej¹⁰⁸. Czynności seksualne to pojęcie zbiorcze, obejmujące obcowanie płciowe i inne czynności o charakterze seksualnym – które mają charakter znamion otwartych, gdyż są pojęciami nieostrymi¹⁰⁹. Przez obcowanie płciowe należy rozumieć stosunek płciowy lub jego surogaty o charakterze zbliżonym do poziomemu zażyłości i intymności towarzyszących zwykle stosunkowi płciowemu, mogące prowadzić do zaspokojenia popędu płciowego – w szczególności należą tu stosunki analne i oralne, przy czym bez znaczenia jest płeć osób biorących udział w tych czynnościach¹¹⁰. W literaturze wskazuje się, że aby uznać jakieś zachowanie sprawcy za obcowanie płciowe, należy wykazać, że w to zachowanie były zaangażowane narządy płciowe przynajmniej jednej osoby (sprawcy lub ofiary), przy bezpośrednim kontakcie z ciałem drugiej osoby¹¹¹. Kontakty seksualne mogą również zostać uznane za obcowanie płciowe, jeśli polegają na penetracji naturalnych otworów ciała ludzkiego, mającej imitować stosunek seksualny¹¹². Według niektórych przedstawicieli nauki prawa karnego jednak twierdzenie, że obcowanie

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 670.

¹⁰⁸ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, *op. cit.*, s. 511, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 678, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 945.

¹⁰⁹ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 670-671.

¹¹⁰ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, *op. cit.*, s. 511, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, 671, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 682, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 944, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1213, L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 266, M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 651, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 52.

¹¹¹ K. Lipiński (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, J. Giezek (red.), Warszawa 2021, s. 612, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 672, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 682, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1213, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 52.

¹¹² M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 672, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do artykułów 117-221*, A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2010, s. 949.

płciowe polega na doprowadzeniu do kontaktu ciała sprawcy z organami płciowymi ofiary jest jednak zbyt szerokie, gdyż takie zachowanie jak np. dotykanie miejsc intymnych ofiary w pełni odpowiada tej definicji, a jednak według powszechnego uznania doktryny i orzecznictwa takie zachowanie należy do innych czynności seksualnych, a nie obcowania płciowego¹¹³. Z drugiej jednak strony wskazuje się, że przez obcowanie płciowe należy rozumieć również takie czynności seksualne, które nie są związane z bezpośrednim kontaktem fizycznym między ciałami uczestników tej czynności, przy czym warunkiem uznania jej za obcowanie płciowe jest zaangażowanie w czasie obcowania płciowego narządów płciowych lub ich surogatów po stronie ofiary – zgodnie bowiem z orzecznictwem SN penetracja narządów płciowych lub ich surogatów po stronie ofiary przekracza granice innej czynności seksualnej, naruszając wolność seksualną człowieka w większym stopniu, niż to ma miejsce w przypadku innych czynności seksualnych¹¹⁴. Opierając się na wypowiedziach judykatury w przedmiocie określenia pola znaczeniowego obcowania płciowego i innej czynności seksualnej, w oparciu o kryterium biologiczne, sprowadzające się do stopnia naruszenia integralności cielesnej i wolności seksualnej ofiary, M. Bielski formułuje definicję, według której obcowanie płciowe to czynność seksualna, w czasie której dochodzi do penetracyjnego zaangażowania żeńskich lub męskich narządów płciowych po stronie ofiary, albo tych części jej ciała, które mogą zostać potraktowane jako surogat żeńskich narządów, niezależnie od płci ofiary¹¹⁵. W świetle tej definicji w ramach obcowania płciowego nie mieszczą się przypadki, gdy to ofiara zostaje zmuszona do penetrowania ciała sprawcy innymi niż męskie narządy płciowe częściami ciała lub przedmiotami martwymi¹¹⁶. Według M. Bielskiego czynność seksualna ma charakter penetracyjny wówczas, gdy: łączy się z wprowadzeniem męskich narządów płciowych do żeńskich narządów płciowych lub żeńskich lub męskich naturalnych otworów ciała, które są traktowane jako surogaty żeńskich narządów płciowych; łączy się z wprowadzeniem przez sprawcę innych niż męskie narządy płciowe części ciała do żeńskich narządów płciowych lub żeńskich lub męskich naturalnych otworów ciała będących surogatami żeńskich narządów płciowych; łączy się z wprowadzeniem przez sprawcę przedmiotów martwych mających zastępować męskie narządy płciowe do żeńskich narządów

¹¹³ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 52-53.

¹¹⁴ Wyrok SN z 24.06.2008, III KK 47/08, LEX nr 438423, vide: M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 672-673.

¹¹⁵ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 673.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 675.

płciowych lub żeńskich lub męskich naturalnych otworów ciała, które są traktowane jako surogaty żeńskich narządów płciowych¹¹⁷. Zgodnie z judykaturą, w przypadku penetracji za pomocą przedmiotów martwych bez znaczenia pozostaje wielkość i kształt przedmiotów użytych do penetracji¹¹⁸, choć orzecznictwo w tym przedmiocie nie jest ugruntowane i zdarzają się poglądy odmienne¹¹⁹. Według M. Bielskiego surogatami żeńskich narządów płciowych są odbyt i usta, gdyż w trakcie kontaktu z męskimi narządami płciowymi mogą pełnić podobną funkcję, co żeńskie narządy płciowe; nieco inaczej rzecz się ma natomiast w przypadku penetracji ust innymi niż męskie narządy płciowe częściami ciała lub przedmiotami martwymi, gdyż takie zachowania obiektywnie nie mają charakteru seksualnego – usta można więc uznać za surogat żeńskich narządów płciowych jedynie w przypadku ich penetracji przy pomocy męskich narządów płciowych¹²⁰. Z uwagi na brak możliwości pełnienia funkcji żeńskich narządów płciowych podczas obcowania płciowego za surogaty żeńskich narządów płciowych nie można uznać za ich surogaty uszu, nosa czy oczu¹²¹. Nie mamy również do czynienia ze stosunkiem penetracyjnym będącym surogatem stosunku seksualnego w sytuacji zaangażowania innych niż powyżej wymienione części ciała ofiary, które podczas zetknięcia z męskimi narządami płciowymi sprawcy pełnią funkcję taką jak żeńskie narządy płciowe (stosunek dopachowy, stosunek międzyudowy), czy w przypadku zmuszania ofiary do onanizowania innej osoby¹²². Za obcowanie płciowe należy również uznać sytuacje, w których sprawca dopuszcza się na pokrzywdzonym zgwałcenia zoofilskiego, przez które rozumieć należy zarówno doprowadzenie ofiary do stosunku penetracyjnego ze zwierzęciem, jak i poddanie się takiemu stosunkowi ze zwierzęciem¹²³, pod warunkiem spełnienia przesłanek stosunku penetracyjnego i zaangażowania

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 674. Zasadniczo brak jest w literaturze zgody co do kwalifikacji penetracji narządów płciowych lub odbytu ofiary przedmiotami martwymi, takimi jak butelka czy vibrator. Według niektórych przedstawicieli nauki prawa karnego, w związku z ugruntowanym poglądem doktryny o tym, że aby uznać jakieś zachowanie sprawcy za obcowanie płciowe, należy wykazać, że w to zachowanie były zaangażowane narządy płciowe przynajmniej jednej osoby – nie można uznać za obcowanie płciowe penetracji odbytu pokrzywdzonego przy pomocy innych niż męskie narządy płciowe przedmiotów, vide: K. Lipiński (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 612, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 945.

¹¹⁸ Wyrok SN z 26.10.2001, WA 25/01, OSP 2002/6, poz. 87, s. 318–319, wyrok SA w Katowicach z 19.04.2007, II AKa 40/07, KZS 2007/11, poz. 42.

¹¹⁹ Wyrok SA we Wrocławiu z 11.04.2007, II AKa 89/07, LEX nr 301467, wyrok SA w Lublinie z 12.12.2007, II AKa 286/07, LEX nr 357225, wyrok SA w Katowicach z 02.06.2011, II AKa 142/11, OSA 2012/4, poz. 13.

¹²⁰ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 674.

¹²¹ *Ibidem*, s. 674. Odmienne: J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Część ogólna...*, *op. cit.*, s. 949.

¹²² M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 674–675.

¹²³ *Ibidem*, s. 675–676.

narządów płciowych (lub ich surogatów) po stronie ofiary. W literaturze wskazuje się, że w praktyce jednak jednoznaczne, definicyjne rozgraniczenie obcowania płciowego od innych czynności seksualnych jest trudne i dalsze próby obiektywizowania tego terminu prowadzą do zatarcia tej granicy¹²⁴.

Inne czynności seksualne z kolei, według orzecznictwa Sądu Najwyższego, to wszystkie inne zachowania się sprawcy zaspokajające popęd seksualny, czy też związane z szeroko pojętym życiem seksualnym człowieka, a polegające na kontakcie cielesnym sprawcy z ofiarą lub przynajmniej cielesnym i mającym charakter seksualny zaangażowaniu ofiary – które nie mieszczą się w pojęciu obcowania płciowego¹²⁵. Definicję tę obejmują więc zachowania takie jak dotykanie narządów płciowych ofiary (nawet przez ubranie) oraz inne zachowania sprawcy, których dopuszcza się w zetknięciu z ciałem ofiary – niektóre pieszczoty czy pocałunki, stosunek dopachowy, stosunek międzyudowy, onanizowanie ofiary przez sprawcę lub inną osobę, zmuszanie ofiary do onanizowania innej osoby, niepenetracyjny kontakt z narządami płciowymi lub odbytem ofiary, a najbardziej typowym zachowaniem odpowiadającym innym czynnościom seksualnym jest dotykanie ofiary w obrębie narządów płciowych czy piersi – nawet pomimo braku bezpośredniego kontaktu cielesnego¹²⁶. Należy tu jednak uczynić zastrzeżenie (w kontekście dotykania miejsc intymnych ofiary przez ubranie), że nie bez znaczenia pozostaje tu rodzaj i postać ubrania, inaczej bowiem należy ocenić dotykanie narządów płciowych czy piersi ofiary przez bieliznę, a inaczej przez odzież wierzchnią – a zatem nie zawsze dotykanie narządów płciowych czy piersi ofiary będzie uznane za odpowiadające definicji innej czynności seksualnej¹²⁷. W literaturze zwraca się także uwagę na niezasadność zrównywania zachowania polegającego na dotykaniu intymnych miejsc ofiary przez ubranie, z innymi „typowymi” przykładami innych czynności seksualnych – M. Bielski opowiada się nawet za odwołaniem się do klauzuli znikomej społecznej szkodliwości (w zależności od konkretnych okoliczności faktycznych), przy

¹²⁴ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 52.

¹²⁵ Uchwała SN z 19.05.1999, I KZP 17/99, OSNKW 1999, Nr 7-8, poz. 37, postanowienie SN z 21.05.2008 r., V KK 139/08, Prok. i P., 2008/12, poz. 8, wyrok SN z 02.09.2014, WA 24/14, LEX nr 1504769.

¹²⁶ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 945, L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 266, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 55, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1339, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 676.

¹²⁷ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 56.

jednoczesnym stwierdzeniu, że można zaliczyć je do desygnatów terminu „inna czynność seksualna”¹²⁸

Co istotne, onanizowania się przez sprawcę w obecności ofiary niepołączone z żadnym kontaktem cielesnym między nimi, z uwagi na zakres znamienia czasownikowego również nie będzie można uznać za inną czynność seksualną, bowiem zachowanie sprawcy nie będzie prowadziło ani do poddania się, ani wykonania czynności seksualnej przez ofiarę – takie zachowanie będzie wypełniało natomiast znamiona przestępstwa z art. 200 § 4 k.k., gdyż realizuje znamię czasownikowe „prezentowania” czynności seksualnej¹²⁹.

Podobnie jak w przypadku obcowania płciowego, jednoznaczne, definicyjne określenie zakresu znaczeniowego pojęcia innych czynności seksualnych jest trudne. Zakres zachowań mieszczący się w ramach tego pojęcia powinien być wyznaczany przez odwołanie się do wykładni gramatycznej, ale również przez odwołanie się do dobra prawnego, będącego przedmiotem ochrony przepisu, jego *ratio legis* oraz miejsca w semantyce ustawy karnej¹³⁰. Ponadto w doktrynie wskazuje się, że wątpliwości w zakresie kwalifikacji zachowania sprawcy jako wypełniającego znamiona obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej należy również rozstrzygać przez pryzmat obiektywizmu, nie zaś z perspektywy subiektywizmu – a subiektywne odczucia sprawcy mogą stanowić jedynie kryterium subsydiarne¹³¹, bowiem przy przyjęciu odmiennym, należy uznać, że właściwie każde zachowanie sprawcy wobec ofiary może wypełniać znamiona czynności seksualnej, jeżeli tylko takie znaczenie przypisuje mu sam sprawca¹³².

Według niektórych przedstawicieli doktryny na ocenę jakiegoś zachowania i zakwalifikowania go jako czynności seksualnej w rozumieniu przepisów ustawy karnej mają oceny kulturowe¹³³. Należy jednak podkreślić, że te oceny wpływają raczej na ustawodawcę w procesie kształtowania przepisów ustawy karnej, lecz w ramach konkretnego systemu prawnego, wobec ustalonej już treści przepisu karnego, oceny te

¹²⁸ M. Bielski, *Wykładnia znamion "obcowanie płciowe" i "inna czynność seksualna" w doktrynie i orzecznictwie sądowym*, Cz. PKiNP 2008, nr 1, s. 229.

¹²⁹ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 678.

¹³⁰ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1339.

¹³¹ M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1213.

¹³² *Ibidem*, s. 1213.

¹³³ M. Bielski (w:) W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 117-211a...*, s. 671, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, *op. cit.*, s. 512.

pozostają bez wpływu na interpretację tego przepisu, zaś te oceny kulturowe mogą mieć, co najwyżej, wpływ na odpowiedzialność karną sprawcy, będącego cudzoziemcem wychowanym w innej kulturze, który z uwagi na błąd co do świadomości bezprawności czynu wobec innego rozumienia pojęcia „inne czynności seksualne”¹³⁴. Co istotne jednak, w literaturze słusznie wskazuje się, że nie należy poszukując definicji innej czynności seksualnej stosować wykładni rozszerzającej i nie jest uprawnione zaliczanie do tej definicji wszystkich zachowań o seksualnym zabarwieniu, w szczególności takich jak np. dotykanie ciała innej osoby za łydkę czy pośladek, akt ekshibicjonistycznego, wypowiadanie pod adresem innej osoby nieprzyzwoitych treści czy przytulanie się¹³⁵. Eliminacja drobnych kategorii zachowań seksualnych ze sfery desygnatów pojęcia innej czynności seksualnej może zapewnić ograniczenie definicji takiego znamienia tylko do takich form kontaktu cielesnego, lub takiego zaangażowania cielesnego sprawcy albo ofiary, którego przedmiotem są sfery intymne ludzkiego ciała¹³⁶. Inne zachowania, wykraczające poza tę sferę, mogą natomiast być podstawą odpowiedzialności karnej za naruszenie nietykalności cielesnej, na podstawie art. 217 k.k. lub za czyny określone w innych przepisach¹³⁷. Co więcej, nawet nie każda ingerencja w narządy płciowe innej osoby, poprzedzona użyciem przemocy, groźby bezprawnej lub podstępem musi pociągać za sobą przypisanie sprawcy odpowiedzialności na podstawie art. 197 § 2 k.k., choć w tym przypadku miernikiem nie będzie seksualny charakter zachowania sprawcy (a więc jakaś forma zaspokojenia lub podbudzenia popędu płciowego), ale fakt ataku lub naruszenia wolności seksualnej ofiary¹³⁸.

Jak już zostało wskazane, jednoznaczne rozgraniczenie obcowania płciowego od innych czynności seksualnych jest trudne. Granicą pomiędzy tymi pojęciami pozostaje subiektywna ocena stopnia naruszenia wolności seksualnej ofiary, gdyż obcowanie płciowe narusza ją w większym stopniu niż inna czynność seksualna¹³⁹. Co jednak istotne, termin „inna czynność seksualna” jest znamieniem otwartym i trudnym do konkretnego zdefiniowania z punktu widzenia kryteriów biologicznych czy

¹³⁴ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 56, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1339.

¹³⁵ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, op. cit., s. 513, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 671, 677, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1214, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 58.

¹³⁶ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 677.

¹³⁷ *Ibidem*, s. 677.

¹³⁸ Wyrok SN z 26.10.2001 r., WA 25/01, OSP 2002, nr 6.

¹³⁹ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 52.

fizjologicznych, a w związku z tym (oraz mając na względzie funkcję gwarancyjną prawa karnego), podkreśla się konieczność zawężającej wykładni tego terminu¹⁴⁰. Wykonywanie czynności seksualnych przez sprawcę bez jakiegokolwiek kontaktu z ciałem ofiary pozostają zawsze poza zakresem penalizacji z rozdziału XXV k.k.¹⁴¹. Z badań przeprowadzonych przez M. Budyn-Kulik wynika, że trudności doktryny w ustaleniu zakresu terminu „inna czynność seksualna” przekładają się wprost na praktykę sądową i prokuratorską i skutkują nieprawidłowym kwalifikowaniem zachowań sprawców, polecających na podejmowaniu obcowania płciowego jako innej czynności seksualnej i odwrotnie¹⁴².

Dla bytu przestępstwa zgwałcenia (we wszystkich jego odmianach) konieczne jest stwierdzenie, że podczas doprowadzania innej osoby do obcowania płciowego lub doprowadzania do poddania się lub wykonania innej czynności seksualnej, sprawca działał w sposób ściśle określony – posługując się przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem, a doprowadzenie ofiary do obcowania płciowego lub wykonania czy poddania się innej czynności seksualnej w inny sposób nie wyczerpuje znamion przestępstwa zgwałcenia¹⁴³.

W opinii J. Warylewskiego brak zgody pokrzywdzonego jest również znamieniem przestępstwa z art. 197 k.k. – choć ustawa karna nie wskazuje go *explicité*, to według tego autora wyrażenie zgody na czynność seksualną wyklucza bezprawność zachowania opisanego w tym przepisie¹⁴⁴. Co istotne, J. Warylewski wyraża również pogląd, że brak zgody to zarówno wyrażenie negatywnej decyzji ofiary co do podjęcia czynności seksualnej, jak również brak pozytywnej decyzji w tym przedmiocie¹⁴⁵. Zgodnie z wyrokiem SN z dnia 8 września 2005 r. sąd karny w sprawach o zgwałcenie każdorazowo powinien ustalić czy zgoda na czynność seksualną została udzielona, w jakim czasie jej udzielono i jaki był zakres tej zgody¹⁴⁶. Podkreślenia wymaga jednak, że taka optyka doktryny i orzecznictwa na kwestię zgody w kontekście przestępstwa

¹⁴⁰ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, op. cit., s. 512.

¹⁴¹ *Ibidem*, s. 513-514.

¹⁴² Zob. M. Budyn-Kulik, *Inna czynność seksualna. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, „Prawo w działaniu” 2008, nr 5, s. 171.

¹⁴³ S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1179, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 942, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 267, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, op. cit., s. 514.

¹⁴⁴ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1331, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 27.

¹⁴⁵ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1331 J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 27.

¹⁴⁶ Wyrok SN z 08.09.2005 r., II KK 504/04, Lex nr 200229.

zgwałcenia jest raczej odosobniona, na kanwie polskiego karnego podkreśla się co do zasady, że dla zaistnienia przestępstwa zgwałcenia wymagany jest wyraźny sprzeciw ofiary, który to sprzeciw jest traktowany jako warunek *sine qua non* przestępstwa zgwałcenia¹⁴⁷.

Przechodząc do opisu okoliczności modalnych przestępstwa zgwałcenia rozpocząć należy od zdefiniowania pierwszej wymienionej przez ustawę: przemocy. W literaturze wskazuje się, że przemocą jest oddziaływanie środkami fizycznymi na ofiarę lub jej otoczenie, które to oddziaływania są nakierowane na przełamanie lub uniemożliwienie oporu ofiary, mające na celu niedopuszczenie do swobodnego wykonania aktu woli, albo mające na celu nastawienie jej procesów motywacyjnych w kierunku zachowania pożądanego przez sprawcę¹⁴⁸. Cechą przemocy, za pomocą której można doprowadzić do zgwałcenia, jest obiektywna zdolność zastosowanych przez sprawcę metod do wywołania stanu przymusu, chociaż w doktrynie wskazuje się, że ocena tej zdolności powinna być dokonywana przy pomocy kryteriów indywidualno – obiektywnych, tj. z uwzględnieniem konstrukcji psychofizycznej ofiary oraz sytuacji towarzyszącej zdarzeniu; a nie kryteriów generalno – obiektywnych¹⁴⁹. Co istotne, przemoc nie musi być kierowana bezpośrednio na ofiarę, a przedmiotem jej oddziaływania może być tak ciało ofiary, jak i równie dobrze osoba trzecia (nie musi być osobą najbliższą), rzecz lub zwierzę, o ile tylko rozmiar dolegliwości, związany z tą przemocą, płynącej dla ofiary uzasadnia przyjęcie, że znalazła się ona w stanie przymusu¹⁵⁰. Niektórzy przedstawiciele doktryny proponują poddanie ocenie tego, jaką wartość miała dana rzecz dla ofiary, lub jaką wartość obiektywnie prezentowała – jeśli bowiem przemoc jest kierowana przeciwko mieniu znacznej wartości celem przełamania

¹⁴⁷ Wyrok SN z 18.07.1980 r., III KR 149/80, LexPolonica nr 321466, postanowienie SN z 9.06.2021 r., V KK 165/21, LEX nr 3212605. Zob. też: V. Konarska-Wrzosek (w:) A. Lach, J. Lachowski, T. Oczkowski, I. Zgoliński, A. Ziółkowska, V. Konarska-Wrzosek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2020, LEX, art. 197, M. Bielski (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część I. Komentarz do art. 117-211a*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, LEX, art. 197.

¹⁴⁸ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 942, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 30, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, *op. cit.*, s. 514, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz...*, *op. cit.*, s. 683.

¹⁴⁹ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 680, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1215, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, *op. cit.*, s. 514.

¹⁵⁰ S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1179, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 679, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz...*, *op. cit.*, s. 683, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 942-943, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1216, M. Bojarski (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 651, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 30, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, *op. cit.*, s. 515.

oporu ofiary, to wówczas należy przyjąć, że jego przełamanie zaistniało w okolicznościach wypełniających znamiona przestępstwa zgwałcenia; jeśli natomiast przemoc była kierowana przeciwko rzeczy o wartości symbolicznej, zarówno obiektywnie, jak i dla ofiary, to należy przyjąć, że rzeczywisty opór, a zatem i jego przełamanie, nie miały miejsca – co dekompletuje znamiona przestępstwa zgwałcenia¹⁵¹. Inni przedstawiciele doktryny w ogóle nie uznają stosowania przemocy wobec rzeczy za zachowanie wypełniające znamiona przestępstwa zgwałcenia, z uwagi na brak aksjologicznej proporcji pomiędzy utratą rzeczy materialnej, nawet cennej, a wartością wolności seksualnej i nietykalności cielesnej¹⁵², jednak wydaje się, że tak drastyczne zawężenie wykładni znamion przestępstwa z art. 197 k.k. nie gwarantuje dostatecznej ochrony ofiarom przestępstwa zgwałcenia¹⁵³. W nauce prawa karnego wskazuje się również, że art. 197 k.k. nie zawiera wymogu tożsamości podmiotu, wobec którego stosowana jest przemoc, groźba lub podstęp, oraz podmiotu, którego wolność seksualna zostanie naruszona czynem zabronionym – za zgwałcenie odpowie również sprawca, który przemocą uniemożliwił osobie trzeciej powstrzymanie go przed podjęciem obcowania płciowego ze znajdującą się w stanie upojenia ofiarą, która sama nie była w stanie stawiać oporu przed atakiem na jej wolność seksualną¹⁵⁴.

Zgodnie z orzecznictwem SN – za przemoc można uznać każde działanie sprawcy zmierzające go fizycznego przełamania oporu ofiary, przy czym bez znaczenia dla oceny tego, czy przemoc wystąpiła, pozostaje jej skala¹⁵⁵. Do przyjęcia, że doszło do zastosowania przemocy nie wystarczy jednak samo wskazanie, że została użyta siła fizyczna, ale konieczne jest również stwierdzenie, że siła ta doprowadziła do przełamania oporu ofiary lub jej użycie uniemożliwiło zmanifestowanie tego oporu¹⁵⁶. Co istotne, w literaturze podkreśla się, że w obecnym stanie prawnym nie można mówić o przemocy w kontekście przestępstwa zgwałcenia w sytuacji, gdy brak jest oporu ofiary wobec zachowania sprawcy, bowiem opór ten stanowi przejaw braku zgody na to zachowanie¹⁵⁷. Opór musi zostać przez ofiarę uzewnętrzniony poprzez zachowanie postrzegalne dla

¹⁵¹ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności* ..., *op. cit.*, s. 515.

¹⁵² A. Marek (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, A. Marek (red.), Warszawa 2010, LEX, art. 197.

¹⁵³ Tak też: V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 943, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Część ogólna*..., *op. cit.*, s. 935.

¹⁵⁴ M. Bielski (w:) *Kodeks karny*..., *op. cit.*, s. 679.

¹⁵⁵ Wyrok SN z 08.03.1973 r., III KR 307/72, Legalis. Zob.: M. Bielski (w:) *Kodeks karny*..., *op. cit.*, s. 679.

¹⁵⁶ M. Bielski (w:) *Kodeks karny*..., *op. cit.*, s. 680.

¹⁵⁷ M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 1215, M. Bielski (w:) *Kodeks karny*..., *op. cit.*, s. 680, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*..., *op. cit.*, s. 516.

sprawcy – w jakimkolwiek sposób, przy czym nie jest wymagane, aby ofiara wykorzystała wszystkie w danej sytuacji hipotetycznie możliwe środki oporu lub stawiała go w jakiś konkretny sposób¹⁵⁸. Nie jest zatem wymagane każdorazowo stawianie oporu fizycznego¹⁵⁹, użycia krzyku, skierowanie do sprawcy prośby o zaprzestanie danego zachowania czy płacz, a tym bardziej nie jest konieczne kumulatywne wyczerpanie tych zachowań – wystarczające jest bowiem zmanifestowanie oporu w jakimkolwiek z powyższych przejawów, w jakimkolwiek stopniu natężenia. Nie jest również konieczne dla przyjęcia rzeczywistości oporu jego trwanie nieprzerwanie przez cały czas od momentu rozpoczęcia do zakończenia aktu stanowiącego zamach na wolność seksualną ofiary – jego jednorazowe przełamanie, po którym następuje bierne zachowanie się ofiary nie przekreśla uznania ciągłości oporu, którego warunkiem po przełamaniu oporu będzie już samo negatywne nastawienie ofiary do czynności seksualnej¹⁶⁰.

W kontekście oporu wskazać należy również na problematykę tzw. oporu pozornego i kwestię odróżnienia go przez sprawcę od oporu rzeczywistego, co jest istotne z uwagi na fakt, że niewystąpienie oporu u ofiary wyklucza przemoc, a co za tym idzie – dekompletuje znamiona przestępstwa zgwałcenia (chyba, że możliwość podjęcia decyzji lub przejawienia oporu została przez sprawcę wyłączona)¹⁶¹. Pozorność oporu występuje wówczas, gdy jest on manifestowany zewnątrz, przy czym wewnątrz istnieje zezwolenie dysponenta dobrem (wolnością seksualną) na podjęcie obcowania płciowego - czego sprawca nie obejmuje świadomością. Należy przyjąć, że jeżeli sprawca zdaje sobie sprawę z pozorności oporu, to nie można jego zachowania kwalifikować jako zmuszanie; z kolei jeśli sprawca nie zdaje sobie sprawy z tej pozorności – wówczas powinien odpowiadać karnie za usiłowanie nieudolne popełnienia przestępstwa zgwałcenia, z uwagi na brak przedmiotu nadającego do popełnienia na nim czynu zabronionego¹⁶².

¹⁵⁸ Wyrok SN z 08.10.1997, V KKN 346/96, Prok. i P. 1998, nr 4, poz. 2. Zob.: M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, op. cit., s. 516, M. Bielski (w:) ..., op. cit., s. 680, S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1179, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1331, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1215-1216, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 29.

¹⁵⁹ S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1179, M. Bielski (w:) *Kodeks karny. ...*, op. cit., s. 680, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i ...*, op. cit., s. 516. Zob. też wyrok SN z 26 lipca 2001 r., V KKN 95/99, Lex nr 51671.

¹⁶⁰ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 680-681, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 946, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1347.

¹⁶¹ Wyrok SN z 14.06.2006, WA 19/06, Prok. i P. 2006, nr 11, poz. 11.

¹⁶² J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1331, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1216, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 27.

Według niektórych przedstawicieli nauki prawa karnego źródłem błędów co do znamion przestępstwa zgwałcenia (okoliczności faktycznych i rzeczywistości stawianego przez ofiarę oporu) mogą być niejednokrotnie różnice kulturowe¹⁶³. Wskazuje się jednak, że do możliwości przyjęcia błędu na takiej podstawie należy jednak podchodzić z ostrożnością, wymaga to bowiem skrupulatnego ustalenia kontekstu kulturowego zaistniałej sytuacji¹⁶⁴.

Zgodnie z orzecznictwem SN nie można również wykluczyć, że przemoc sprawcy będzie polegała na zaniechaniu, i to takiego rodzaju, w którym zaniechanie nie będzie poprzedzone działaniem polegającym na stosowaniu przemocy¹⁶⁵.

Kolejnym znamieniem modalnym przestępstwa z art. 197 k.k. jest groźba bezprawna. Jest ona z kolei zdefiniowana ustawowo w art. 115 § 12 k.k. jako groźenie innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub na szkodę osoby najbliższej; groźenie spowodowania postępowania karnego lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna; lub rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej¹⁶⁶. W nauce prawa karnego wskazuje się, że zasadniczo brak jest normatywnych przesłanek do odmiennego od powyższego rozumienia definicji groźby w kontekście znamienia przestępstwa zgwałcenia¹⁶⁷. Groźba może być wyrażona słownie, za pomocą pisma lub w inny, dowolny właściwie sposób, pod warunkiem dotarcia przekazu informacyjnego do świadomości ofiary¹⁶⁸. Zgodnie z orzecznictwem dla bytu przestępstwa zgwałcenia nie jest natomiast konieczne stosowanie groźby w znaczeniu przestępstwa z art. 190 k.k. (tj. groźba stosowana dla popełnienia przestępstwa zgwałcenia nie musi wypełniać znamion przestępstwa z art. 190 k.k.), każda bowiem groźba zawierająca element bezprawności i oddziaływująca na psychikę ofiary w sposób wyłączający jej wolę będzie groźbą w rozumieniu art. 197 k.k. – a powagę i realność jej spełnienia należy oceniać każdorazowo z punktu widzenia poczucia zagrożenia ofiary, a nie z punktu widzenia obiektywnego

¹⁶³ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności* ..., *op. cit.*, s. 516-517.

¹⁶⁴ M. Bielski (w:) *Kodeks karny*..., *op. cit.*, s. 681.

¹⁶⁵ Wyrok SN z 06.09.1994, II KRN 159/94, OSNKW 1994, nr 9-10, poz. 61. Zob.: J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności*..., *op. cit.*, s. 33-34.

¹⁶⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny*, Dz. U. 1997 Nr 88, poz. 553 ze zm.

¹⁶⁷ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 943, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*..., *op. cit.*, s. 517.

¹⁶⁸ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności*..., *op. cit.*, s. 34.

niebezpieczeństwa realizacji tej groźby¹⁶⁹. Rozumienie groźby w kontekście przestępstwa zgwałcenia jest więc szersze, niż w rozumieniu przestępstwa z art. 190 k.k.. W nauce prawa karnego można również spotkać się ze stanowiskiem, że ocena tego, czy groźba wzbudza w ofierze uzasadnioną obawę, że zostanie spełniona, powinna zostać dokonana w oparciu o zobiektywizowane kryterium indywidualne¹⁷⁰. Ma ono polegać na ustaleniu zarówno faktu, że groźba w jej adresacie wywoła obawę spełnienia, jak również, że obiektywna ocena tej groźby z uwzględnieniem cech psychofizycznych ofiary prowadzi do wniosku, że obawa spełnienia tej groźby jest uzasadniona¹⁷¹. W przypadku zaś gdy groźba stosowana przez sprawcę w ogóle nie wzbudza u potencjalnej ofiary zagrożenia, mamy do czynienia z usiłowaniem nieudolnym zgwałcenia¹⁷².

Podstęp jest ostatnim z trzech znamieniem modalnym przestępstwa zgwałcenia i jest on ściśle związany z błędem ofiary - polega bowiem na wprowadzeniu w błąd lub na wykorzystaniu błędu co do przesłanek motywacyjnych, które wpływają na decyzję ofiary dotyczącą przyzwolenia na czynność seksualną; natomiast według szerszej definicji – podstęp ma miejsce również wówczas, gdy sprawca przestępstwa wyzyskując lub powodując błąd ofiary doprowadza ją do stanu wyłączającego możliwość podjęcia decyzji w zakresie uczestniczenia bądź nie w jakiejś czynności seksualnej. Większość przedstawicieli doktryny opowiada się za szerszą definicją podstępu¹⁷³, podobnie zresztą kształtuje się orzecznictwo Sądu Najwyższego¹⁷⁴. Co istotne, nie chodzi tu jednak o sytuacje, w których, pomimo braku wyraźnej zgody po stronie ofiary, z okoliczności sprawy należy wysnuć wniosek, że taka zgoda ma miejsce (zgoda domniemana), lecz o okoliczności, w których sprawca doprowadza ofiarę do sytuacji, w której nie może ona podjąć decyzji w przedmiocie czynności seksualnej¹⁷⁵. Należy mieć przy tym na uwadze, że nie mamy do czynienia ze znamieniem podstępu w sytuacji, gdy po stronie ofiary istnieje zgoda na czynność seksualną, a błąd dotyczy jedynie ubocznych motywów, dla

¹⁶⁹ Wyrok SN z 17.04.1997, II KKN 171/96, Prok. i P., 1997, nr 10, poz. 4, wyrok SN z 26.01.1973, III KR 284/72, LEX nr 21544, wyrok SN z 10.05.1972, I KR 74/72, OSNKW 1972, Nr 10, poz. 104, wyrok SA w Poznaniu z 14.06.1999, II AKa 184/99, OSA 1999, Nr 11-12, poz. 80.

¹⁷⁰ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 682.

¹⁷¹ *Ibidem*, s. 682.

¹⁷² J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 35-36.

¹⁷³ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 683, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1334, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz...*, *op. cit.*, s. 683, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1217, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 36, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, *op. cit.*, s. 518.

¹⁷⁴ Wyrok SN z 27.05.1985 r., II KR 86/85, OSNPG 1985, Nr 2, poz. 152.

¹⁷⁵ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 36.

których ta zgoda została wyrażona (np. pod wpływem obietnicy małżeństwa)¹⁷⁶. W doktrynie wskazuje się, że ocena tego, czy mamy do czynienia z błędem istotnym czy nieistotnym sprowadza się do oceny, czy okoliczność, co do której ofiara była w błędzie, mogła stanowić z punktu widzenia wzorców kulturowych główną determinantę podjęcia świadomej decyzji w przedmiocie udziału w czynności seksualnej¹⁷⁷. Nie mamy również do czynienia z podstępem w sytuacji, gdy sprawca wykorzystał fakt, że ofiara już znajdowała się w stanie uniemożliwiającym jej wyrażenie zgody lub sprzeciwu na obcowanie płciowe lub inną czynność seksualną (z uwagi na przykład na utratę przytomności lub upojenie alkoholowe) – i w takiej sytuacji zachowanie sprawcy należy kwalifikować jako przestępstwo z art. 198 k.k. (seksualne wykorzystanie bezradności), pod warunkiem jednak, że sprawca sam nie doprowadził ofiary do takiego stanu – bowiem podstępne podanie alkoholu, środków odurzających czy nasennych jest zachowaniem wypełniającym znamiona przestępstwa zgwałcenia w zakresie zastosowania podstępu¹⁷⁸. Klasycznym przykładem podstępu jest użycie przez sprawcę tzw. „pigułki gwałtu” (lub innych substancji narkotycznych) powodującej u osoby, która ją zażyje, wyłączenie świadomości i zwiotczenie mięśni. Zdaniem doktryny nie jest natomiast podstępem podanie innej osobie tzw. afrodyzjaków (zwiększających popęd płciowy), środki te bowiem nie wyłączają możliwości podjęcia decyzji woli co do zachowań dotyczących sfery seksualnej człowieka¹⁷⁹. Również doprowadzenie ofiary przez sprawcę przy użyciu alkoholu do stanu nieprzytomności, omdlenia, ciężkiego upojenia alkoholowego, po to, aby odbyć z nią stosunek płciowy – należy kwalifikować z art. 197 k.k.¹⁸⁰. Orzecznictwo wskazuje jednak, że nie wypełnia znamienia podstępu z art. 197 k.k. podanie alkoholu osobie pełnoletniej, która zna jego działanie i świadomie go spożywa¹⁸¹ i na takim też stanowisku stoją niektórzy przedstawiciele doktryny¹⁸². J. Warylewski nie zgadza się z taką wykładnią wskazując, że w dzisiejszej rzeczywistości

¹⁷⁶ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 683, S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1179, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz...*, *op. cit.*, s. 683, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 944, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1217, M. Filar, *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym...*, *op. cit.*, s. 50, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, *op. cit.*, s. 518-519.

¹⁷⁷ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 684.

¹⁷⁸ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 38.

¹⁷⁹ M. Mozgawa (w:) M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX 2022, art. 197.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ Wyrok SN z 26.09.1974 r., III KR 105/74, OSNKW 1974, z. 12, poz. 229, wyrok SA w Krakowie z 08.09.2015 r., II AKa 145/15, KZS 2015/10, poz. 49.

¹⁸² . Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1217.

trudno mówić o podstępie nawet w przypadku braku dorosłości, negując słuszość domniemania, że małoletni nie zna działania alkoholu i postulując zastąpienie go domniemaniem takiej wiedzy u małoletniego, zwłaszcza jeżeli ukończył on 15 rok życia¹⁸³. Tym samym J. Warylewski stoi na stanowisku, że świadome spożywanie napojów alkoholowych przez takiego małoletniego, podawanych mu przez osoby dorosłe, co do zasady nie powinno być uznawane za stosowanie podstępu w rozumieniu art. 197 § 1 k.k.¹⁸⁴.

Przepis art. 197 k.k. nie określa innych okoliczności modalnych koniecznych dla zaistnienia przestępstwa zgwałcenia, a więc należy przyjąć, że jego popełnienie jest możliwe w każdym czasie, miejscu i bez względu na okoliczności – pod warunkiem wypełnienia znamion wskazanych w tym przepisie.

W przypadku niektórych przestępstw dodatkowo wśród ich znamion określany jest również skutek zachowania się sprawcy (jedynie w przestępstwach skutkowych, czyli materialnych), którym jest dająca się oddzielić od zachowania sprawcy zmiana w świecie zewnętrznym, a czasem nawet w świecie wewnętrznym innego człowieka – którego to wystąpienie warunkuje zaistnienie przestępstwa¹⁸⁵. W przypadku przestępstw skutkowych (materialnych) w przypadku braku zaistnienia skutku, pomimo wypełnienia przez sprawcę jego zachowaniem pozostałych znamion przestępstwa, możemy jedynie mówić o usiłowaniu dokonania danego przestępstwa¹⁸⁶. Co istotne, skutkiem w rozumieniu prawa karnego będzie nie tylko wyartykułowana w treści przepisu ustawy fizykalna zmiana w świecie zewnętrznym, ale również wynikająca z treści tego przepisu zmiana polegająca na sprowadzeniu przez sprawcę bezpośredniego niebezpieczeństwa dla określonego dobra prawnego lub jakakolwiek inna ujemna zmiana wywołana przez

¹⁸³ J. Warylewski, *Podanie ofierze alkoholu jako podstęp w rozumieniu art. 197 § 1 k.k. Dopuszczalność kumulatywnej kwalifikacji z art. 197 § 1 i art. 197 § 2 k.k. Glosa do wyroku sądu apelacyjnego z dnia 28 marca 2018 r., II Aka 91/18*, „Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa” 2018, nr 2, s. 81-82.

¹⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁸⁵ L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 67, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, *op. cit.*, s. 154-155, J. Giezek (w:) M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 120, L. Tyszkiewicz (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki*, T. Dukiet – Nagórska, O. Sitarz (red.), Warszawa 2021, s. 162.

¹⁸⁶ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, *op. cit.*, s. 154, J. Giezek (w:) M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 121, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 121.

sprawcę¹⁸⁷. Podkreślenia wymaga, że przepisy polskiej ustawy karnej w opisie czynu rzadko wprost wyróżniają skutek jako znamię danego czynu zabronionego, częściej skutek ten pozostaje zakodowany w znamieniu czasownikowym opisującym zachowanie sprawcy (np. śmierć człowieka w znamieniu czynnościowym „zabija”), co utrudnia jego precyzyjne wskazanie¹⁸⁸. Dodatkowym utrudnieniem w odczytywaniu formy przestępstwa (jako materialnego bądź formalnego) jest stosowana przez ustawodawcę forma czasownika opisującego działanie sprawcy – w ustawie karnej jest on bowiem ujmowany w czasie teraźniejszym, bez wskazania trybu dokonanego i niedokonanego¹⁸⁹. W przypadku większości przestępstw zaistnienie skutku nie jest jednak konieczne dla bytu przestępstwa, bowiem skutek nie jest zaliczany do ich znamion, a samo zabronione zachowanie sprawy stanowi już podstawę penalizacji – wówczas mamy do czynienia z przestępstwami formalnymi¹⁹⁰. W przypadku niektórych przestępstw zaistnienie skutku prowadzi do zaliczenia czynu sprawcy do typu kwalifikowanego danego przestępstwa (gdy typem podstawowym jest przestępstwo formalne)¹⁹¹. Co istotne, dla uznania że dany sprawca czynu przekroczył swoim zachowaniem jakąś normę prawną, a zatem dla bytu przestępstwa materialnego (skutkowego) pomiędzy zachowaniem się tego sprawcy a skutkiem jego zachowania musi istnieć związek przyczynowy (kauzalny)¹⁹². Przez niektórych autorów sam związek przyczynowy zaliczany jest do znamion przestępstwa¹⁹³.

Przestępstwo zgwałcenia zaliczane jest do przestępstw materialnych (skutkowych), tj. do jego zaistnienia konieczne jest wystąpienie skutku – którym jest zawarte w znamionach obcowanie płciowe, poddanie się przez ofiarę innej czynności seksualnej lub wykonanie jej¹⁹⁴. Przyjmuje się, że skutek wystąpił również w przypadku,

¹⁸⁷ J. Giezek (w:) M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*..., op. cit., s. 121, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*..., op. cit., s. 154, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne*..., op. cit., s. 122.

¹⁸⁸ L. Tyszkiewicz (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki*..., op. cit., s. 161.

¹⁸⁹ *Ibidem*, s. 161.

¹⁹⁰ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*..., op. cit., s. 155, J. Giezek (w:) M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*..., op. cit., s. 120, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne*..., op. cit., s. 121, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki*..., op. cit., s. 160.

¹⁹¹ L. Gardocki, *Prawo karne*..., op. cit., s. 73, 74.

¹⁹² Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*..., op. cit., s. 156, L. Gardocki, *Prawo karne*..., op. cit., s. 74.

¹⁹³ J. Giezek (w:) M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*..., op. cit., s. 121, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*..., op. cit., s. 156.

¹⁹⁴ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., op. cit., s. 1340, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., op. cit., s. 686, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., op. cit., s. 944, S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., op. cit., s. 1178, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., op. cit., s. 1215, M. Rodzynekiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności* ..., op. cit., s. 519, L. Gardocki, *Prawo karne*..., op. cit., s. 266-267, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności*..., op. cit., s. 61.

gdy sprawca przestępstwa zgwałcenia doprowadził ofiarę do czynności seksualnej z samą sobą lub ze zwierzęciem, jak również w przypadku, gdy współsprawca zgwałcenia, który sam nie obcuje płciowo, ani nie wykonuje innej czynności seksualnej z ofiarą, doprowadza tę ofiarę do stosunku płciowego lub innej czynności seksualnej z inną osobą¹⁹⁵. W sytuacji braku wystąpienia skutku w przypadku przestępstwa zgwałcenia przyjmuje się, że doszło do usiłowania popełnienia tego przestępstwa, a początkiem usiłowania jako formy stadialnej przestępstwa jest moment, w którym sprawca zaczyna stosować środki mające doprowadzić do dokonania (a zatem do zaistnienia skutku), czyli groźbę, przymus lub podstęp¹⁹⁶. Co istotne, dla zaistnienia skutku w przypadku przestępstwa zgwałcenia (a więc dla zaistnienia przestępstwa zgwałcenia w formie dokonania) nie jest konieczne ukończenie obcowania płciowego z ofiarą, dokonanie następuje bowiem już w chwili przełamania oporu ofiary – czyli z chwilą doprowadzenia do obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej¹⁹⁷. Wobec faktu, że przygotowanie do popełnienia jako forma stadialna przestępstwa zgwałcenia nie jest karalne, istotne jest ustalenie momentu, w którym należy już mówić o początku usiłowania, od którego zachowanie sprawcy staje się już karalne – i w tym kontekście stwierdzić należy, jak już zostało wskazane, że jego początkiem jest rozpoczęcie przez sprawcę stosowania wobec ofiary przemocy, groźby lub podstępu¹⁹⁸. W orzecznictwie wskazuje się, że działania sprawcy, polegające np. na wulgarnie wyrażonych propozycjach odbycia aktu płciowego, poparte wepchnięciem ofiary do pokoju, rozpięciu spodni i chwyceniu ofiary za piersi należy uznać za usiłowanie zgwałcenia, a nie za czynności przygotowawcze¹⁹⁹. W nauce prawa karnego wskazuje się, że na gruncie obecnie obowiązującego Kodeksu karnego takie zachowanie sprawcy należy zakwalifikować jako tzw. usiłowanie kwalifikowane przez dokonanie, tj. jako usiłowanie czynu z art. 197 § 1 k.k. (obcowanie płciowe) w zbiegu z dokonaniem czynu z art. 197 § 2 k.k. (inna czynność seksualna)²⁰⁰.

¹⁹⁵ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1340, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 266-267, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 61.

¹⁹⁶ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 61, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 950.

¹⁹⁷ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1340, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 61, S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1178, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 683.

¹⁹⁸ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 64, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1215.

¹⁹⁹ Wyrok SA w Krakowie z 22.04.1993, II Akc 50/93, KZS 1993, Nr 5, poz. 18.

²⁰⁰ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 63, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, op. cit., s. 520.

Do znamion przestępstwa może również należeć przedmiot wykonawczy (czy też: przedmiot czynności wykonawczej, przedmiot przestępstwa lub przedmiot bezpośredniego działania), jakim jest przedmiot materialny, na którym sprawca dokonuje danego przestępstwa²⁰¹. Przedmiot wykonawczy może być również definiowany jako materialny substrat przedmiotu ochrony, czyli jako fizyczny nośnik przedmiotu ochrony²⁰². Może się jednak zdarzyć, że przedmiot wykonawczy nie będzie miał, wbrew przyjętej definicji, charakteru materialnego (np. w przypadku przestępstw gróźb karalnych, gdzie przedmiotem czynności wykonawczej będzie psychika człowieka), lub w danym przestępstwie w ogóle nie wystąpi (np. w przypadku przestępstwa łapownictwa)²⁰³.

W przypadku zgwałcenia przedmiotem wykonawczym jest ciało ofiary, której wolność seksualna została naruszona, a podmiotem oddziaływania jest ofiara jako osoba ludzka²⁰⁴. W nauce prawa karnego wskazuje się również na psychikę ofiary jako na przedmiot czynności wykonawczej²⁰⁵. Co do zasady pokrzywdzonym przestępstwem zgwałcenia może być każda osoba, niezależnie od płci i wieku, oraz stosunku łączącego ją ze sprawcą – w tym również osoba pozostająca ze sprawcą w związku małżeńskim lub związku nieformalnym, jak również osoba trudniąca się prostytutką²⁰⁶.

Jako że przedmiotem czynności wykonawczej może być jedynie ciało (ew. psychika) człowieka, to należy dojść do wniosku, że w przypadku, gdy sprawca zgwałcenia doprowadza ofiarę do czynności seksualnej z udziałem zwierzęcia, to przestępstwo zgwałcenia musi być kwalifikowane w zbiegu z przestępstwem znęcania się nad zwierzętami (z art. 35 ustawy o ochronie zwierząt²⁰⁷)²⁰⁸. Podobnie – w przypadku gdy sprawca doprowadza ofiarę do czynności seksualnej z ludzkimi zwłokami, gdzie przedmiotem czynności wykonawczej jest również ciało osoby zmarłej – zachowanie

²⁰¹ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*..., op. cit., s. 152, L. Gardocki, *Prawo karne*..., op. cit., s. 67.

²⁰² L. Tyszkiewicz (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki*..., op. cit., s. 164.

²⁰³ *Ibidem*, s. 164.

²⁰⁴ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., op. cit., s. 946, M. Bielski (w:) *Kodeks karny*..., op. cit., s. 688, M. Rodzyński, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności* ..., op. cit., s. 521, S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., op. cit., s. 1183.

²⁰⁵ M. Bielski (w:) *Kodeks karny*..., op. cit., s. 688.

²⁰⁶ S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., op. cit., s. 1183, M. Bielski (w:) *Kodeks karny* ..., op. cit., s. 688, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., op. cit., s. 946.

²⁰⁷ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt, Dz.U. 1997 nr 111 poz. 724, ze zm.

²⁰⁸ M. Bielski (w:) *Kodeks karny*..., op. cit., s. 688.

sprawcy będzie kwalifikowane w zbiegu z przestępstwem znieważenia zwłok z art. 262 § 1 k.k.²⁰⁹.

2.3. Podmiot przestępstwa zgwałcenia

W pierwszej kolejności wskazać należy, że podmiotem przestępstwa według polskiego prawa karnego może być wyłącznie osoba fizyczna i poglądy przeciwne dotychczas były niespotykane w nauce prawa karnego – przyjmowano bowiem, że osoba prawna lub jakikolwiek inny podmiot zbiorowy nie są zdolne do popełnienia przestępstwa²¹⁰. W różnych systemach prawnych pojawiają się obecnie poglądy o możliwości popełnienia przestępstwa również przez inne, niż osoby fizyczne, podmioty²¹¹. W Polsce podstawą prawną umożliwiającą pociągnięcie takich podmiotów do odpowiedzialności *quasi* – karnej²¹² jest ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary²¹³.

Podmiotem przestępstwa w rozumieniu prawa karnego jest sprawca tegoż przestępstwa zdolny do ponoszenia odpowiedzialności karnej z uwagi na wiek, stan psychiczny oraz zespół cech wyróżniających tegoż sprawcę²¹⁴. Najczęściej ustawa karna nie określa konkretnych cech po stronie sprawcy, których wystąpienie jest konieczne dla zaistnienia czynu zabronionego, a zatem może go popełnić każda osoba fizyczna (zdolna do ponoszenia odpowiedzialności karnej z uwagi na wiek i stan psychiczny) – wówczas kodeks karny dla określenia podmiotu posługuje się zaimkiem „kto”, a takie przestępstwa określane są jako powszechne (ogólnosprawcze)²¹⁵. Przestępstwo zgwałcenia należy do kategorii przestępstw powszechnych, których sprawcą może być każdy, bez

²⁰⁹ *Ibidem*, s. 688.

²¹⁰ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 111.

²¹¹ *Ibidem*, s. 111.

²¹² Przewidziana tą ustawą odpowiedzialność nie ma charakteru *stricte* karnego, bowiem dotyczy ona odpowiedzialności podmiotu zbiorowego nie za własny czyn, lecz za czyn zabroniony stanowiący zachowanie osoby fizycznej. Odpowiedzialność na podstawie ustawy ma charakter wtórny i pochodny względem odpowiedzialności karnej. Zob.: J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 112-113.

²¹³ Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Dz. U. 2002, nr 197, poz. 1661 ze zm. Szerzej na ten temat zob.: D. Habrat, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Komentarz*, Warszawa 2014, LEX, art. 1.

²¹⁴ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 111, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, *op. cit.*, s. 118, L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 62.

²¹⁵ O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, *op. cit.*, s. 118, L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 65, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, *op. cit.*, s. 132-133.

względem na płeć, wiek, preferencje seksualne czy też pozostawanie bądź nie w związku małżeńskim – pod warunkiem podlegania w chwili popełnienia czynu odpowiedzialności karnej z uwagi na wiek, czyli ukończenia 17 lat, oraz stan psychiczny²¹⁶. Na mocy art. 10 § 2 k.k. nieletni po ukończeniu 15 lat, jeśli dopuścił się zgwałcenia w typie podstawowym lub kwalifikowanym, może odpowiadać na zasadach określonych w k.k., jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne²¹⁷.

Jak już zostało wskazane, sprawcą przestępstwa zgwałcenia może być również osoba, która sama nie bierze udziału w czynności seksualnej, a która przez zastosowanie wobec ofiary jednego ze środków oddziaływania wymienionych w dyspozycji przepisu art. 197 k.k. – doprowadziła ofiarę do obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej²¹⁸.

Mimo faktu, że przestępstwo zgwałcenia może popełnić każdy, to jednak statystyka potwierdza powszechnie funkcjonujący stereotyp, że jego sprawcą jest mężczyzna wymuszający na kobiecie stosunek seksualny²¹⁹, choć pojawiające się niegdyś w doktrynie postulaty o zakwalifikowanie przestępstwa zgwałcenia do przestępstw o charakterze indywidualnym, którego sprawcą może być wyłącznie mężczyzna²²⁰ są już nieaktualne i zostały w nauce prawa karnego jednogłośnie zweryfikowane na rzecz poglądu o zgwałceniu jako przestępstwie powszechnym.

Oprócz przestępstw powszechnych, w nauce prawa karnego wyróżnia się również przestępstwa indywidualne, dla których ustawa wprowadza konkretne znamiona

²¹⁶ M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz...*, op. cit., s. 686, S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1183-1184, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1212-1213, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 941, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 267, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, op. cit., s. 511, M. Filar, *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym...*, op. cit., s. 56, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 84, M. Bojarski (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 651, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1340-1341, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 669.

²¹⁷ Art. 10 § 2 k.k. zmieniony przez Ustawę z dnia 7 lipca 2022 r. – nowe brzmienie przepisu weszło w życie z dniem 1 października 2023 r. W dotychczasowym stanie prawnym nieletni po ukończeniu 15 lat mógł odpowiadać na zasadach określonych w k.k. jedynie w razie popełnienia przestępstwa zgwałcenia w typie kwalifikowanym.

²¹⁸ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 670, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 266-267.

²¹⁹ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 84, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, op. cit., s. 511.

²²⁰ M. Filar, *Przestępstwo zgwałcenia w polskim prawie karnym*, Warszawa-Poznań 1974, s. 137.

dookreślając osobę sprawcy²²¹. Jakakolwiek charakterystyka zaimka „kto”, występująca w dyspozycji przepisu ustawy karnej, indywidualizuje podmiot i odbiera osobom nieodpowiadającym tej charakterystyce zdolność do popełnienia danego przestępstwa²²². Oprócz indywidualnej charakterystyki zaimka „kto”, dyspozycja przepisu ustawy karnej może posługiwać się zaimkiem rzeczownikowym („żołnierz”, „matka”) ²²³. Podsumowując – znamion przestępstwa indywidualnego nie może zrealizować każda osoba podlegająca odpowiedzialności karnej, a jedynie ta odpowiadająca znamionom dookreślającym osobę sprawcy, a indywidualne określenie podmiotu przestępstwa w różnym stopniu zawęży krąg osób zdolnych do jego popełnienia²²⁴.

W obrębie przestępstw indywidualnych doktryna prawa karnego dokonuje kolejnego podziału – na przestępstwa indywidualne właściwe i niewłaściwe²²⁵. Podział ten jest ściśle związany z rozróżnieniem przestępstw na te o typie podstawowym oraz te odpowiadające ich typom zmodyfikowanym (uprzywilejowane lub kwalifikowane)²²⁶. W przypadku przestępstw indywidualnych właściwych, określona cecha podmiotu warunkuje byt przestępstwa w ogóle (w przypadku braku tej cechy u podmiotu w ogóle nie dochodzi do popełnienia przestępstwa), a cecha wyróżniająca podmiot jest już zindywidualizowana w typie podstawowym przestępstwa²²⁷. W przypadku przestępstw indywidualnych niewłaściwych, do zindywidualizowania podmiotu dochodzi dopiero w przypadku przestępstw w typie zmodyfikowanym²²⁸, i to właśnie ta określona cecha podmiotu stanowi o modyfikacji typu przestępstwa do odmiany uprzywilejowanej lub kwalifikowanej²²⁹.

Przestępstwo zgwałcenie w typie kwalifikowanym – zgwałcenie kazirodcze, jest przestępstwem indywidualnym niewłaściwym – jego sprawcą może być wyłącznie

²²¹ O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, *op. cit.*, s. 118, L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 65-66.

²²² L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 66, J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 116, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, *op. cit.*, s. 134.

²²³ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 116.

²²⁴ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, *op. cit.*, s. 15, J. Giezek (w:) M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 116.

²²⁵ T. Dukiet – Nagórska (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki...*, *op. cit.*, s. 175, L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 66, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, *op. cit.*, s. 135.

²²⁶ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 116.

²²⁷ L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 66, T. Dukiet – Nagórska (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki...*, *op. cit.*, s. 175, J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 116.

²²⁸ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 116.

²²⁹ T. Dukiet – Nagórska (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki...*, *op. cit.*, s. 175, L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 66.

krewny w linii prostej, przysposabiający lub przysposobiony oraz brat lub siostra ofiary – więź łącząca sprawcę zgwałcenia z jego ofiarą (pokrewieństwo lub adopcja) stanowi znamię podnoszące przestępstwo zgwałcenia do jego typu kwalifikowanego, zagrożonego wyższą karą²³⁰.

Wyższa społeczna szkodliwość i związane z nią zakwalifikowanie zgwałcenia kazirodczego do typu kwalifikowanego przestępstwa jest uzasadnione podejmowaniem obcowania płciowego lub czynności seksualnej wobec podmiotów z kręgu rodzinnego sprawcy, co skutkuje zerwaniem lub nadwyrężeniem więzów bliskości istotnych dla rozwoju życia indywidualnego i społecznego człowieka – a co za tym idzie, sprawca jednym czynem narusza różnego rodzaju dobra prawne: wolność seksualną oraz dobro rodziny, w związku z czym można domniemywać, że zgwałcenie dokonane w takich okolicznościach wiąże się z bardziej traumatycznymi przeżyciami dla ofiary niż w przypadku gdy przestępstwo zgwałcenia jest popełnione w okolicznościach właściwych dla jego typu podstawowego²³¹.

Przestępstwo zgwałcenia może również zostać popełnione przez dwie lub więcej osób, co stanowi typ kwalifikowany z art. 197 § 3 pkt. 1 k.k., zagrożony wyższą, niż typ podstawowy karą²³². Zgodnie z kodeksem karnym z 1969 r. dla stwierdzenia zgwałcenia zbiorowego konieczne było współdziałanie co najmniej trzech osób; a obecnie obowiązująca ustawa karna zredukowała tę liczbę osób do co najmniej dwóch – co w istocie spowodowało zrównanie (w kontekście przestępstwa zgwałcenia) pojęcia współsprawstwa ze zgwałceniem zbiorowym i wydaje się możliwe używanie obok lub zamiast terminu „zgwałcenie zbiorowe”, terminu „zgwałcenie wspólne”²³³.

Jako że zgwałcenie nie jest przestępstwem własnoręcznym, nie jest konieczne, aby każdy ze sprawców bezpośrednio uczestniczył w czynności seksualnej²³⁴. W przypadku zgwałcenia zbiorowego poszczególni współsprawcy nie muszą wypełnić

²³⁰ S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1184, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 941.

²³¹ S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1182, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 946.

²³² M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, op. cit., s. 525, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 689, S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1180, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz...*, op. cit., s. 686, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 941, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 267, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1346.

²³³ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1346, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 74.

²³⁴ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 689

wszystkich znamion przestępstwa – niektórzy z nich mogą stosować przemoc, groźbę lub podstęp, a inni doprowadzać ofiarę do obcowania płciowego lub innej części seksualnej, a z punktu widzenia konsekwencji prawnych wszyscy odpowiadają za dokonanie przestępstwa zgwałcenia w pełnym zakresie – za zrealizowaniu wszystkich jego znamion²³⁵. Co więcej, współsprawcami przestępstwa zgwałcenia będą osoby zmuszające ofiarę do podjęcia czynności seksualnych przez przemoc, groźbę lub podstęp, nawet, jeśli same nie będą uczestniczyły w czynności seksualnej, a nawet, jeśli nie będą miały z ofiarą cielesnego kontaktu – współsprawcy mogą bowiem zarówno wspólnie stosować przymus, a następnie wspólnie podejmować czynności seksualne, ale również dopuszczalne jest, aby jeden ze współsprawców stosował przemoc, a inny podejmował z ofiarą czynności seksualne i taka konfiguracja, tj. podział ról, również, z racji istniejącego pomiędzy współsprawcami porozumienia, kwalifikowana jest jako zgwałcenie zbiorowe z art. 197 § 3 pkt. 1 k.k. Zgodnie z orzecnictwem istota zgwałcenia zbiorowego polega na tym, że każdy z uczestników doprowadza wspólnie z innymi współsprawcami ofiarę do poddania się lub wykonania czynności seksualnej, chociażby nie obcował płciowo lub nie dopuścił się innej czynności seksualnej z ofiarą²³⁶. Porozumienie pomiędzy współsprawcami jako czynnik podmiotowy, łączący w całość wzajemnie dopełniające się znamiona wypełniane przez poszczególne osoby współdziałające w popełnieniu czynu zabronionego, pozwala na przypisanie wszystkim odpowiedzialności karnej za jego popełnienie²³⁷. Potwierdza to również orzecznictwo SN wskazując, że istota zgwałcenia zbiorowego nie opera się na tym, aby wszyscy sprawcy odbyli czynność seksualną z ofiarą – wystarczy, aby jedna osoba odbyła stosunek, a pozostałe wypełniły znamiona przestępstwa zgwałcenia poprzez zmuszenie groźbą, przemocą czy podstępem do obcowania płciowego, bowiem role sprawców w popełnieniu przestępstwa mogą być podzielone – brak w narządach rodnych

²³⁵ Wyrok SA w Łodzi z 04.12.2008, II AKa 202/08. Prok. i P., 2009/5, poz. 34. Zob.: M. Bojarski (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 652.

²³⁶ Wyrok SN z 11.02.1971, I KR 220/70, OSNKW 1971/7, poz. 112, wyrok SA w Katowicach z 19.06.2008,

II AKa 147/08, KZS 2008/9, poz. 53, wyrok SA w Krakowie z 29.07.1997, II AKa 229/97, Prok. i P., 1998/9, poz. 17, wyrok SA w Krakowie z 07.11.2012, II AKa 185/12, KZS 2012/12, poz. 49, wyrok SA w Białymstoku z 26.09.2006, II AKa 192/06, KZS 2007/1, poz. 61. Zob.: M. Bojarski (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 652, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 266-267, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1219, S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1181, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 947, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 686 – 687, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1346, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 690.

²³⁷ J. Warylewski (w:) R. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz...*, s. 1346.

pokrzywdzonej materiału biologicznego pochodzącego od jednego ze współsprawców nie wyklucza kwalifikacji zgwałcenia zbiorowego²³⁸. Podkreślenia wymaga, że dla zaistnienia przestępstwa zgwałcenia w typie kwalifikowanym z art. 197 § 3 pkt. 1 k.k. bez znaczenia pozostaje, że drugiemu ze współsprawców nie można przypisać winy (np. z uwagi na wiek lub niepoczytalność)²³⁹. Według orzecznictwa Sądu Najwyższego uznanie zgwałcenia zbiorowego za typ kwalifikowany przestępstwa z art. 197 § 3 pkt. 1 k.k. uzasadnione jest wyższym stopniem społecznej szkodliwości, bowiem działanie w licznej grupie świadczy o wyższym stopniu demoralizacji i potęguje zarówno fizyczne, jak i psychiczne cierpienie ofiary, zwiększając poczucie jej bezbronności²⁴⁰.

O współsprawstwie można mówić wraz z momentem zawarcia porozumienia i rozpoczęciem wspólnej realizacji znamion przestępstwa, a najdalej wraz z przystąpieniem do porozumienia innych osób realizujących znamiona przestępstwa – i to porozumienie jest warunkiem zaistnienia współsprawstwa²⁴¹. Zgodnie z orzecznictwem SN użyte w art. 197 § 3 k.k. znamię kwalifikujące „wspólnie” należy rozumieć tak samo jak na gruncie art. 18 § 1 k.k., to znaczy dla przyjęcia współsprawstwa konieczne jest zawarcie pomiędzy współsprawcami porozumienia, a dodatkowym warunkiem zakwalifikowania działania wielu osób jako współsprawstwa jest postrzeganie przez nie czynu popełnianego wspólnie z innymi osobami jako własnego²⁴². Porozumienie pomiędzy współsprawcami oznacza wzajemne uzgodnienie woli popełnienia przestępstwa oraz świadome współdziałanie w popełnieniu przestępstwa²⁴³. Porozumienie, jako warunek zgwałcenia zbiorowego, może przybrać dowolną postać – może być wyraźne lub dorozumiane, byleby było zrozumiałe dla współsprawców – każdy z nich musi mieć bowiem świadomość i wolę popełnienia przestępstwa zgwałcenia²⁴⁴.

W doktrynie można również spotkać się z poglądem, że zgwałcenie zbiorowe z art. 197 § 3 pkt. 1 k.k. nie stanowi współuczestnictwa koniecznego, to znaczy dla wyczerpania jego znamion wystarczy, aby sprawcy działali obiektywnie wspólnie, a nie

²³⁸ Postanowienie SN z 06.12.2016, III K 290/16, LEX nr 2186062, wyrok SN z 06.11.1970, III KR 170/70 OSNPG 1971, Nr 2, poz. 35, wyrok SA w Warszawie, z 28.11.1995, II AKr 451/95, OSP 1996, Nr 11, poz. 216.

²³⁹ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności* ..., *op. cit.*, s. 525, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz*..., *op. cit.*, s. 687.

²⁴⁰ Wyrok SN z 17.10.1984, V KRN 236/84, OSNKW 1985, nr 3-4, poz. 34.

²⁴¹ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 947, S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 1181, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 1346.

²⁴² Wyrok SN z 05.02.2013, II KK 139/12, Legalis. Zob.: S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 1181.

²⁴³ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 1346.

²⁴⁴ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz*..., *op. cit.*, s. 947.

jest konieczne, aby działali „w porozumieniu”²⁴⁵ - co prowadzi do wniosku, że zgwałcenie zbiorowe nie jest konstrukcją tożsamą ze współsprawstwem w rozumieniu art. 18 k.k.. Według niektórych przedstawicieli doktryny dopuszczalne jest zakwalifikowanie przestępstwa zgwałcenia jako zbiorowego nawet w sytuacji, gdy działania zostały podjęte przez każdego ze sprawców samoistnie, indywidualnie i na własną rękę, w ramach tzw. współsprawstwa równoległego²⁴⁶, choć według większości przedstawicieli doktryny jest to kwalifikacja błędna²⁴⁷. Na podstawie powyższego należy dojść do wniosku, że współsprawstwo w kontekście zgwałcenia jest pojmowane szerzej, niż instytucja współsprawstwa z art. 18 k.k.²⁴⁸. SN wywiódł nawet tezę, że sprawcą zgwałcenia jest również ten, kto nie wypełnia żadnego ze znamion zgwałcenia, ale jest przy nim obecny i ma w nim psychiczny współudział²⁴⁹, choć przez doktrynę jest to uważane za pogląd zbyt daleko idący²⁵⁰. Zgodnie z orzecznictwem natomiast współsprawcą przestępstwa zgwałcenia może być również osoba, która co prawda nie wypełniła żadnego ze znamion przestępstwa, lecz kierowała działaniami innych osób, które doprowadziły ofiarę do obcowania płciowego²⁵¹.

Jak już było wskazane w poprzednich akapitach niniejszej pracy – dla stwierdzenia istnienia oporu po stronie ofiary i faktu jego przełamania nie jest konieczne nieprzerwane trwanie tego oporu przez cały czas trwania zgwałcenia zbiorowego i jego każdorazowe przełamywanie przez wszystkich współsprawców – dla przyjęcia rzeczywistości oporu wystarczające jest jego jednorazowe przełamanie, po którym następuje bierne zachowanie się ofiary²⁵².

Od zgwałcenia zbiorowego należy jednak odróżnić współsprawstwo sukcesywne, które polega na dołączeniu się do popełnienia czynu zabronionego w trakcie realizacji jego znamion, w przypadku braku wcześniejszego porozumienia się pomiędzy

²⁴⁵ M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1219.

²⁴⁶ P. Palka, *Współdziałanie przy przestępstwach seksualnych – zagadnienia wybrane*, Prok. i P., 2006/7-8, s. 177 i nast.

²⁴⁷ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 947, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1219, S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1181.

²⁴⁸ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1347.

²⁴⁹ Wyrok SN z 28.07.1995, II KRn 87/95, Prok. i P., 1996, Nr 1, poz. 3, wyrok SN z 30.08.1979, II KR 227/79, OSP 1980, nr 11, poz. 207.

²⁵⁰ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, *op. cit.*, s. 528, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1347, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 77.

²⁵¹ Wyrok SN z 10.05.1972, IV KR 23/72, OSNKW 1972, Nr 10, poz. 160.

²⁵² J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1347, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 680-681, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 946.

współsprawcami co do tego przyłączenia się²⁵³. Istotą współsprawstwa sukcesywnego jest przyłączenie się do sprawcy innej, niepozostającej z tym sprawcą we wcześniejszym porozumieniu, osoby, która podejmuje obcowanie płciowe z ofiarą, której opór został już przełamany przez pierwszego sprawcę (a porozumienie między tymi osobami nie obejmowało wspólnego przełamania oporu)²⁵⁴. Podkreślenia wymaga bowiem, że współsprawca sukcesywny nie ponosi odpowiedzialności karnej za całość popełnionego zgwałcenia zbiorowego, w którym nie brał udziału, a jedynie za swoje zachowanie tj. za wypełnione przez siebie znamiona przestępstwa (np. za seksualne wykorzystanie bezradności, tj. przestępstwo z art. 198 k.k., w sytuacji gdy nie przełamał oporu ofiary przemocą, groźbą lub podstępem; lub za zgwałcenie pojedyncze z art. 197 § 1 lub 2 k.k.)²⁵⁵. Współsprawca sukcesywny przełamujący opór ofiary nie będzie mógł bowiem odpowiadać karnie za przestępstwo zgwałcenia w typie kwalifikowanym (zgwałcenie zbiorowe)²⁵⁶. W doktrynie spotkać się można również z poglądem odmiennym – że w większości przypadków współsprawstwa sukcesywnego zachodzić będzie porozumienie dorozumiane, uzasadniające przyjęcie współsprawstwa jako takiego²⁵⁷.

Istotne w kontekście współsprawstwa jest także jego rozróżnienie od pomocnictwa – zgodnie bowiem z orzecznictwem SN dla ustalenia dokonania zgwałcenia zbiorowego nie jest wystarczające stwierdzenie, że pomiędzy sprawcami zaistniała relacja sprawca – pomocnik, a konieczne jest wystąpienie współsprawstwa²⁵⁸. Zgodnie z orzecznictwem – przy rozróżnianiu współsprawstwa i pomocnictwa istotne są kryteria przedmiotowe i podmiotowe – od strony przedmiotowej współsprawcą zgwałcenia zbiorowego jest tylko ten, kto wspólnie z inną osobą stosuje przemoc, groźbę lub podstęp w celu doprowadzenia innej osoby do poddania się lub wykonania czynności seksualnej; zaś od strony podmiotowej współsprawcą zgwałcenia zbiorowego jest tylko ten, kto w porozumieniu z inną osobą realizuje wszystkie lub część znamion tego przestępstwa – natomiast pomocnikiem jest ten, kto osobiście nie realizuje znamion przestępstwa zgwałcenia lecz ułatwia jego popełnienie w stadium poprzedzającym realizację znamion przez sprawcę; od strony podmiotowej zaś pomocnikiem jest ten, kto chce ułatwić innej osobie (innym osobom) dokonanie przestępstwa zgwałcenia, uważając je za cudze

²⁵³ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 947.

²⁵⁴ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 693.

²⁵⁵ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 947

²⁵⁶ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 693.

²⁵⁷ S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1181 – 1182.

²⁵⁸ Wyrok SN z 18.02.2004, II KK 40/02, OSNSK 2004, Nr 1, poz. 329.

przestępstwo²⁵⁹. W przypadku natomiast, gdyby osoba biorąca udział w działaniach mających doprowadzić do dokonania przestępstwa zgwałcenia sama nie wypełniła żadnych znamion przestępstwa (lub nie kierowała działaniami innych osób), a jedynie ułatwiała jego popełnienie, należy uznać, że jest pomocnikiem – sama bowiem obecność przy czynie i psychiczny w nim współudział nie przesądzają o sprawstwie. Nie ma natomiast przeszkód dla przyjęcia współsprawstwa w przypadku, gdy jednym ze współdziałających jest sprawca kierowniczy lub polecający²⁶⁰.

Problematiczne jest zatem również rozróżnienie pomiędzy podżegania od sprawstwa kierowniczego albo polecającego – co ma znaczenie dla ustalenia odpowiedzialności z art. 197 § 3 pkt. 1 k.k. – nie można bowiem przypisać kwalifikacji zgwałcenia zbiorowego w przypadku popełnienia przestępstwa przez dwie osoby, natomiast w dwóch innych formach zjawiskowych (sprawstwo pojedyncze i pomocnictwo bądź podżeganie)²⁶¹. Zarówno w przypadku podżegania, jak i sprawstwa kierowniczego lub polecającego, mamy do czynienia z elementem nakłaniania, lecz w przypadku sprawstwa kierowniczego albo polecającego istnieją jakieś szczególne środki oddziaływania, dzięki którym sprawca kierowniczy lub polecający jest w stanie wpłynąć na bezpośredniego wykonawcę w celu nakłonienia go do popełnienia przestępstwa zgwałcenia, a jednocześnie sprawca taki (polecający lub kierowniczy) faktycznie panuje nad przebiegiem zachowania przestępnego bezpośredniego wykonawcy²⁶².

Na przestrzeni lat w doktrynie powstał również spór w zakresie możliwości popełnienia przestępstwa zgwałcenia na osobie, z którą sprawca pozostaje w związku małżeńskim, albo we wspólnym pożyciu – początkowo w zakresie możliwości zaistnienia tego przestępstwa w ogóle, a później w zakresie znamion tego czynu. Obecnie brak jest wątpliwości w zakresie tego, że dla bytu przestępstwa zgwałcenia bez znaczenia pozostaje, czy sprawca pozostaje z ofiarą w związku małżeńskim czy relacji nieformalnej²⁶³. Wątpliwości budzi natomiast, czy istnieje możliwość doprowadzenia ofiary pozostającej we wspólnym pożyciu do obcowania płciowego podstępem, wydaje

²⁵⁹ Wyrok SA w Lublinie z 20.01.1999, II AKa 186/98, Prok. i P. 1999/11-12, poz. 2, wyrok SA w Szczecinie z 21.05.2019, II AKa 43/19, OSASz 2019/4, poz. 7-24.

²⁶⁰ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 79.

²⁶¹ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, op. cit., s. 522, 523.

²⁶² *Ibidem*, s. 523.

²⁶³ M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1222, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 84, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1341, M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, op. cit., s. 521, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 946, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 686

się bowiem, że w przypadku małżonków lub osób pozostających we wspólnym pożyciu możliwość użycia przez sprawcę zgwałcenia podstępem jako sposobu doprowadzenia do obcowania płciowego jest wątpliwa²⁶⁴, choć niektórzy przedstawiciele doktryny nie czynią takiego wyłączenia²⁶⁵.

2.4. Strona podmiotowa przestępstwa zgwałcenia

Stroną podmiotową (czy też: stroną subiektywną) przestępstwa są przeżycia psychiczne towarzyszące stronie przedmiotowej, czyli zachowaniu się sprawcy przestępstwa, które wyrażają stosunek psychiczny sprawcy do czynu²⁶⁶. Dawne prawo karne przypisywało odpowiedzialność karną sprawcy czynu wyłącznie na podstawie przedmiotowego (obiektywnego) związku pomiędzy zachowaniem się sprawcy a społecznie ujemnym skutkiem, bez względu na to, czy sprawca obejmował ów skutek świadomością i wolą, a nawet czy w ogóle mógł go przewidzieć²⁶⁷. Obecnie przepisy ustawy karnej, oprócz znamion strony przedmiotowej, wymagają pewnego elementu woli sprawcy, nakierowanej na popełnienie czynu zabronionego – a poszczególne typy przestępstw zawierają dodatkowo także dalsze wymagania co do elementów o charakterze psychicznym, współczesne prawo karne opiera się bowiem na zasadzie *nullum crimen sine culpa* (łac. nie ma przestępstwa bez winy)²⁶⁸. Określona postać strony podmiotowej decyduje o odpowiedzialności karnej za przestępstwo, stopniu społecznej szkodliwości popełnionego czynu zabronionego, a nawet niejednokrotnie o kwalifikacji czynu²⁶⁹. W praktyce prawa karnego może mieć miejsce sytuacja, gdy skutek zachowania się sprawcy można ocenić jednakowo z punktu widzenia obiektywnej szkody społecznej i to dopiero postać strony podmiotowej jest decydująca w przedmiocie

²⁶⁴ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 84, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1341.

²⁶⁵ V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 941

²⁶⁶ L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 77, J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 136, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 132, O. Sitarz (w:) *karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, *op. cit.*, s. 118.

²⁶⁷ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 132.

²⁶⁸ L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 77, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 132.

²⁶⁹ L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 77, J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, *op. cit.*, s. 136-137, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 134.

kwalifikacji czynu (np. przestępstwo zabójstwa z art. 148 k.k. i nieumyślnego spowodowania śmierci z art. 155 k.k.)²⁷⁰.

Do grupy znamion zaliczających się do strony podmiotowej należą umyślność i nieumyślność oraz ewentualne ich kombinacje, decydujące o szczególnym zabarwieniu motywacji sprawcy – czyli postacie zamiaru (bezpośredni i ewentualny w przypadku przestępstw umyślnych; czy też świadomej i nieświadomej nieumyślności w przypadku przestępstw nieumyślnych)²⁷¹.

Przepisy polskiej ustawy karnej (art. 8 k.k.) stanowi, że zbrodnia może być popełniona tylko umyślnie, a występki, - zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie – jeżeli taka możliwość wynika wprost z przepisu ustawy, a zatem należy przyjąć, że znamię umyślności jest dorozumiane, jeżeli do zespołu znamion danego przestępstwa nie należy nieumyślność²⁷². Z umyślnym popełnieniem czynu zabronionego mamy do czynienia, gdy sprawca ma zamiar jego popełnienia, czyli chce go popełnić (zamiar bezpośredni – *dolus directus*), albo, przewidując możliwość jego popełnienia, godzi się na nią (zamiar ewentualny – *dolus eventualis*)²⁷³. Co do zasady dla odpowiedzialności karnej za popełnienie danego przestępstwa umyślnego bez znaczenia pozostaje, czy sprawca działał w zamiarze bezpośrednim czy ewentualnym, jednak istnieje pewna grupa przestępstw możliwych do popełnienia jedynie w zamiarze bezpośrednim znamionnym celem (*dolus directus coloratus*, np. kradzież, która według Kodeksu karnego jest popełniona „w celu przywłaszczenia” – co wyklucza ewentualny zamiar sprawcy) – tak zwane przestępstwa kierunkowe; lub w zamiarze bezpośrednim (przy wykluczeniu zamiaru ewentualnego)²⁷⁴. Brak możliwości popełnienia danego czynu zabronionego w zamiarze ewentualnym może wynikać wprost z przepisu (np. zgodnie z treścią art. 18 § 2 k.k. przestępstwo w formie podżegania może być popełnione jedynie w zamiarze bezpośrednim); lub może wynikać z konstrukcji przepisu, a konkretnie ze wskazania

²⁷⁰ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 136-137, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 77.

²⁷¹ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 134, J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 136, 146.

²⁷² J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 138, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, op. cit., s. 118-119, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 174.

²⁷³ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 139, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 141, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, op. cit., s. 120, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 165.

²⁷⁴ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 139, L. Tyszkiewicz (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 139, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 168.

wśród jego znamion celu, dla którego został popełniony (np. wskazane powyżej przestępstwo kradzieży, które, zgodnie z art. 278 k.k., może być popełnione jedynie „w celu przywłaszczenia”); lub z wykładni zastosowanego w danym przepisie czasownika określającego czynność sprawczą (np. w przypadku przestępstwa zgwałcenia, zgodnie z art. 197 k.k. sprawca „doprowadza” inną osobę przemocą, groźbą lub podstępem do obcowania płciowego lub poddania się albo wykonania innej czynności seksualnej)²⁷⁵.

Zamiar bezpośredni ma miejsce w sytuacji, gdy sprawca chce popełnić czyn zabroniony, czyli zrealizować znamiona danego przestępstwa²⁷⁶. Co istotne, zamiar bezpośredni, czyli chęć popełnienia przestępstwa, należy jednak uniezależnić od „pragnienia” jego popełnienia (czyli aktu uczucia) oraz określonej motywacji sprawcy (np. chęci zemsty), bowiem zamiar bezpośredni zachodzi niezależnie od motywów danego zachowania się²⁷⁷.

Przyjmuje się, że zgwałcenie jako przestępstwo umyślne może być popełnione (zarówno w typie podstawowym, jak i kwalifikowanym) wyłącznie w zamiarze bezpośrednim, z uwagi na charakter znamion opisujących sposób działania sprawcy, które to znamiona wskazują na celowe nastawienie sprawcy na doprowadzenie ofiary do aktu seksualnego wbrew jej woli²⁷⁸.

Zamiar bezpośredni sprawcy może przybierać różne postacie, np. może być to zamiar nagły (*dolus repentinus*), lub zamiar przemyślany (*dolus praemeditatus vel deliberatus*)²⁷⁹. W orzecznictwie wskazuje się, że zamiar nagły wskazuje na mniejszy stopień zawinienia²⁸⁰, choć można również spotkać poglądy odmienne²⁸¹.

Co istotne, przestępstwo zgwałcenia nie jest przestępstwem kierunkowym, co oznacza, że dla jego zaistnienia sprawca nie musi zmierzać do konkretnego celu, w tym

²⁷⁵ L. Tyszkiewicz (w:) *Prawo karne. Wykład akademicki...*, op. cit., s. 169.

²⁷⁶ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 141, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 166.

²⁷⁷ L. Tyszkiewicz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, op. cit., s. 120, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 141.

²⁷⁸ M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 700, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz...*, op. cit., s. 686, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 85, M. Rodzyński, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, op. cit., s. 527, M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1218, S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1184, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 942, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1341.

²⁷⁹ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 85, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1330.

²⁸⁰ Wyrok SN z 27.10.1995, III KRN 118/95, Prok. i P. 1996, Nr 4, poz. 1, wyrok SA w Gdańsku z 11.04.1996, II AKa 71/96, OSA 1996, Nr 11-12, poz. 45.

²⁸¹ Wyrok SN z 28.05.1975, VI KRN 7/75, OSNPG 1976, Nr 1, poz. 1.

również – do zaspokojenia popędu płciowego swojego lub innej osoby²⁸². Dla zaistnienia przestępstwa zgwałcenia bez znaczenia pozostaje, w jakim sprawca działał celu, a istotne jest jedynie, czy dopuścił się zamachu na wolność seksualną ofiary – do znamion przestępstwa zgwałcenia nie należy bowiem dążenie sprawcy do zaspokojenia popędu płciowego²⁸³.

Zamiar ewentualny (wtórny, wynikowy, *dolus eventualis*) opisywany jest jako świadomość sprawcy możliwości popełnienia przestępstwa i godzenie się na jego popełnienie²⁸⁴. Taka koncepcja „godzenia się” na konsekwencje jakiegoś zachowania jest trudna do zdefiniowania tym bardziej, że nie istnieje jej odpowiednik we współczesnej psychologii, jednak istotnymi kryteriami charakteryzującymi ten typ umyślności są z jednej strony brak woli wypełnienia znamion danego czynu, a z drugiej strony – pewna świadomość i akceptacja możliwości ich wypełnienia przy podjęciu jakiegoś konkretnego, planowanego przez sprawcę zachowania²⁸⁵. Co istotne jednak, owej zgody na wypełnienie znamion czynu przestępnego nie można domniemywać czy domyslać się, lecz dla ustalenia nieumyślności należy wykazać, że zgoda ta stanowiła jeden z elementów zachodzących w psychice sprawcy²⁸⁶. Przyjmuje się, że zamiar ewentualny nie występuje samodzielnie, a każdorazowo pojawia się na marginesie jakiegoś zamiaru bezpośredniego i pojawia się jako uboczny produkt jakichś celowych zachowań sprawcy czynu zabronionego, co jednak istotne – dla stwierdzenia wystąpienia zamiaru ewentualnego nie ma znaczenia, czy stan rzeczy objęty przez sprawcę zamiarem bezpośrednim był prawnokarnie relewantny²⁸⁷. W nauce prawa karnego wyróżnia się dodatkową postać zamiaru ewentualnego, tj. zamiar niby – ewentualny (*dolus quasi – eventualis*), w którym sprawca nie ma pewności co do wystąpienia znamion jakiegoś przestępstwa i godzi się na jego ewentualne zaistnienie (np. sprawca nie ma pewności czy

²⁸² M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności...*, op. cit., s. 528-529, M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, op. cit., s. 700, J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 85, S. Hypś (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1184, V. Konarska – Wrzosek (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 942, M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz...*, op. cit., s. 686, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1341.

²⁸³ Postanowienie SN z 09.04.2001, II KKN 349/98, OSNKW 2001, Nr 7-8, poz. 53, wyrok SA w Katowicach z 15.05.2014, II AKa 112/14, LEX nr 1537355.

²⁸⁴ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 142, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 171.

²⁸⁵ J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 143, A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 142, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 171.

²⁸⁶ Wyrok SN z 06.02.1973, V KRN 569/72, OSNPG 1973/6, poz. 72.

²⁸⁷ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 142, J. Giezek (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna...*, op. cit., s. 142, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, op. cit., s. 120.

osoba, z którą chce obcować płciowo ukończyła 15 lat, i godzi się z możliwością jego zaistnienia)²⁸⁸.

W doktrynie kwestia możliwości popełnienia przestępstwa zgwałcenia w zamiarze ewentualnym budzi wątpliwości. Według niektórych przedstawicieli nauki prawa karnego możliwe jest popełnienie przestępstwa zgwałcenia w zamiarze ewentualnym w sytuacji, gdy sprawca nie jest przekonany o rzeczywistości stawianego mu przez ofiarę oporu oraz w sytuacji braku pewności co do okoliczności czynu – gdzie pomimo tego braku przekonania czy pewności sprawca podejmuje związane z nimi ryzyko popełnienia przestępstwa²⁸⁹. Możliwość wystąpienia przestępstwa zgwałcenia w zamiarze ewentualnym nie jest *explicité* wyeliminowana treścią przepisu art. 197 k.k., a charakter tego przestępstwa stwarza według niektórych przedstawicieli doktryny możliwość popełnienia go w takim zamiarze²⁹⁰. Według J. Warylewskiego zamiarem bezpośrednim w przypadku przestępstwa zgwałcenia musi być objęty jedynie cel działania sprawcy (w tym przypadku – obcowania płciowego), nie można bowiem jednocześnie chcieć osiągnięcia tego celu (zamiar bezpośredni) i nie chcieć osiągnięcia tego celu, ale godzić się na jego wystąpienie (zamiar ewentualny); natomiast w stosunku do pozostałych znamion przestępstwa sprawca może mieć stosunek taki, jaki jest formułowany w definicji zamiaru ewentualnego²⁹¹. Według M. Bielskiego i M. Rodzyńkiewicza z kolei nie ma możliwości popełnienia przestępstwa zgwałcenia w zamiarze ewentualnym, w szczególności, gdy sprawca, nie będąc pewnym rzeczywistego charakteru oporu ofiary, miałby godzić się na to, że opór ten przełamie lub godzić się że, jego zachowanie wyczerpie znamiona typu kwalifikowanego²⁹². M. Bielski wskazuje, że rozwiązania powyższych wątpliwości nie należy szukać w błędnej teoretycznie koncepcji zamiaru *quasi*-ewentualnego, ale dla wykazania znamion strony podmiotowej wystarczające jest ustalenie, że sprawca działał z zamiarem bezpośrednim ze świadomością niepełną, tj. że chciał doprowadzić ofiarę do aktu seksualnego, mając świadomość możliwości realizacji znamion typu podstawowego, gdyż uzmysławiał sobie, że opór może być rzeczywisty, albo typu kwalifikowanego, gdyż uzmysławiał

²⁸⁸ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 142, L. Gardocki, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 83, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, *op. cit.*, s. 123.

²⁸⁹ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, *op. cit.*, s. 86, J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1341.

²⁹⁰ S. Hyps (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1184.

²⁹¹ J. Warylewski (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1341.

²⁹² M. Bielski (w:) *Kodeks karny...*, *op. cit.*, s. 701.

sobie, że podjęte przez niego działania mogą być uznane za szczególnie okrutne²⁹³. Według M. Rodzyńkiewicza na zamiar składają się bowiem dwa elementy: wolitywny (chęć popełnienia czynu zabronionego albo godzenie się na jego popełnienie) i intelektualny (świadomość pełna, tj. świadomość realizacji znamion czynu zabronionego, albo świadomość niepełna, tj. świadomość możliwości tej realizacji)²⁹⁴. Element wolitywny może być odnoszony jedynie do czynu zabronionego jako ogółu znamion go charakteryzujących, a nie do poszczególnych znamion – natomiast element intelektualny można odnosić do poszczególnych znamion, zatem sprawca nie może chcieć albo godzić się na to, że opór jest rzeczywisty albo jego zachowanie może zostać przyjęte jako szczególne okrucieństwo – może natomiast mieć świadomość, że opór jest lub może być rzeczywisty, lub że jego zachowanie jest lub może być uznane za szczególne okrucieństwo i w tych warunkach chce doprowadzić ofiarę do obcowania płciowego – co wyklucza zamiar ewentualny²⁹⁵.

W przypadku przestępstwa zgwałcenia niemożliwe jest jego popełnienie w warunkach braku umyślności, z uwagi na treść art. 8 k.k., według którego zbrodnię można popełnić tylko umyślnie, a występki można popełnić także nieumyślnie, jeżeli ustawa tak stanowi. Przepis art. 197 k.k. nie wskazuje na możliwość popełnienia przestępstwa zgwałcenia w typie podstawowym nieumyślnie, zaś typy kwalifikowane tego przestępstwa stanowią zbrodnię, co całkowicie wyklucza możliwość ich popełnienia w warunkach braku umyślności. W przypadku uznania, że zgwałcenie można popełnić w zamiarze ewentualnym, należy zwrócić uwagę na kwestię rozgraniczania pomiędzy lekkomyślnością a tą formą zamiaru²⁹⁶.

W nauce prawa karnego wyróżnia się również tzw. kombinowaną (złożoną, mieszaną) stronę podmiotową (*culpa dolo exorta*) – która polega na połączeniu umyślności i nieumyślności w jednym czynie sprawcy, gdzie typ podstawowy przestępstwa objęty jest winą umyślną, ale jego następstwo, od którego zaistnienia uzależniona jest wyższa karalność, objęte jest nieumyślnością²⁹⁷. Konstrukcja kombinowanej strony podmiotowej dotyczy więc jedynie typów kwalifikowanych

²⁹³ *Ibidem*, s. 701.

²⁹⁴ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ...*, op. cit., s. 528.

²⁹⁵ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (w:) ...*, op. cit., s. 528.

²⁹⁶ J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności...*, op. cit., s. 86.

²⁹⁷ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, op. cit., s. 147, L. Gardocki, *Prawo karne...*, op. cit., s. 85, O. Sitarz (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa...*, op. cit., s. 125, Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, op. cit., s. 178.

przestępstw, w których znamieniem kwalifikującym jest określone następstwo czynu (np. umyślne spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, którego następstwem jest śmierć człowieka)²⁹⁸. O tym rodzaju strony podmiotowej stanowi art. 9 § 3 k.k., wskazując, że sprawca ponosi surowszą odpowiedzialność za czyn kwalifikowany przez następstwo, jeżeli następstwo to przewidywał lub mógł przewidzieć. Co istotne, w przypadku ustawowego wymogu określenia jednorodnego charakteru strony podmiotowej typu umyślno-nieumyślnego (co jest konieczne np. dla określenia warunków recydywy – art. 64 § 1 i 2 k.k.), czyn zabroniony popełniony w sposób ujęty w konstrukcji winy kombinowanej, jest traktowany jako umyślny czyn zabroniony²⁹⁹.

Z uwagi na brak możliwości popełnienia przestępstwa zgwałcenia w sposób nieumyślny, nie jest również możliwa w jego przypadku konstrukcja winy mieszanej.

Podkreślenia wymaga, że zakres ochrony wolności seksualnej wytyczony granicami przepisów polskiej ustawy karnej jest odmienny od zakresu ochrony na gruncie standardów międzynarodowych.

§ 3. Przestępstwo zgwałcenia na tle standardów europejskich

W ramach polskiego porządku prawnego, oprócz aktów prawa wewnętrznego, funkcjonują także akty prawne o charakterze międzynarodowym. Z uwagi na mnogość regulacji międzynarodowych dotyczących pozycji ofiar przestępstw w ogóle³⁰⁰, znacznie przekraczających ramy niniejszej pracy, autorka zdecydowała się na analizę tylko wybranych spośród nich – tych, które w sposób bezpośredni odnoszą się do przestępstwa zgwałcenia, przemocy seksualnej czy przemocy ze względu na płeć. W kontekście przestępstw przeciwko wolności seksualnej istotne znaczenie mają przede wszystkim Konwencja Stambulska, a także niektóre akty prawne Unii Europejskiej. Do ofiar przemocy seksualnej bezpośrednio odnosi się także Konwencja o ochronie dzieci przed

²⁹⁸ A. Marek, V. Konarska – Wrzosek, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 148.

²⁹⁹ Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej...*, *op. cit.*, s. 179.

³⁰⁰ Przykładowo można tu wskazać: Dyrektywę 2011/99/EU z 13 grudnia 2011 r. w sprawie europejskiego nakazu ochrony (Dz. Urz. UE L 338 z 21.12.2011), Dyrektywę Rady 2004/80/WE z 29 kwietnia 2004 r. odnoszącą się do kompensaty dla ofiar przestępstw (Dz. Urz. UE L 261 z 6.8.2004). W tym zakresie szerzej: E. Bieńkowska, *Wiktymologia*, Warszawa 2018, s. 135 i nast., C. Kulesza, *Wiktymologia procesowa*, Białystok 2020, s. 142 i nast., 223 i nast.

seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych sporządzona dnia 25.10.2007 r. w Lanzarote³⁰¹.

3.1. Konwencja z Lanzarote jak źródło ochrony dzieci przed przemocą seksualną

Konwencja z Lanzarote została przez Polskę ratyfikowana ustawą z dnia 26 września 2014 r.³⁰² i weszła w życie w dniu 1 czerwca 2015 r. Jej podstawowym celem jest zapobieganie i zwalczanie wykorzystywania seksualnego i niegodziwego traktowania dzieci, ochrona praw dzieci będących ofiarami wykorzystywania seksualnego i niegodziwego traktowania w celach seksualnych, a także promowanie współpracy w tym zakresie zarówno na poziomie państwowym, jak i międzynarodowym³⁰³. Zasadniczo dotyczy ona dzieci jako ofiar seksualnego wykorzystania i niegodziwego traktowania w celach seksualnych.

Wprawdzie problematyka dzieci jako ofiar przemocy seksualnej wykracza poza zakres przedmiotowy niniejszej pracy, to jednak podkreślenia wymaga, że przepisy Konwencji, zgodnie z jej art. 3 – dotyczą dzieci w znaczeniu każdej osoby poniżej 18 lat. Co istotne, przestępstwo zgwałcenia w typie podstawowym na gruncie polskiej ustawy karnej, zgodnie z art. 197 k.k., może zostać popełnione wobec każdej osoby powyżej 15 lat, a zatem przepisy Konwencji dotyczą także, w pewnym zakresie, ofiar przestępstwa zgwałcenia w typie podstawowym w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości.

Przepisy Konwencji nakładają na państwa – strony obowiązek przyjęcia koniecznych środków ustawodawczych lub innych środków w celu zapewnienia karalności zachowania umyślnego polegającego na: uczestnictwie w czynnościach seksualnych z udziałem dziecka, które zgodnie z prawem krajowym nie osiągnęło wieku umożliwiającego mu wyrażenie zgody na podejmowanie czynności seksualnych; oraz

³⁰¹ Konwencji o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych sporządzonej dnia 25.10.2007 r. w Lanzarote (Dz.U. z 2015 r. poz. 608.). Dalej jako: Konwencja z Lanzarote.

³⁰² Ustawa z dnia 26 września 2014 r. o ratyfikacji Konwencji Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, sporządzonej w Lanzarote w dniu 25 października 2007 r. (Dz. U. 2014, poz. 1623).

³⁰³ A. Pasek-Gilarska, *Zmiany prawne w zakresie ochrony dzieci przed komercyjnym wykorzystywaniem seksualnym – implementacja dyrektyw UE i ratyfikacja Konwencji z Lanzarote*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2015, 14(2), s. 10.

uczestnictwie w czynnościach seksualnych z udziałem dziecka w przypadku: zastosowania przymusu, siły, groźby lub nadużycia zaufania, władzy lub wpływu na dziecko, w tym w ramach rodziny lub nadużycia szczególnej sytuacji ofiary, zwłaszcza jej ułomności fizycznej lub psychicznej lub zależności (art. 18 ust. 1 Konwencji). Dla tych celów, każde z państw – stron ustala dolną granicę wieku dziecka, poniżej której istnieje zakaz uczestnictwa w czynnościach seksualnych z jego udziałem (art. 18 ust. 2 Konwencji). Zestawiając te regulacje z polskim porządkiem prawnym należy wskazać, że uczestnictwo w czynnościach seksualnych z udziałem dziecka poniżej wieku umożliwiającego wyrażenie zgody jest penalizowane w polskiej ustawie karnej przez art. 200 k.k. – dotyczący seksualnego wykorzystania małoletniego. Przepis tego artykułu wyznacza jednocześnie tzw. „wiek przyzwolenia”, czyli minimalny wiek, od którego osoba jest uznana za zdolną do wyrażenia prawnie relewantnej zgody na obcowanie płciowe czy inną czynność seksualną – który wynosi tu 15 lat. Karalność obcowania płciowego czy innej czynności seksualnej z osobą powyżej tego wieku, będzie więc zależała od wystąpienia dodatkowych okoliczności wskazanych w przepisach ustawy karnej. W przypadku przestępstwa zgwałcenia (art. 197 k.k.) będą to zatem znamiona przemocy, groźby lub podstępu; w przypadku przestępstwa seksualnego wykorzystania bezradności (art. 198 k.k.) będzie to wykorzystanie bezradności innej osoby lub wynikający z upośledzenia umysłowego lub choroby psychicznej brak zdolności tej osoby do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem; zaś w przypadku przestępstwa seksualnego wykorzystania zależności (art. 199 k.k.) będzie to nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia. Odnosząc powyższe znamiona do regulacji art. 18 ust. 1 lit. b Konwencji z Lanzarote należy dojść do wniosku, że w pełni realizują one wymóg penalizowania zachowań umyślnych polegających na uczestnictwie w czynnościach seksualnych z udziałem dziecka w przypadkach wymienionych tym przepisie. Przestępstwo zgwałcenia w kształcie określonym polską ustawą karną zapewnia nawet szerszą ochronę, penalizując także czynności seksualne podejmowane pod wpływem podstępu, którego z kolei nie wymieniają przepisy Konwencji.

Ponadto Konwencja nakłada na państwa – strony obowiązek przyjęcia koniecznych środków ustawodawczych lub innych środków w celu zapewnienia karalności umyślnego zachowania polegającego na pomocnictwie w popełnieniu lub podżeganiu do popełnienia przestępstwa określonego w Konwencji, lub polegających na

usiłowaniu takiego przestępstwa (art. 24 ust. 1 Konwencji). Ponadto przepisy Konwencji nakazują ustanawianie skutecznych programów społecznych i multidyscyplinarnych struktur w celu zapewnienia niezbędnego wsparcia dla ofiar seksualnego wykorzystywania i niegodziwego traktowania w celach seksualnych, ich bliskich oraz dla każdej osoby sprawującej nad nimi pieczę; a także przyjmowanie koniecznych środków ustawodawczych lub innych środków w celu zapewnienia, aby w przypadku, gdy wiek ofiary nie został jeszcze ustalony, a istnieją podstawy do przypuszczenia, że ofiarą może być dziecko, ofiarom tym zostały udostępnione należne dzieciom środki ochrony i pomocy, zanim ich wiek zostanie ostatecznie ustalony (art. 11 Konwencji). Przepisy Konwencji nakazują także przyjmowanie środków ustawodawczych lub innych środków w celu:

- zapewnienia, aby zasady poufności, do zachowania których Strony są zobowiązane na podstawie przepisów ich prawa wewnętrznego i dotyczące wykonywania niektórych zawodów związanych z pracą z dziećmi, nie stanowiły przeszkody dla możliwości informowania przez te osoby odpowiednich służb odpowiedzialnych za ochronę dzieci o wszelkich uzasadnionych podejrzeniach, że dziecko stało się ofiarą seksualnego wykorzystywania lub niegodziwego traktowania w celach seksualnych³⁰⁴;
- zachęcenia każdej osoby, która wie lub w dobrej wierze podejrzewa popełnienie przestępstwa seksualnego wykorzystywania dzieci i niegodziwego traktowania dzieci w celach seksualnych, do zgłoszenia takiego przypadku właściwym służbom (art. 12 Konwencji).

Konwencja wymaga także od państw – stron dostosowania prawa wewnętrznego do tworzenia służb informacyjnych, takich jak specjalne linie telefoniczne lub internetowe, udzielających osobom dzwoniącym porad, nawet przy zachowaniu poufności lub przy poszanowaniu anonimowości tych osób (art. 13 Konwencji). Ponadto przepisy Konwencji nakładają także obowiązek udzielenia ofiarom seksualnego wykorzystywania i niegodziwego traktowania w celach seksualnych doraźnej lub długoterminowej pomocy w powrocie do zdrowia fizycznego oraz zdolności psychicznych i społecznych. Podejmowane środki powinny w sposób odpowiedni

³⁰⁴ J. Mierzwińska-Lorenc, *1.6. Konwencja Rady Europy z Lanzarote o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych* (w:) *Karnoprawna ochrona dziecka przed wykorzystywaniem seksualnym*, Warszawa 2012, LEX.

uwzględniać opinię, potrzeby oraz obawy dziecka. W przypadku, gdy w seksualnym wykorzystywaniu dziecka lub niegodziwym traktowaniu dzieci w celach seksualnych biorą udział jego rodzice lub osoby sprawujące nad nim opiekę, procedury interwencyjne mają obejmować możliwość odizolowania domniemanego sprawcy oraz możliwość usunięcia ofiary z jej środowiska rodzinnego. Państwa – strony mają także przyjąć konieczne środki ustawodawcze lub inne środki w celu zapewnienia, aby osoby bliskie dla ofiary korzystały, jeżeli jest to możliwe, z pomocy terapeutycznej, głównie z doraźnej opieki psychologicznej (art. 14 Konwencji). Każde z państw – stron na mocy przepisów Konwencji ma także obowiązek przyjmowania odpowiednich środków ustawodawczych lub innych środków w celu zapewnienia, aby przestępstwa określone w Konwencji, mając na względzie ich wagę, podlegały efektywnym, proporcjonalnym i odstrasżającym sankcjom. Wśród sankcji powinna znaleźć się kara pozbawienia wolności w wymiarze, który pozwala na wszczęcie i przeprowadzenie postępowania ekstradycyjnego (art. 27 ust. 1 Konwencji).

3.2. Konwencja Stambulska jak podstawa europejskiego standardu ochrony wolności seksualnej

Spośród aktów prawa międzynarodowego, które mają na celu zapewnienie ochrony szczególnym kategoriom ofiar przestępstw, doniosłe z punktu widzenia ochrony praw ofiar przestępstw seksualnych miejsce zajmuje Konwencja stambulska. Jest ona jedną z najmłodszych umów międzynarodowych z zakresu ochrony praw człowieka³⁰⁵.

Prace nad Konwencją rozpoczęły się w grudniu 2008 r., kiedy Komitet Ministrów powołał komitet ekspercki do stworzenia projektu umowy międzynarodowej – *Ad Hoc Committee for preventing and combating violence against women and domestic violence*, który w grudniu 2010 r. przyjął ostateczną wersję projektu³⁰⁶. Po akceptacji Konwencji przez Komitet Ministrów Rady Europy, 11 maja 2011 r. została ona otwarta do podpisu, a następnie ratyfikacji, przy czym warunkiem jej wejścia w życie było, zgodnie z przepisem art. 75 ust. 3 Konwencji, dokonanie ratyfikacji przez minimum 10 państw³⁰⁷.

³⁰⁵ W. Burek, K. Sękowska – Kozłowska, *Pięć lat obowiązywania Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej w Polsce: stan gry*, „Problemy współczesnego prawa międzynarodowego, europejskiego i porównawczego” 2020, vol. XVIII, s. 245.

³⁰⁶ *Ibidem*, s. 246.

³⁰⁷ E. Bieńkowska, L. Mazowiecka (w:) *Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej*, K. Dudka, C. Kulesza, S. Spurek, P. Starzyński, W. Zalewski, E. Zielińska, E.

Jako dziesiąte państwo Konwencję stambulską ratyfikowała Andora w kwietniu 2014 r., skutkiem czego weszła ona w życie w dniu 1 sierpnia 2014 r. Polska podpisała Konwencję Stambulską w dniu 18 grudnia 2012 r., a ratyfikowała 27 kwietnia 2015 r. – a jej wejście w życie w stosunku do Polski miało miejsce 1 sierpnia 2015 r.

Konwencja stambulska składa się z 81 artykułów, poprzedzonych preambułą i uzupełnionych załącznikami regulującymi sposób działania Grupy ekspertów ds. przeciwdziałania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (zwanej dalej „GREVIO”), której zadaniem jest monitorowanie wdrażania Konwencji³⁰⁸.

Przepisy Konwencji stambulskiej zostały podzielone na dwanaście rozdziałów, z czego pierwsze cztery mają charakter ogólny – dotyczą celów Konwencji, zakresu jej stosowania, definicji terminów użytych w przepisach oraz wytycznych dla państw – stron Konwencji w zakresie profilaktyki przemocy oraz zapewnienia jej ofiarom odpowiedniej ochrony i wsparcia³⁰⁹. Rozdział piąty dotyczy zapewniania ofiarom cywilnych środków prawnych w zakresie reakcji na przemoc, oraz stanowi obowiązek sankcjonowania zachowań opisanych w tym rozdziale. Rozdział szósty zawiera uregulowania dotyczące proceduralnych aspektów przeciwdziałania i zwalczania przemocy, rozdział siódmy dotyczy migracji i azylu ofiar przemocy. Rozdział ósmy zawiera regulacje dotyczące współpracy międzynarodowej w zakresie realizacji celów Konwencji. Rozdział dziewiąty z jednej strony powołuje mechanizm monitorujący – grupę ekspertów ds. przeciwdziałania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej („GREVIO”) i stanowi o zasadach monitorowania wdrażania przez poszczególne państwa zaleceń Konwencji. Trzy ostatnie rozdziały zawierają zasady zmiany Konwencji, przepisy końcowe i regulują ogólne zagadnienia z zakresu prawa traktatów, tj. stanowią, że Konwencja nie wpływa na wcześniejsze i przyszłe umowy państw-stron, jak też nie wyklucza możliwości pogłębiania zobowiązań i współpracy w ramach porozumień między jej stronami (art. 71 Konwencji)³¹⁰.

Polska, jako strona Konwencji stambulskiej, obowiązana jest do wdrażania do swojego porządku prawnego rozwiązań prawnych służących osiągnięciu celów

Bieńkowska, L. Mazowiecka, Warszawa 2016, s. 73 i nast., W. Burek, K. Sękowska – Kozłowska, *Pięć lat obowiązywania Konwencji Rady Europy...*, *op. cit.*, s. 246.

³⁰⁸ Art. 66 ust. 1 Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej podpisana w Stambule w dniu 11 maja 2011 r., Dz. U. z 2015 r., poz. 961.

³⁰⁹ W. Burek, K. Sękowska – Kozłowska, *Pięć lat obowiązywania Konwencji Rady Europy ...*, *op. cit.*, s. 257.

³¹⁰ *Ibidem*, s. 248.

wyznaczanych przepisami Konwencji, stąd miała ona istotny wpływ na system prawa krajowego w Polsce. Po podpisaniu przez Polskę Konwencji stambulskiej, ale jeszcze przed jej ratyfikacją, dostrzeżono pewne mankamenty pozostające w sprzeczności z wymogami Konwencji oraz podjęto kroki służące ich wyeliminowaniu³¹¹. W zakresie ochrony wolności seksualnej najistotniejszą zmianą były: modyfikacja trybu ścigania przestępstw seksualnych, czyli przestępstw z art. 197 – 199 k.k., z trybu ścigania wnioskowego, na tryb ścigania z urzędu; oraz wprowadzenie do Kodeksu postępowania karnego przepisu art. 185c k.p.k., mającego na celu rozszerzenie ochrony ofiar przestępstw seksualnych przed wtórną wiktyimizacją w trakcie trwania postępowania karnego³¹². Związane z implementacją przepisów Konwencji nowelizacje na gruncie polskiego prawa krajowego niewątpliwie przyczyniły się do istotnej poprawy standardu ochrony ofiar przestępstw seksualnych. Wciąż jednak polskie prawo krajowe zawiera regulacje pozostające w sprzeczności z kierunkami wyznaczanymi przez przepisy Konwencji stambulskiej, dotyczy to zwłaszcza znamion przestępstwa zgwałcenia, które na gruncie polskiej ustawy karnej nie odpowiadają w chwili obecnej standardom międzynarodowym.

Zgodnie z art. 36 Konwencji stambulskiej, jej przepisy opierają się na przyjęciu, że kryterium definiowania przemocy seksualnej, w tym przestępstwa zgwałcenia jest przesłanka braku zgody na podjęcie danej czynności seksualnej³¹³. Z tego przepisu jednoznacznie wynika, że państwa-strony Konwencji powinny podjąć stosowne kroki w celu kryminalizacji w prawie krajowym zgwałcenia jako typu przestępstwa obejmującego znamiona w nim ujęte³¹⁴. Co istotne, Konwencja stambulska nie narzuca państwom-stronom modelu polityki karnej w zakresie sposobu ścigania przestępstwa zgwałcenia – wymaga jednak, by osiągnany efekt był tożsamy z tym, o którym mowa w art. 36 Konwencji, zarówno na poziomie ustawy, jak i jej stosowania³¹⁵. Sposób ścigania przestępstwa zgwałcenia na gruncie przepisów polskiego prawa wewnętrznego, wynikający z art. 197 k.k. nie spełnia jednak efektu tożsamego z przepisami Konwencji

³¹¹ E. Bieńkowska, L. Mazowiecka (w:) *Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy...*, *op. cit.*, s. 82 i nast.

³¹² O zmianie trybu ścigania przestępstw seksualnych oraz zmianie trybu przesłuchań pokrzywdzonych tymi przestępstwami szerzej w rozdziale III „Pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia w polskim procesie karnym”.

³¹³ W. Burek, K. Sękowska – Kozłowska, *Pięć lat obowiązywania Konwencji Rady Europy ...*, *op. cit.*, s. 252, M. Płatek, *Zgwałcenie. Gdy termin nabiera nowej treści. Pozorny brak zmian i jego skutki*, „Archiwum kryminologii”, 2018, tom XL, s. 265.

³¹⁴ M. Płatek, *Zgwałcenie. Gdy termin nabiera nowej treści...*, *op. cit.*, s. 264.

³¹⁵ *Ibidem*, s. 265 – 266.

stambulskiej. Podkreślenia wymaga bowiem, że art. 197 k.k. i art. 36 Konwencji stambulskiej, choć oba stanowią o przestępstwie zgwałcenia, to jednak są ze sobą rozbieżne, przede wszystkim na gruncie znamion określających to przestępstwo. Znamiona określające czynność wykonawczą (doprowadzenie innej osoby do obcowania płciowego) wynikające z art. 197 k.k. to stosowanie przemocy, groźby bezprawnej lub podstęp. Z kolei zgodnie z art. 36 Konwencji stambulskiej opis czynności wykonawczej wskazuje, że dokonywanie penetracji waginalnej, analnej lub oralnej o charakterze seksualnym drugiej osoby jakąkolwiek częścią ciała lub jakimkolwiek przedmiotem penalizowane jest każdorazowo, gdy tylko odbywa się bez zgody tej osoby. W literaturze wskazuje się, że analizując zakres obydwu tych przepisów należy dojść do wniosku, że wywodzą się one z koncepcji odmiennie ujmujących kwestię zgody dysponenta dobrem – art. 36 Konwencji stambulskiej oparty jest o koncepcję autonomii seksualnej, zaś art. 197 k.k. o koncepcję wolności seksualnej³¹⁶. W odróżnieniu od wolności seksualnej, autonomia seksualna opiera się na wolności od zewnętrznych nacisków, na możliwości podejmowania racjonalnych wyborów oraz zagwarantowaniu nietykalności osoby – a więc odnosi nie tylko do wolności od przymusu, groźby i podstęp, które definiują zgwałcenie w prawie polskim, ale odnosi się także do prawa do wyrażenia swojej woli w zakresie podejmowania stosunków seksualnych³¹⁷. Przyjmuje się, że autonomia seksualna odgrywa kluczową rolę w postrzeganiu przestępstwa zgwałcenia, gdyż w centrum stawia zgodę, natomiast znamiona siły i oporu traktuje jako drugorzędne³¹⁸. Wolność seksualna rozumiana jest z kolei jako wolność „od”, zatem jej istota ogranicza się do sprzeciwu³¹⁹. Aby stwierdzić, że doszło do zgwałcenia na gruncie prawa polskiego bada się, czy zastosowano któreś z ustawowych znamion przestępstwa (przemoc, groźba bezprawna, podstęp), w wyniku czego osoba wyraziła sprzeciw wobec tych praktyk, a nie to, czy osoba uprzednio udzieliła zgody³²⁰. Poprzez taki zapis dochodzi do względnego wyłączenia z kategorii zgwałcenia zbliżeń, podczas których osoba nie zastosowała względem drugiej znamion czynu niedozwolonego opisanych w art. 197 k.k., chociażby ze względu na zaskoczenie, chwilowe sparaliżowanie, sytuacje, w których osoba z różnych powodów pozostawała bierna³²¹.

³¹⁶ *Ibidem*, s. 266.

³¹⁷ M. Jarocka, *Definicja zgwałcenia jako jabłko niezgody w polskim systemie prawnym*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” t. XXVIII, s. 51, M. Płatek, *Zgwałcenie...*, *op. cit.*, s. 286.

³¹⁸ M. Jarocka, *Definicja zgwałcenia...*, *op. cit.*, s. 52.

³¹⁹ *Ibidem*, s. 52.

³²⁰ *Ibidem*, s. 53.

³²¹ *Ibidem*, s. 53.

Przeciwnicy zmiany definicji przestępstwa zgwałcenia na gruncie polskiej ustawy karnej wskazują na trudności w zakresie dowodzenia tego, czy świadoma i dobrowolna zgoda na daną czynność seksualną została udzielona, czy też nie – ironicznie proponując nawet podpisywanie umów przed przystąpieniem do niej³²². W ocenie autorki jednak, takie same trudności dowodowe powoduje konieczność ustalenia zaistnienia znamienia podstępstwa na gruncie obecnie obowiązujących przepisów polskiej ustawy karnej, a mimo tego nie postuluje się rezygnacji z tego znamienia. Ustalanie wystąpienia pozostałych znamion przełamujących opór może nastroczać takich samych trudności, zwłaszcza, że obecnie w doktrynie polskiego prawa karnego jednogłośnie wskazuje się, że dla przyjęcia ich wypełnienia nie jest konieczne dowodzenie użycia siły fizycznej czy fizycznego oporu. W tym przedmiocie już bez mała dekadę temu wypowiedział się również Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie M. C. przeciwko Bułgarii³²³ wskazując, że błędne jest założenie wymogu istnienia bezpośredniego dowodu gwałtu w postaci śladów przemocy czy zeznań naocznych świadków. Wydaje się zatem, że argumenty przeciwników dostosowaniu znamion zgwałcenia na gruncie polskiej ustawy karnej do standardu międzynarodowego poprzez oparcie ich na przesłance braku zgody na obcowanie płciowe czy czynność seksualną nie mają charakteru pragmatycznego, a stanowią jedynie odbicie tradycyjnego spojrzenia na przemoc seksualną. Podkreślenia wymaga bowiem, że od wielu lat w licznych systemach prawnych nadal obserwuje się wyraźny i trwały trend porzucania formalistycznych definicji i wąskiej interpretacji prawa w dziedzinie przestępstw seksualnych³²⁴. Ponadto nie należy zapominać, że zmiana optyki na znamiona przestępstwa zgwałcenia i skupienie uwagi na zgodzie dysponenta dobrem jako najbardziej istotnym, a być może jedynym, znamieniu przestępstwa zgwałcenia może także służyć rozwijaniu świadomości społecznej w zakresie konieczności poszanowania wzajemnej autonomii w zakresie stosunków seksualnych oraz przełamaniu pewnych wzorców kulturowych - szkodliwych dla pewnej grupy społecznej, a jednocześnie nieadekwatnych do standardu międzynarodowego. Co warto bowiem podkreślić, jak wskazuje M. Płatek, treść art. 36 Konwencji stambulskiej należy odczytywać również, a może przede wszystkim, w kontekście celów, jakie

³²² M. Budyn-Kulik, *Zmiana trybu ścigania zgwałcenia...*, op. cit., s. 84.

³²³ Wyrok ETPCz z dnia 4 grudnia 2003 r. w sprawie M. C. przeciwko Bułgarii, skarga nr 39272/98, § 149 i 150.

³²⁴ M. A. Nowicki, *M.C. przeciwko Bułgarii - wyrok ETPC z dnia 4 grudnia 2003 r., skarga nr 39272/98* (w:) *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999-2004*, M.A. Nowicki, Zakamycze 2005, LEX.

Konwencja stambulska ma osiągać – w jej tytule wskazane jest bowiem, że do tych celów należy nie tylko eliminacja, ale również zapobieganie przemocy – w tym walka ze strukturalnymi i kulturowymi jej formami³²⁵.

Podkreślenia wymaga, że art. 36 Konwencji stambulskiej nie tworzy odrębnie stypizowanego przestępstwa zgwałcenia, nie jest też możliwe na jego podstawie pociąganie do odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw – a jest jedynie zaleceniem dla ustawodawcy osiągnięcia skutku wskazanego w tym przepisie³²⁶.

Mając na uwadze zarówno cele Konwencji stambulskiej, jak również same znamiona czynności wykonawczej określone przepisami art. 36 Konwencji oraz art. 197 k.k., należy dojść do wniosku, że przedmiot ochrony przestępstwa zgwałcenia został w tych przepisach określony nieco inaczej. Podstawową różnicę w definicjach przestępstwa zgwałcenia na gruncie tych uregulowań stanowi wystąpienie zgody bądź wystąpienie sprzeciwu - Konwencja stambulska powołuje się na potrzebę zaistnienia zgody osoby, wobec której podejmowane są czynności seksualne, natomiast na kanwie polskiego prawa karnego wymagany jest wyraźny sprzeciw, zaś sprzeciw osoby wobec stosunków seksualnych utożsamiany jest ze znamionami przemocy, groźby i podstępu³²⁷. Kryterium sprzeciwu zawiera lukę pomijającą sytuacje, w których zaskoczenie, wstyd, przerażenie propozycją seksualnego zbliżenia wprawia osobę w stupor, uniemożliwiają przejawienie oporu – tego typu zachowania, gdy występuje pozorny brak przełamania tego oporu i gdy w istocie dochodzi do zgwałcenia, zostały natomiast uwzględnione przez treść art. 36 Konwencji stambulskiej³²⁸. Podkreślenia wymaga, że choć w powszechnym rozumieniu „brak zgody” dotyczy zarówno wyrażenia decyzji negatywnej, jak i braku pozytywnej decyzji, to jednak na gruncie polskiego Kodeksu karnego, w przypadku niezaistnienia znamion czynności wykonawczej doprowadzenia osoby do obcowania płciowego (przemocy, groźby karalnej lub podstępu), nie sposób właściwie ustalić przesłanek do uznania braku pozytywnej decyzji³²⁹. Art. 197 k.k. nie daje bowiem podstaw do badania okoliczności mających wskazywać na obecność pozytywnej decyzji³³⁰.

W literaturze wskazuje się także, że różnica w definiowaniu przestępstwa zgwałcenia ujawnia się również na płaszczyźnie umiejscowienia w czasie reakcji osoby

³²⁵ M. Płatek, *Zgwałcenie...*, *op. cit.*, s. 269.

³²⁶ *Ibidem*, s. 267.

³²⁷ M. Jarocka, *Definicja zgwałcenia...*, *op. cit.*, s. 53.

³²⁸ M. Płatek, *Zgwałcenie...*, *op. cit.*, s. 299.

³²⁹ *Ibidem*, s. 299.

³³⁰ *Ibidem*, s. 299.

na podjęcie wobec niej czynności seksualnych – wymagany przez polski Kodeks karny sprzeciw wobec sprawcy następuje w chwili podejmowania przez niego czynności zmierzających do przełamania oporu osoby, natomiast obecność zgody na kanwie Konwencji stambulskiej powinna zaistnieć przed podjęciem jakichkolwiek czynności³³¹. Tak więc, jak zwraca uwagę M. Jarocka, zgoda na podjęcie czynności seksualnych występuje przed sprzeciwem, który jest wobec tej zgody wtórny, a zatem zapis Konwencji ochrania osobę w sposób szerszy, aniżeli pozwalają na to regulacje polskiego kodeksu karnego³³².

Na marginesie, jak trafnie wskazuje M. Płatek, należy zauważyć, że ukształtowanie znamion przestępstwa zgwałcenia na gruncie polskiej ustawy karnej prowadzi *de facto* do penalizacji niektórych konsensualnych zachowań o charakterze seksualnym, które cechuje użycie przemocy – na przykład czynności seksualne o charakterze sadomasochistycznym – pomimo faktu, ich realizacji w sposób konsensualnie uzgodniony³³³.

Jak wskazuje się w literaturze, celem Konwencji nie jest rozszerzanie kryminalizacji zgwałcenia i podnoszenie statystyk dotyczących tego przestępstwa, lecz zwrócenie uwagi na potrzebę kształtowania takich stosunków, które odznaczać się będą wrażliwością poszanowania autonomii człowieka, także w relacjach intymnych³³⁴. Umieszczenie zgody w towarzystwie ustawowych znamion przestępstwa z przepisu art. 197 § 1 k.k. ujęłoby wszystkie przypadki związane z niechcianymi czynnościami seksualnymi³³⁵, w których z uwagi na różne okoliczności (wstyd, strach) ofiara nie przejawiała oporu, a jednocześnie nie wyraziła świadomej zgody. Podkreślenia wymaga bowiem, że istotna część przypadków nawiązywania kontaktów seksualnych, w których nie stwierdzono dobrowolności po stronie ofiary, nie pozwala jednocześnie na jednoznaczne zidentyfikowanie w działaniu sprawcy znamion przestępstwa zgwałcenia – według badań E. Bieńkowskiej liczba spraw umorzonych na etapie postępowania przygotowawczego z uwagi na tak określoną sytuację przestępną wynosiła aż 8,1% ogółu przeanalizowanych przez badaczkę zgwałceń³³⁶.

³³¹ M. Jarocka, *Definicja zgwałcenia...*, *op. cit.*, s. 55.

³³² *Ibidem*, s. 55.

³³³ M. Płatek, *Zgwałcenie...*, *op. cit.*, s. 313.

³³⁴ *Ibidem*, s. 300.

³³⁵ M. Jarocka, *Definicja zgwałcenia...*, *op. cit.*, s. 60.

³³⁶ E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary...*, *op. cit.*, s. 64.

Przyjęcie na gruncie polskiej ustawy karnej koncepcji autonomii seksualnej, a więc wpisanie do znamion przestępstwa zgwałcenia doprowadzenia osoby do czynności seksualnej bez wcześniejszego wyrażenia przez nią świadomej i dobrowolnej zgody, skutkowałoby również w ocenie autorki bezprzedmiotowością rozważań na temat przyczynienia się ofiary do zaistnienia przestępstwa zgwałcenia. Obecny kształt znamion przestępstwa zgwałcenia determinuje konieczność ustalenia przez sąd zaistnienia oporu po stronie ofiary oraz jego przełamania przez sprawcę. Brak na gruncie polskiej ustawy karnej znamienia jednoznacznego wyrażenia zgody na podjęcie czynności seksualnej powoduje konieczność wyinterpretowania woli (bądź jej braku) ofiary podjęcia czynności seksualnej z jej zachowania *tempore criminis* – co potencjalnie może powodować uwzględnianie podczas postępowania dowodowego okoliczności, które byłyby całkowicie obojętne z punktu widzenia znamion przestępstwa zgwałcenia na gruncie przepisów Konwencji stambulskiej, czyli na gruncie koncepcji autonomii seksualnej³³⁷. Brak bowiem pośród znamion przestępstwa zgwałcenia świadomej zgody na podjęcie czynności seksualnych powoduje, że osoby je podejmujące nie mają obowiązku ustalenia istnienia świadomej i dobrowolnej zgody, a jedynie mają obowiązek ustalenia braku oporu. Powyższe prowadzi do skupienia uwagi, zarówno przez samych uczestników czynności seksualnej, jak i w dalszej kolejności ewentualnie przez sąd karny na etapie postępowania dowodowego w sprawach o zgwałcenie, na okolicznościach takich jak zachowanie ofiary, spożywanie alkoholu, wyrażenie zgody na udanie się na spacer do parku czy do pokoju hotelowego. Próba wywiedzenia woli na podjęcie czynności seksualnej, czy też *a contrario*, oporu co do jej podjęcia, na podstawie powyższych okoliczności może być potencjalnie myląca i może być podstawą dla obwiniania ofiary za ewentualne zaistnienie przestępstwa zgwałcenia – z uwagi na wysyłanie przez nią sprzecznych sygnałów, flirt, prowokacyjny ubiór, etc. Wszystkie te okoliczności związane z wyglądem czy zachowaniem ofiary pozostają bez znaczenia w sytuacji, gdy uwaga zostanie przekierowana na kwestię wyrażenia świadomej i dobrowolnej zgody na podjęcie czynności seksualnej³³⁸.

Podkreślenia wymaga, że w raporcie GREVIO z dnia 23 czerwca 2021 r. ewaluującym postępy państw - stron Konwencji stambulskiej w zakresie jej wdrażania

³³⁷ M. Płatek, *Zgwałcenie...*, *op. cit.*, s. 301.

³³⁸ O zachowaniach ofiary wpływających na kreowanie sytuacji prowadzącej do przestępstwa w kontekście zgwałcenia szerzej w rozdziale II „Przestępstwo zgwałcenia w ujęciu wiktymologii kryminalnej”; oraz o wpływie tych zachowań na rozstrzygnięcie sądu karnego w badawczym rozdziale IV „Wpływ zachowania ofiary przestępstwa zgwałcenia na rozstrzygnięcie sądu karnego w świetle badań empirycznych”.

wezvano polskie władze, by dokonały przeglądu wszystkich przepisów dotyczących przestępstw seksualnych, przewidzianych w dziale XXV Kodeksu karnego, w celu pełnego uwzględnienia pojęcia dobrowolnej zgody, zgodnie z wymogami art. 36 konwencji stambulskiej, oraz wprowadzenia odpowiednich sankcji za wszystkie czyny o charakterze seksualnym popełnione bez zgody ofiary, w tym, gdy okoliczności wyłączają wyrażenie ważnej zgody³³⁹. Jak podano w uzasadnieniu raportu – ukształtowanie znamion przestępstw przeciwko wolności seksualnej w oparciu o kryterium przemocy, groźby bezprawnej i podstępny z pominięciem kryterium braku zgody nie uwzględnia w pełni ani doświadczeń kobiet wykorzystywanych seksualnie, ani sposobu, w jaki reagują one na zagrożenie taką przemocą (ucieczka, walka, opór, podporządkowanie się lub przywiązanie), w efekcie czego polskie prawo nie penalizuje wszystkich form przemocy seksualnej przewidzianych w konwencji³⁴⁰.

W związku z trwającym w przestrzeni publicznej dyskursem nad kształtem znamion przestępstwa zgwałcenia na gruncie polskiej ustawy karnej podejmowane są inicjatywy mające na celu znowelizowanie art. 197 k.k. dla zrównania standardu ochrony wynikającego z treści tego przepisu ze standardem międzynarodowym – również ustawodawcze. W marcu 2021 roku do Sejmu RP wpłynął Projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny (druk sejmowy nr 1091)³⁴¹, w którym postuluje się między innymi zmianę tytułu rozdziału XXV Kodeksu karnego na brzmiący: „Przestępstwa przeciwko wolności i autonomii seksualnej” oraz zmianę treści art. 197 § 1 k.k. poprzez ujęcie znamion przestępstwa zgwałcenia w oparciu o kryterium braku zgody na podjęcie czynności seksualnej. W uzasadnieniu projektu wskazano, że *szukanie przez organa ścigania widocznych i weryfikowalnych znamion oporu u osoby pokrzywdzonej przestępstwem zgwałcenia wiąże się odwoływaniem się do stereotypowych wyobrażeń na temat roli ofiary w doprowadzeniu czy sprowokowaniu popełnienia przestępstwa. Interpretowanie zachowania ofiary obarczone jest zawsze mniejszą lub większą dozą subiektywizmu i w efekcie prowadzi do wtórnej wiktymizacji*³⁴². Kluczowe znaczenie w

³³⁹ Raport GREVIO dotyczący rozwiązań prawnych i innych, służących wdrożeniu postanowień Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (konwencja stambulska) – ocena wyjściowa, POLSKA, s. 123. <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/RPO-raport-grevio-przemoc-domowa> (dostęp: 10.08.2022 r.).

³⁴⁰ *Ibidem*, s. 78.

³⁴¹ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny (druk nr 1091). <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=1091> (dostęp: 10.08.2022 r.).

³⁴² Uzasadnienie do Poselskiego projektu o zmianie ustawy - Kodeks karny (druk nr 1091). <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=1091> (dostęp: 10.08.2022 r.).

wielu sprawach o zgwałcenie nadaje się oporowi pokrzywdzonego jako uzewnętrznionemu sprzeciwowi wobec działań sprawcy, a zachowanie ofiary oraz subiektywna jego interpretacja przez sprawcę ma bezpośredni wpływ na to, czy przyjęta zostanie kwalifikacja zgwałcenia czy nie³⁴³. Co ważne – w tym stanie prawnym to na ofierze ciąży niejako obowiązek wykazania, że nie wyrażała ona zgody na zbliżenie, i co więcej – że stawiała opór³⁴⁴. Za zmianą definicji przestępstwa zgwałcenia wypowiedział się także ówczesny polski Rzecznik Praw Obywatelskich A. Bodnar kierując do Prezesa Rady Ministrów pismo w tej sprawie³⁴⁵. RPO wskazał, że przyjęcie definicji przestępstwa zgwałcenia bazującej na koncepcji zgody, a nie przymusu i kryminalizacja czynów seksualnych w oparciu o paradygmat dobrowolnej i świadomej zgody wyrażonej przez strony aktu seksualnego powoduje przekierowanie uwagi na sprawcę przemocy seksualnej (na ustaleniu, czy uzyskał zgodę partnera/partnerki), a nie na ofiarę (czy wyraziła sprzeciw)³⁴⁶. A. Bodnar podkreślił także, że właściwa realizacja prawnomiędzynarodowego obowiązku penalizacji i przeciwdziałania wszelkim formom przemocy seksualnej wymaga także wyeliminowania stereotypowych wyobrażeń na temat zgwałcenia, w szczególności roli ofiary w jego popełnieniu³⁴⁷.

W polskiej doktrynie prawa karnego nie brakuje głosów popierających zmianę definicji zgwałcenia³⁴⁸. W literaturze zwraca się także uwagę na zagrożenia płynące z ich wprowadzenia. S. Cieślik wskazuje, że w przypadku oparcia znamion przestępstwa zgwałcenia na wyrażeniu świadomej i dobrowolnej zgody dochodzi do odwrócenia ciężaru dowodu w procesie karnym na osobę oskarżonego: koncepcja autonomii seksualnej pomija element sposobu doprowadzenia do obcowania płciowego i ustala, że jedynie relewantne jest wystąpienie zgody obwarowanej elementami „potwierdzenia”, „świadomości” i „dobrowolności”, przy jednoczesnym nałożeniu na stronę inicjującą to obcowanie opisanych powyżej obowiązków³⁴⁹. Według S. Cieślika takie ukształtowanie

³⁴³ D. Solodov, E. Lewandowska, *Zasadność sporu o nową definicję zgwałcenia – uwagi na tle proponowanych zmian*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 54, s. 576.

³⁴⁴ *Ibidem*, s. 576.

³⁴⁵ Pismo RPO A. Bodnara z dnia 13.02.2021 r. do Prezesa Rady Ministrów. https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/wystapienie_RPO_do_premiera_ws_definicji_zgwalcenia_02_2021.pdf (dostęp: 03.08.2021 r.).

³⁴⁶ *Ibidem*, s. 4-5.

³⁴⁷ *Ibidem*, s. 5-6.

³⁴⁸ M. Jarocka, *Definicja zgwałcenia...*, *op. cit.*, s. 60, M. Czechowska, *Czy w polskim prawie karnym potrzebna jest redefinicja zgwałcenia?*, „Probacja” 2021, nr 1, s. 77-98.

³⁴⁹ S. Cieślik, *Zgoda dysponenta dobra prawnego na wkroczenie w sferę wolności seksualnej (analiza prawnoporównawcza modelu przyjętego na gruncie polskiego Kodeksu karnego oraz koncepcji Yes Means Yes)*, CzPKiNP 2018, nr 11, s. 81-82.

odpowiedzialności karnej za jakiekolwiek przestępstwo jest niedopuszczalne w świetle standardów procedur karnych³⁵⁰. Z takim wnioskiem nie zgadza się M. Czechowska wskazując, że obawa przed odwróconym ciężarem dowodowym jest nieuzasadniona, gdyż nawet w przypadku zmiany definicji zgwałcenia ciężar dowodu w sprawach o to przestępstwo pozostanie niezmienny - osobie oskarżonej nadal trzeba będzie udowodnić winę, a w zakresie dowodowym zmieni się jedynie optyka postępowania, która w myśl postulowanej zmiany będzie opierać się na teorii dobrowolnej i świadomej zgody, wyrażonej przez strony aktu seksualnego³⁵¹.

W ocenie autorki wynikająca z obecnie obowiązującego kształtu znamion przestępstwa zgwałcenia koncentracja na zachowaniu ofiary w celu wyinterpretowania z niego zgody na podjęcie czynności seksualnej wiąże się również nieodzownie z poszukiwaniem (zwłaszcza przez podejrzanego i oskarżonego, a także obrońcę w postępowaniu karnym) w jej zachowaniu argumentów uzasadniających chęć podjęcia czynności seksualnej. Powyższe w konsekwencji prowadzi do obwiniania ofiary za zaistnienie przestępstwa zgwałcenia i poszukiwania po stronie ofiary zachowań mogących świadczyć o jej przyczynieniu się do jego popełnienia.

W taki sam sposób, jak to czyni Konwencja stambulska, przemoc seksualną definiują także Zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy Rec (2002) 5 o ochronie kobiet przed przemocą, przyjęte 30.04.2002 r.³⁵² wskazując, że prawo krajowe poszczególnych państw powinno w szczególności penalizować akty seksualne popełniane wobec osób niewyrażających na nie zgody, nawet jeśli nie stawiają oporu³⁵³. Podkreślenia wymaga, że zalecenia te nie mają charakteru wiążącego, a pełnią jedynie funkcję pomocniczą, interpretacyjną.

W kontekście ochrony ofiar przestępstw seksualnych, choć już nie w odniesieniu do zakresu przedmiotowego tej ochrony, a raczej zakresie pozycji procesowej ofiar, istotne znaczenie mają także akty prawne UE.

³⁵⁰ *Ibidem*, s. 81-82.

³⁵¹ M. Czechowska, *Czy w polskim prawie karnym...*, *op. cit.*, s. 94.

³⁵² Zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy Rec (2002) 5 o ochronie kobiet przed przemocą. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2612 (dostęp: 04.07.2023 r.). Zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy nie mają charakteru wiążącego, a jedynie pomocniczy i interpretacyjny.

³⁵³ Zalecenie nr 35.

3.3. Ochrona ofiar przestępstwa zgwałcenia w świetle aktów prawnych Unii Europejskiej

3.3.1. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii³⁵⁴ w centrum zainteresowania stawia dzieci będące ofiarami przemocy seksualnej, co zasadniczo wykracza poza zakres przedmiotowy niniejszej rozprawy. Cele dyrektywy zostały bowiem wymienione w art. 1 i należą do nich: ustanowienie norm minimalnych w odniesieniu do przestępstw i kar za niegodziwe traktowanie w celach seksualnych, wykorzystywanie seksualne dzieci, pornografię dziecięcą oraz nagabywanie dla celów seksualnych, a także doprowadzenie do skuteczniejszego zapobiegania takim przestępstwom i zapewnienia lepszej ochrony ich ofiarom. Jednak, mimo powyższego, przepisy tej dyrektywy mają dla zawartych w pracy rozważań znaczenie o tyle, że traktują także o ofiarach przemocy seksualnej, które osiągnęły już wiek przyzwolenia (według prawa polskiego – 15 lat), lecz nie ukończyły 18 lat – a zatem dotyczy również przypadków zgwałceń objętych zakresem przedmiotowym pracy.

Zgodnie z art. 3 ust. 1 dyrektywy - państwa członkowskie podejmują środki niezbędne do zapewnienia karalności umyślnych czynów, o których mowa w kolejnych ustępach tego artykułu. Art. 3 ust. 5 nakłada na państwa członkowskie obowiązek zapewnienia karalności podejmowania czynności seksualnych z udziałem dziecka, które osiągnęło wiek przyzwolenia, w przypadku gdy:

- dochodzi do nadużycia uznanego stosunku zaufania, władzy lub wpływu na dziecko - w maksymalnym wymiarze co najmniej trzech lat pozbawienia wolności;

³⁵⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW (Dz.U.UE.L.2011.335.1). Dalej jako: dyrektywa 2011/93/UE.

- dochodzi do wykorzystania szczególnej bezbronności dziecka, w szczególności wynikającej z jego niepełnosprawności umysłowej lub fizycznej lub stosunku zależności
- w maksymalnym wymiarze co najmniej trzech lat pozbawienia wolności;
- dochodzi do użycia przymusu, przemocy lub groźby, podlega sankcji karnej - w maksymalnym wymiarze co najmniej pięciu lat pozbawienia wolności.

Zgodnie zaś z art. 3 ust. 6 dyrektywy – użycie przymusu, przemocy lub groźby prowadzące do czynności seksualnych dziecka, które osiągnęło wiek przyzwolenia, z osobą trzecią podlega sankcji karnej w maksymalnym wymiarze co najmniej pięciu lat pozbawienia wolności.

Podkreślenia wymaga, że polska ustawa karna, choć nie rozróżnia zgwałcenia osoby dorosłej (powyżej 18 lat) i zgwałcenia małoletniego, który osiągnął już jednak wiek przyzwolenia (15 lat), to jednak przepis art. 197 k.k. czyni zadość wymogom dyrektywy pod względem wysokości górnej granicy ustawowego zagrożenia karą za jego popełnienie. To samo dotyczy pozostałych przypadków podejmowania czynności seksualnych z udziałem dziecka, które osiągnęło wiek przyzwolenia (nadużycie uznanego stosunku zaufania, władzy lub wpływu czy wykorzystania szczególnej bezbronności dziecka) – art. 198 i 199 polskiej ustawy karnej także spełniają bowiem nałożony dyrektywą wymóg zapewnienia karalności tych czynów w odpowiednim wymiarze ustawowego zagrożenia. Nieco inaczej rzecz się ma w przypadku podejmowania czynności seksualnych z udziałem dziecka, które nie osiągnęło wieku przyzwolenia. Wprawdzie zasadniczo przepisy polskiej ustawy karnej są zgodne z wymogami dyrektywy pod względem wysokości ustawowego zagrożenia za popełnienie przestępstwa zgwałcenia osoby poniżej 15 lat (art. 197 § 3 k.k.), seksualnego wykorzystania niepoczytalności lub bezradności (art. 198 k.k.), seksualnego wykorzystania małoletniego (art. 200 k.k.), lecz wymóg ten nie jest już spełniony w przypadku przestępstwa seksualnego wykorzystania stosunku zależności (art. 199 § 2 i 3 k.k.)³⁵⁵. Dyrektywa 2011/93/UE w szerokim zakresie dotyczy także problematyki prezentowania i rozpowszechniania treści pornograficznych³⁵⁶.

³⁵⁵ Zob. szerzej: M. Skórzewska-Amberg, *Zmiany w kodeksie karnym na tle postanowień dyrektywy 2011/93/UE*, PiP 2015, nr 7, s. 74-76.

³⁵⁶ Zob. M. Skórzewska-Amberg, *Zwalczanie niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej (na tle dyrektywy 2011/92/UE)*, PiP 2013, nr 8, str. 52-64.

3.3.2. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw

Prawodawstwo Unii Europejskiej ma na celu podnoszenia poziomu ochrony ofiar przestępstw. Pośród aktów prawnych realizujących ten cel, a jednocześnie odnoszących się bezpośrednio do przemocy seksualnej, najdonioślejsze znaczenie ma dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW³⁵⁷. W literaturze wskazuje się, że dyrektywa ta jest w wielu miejscach zbieżna z rozwiązaniami przyjętymi przez dyrektywę 2011/36/UE³⁵⁸, a także dyrektywę 2011/93/UE, w których podkreślono powiązania pomiędzy problematyką ochrony pokrzywdzonych czynami stanowiącymi nadużycia seksualne a kwestiami związanymi z handlem ludźmi oraz niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych i wykorzystywaniem seksualnym dzieci oraz pornografią dziecięcą – zwłaszcza w aspekcie ochrony przed tzw. wtórną wiktymizacją³⁵⁹. Dyrektywa 2012/29/UE ustanawia normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar, natomiast państwa członkowskie mogą rozszerzać zakres tych praw, dążąc do zapewnienia wyższego poziomu ochrony³⁶⁰. Dyrektywa ustanawia prawa ofiar w poszczególnych kategoriach: udzielania informacji i wsparcia (Rozdział 2), udziału w postępowaniu karnym (Rozdział 3), a także ochrony ofiar oraz uznania ofiar o szczególnych potrzebach w zakresie ochrony (Rozdział 4). Jeśli chodzi o przemoc seksualną, to w dyrektywie podkreśla się wagę konieczności jej zwalczania³⁶¹. Już w motywach wprowadzających do dyrektywy wskazano, że *przemoc, która jest skierowana przeciwko osobie ze względu na jej płeć, tożsamość płciową lub ekspresję płciową lub której ofiarami stają się w przeważającej mierze osoby danej płci, rozumiana jest jako przemoc na tle płciowym. Może ona powodować krzywdę o charakterze fizycznym, seksualnym, emocjonalnym lub psychicznym lub szkodę o charakterze*

³⁵⁷ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz. Urz. UE. L. Nr 315), s. 57. Dalej jako: dyrektywa 2012/29/UE.

³⁵⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW (Dz.U. UE. L. 2011 Nr 101).

³⁵⁹ A. Pietryka, 3.3. *Zgwałcenie z perspektywy UE* (w:) *Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023, LEX.

³⁶⁰ C. Kulesza, *Wiktymologia procesowa*, Białystok 2020, s. 119.

³⁶¹ A. Pietryka, 3.3. *Zgwałcenie z perspektywy UE* (w:) *Ściganie przestępstwa zgwałcenia...*, op. cit.

ekonomicznym. *Przemoc na tle płciowym jest rozumiana jako forma dyskryminacji oraz pogwałcenie podstawowych wolności ofiary i obejmuje przemoc w bliskich związkach, przemoc seksualną (w tym gwałt, napaść na tle seksualnym i molestowanie seksualne), handel ludźmi i niewolnictwo oraz różne formy krzywdzących praktyk, takie jak przymusowe małżeństwa, okaleczanie żeńskich narządów płciowych i tak zwane przestępstwa popełniane "w imię honoru". Kobiety będące ofiarami przemocy na tle płciowym oraz ich dzieci często wymagają szczególnego wsparcia i szczególnej ochrony ze względu na występujące w przypadku takiej przemocy wysokie ryzyko wtórnej oraz ponownej wiktyimizacji, zastraszania i odwetu³⁶². Motywy wprowadzające do dyrektywy 2012/29/UE wskazują także na istotę przemocy w bliskich związkach, gdy sprawcą przemocy jest osoba, która jest aktualnym lub byłym małżonkiem, partnerem lub innym członkiem rodziny ofiary, niezależnie od tego, czy dzieli lub dzielił z ofiarą gospodarstwo domowe. W motywie 18 wskazuje się, że taka przemoc może obejmować przemoc fizyczną, seksualną, psychiczną lub ekonomiczną i może powodować uraz fizyczny lub psychiczny, cierpienie moralne bądź emocjonalne lub straty majątkowe. Przemoc w bliskich związkach jest poważnym i często ukrywanym problemem społecznym, który może skutkować systematycznymi urazami psychicznymi i fizycznymi o poważnych konsekwencjach, gdyż sprawcą jest osoba, której ofiara powinna móc ufać. Ofiary przemocy w bliskich związkach mogą zatem potrzebować szczególnych środków ochrony. Ofiarami tego rodzaju przemocy są w przeważającej mierze kobiety, a ich sytuacja może być tym poważniejsza, im bardziej są uzależnione od sprawcy z powodów ekonomicznych, społecznych lub przez wzgląd na prawo pobytu³⁶³.*

Przechodząc do poszczególnych przepisów dyrektywy odnoszących się do ofiar przemocy seksualnej to wskazać należy, że ustanawiają one obowiązek zapewnienia ukierunkowanego i zintegrowanego wsparcia na rzecz ofiar o szczególnych potrzebach, takich jak ofiary przemocy seksualnej, ofiary przemocy na tle płciowym i ofiary przemocy w bliskich związkach, w tym wsparcia i doradztwa w związku z traumatycznymi przeżyciami³⁶⁴. Przepisy dyrektywy nakładają także na państwa członkowskie obowiązek zapewnienia, by ofiary poddano na czas indywidualnej ocenie, zgodnie z procedurami krajowymi, w celu ustalenia szczególnych potrzeb w zakresie

³⁶² Motyw 17 dyrektywy 2012/29/UE.

³⁶³ Motyw 18 dyrektywy 2012/29/UE.

³⁶⁴ Art. 9 ust. 3 dyrektywy 2012/29/UE.

ochrony ze względu na ich szczególne narażenie na wtórną i ponowną wiktymizację, zastraszanie oraz odwet, a w ramach indywidualnej oceny dyrektywa nakazuje zwrócić szczególną uwagę także na ofiary przemocy na tle płciowym, przemocy w bliskich związkach, przemocy seksualnej lub wykorzystywania seksualnego³⁶⁵. Pozostałe przepisy dyrektywy 2012/29/UE mają charakter stricte procesowy i zostaną omówione w dalszej części pracy³⁶⁶. Dyrektywa 2012/29/UE nie odnosi się natomiast do kwestii materialnoprawnych dotyczących przemocy seksualnej, w tym nie wskazuje kierunku definiowania przestępstwa zgwałcenia.

Istotnym *novum* w zakresie przemocy seksualnej w świetle aktów prawnych Unii Europejskiej jest projekt dyrektywy w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej³⁶⁷. Zakłada ona osiągnięcie celów, które realizować miała Konwencja stambulska, z uwagi na brak jej implementacji w systemach prawnych niektórych państw członkowskich UE³⁶⁸. Stąd projektowana dyrektywa wykazuje znaczne podobieństwa do przepisów konwencji stambulskiej, zarówno na aspektach materialnych, jak i procesowych³⁶⁹. W projektowanej dyrektywie zaproponowano w art. 5 ust. 1 definicję zgwałcenia, jako umyślne czyny polegające na: a) jakiegokolwiek czynności polegającej na penetracji waginalnej, analnej lub oralnej o charakterze seksualnym ciała kobiety bez jej zgody jakiegokolwiek częścią ciała lub przedmiotem; b) doprowadzeniu kobiety do jakiegokolwiek czynności z inną osobą polegającej na penetracji waginalnej, analnej lub oralnej o charakterze seksualnym ciała kobiety bez jej zgody jakiegokolwiek częścią ciała lub przedmiotem³⁷⁰. Art. 5 ust. 2 nakłada na państwa członkowskie obowiązek zapewnienia, aby przez czynność bez zgody rozumiana była czynność, która jest wykonywana bez zgody dobrowolnie wyrażonej przez kobietę lub która ma miejsce, gdy kobieta nie jest w stanie wyrazić wolnej woli ze względu na swój stan fizyczny lub psychiczny, z wykorzystaniem w ten sposób niezdolności kobiety do wyrażenia wolnej woli, na przykład w stanie nieświadomości, odurzenia, snu, choroby, uszczerbku na zdrowiu lub niepełnosprawności³⁷¹. W art. 5 ust. 3 projektu wskazano, że zgoda może zostać wycofana w dowolnym momencie czynności. Braku zgody nie można

³⁶⁵ Art. 22 ust. 1 i 3 dyrektywy 2012/29/UE.

³⁶⁶ Zob. rozdział III „Pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia w polskim procesie karnym”.

³⁶⁷ Projekt dyrektywy w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0105&from=EN> (dostęp: 06.07.2023 r.).

³⁶⁸ A. Pietryka, 3.3. *Zgwałcenie z perspektywy UE (w:) Ściganie przestępstwa zgwałcenia..., op. cit.*

³⁶⁹ *Ibidem*.

³⁷⁰ Projekt dyrektywy w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet..., *op. cit.*, s. 40.

³⁷¹ *Ibidem*, s. 40.

podważyć wyłącznie milczeniem kobiety, brakiem oporu słownego lub fizycznego z jej strony lub jej wcześniejszym zachowaniem seksualnym³⁷².

Ponadto projekt dyrektywy w preambule wskazuje na przemoc seksualną jako wyraz przemocy ze względu na płeć, warunkowanej brakiem równowagi sił między sprawcą a ofiarą, co pozwala sprawcy wykorzystać seksualnie ofiarę w celu osiągnięcia osobistego zaspokojenia, potwierdzenia dominacji, zdobycia uznania społecznego, awansu lub ewentualnie korzyści finansowych³⁷³. Wskazano także na różnice pomiędzy definiowaniem przestępstwa zgwałcenia pomiędzy poszczególnymi państwami członkowskimi, a co tym idzie – na konieczność zagwarantowanie jednakowej ochrony w całej Unii przez określenie ustawowych znamion przestępstwa zgwałcenia kobiety³⁷⁴, ze wskazaniem braku zgody jako centralnego i ustawowego znamienia przestępstwa zgwałcenia określonym w jego definicji³⁷⁵. W preambule projektu wskazano także, że początkowa zgoda powinna być możliwa do wycofania w dowolnym momencie czynności, zgodnie z autonomią seksualną ofiary, i nie powinna automatycznie oznaczać zgody na przyszłe czynności; a także że penetracja seksualna bez zgody powinna stanowić zgwałcenie, nawet jeśli dokonano jej na małżonce lub partnerce³⁷⁶. Na marginesie wskazać należy, że Polska jako jedyny kraj podczas posiedzenia Rady Unii Europejskiej w Luksemburgu w dniach 8-9 czerwca 2023 r. Ministrów ds. Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych głosowała przeciwko nadaniu pracom nad projektem dyrektywy dalszego biegu³⁷⁷.

Podsumowując wskazać należy, że sposób ujmowania znamion przestępstwa zgwałcenia w polskim prawie karnym materialnym nie jest zgodny z kierunkiem wytyczonym przez prawo europejskie, którego podstawą jest bowiem koncepcja autonomii seksualnej, czyli koncentracja na świadomej i dobrowolnej zgodzie wyrażonej (bądź nie) przez wszystkich uczestników danej czynności seksualnej. Polska ustawa karna w dalszym ciągu opiera się natomiast na koncepcji wolności seksualnej, czyli znamionach przymusu: przemocy, groźbie i podstępie, których stosowanie przez sprawcę

³⁷² *Ibidem*, s. 40.

³⁷³ Motyw 13 preambuły projektu dyrektywy w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet..., *op. cit.*

³⁷⁴ *Ibidem*.

³⁷⁵ Motyw 14 preambuły projektu dyrektywy w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet..., *op. cit.*

³⁷⁶ *Ibidem*.

³⁷⁷ K. Sobczak, *Polski wiceminister próbował zatrzymać unijną rezolucję przeciwko przemocy*, prawo.pl, <https://www.prawo.pl/prawo/dyrektywa-w-sprawie-przemocy-polskie-weto,521693.html> (dostęp: 07.07.2023 r.).

przy doprowadzaniu osoby do obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej stanowi o popełnieniu przez niego przestępstwa zgwałcenia. Podkreślenia wymaga jednak, że koncepcja autonomii seksualnej jest podstawą sposobu definiowania przestępstwa zgwałcenia w wielu systemach karnych państw europejskich, a świadoma i dobrowolna zgoda na obcowanie płciowe czy inną czynność seksualną stanowi w nich jedyne znamię tego przestępstwa. Krytyka modelu ochrony przed przestępstwami seksualnymi opartego o koncepcję wolności seksualnej, a także potrzeba zrównania standardu tej ochrony z wytycznymi zawartymi w przepisach Konwencji stambulskiej, doprowadziło do nowelizacji przepisów ustaw karnych wielu państw europejskich w kierunku modeli opartych wyłącznie na wyrażeniu świadomej i dobrowolnej zgody na podjęcie czynności seksualnej. Akty prawa europejskiego przewidują także szczególne zasady ochrony dla ofiar przemocy seksualnej poniżej 18 lat. Wprawdzie polska ustawa karna nie przewiduje specjalnej kategorii zgwałcenia osoby w wieku 15-18 lat, to jednak spełnia ona nałożony dyrektywą 2011/93/UE wymóg zapewnienia karalności tych czynów w odpowiednim wymiarze ustawowego zagrożenia.

Rozdział II

PRZESTĘPSTWO ZGWAŁCENIA W UJĘCIU WIKTYMOLOGII KRYMINALNEJ

§ 1. Wprowadzenie

Zgwałcenie wydaje się być jednym z najbardziej złożonych pod względem wiktymologicznym przestępstw. Kontrowersje wokół znamion tego przestępstwa, a także sposobu określania przedmiotu ochrony przestępstw seksualnych w ogóle, powodują żywą dyskusję w doktrynie na temat ofiar zgwałcenia. Ścisły związek przemocy seksualnej z tradycyjnie pojętą obyczajnością z jednej strony, a z drugiej strony z feministycznymi nurtami wiktymologii – spowodowały ścieranie się różnych sposobów rozumienia roli ofiary w genezie tego przestępstwa.

Jednym z problemów badawczych sformułowanych na potrzeby sporządzenia niniejszej rozprawy było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o to jak przebiegała ewolucja postrzegania ofiary przestępstw przeciwko wolności seksualnej i co wpłynęło na nią w największym stopniu. Celem niniejszego rozdziału jest ukazanie przestępstwa zgwałcenia w ujęciu wiktymologicznym. W ramach poszczególnych podrozdziałów, przeanalizowano zagadnienia wprowadzające do problematyki roli ofiary w genezie przestępstwa, zaprezentowano historyczne koncepcje roli ofiary w przestępstwie zgwałcenia oraz zestawiono je ze współczesnym spojrzeniem na ofiary przemocy seksualnej. Powyższe rozważania zostały uzupełnione analizą danych statystycznych Komendy Głównej Policji oraz Głównego Urzędu Statystycznego dotyczących występowania przestępstwa zgwałcenia w Polsce, a także refleksjami o psychologicznych skutkach przemocy seksualnej.

1.1. Pojęcie i nurty wiktymologii

Wiktymologia koncentruje się wokół zagadnień związanych z problematyką osób pokrzywdzonych przez przestępstwo, jednak z innej, niż prawo karne, perspektywy. Przedmiotem wiktymologii jest bowiem konkretna rzeczywistość społeczna, a nie sfera normatywna³⁷⁸. Wiktymologia (łac. *victima* – ofiara oraz gr. *logos* – nauka) może być ujmowana dwojako: z jednej strony jako nauka o ofiarach przestępstw, z drugiej - jako nauka o ofiarach wszelkiego rodzaju pokrzywdzeń, których krąg jest nieograniczony. Traktowanie wiktymologii jako nauki o ofiarach przestępstw jest podejściem, które w literaturze określane jest „podejściem klasycznym”, bowiem B. Mendelsohn, uważany za jednego z twórców nauki o ofierze, tworzył jej koncepcję właśnie w oparciu o rozważania o przestępczości, w szczególności zaś roli ofiary w genezie przestępstwa³⁷⁹.

W początkowym okresie rozwoju wiktymologii na gruncie doktryny istniał spór o to, czy wiktymologię należy definiować jako naukę zajmującą się badaniem ofiar przestępstw lub czy badania te mają również dotyczyć ofiar innych źródeł pokrzywdzenia. W literaturze można było spotkać się z poglądami postulującymi wąskie definiowanie wiktymologii i ograniczenie przedmiotu badań do ofiar przestępstw. Ich zwolennicy wskazywali na brak uzasadnienia dla wyodrębniania dziedziny nauki o tak szeroko zakreślonym przedmiocie badania – z uwagi na fakt, że kategoria wszystkich ofiar obejmuje swoim zakresem zbyt różnorodne i nieporównywalne zjawiska, aby mogły one stanowić przedmiot badań jednej tylko dziedziny nauki³⁸⁰. W literaturze można się również spotkać z głosami sprzeciwiającymi się takiemu ograniczeniu³⁸¹.

Dalszy rozwój zainteresowań badawczych w obrębie wiktymologii spowodował poszerzenie przedmiotu badań o kolejne, poza przestępstwami, źródła pokrzywdzenia, co pozwoliło na wyodrębnienie poszczególnych rodzajów wiktymologii³⁸². W polskiej doktrynie wyróżnia się wiktymologię teologiczną, naturalną, ekologiczną, indywidualną,

³⁷⁸ L. Falandysz, *Pokrzywdzony w prawie karnym i wiktymologii*, Warszawa 1980, s. 128.

³⁷⁹ E. Bieńkowska, *Wiktymologia*, Warszawa 2018, s. 30, E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary...*, *op. cit.* s. 12.

³⁸⁰ E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary...*, *op. cit.* s. 12-13, E. Bieńkowska, *Wiktymologia. Zarys wykładu*, Warszawa 2000, s. 68, 76.

³⁸¹ J. Leszczyński, *O właściwe miejsce dla wiktymologii*, „Palestra” 1984, nr 28/11 (323), s. 40, B. Mendelsohn, *The Origin of the Doctrine of Victimology*, „*Experta Criminologica*” 1963, nr 3, s. 239-244, B. Mendelsohn, *Victimology and Contemporary Society's Trends*, (w:) *Victims and Society*, E. Viano (red.), Washington D.C. 1976, s. 7-27 cyt za: L. Falandysz, *Wiktymologia*, Warszawa 1979, s. 24.

³⁸² M. Kuć, *Wiktymologia*, Warszawa 2010, s. 4.

wiktyologię grup społecznych, wiktyologię społeczną, wiktyologię kulturową, wiktyologię ogólną oraz nową wiktyologię³⁸³.

Obecnie, w związku z istnieniem powyższego podziału, w literaturze przedmiotu spotyka się zasadniczo dwa sposoby ujmowania wiktyologii jako dziedziny nauk: w ujęciu szerokim, jako nauka o wszelkich źródłach pokrzywdzenia (także: „wiktyologia ogólna” lub „wiktyologia społeczna”) oraz w ujęciu wąskim, jako nauka wyłącznie o ofiarach przestępstw („wiktyologia kryminalna” lub „wiktyologia penalna”)³⁸⁴. W powszechnym rozumieniu wiktyologia jest jednak nauką o ofiarach przestępstw³⁸⁵, co potwierdzają definicje słownikowe tego terminu³⁸⁶. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na dysonans pomiędzy szerokimi ujęciami koncepcji wiktyologii (ogólnej, społecznej), a faktycznym przedmiotem jej badań, który oscyluje jednak przede wszystkim wokół zagadnień związanych z przestępczością, a więc wokół wiktyologii w wąskim jej rozumieniu (kryminalnej)³⁸⁷. W ramach niniejszej rozprawy, z uwagi na jej przedmiot, autorka posługuje się terminem „wiktyologia” w jej wąskim znaczeniu.

Wiktyologia kryminalna powstała w związku z potrzebą wyodrębnienia z kryminologii problematyki dotyczącej ofiar przestępstw³⁸⁸. Przedmiotem badań wiktyologii kryminalnej są przede wszystkim zależności między sprawcą a ofiarą przestępstwa, poszukiwanie form zabezpieczenia przed przestępstwem oraz sytuacja ofiar w procesie karnym³⁸⁹. Według niektórych badaczy złożoność problematyki związanej z sytuacją ofiar w postępowaniu karnym uzasadnia wyodrębnienie w ramach wiktyologii kryminalnej węższego jej zakresu, tj. wiktyologii procesowej³⁹⁰. Wiktyologia procesowa zajmuje się przede wszystkim prawami pokrzywdzonych, sposobem traktowania ofiar przestępstw przez organy procesowe w ramach postępowania karnego na wszystkich jego etapach oraz aspektami procesu karnego istotnymi z

³⁸³ Zob. M. Kuć, *Wiktyologia...*, op. cit., s. 4-7, B. Hołyst, *Wiktyologia*, Warszawa 2011, s. 37-75, M. Kuć, *Kryminologia*, Warszawa 2015, s. 60, E. Bieńkowska, *Wiktyologia...*, op. cit., s. 40, B. Hołyst, *Wiktyologia kulturowa*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2011, nr 1 (2), s. 76—86.

³⁸⁴ E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary...*, op. cit., s. 12.

³⁸⁵ J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa 2022, s. 267.

³⁸⁶ Definicja słownika języka polskiego PWN określa wiktyologię jako naukę zajmującą się ofiarami przestępstw. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/wiktyologia.html> (dostęp: 22.03.2023 r.).

³⁸⁷ E. Bieńkowska, *Wiktyologia. Zarys...*, op. cit., s. 75.

³⁸⁸ M. Kuć, *Wiktyologia...*, op. cit., s. 6.

³⁸⁹ *Ibidem*, s. 6.

³⁹⁰ E. Bieńkowska, *Wiktyologia...*, op. cit., s. 43, Zob. także: C. Kulesza, *Wiktyologia procesowa*, Białystok 2020.

perspektywy sytuacji ofiar. Do tych aspektów zaliczyć należy przede wszystkim czas trwania postępowania karnego i związane z nim oczekiwanie na jego wynik³⁹¹, a także konieczność wielokrotnego składania przez ofiary zeznań i brania udziału w czynnościach procesowych. Takie elementy postępowania karnego, które stanowią dla ofiary źródło dalszego, po samym zdarzeniu przestępnym, pokrzywdzenia, prowadzą do tzw. wtórnej wiktylizacji, o czym w dalszej części pracy. Niektóre z cech postępowania karnego, będące dla ofiar źródłem wtórnej wiktylizacji, zostały w ostatnich latach wyeliminowane z procedury karnej na skutek pogłębiających się badań wiktylogicznych i dostrzeżenia konieczności poprawy sytuacji procesowej ofiar przestępstw, o czym szerzej w dalszych rozdziałach niniejszej rozprawy.

O faktycznym kształcie i znaczeniu wiktylogii przesądza ideologia przyjęta za punkt wyjścia przy precyzowaniu jej przedmiotu i w tym sensie wyróżnia się trzy główne nurty: wiktylogię pozytywistyczną, radykalną i krytyczną³⁹². Wiktylogia pozytywistyczna (tradycyjna, konwencjonalna, konserwatywna) zakłada, że każde przestępstwo oraz jego ofiara są z góry zdefiniowane przez prawo karne, zaś u podłoża tego przestępstwa leżą czynniki i procesy, które można zbadać i określić – i takie pojmowanie wiktylogii charakterystyczne było dla początkowego okresu jej rozwoju, koncentrującego się na ofiarach przestępstw interakcyjnych, popełnionych z użyciem przemocy, oraz na przyczynieniu się ofiar do własnej wiktylizacji³⁹³. Wiktylogia radykalna w swoich badaniach zwracała się natomiast w kierunku ofiar pokrzywdzonych działaniem państwa i systemów prawnych związanych ze stosowaniem zinstytucjonalizowanej przemocy, której konsekwencją jest pokrzywdzenie zarówno ofiar jednostkowych, jak i całych grup i zbiorowości³⁹⁴. Pokrzywdzenie tego rodzaju jest charakterystyczne dla działań o charakterze politycznym, militarnym lub ideologicznym, z reguły skierowanym przeciwko mniejszościom wyodrębnionym według kryteriów politycznych, rasowych czy narodowościowych³⁹⁵. Wiktylogia krytyczna z kolei jest nurtem powstałym na gruncie poszukiwań odpowiedzi na pytanie: dlaczego problematyka ofiar przestępstw nabrała wymiaru politycznego? Według tego nurtu to

³⁹¹ M. Kuć, *Wiktylogia...*, *op. cit.*, s. 6.

³⁹² E. Bieńkowska, *Wiktylogia...*, *op. cit.*, s. 35.

³⁹³ J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, *Kryminologia. Zarys...*, *op. cit.*, s. 268., E. Bieńkowska, *Wiktylogia...*, *op. cit.*, s. 35, zob. R.I. Mawby, S. Walklate, *Critical Victimology. International Perspectives*, Londyn 1994, s. 3.

³⁹⁴ E. Bieńkowska, *Wiktylogia...*, *op. cit.*, s. 35, zob. R.I. Mawby, S. Walklate, *Critical Victimology. International Perspectives*, Londyn 1994, s. 3.

³⁹⁵ J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, *Kryminologia. Zarys...*, *op. cit.*, s. 268.

państwo, poprzez swoje organy procesowe, kreuje ofiary i przestępców decydując o tym, komu który z tych statusów przysługuje – a zatem nie można przyjmować istniejącego w tym zakresie stanu rzeczy za niezmienny³⁹⁶. Przedstawiciele wiktymologii krytycznej wskazują bowiem, że koncepcje wiktymologii pomijają na ogół te obszary wiktymizacji, które nie dzieją się w przestrzeni publicznej – przede wszystkim dotyczy to wiktymizacji kobiet w postaci przemocy seksualnej i przemocy domowej³⁹⁷. Nurtem wiktymologii w szczególności sposób uwzględniającym powyższe obszary jest wiktymologia feministyczna, która poprzez skierowanie uwagi na powyższe luki zagwarantowała dalszy rozwój wiktymologii jako dziedziny nauki nastawionej na poprawę sytuacji ofiar przemocy seksualnej i przemocy domowej³⁹⁸. W literaturze podnosi się zasadność powrotu do koncepcji wiktymologii krytycznej wobec konieczności ponownego oglądu współczesnej wiktymizacji kryminalnej i roli państwa w jej kreowaniu i podtrzymywaniu³⁹⁹. W związku z pojawianiem się nowych postaci wiktymizacji, związanej na przykład z różnymi formami przestępstw z nienawiści, uzasadnione jest nakierowanie uwagi wiktymologów na te obszary, z uwagi na fakt ich pomijania we współczesnych badaniach. Przestępstwa z nienawiści należą do wciąż mniej widocznych zakresów wiktymizacji⁴⁰⁰. Oprócz ścisłego związku tych przestępstw z rasizmem i homofobią łączą się one również z prawicowym ekstremizmem, ksenofobią i antysemityzmem⁴⁰¹. W badaniu przestępstw z nienawiści jedna z istotnych debat dotyczyła tego czy płeć pasuje do ich paradygmatu⁴⁰².

W związku z faktem wywodzenia się wiktymologii z kryminologii, w początkowym okresie rozwoju nauki o ofierze istniały wątpliwości, czy należy traktować ją jako samodzielną dziedzinę, czy jako część kryminologii⁴⁰³. Część przedstawicieli doktryny nie uznawała wiktymologii za odrębną, samodzielną naukę prawną, a jedynie

³⁹⁶ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 36, J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, *Kryminologia. Zarys...*, op. cit., s. 269.

³⁹⁷ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 37.

³⁹⁸ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 37, J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, *Kryminologia. Zarys...*, op. cit., s. 267.

³⁹⁹ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 37.

⁴⁰⁰ B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna*, Warszawa 2021, s. 80.

⁴⁰¹ *Ibidem*, s. 80.

⁴⁰² B. McPhail, *Gender-bias hate crimes*, (w:) *Hate and Bias Crime: A Reader*, B. Perry (red.), Londyn 2003, cyt. za: B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 80.

⁴⁰³ J. Leszczyński, *O właściwe miejsce...*, op. cit., s. 39, L. Falandysz, *Kierunki rozwoju badań wiktymologicznych*, „Przestępczość na świecie” 1977, nr IX, s. 73.

za pewien tylko odłam kryminologii⁴⁰⁴. Obecnie powyższa kwestia nadal budzi wątpliwości – z jednej strony w literaturze wskazuje się, że wiktymologia jest samodzielną, stale rozwijającą się nauką prawną, całkowicie odrębną od – choć wywodzącą się z – kryminologii⁴⁰⁵, posiadającą indywidualny przedmiot badań, charakterystyczne dla siebie metody badawcze, a także siatkę pojęciową⁴⁰⁶. Natomiast według niektórych badaczy wiktymologia pozostaje subdyscypliną kryminologii⁴⁰⁷. Z pewnością trudno jest wskazać pełną, koherentną teorię wiktymologii i, jak sugerują niektórzy przedstawiciele doktryny, nie ma powodu, by takowej poszukiwać – z uwagi na różnorodną i złożoną całość zagadnień dotyczących ofiar i wiktymizacji⁴⁰⁸. Zważywszy na jej nieharmonijne początki wiktymologię można przedstawić jako subdyscyplinę, w której różne podejścia skupiają się wokół empirycznej treści i przyjmują jako wspólny mianownik pojęcie „ofiara”⁴⁰⁹. W ocenie autorki należy zgodzić się z tym poglądem. Wiktymologia powinna być traktowana jako multidyscyplinarny obszar nauki społecznej, posiadający silne związki z prawem, socjologią i psychologią, a kwestia jej „samodzielności” jako nauki prawnej powinna zejść na drugi plan. Wydaje się jednak, że, po pierwsze, przedmiot badań wiktymologii (ofiara) analizowany jest każdorazowo w związku z jakimś określonym obszarem nauk penalnych. Po drugie, prowadzenie badań w ramach wiktymologii wymaga sięgania po paradygmaty oraz narzędzia i metody badawcze różnych dyscyplin nauki, w tym także tych wykraczających poza nauki prawne. Powyższe w ocenie autorki wyklucza możliwość traktowania wiktymologii jako samodzielnej nauki prawnej.

⁴⁰⁴ J. Bafia, *Wiktymologia – kryminologiczne spojrzenie na ofiarę przestępstwa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1976, nr 4, s. 7, I. T. Mirza-Baranowska, *Z zagadnień wiktymologii*, „Przegląd penitencjarny” 1970, nr 1(25), s. 68, E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary...*, *op. cit.*, s. 13-14, E. Bieńkowska, *Wiktymologia. Zarys...*, *op. cit.*, s. 18.

⁴⁰⁵ W naukach prawnych wyróżnia się trzy podstawowe działy: dogmatykę prawa, ogólne nauki o prawie oraz nauki historycznoprawne. W powyższy podział nie wpisują się pewne nauki prawne – kryminologia, kryminalistyka, wiktymologia, penologia, nauki penitencjarne i nauki o polityce kryminalnej – które znajdują się pomiędzy szczegółowymi naukami o prawie a ogólnymi naukami o prawie. Zob. M. Koszowski, *Dwadzieścia osiem wykładów ze wstępu do prawoznawstwa*, Warszawa 2019, s. 49.

⁴⁰⁶ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 29.

⁴⁰⁷ E. A. Fattah, *Victimology: Past, Present and Future*, „Criminologie” 2000, nr 33(1), s. 24.

⁴⁰⁸ B. Hołyst, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 843, B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, *op. cit.*, s. 21.

⁴⁰⁹ K. Levine, *Empiricism in victimological research: A critique*, „Victimology” 1978, vol. 3 (1-2), s. 77-90, cyt. za: B. Hołyst, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 30.

1.2. Przedmiot badań wiktymologii w ujęciu historycznym

Wiktymologia jest nauką stosunkowo młodą – została po raz pierwszy wyodrębniona i opisana w połowie XX wieku. Za ojca wiktymologii uważa się B. Mendelsohna, który po raz pierwszy sięgnął po termin „wiktymologia” na zjeździe psychiatrów w Bukareszcie w 1947 r.⁴¹⁰. Jednym z prekursorów wiktymologii był również H. von Hetting, którego praca pt. „Przestępca i jego ofiara” z 1948 r. uważana jest za pierwszą publikację w całości poświęconą ofiarom przestępstw, a jej wydanie – za umowny moment powstania wiktymologii jako dziedziny nauk⁴¹¹.

Jak już zostało wskazane w poprzednich akapitach tego rozdziału, nauka o ofiarach została wyodrębniona z kryminologicznych analiz dotyczących przestępstwa i jego sprawcy⁴¹². Pierwotnie badania nad przestępczością zakładały bowiem, że sprawca jest stroną aktywną przestępstwa, zaś ofiara – pasywną⁴¹³ i ten dogmat funkcjonował do momentu skierowania przez badaczy uwagi na problematykę roli ofiary w genezie przestępstwa. Ustalono bowiem, że ofiara może mieć wpływ zarówno na powzięcie przez sprawcę zamiaru przestępnego, jak i na jego realizację⁴¹⁴, co dało początek wiktymologii. Badania wykazały, że rozpoznanie zjawiska przestępczości będzie niekompletne dopóki będzie ograniczać się jedynie do analizy samego aktu przestępstwa i jego sprawcy, przy jednoczesnym pominięciu roli ofiary oraz układu sytuacyjnego przed-przestępczego⁴¹⁵. W związku z powyższym badania nad rolą ofiary w genezie przestępstwa były pierwszym kierunkiem badań wiktymologicznych⁴¹⁶. W początkowym okresie rozwoju wiktymologię definiowano jako dziedzinę zajmującą się wszystkim, co dotyczy ofiar przestępstw, w szczególności zaś odkrywaniem i formułowaniem prawidłowości dotyczących różnych typów ofiar, ich więzi ze sprawcą przestępstwa, rolą ofiary w zdarzeniu przestępnym, a także analizą zachowania ofiary jako zmiennej sytuacyjnej i czynnika wyzwalającego popełnienie przestępstwa - zaś zadania wiktymologii określone były jako poznanie naukowe przyczyn przestępstwa ze szczególnym uwzględnieniem roli

⁴¹⁰ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 25, C. Kulesza, *Wiktymologia ...*, op. cit., s. 11.

⁴¹¹ B. Hołyst, *Wiktymologia*, Warszawa 1990, s. 12, E. A. Fattah, *Victimology: Past...*, op. cit., s. 17–46.

⁴¹² B. Kuźniarowska, *Wiktymologia – charakterystyka ofiar przestępstw*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia se Securitate” 2019, nr 9, s. 117.

⁴¹³ M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 2, B. Kuźniarowska, *Wiktymologia – charakterystyka...*, op. cit., s. 117.

⁴¹⁴ M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 2, J. Leszczyński, *O właściwe miejsce...*, op. cit., s. 41.

⁴¹⁵ I. T. Mirza-Baranowska, *Z zagadnień ...*, op. cit., s. 69-70, E. Bieńkowska, C. Kulesza, *Jak postępować z ofiarami przestępstw. Poradnik dla praktyków*, Białystok 1992, s. 7.

⁴¹⁶ C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w świetle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*, Białystok 1995, s. 78.

ofiary⁴¹⁷. Dalszy rozwój wiktymologii w kierunku badania roli ofiary w genezie przestępstwa napotkał opór środowisk feministycznych, które w latach 70. XX wieku protestowały przeciwko przerzucaniu odpowiedzialności za popełnienie przestępstwa na jego ofiarę⁴¹⁸. Rozwój wiktymologii feministycznej skierował uwagę na fakt, że istnieją przestępstwa, w przypadku których większość pokrzywdzonych stanowią kobiety; a przemoc seksualna i przemoc domowa są znacznie bardziej powszechne, niżby wskazyują statystyki⁴¹⁹. W związku z powyższym postulowano konieczność nie tylko naukowego, ale i praktycznego podejścia do ofiar tych przestępstw, zagwarantowanie im procedur minimalizujących skutki wtórnej wiktymizacji oraz modyfikację postaw społecznych wobec ofiar przestępstwa zgwałcenia⁴²⁰. Klasyczny kierunek rozwoju badań wiktymologicznych został właściwie całkowicie zarzucony, bowiem w wyniku rozwoju wiktymologii feministycznej stał się z czasem obiektem krytyki ideologicznej, a nawet bywał określany jako „antywiktymologiczny” – godzący w dobro i interesy ofiary⁴²¹. Taka jego ocena wiąże się z przede wszystkim z badaniami nad rolą ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia i działalnością środowisk feministycznych w obronie ofiar tych przestępstw⁴²². Należy mieć przy tym na uwadze, że to właśnie ten klasyczny kierunek badań kryminologicznych doprowadził niejako do „wydobycia ofiar z ukrycia”, tj. skierował uwagę badaczy na problematykę z nimi związaną, a w dalszej kolejności – okazał się znaczący dla dalszego rozwoju wiktymologii i rozwoju idei działania na rzecz ofiar przestępstw, stając się bodźcem do podjęcia feministycznej kampanii w obronie ofiar przestępstwa zgwałcenia oraz ofiar przestępstw w ogóle⁴²³. Troska o prawa ofiar przestępstw nie była przedmiotem badań na wczesnym etapie rozwoju wiktymologii, a

⁴¹⁷ L. Falandysz, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 5, I. T. Mirza-Baranowska, *Z zagadnień...*, op. cit., s. 69, J. Bafia, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 7-9, A. Karmen, *Crime Victims: An Introduction to Victimology*, Pacific Grove 1990, s. 336, cyt. za: B. Kuźniarowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 116.

⁴¹⁸ Autorem koncepcji obwiniania ofiary (ang. *victim blaming*) jest socjolog W. Ryan, który użył tego terminu w kontekście niepowodzeń szkolnych dzieci ubogich, wykluczonych społecznie, na które przerzuca się odpowiedzialność za te niepowodzenia szkolne wynikające m.in. z ich ubóstwa i niemożności zakupu przyborów i materiałów szkolnych. Zob. E. Bieńkowska, *Zgwałcenie – wiktymologia i antywiktymologia (z problematyki wspierania ofiar)*, (w:) *Zgwałcenie. Definicja, reakcja, wsparcie dla ofiar*, L. Mazowiecka (red.), Warszawa 2016, s. 118–119.

⁴¹⁹ B. Spalek, *Crime Victims. Theory, Policy and Practice*, London 2006, s. 42-43, cyt. za: D. Woźniakowska-Fajst, *Obwinianie ofiary – poznać zjawisko, zrozumieć mechanizm*, (w:) *Zmierzyć i Zrozumieć Przestępczość. Tom jubileuszowy ofiarowany Profesor Beacie Gruszczyńskiej*, M. Nielaczna, P. Ostaszewski, A. Rzepliński (red.), Warszawa 2020, s. 196.

⁴²⁰ D. Woźniakowska-Fajst, *Obwinianie ofiary...*, op. cit., s. 202.

⁴²¹ E. A. Fattah, *Victimology: Past, ..., op. cit.*, s. 24 i nast., E. Bieńkowska, C. Kulesza, *Jak postępować...*, op. cit., s. 7.

⁴²² E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 479 i nast., E. Bieńkowska, C. Kulesza, *Jak postępować...*, op. cit., s. 7.

⁴²³ C. Kulesza, *Jak postępować...*, op. cit., s. 8.

jej przejawy można było znaleźć jedynie w państwowych programach kompensacyjnych dla ofiar przestępstw, które powstały w niektórych krajach, takich jak Nowa Zelandia, Anglia, Kanada i Stany Zjednoczone⁴²⁴. Okres powstawania pierwszych systemów kompensacyjnych jest niekiedy określany w literaturze jako okres zamykający najwcześniejszy etap rozwoju wiktymologii⁴²⁵.

W latach 70. XX wieku indywidualne badania ofiar konkretnych przestępstw, skoncentrowane przede wszystkim wokół roli ofiary w genezie przestępstwa, popularne we wczesnych etapach rozwoju wiktymologii, zostały wyparte przez badania, których podstawowym celem było określenie wielkości wiktymizacji, identyfikacja populacji ofiar oraz ustalenie ich cech społeczno-demograficznych⁴²⁶. Choć to podejście okazało się przydatne w badaniu trendów i wzorców wiktymizacyjnych oraz w analizie społecznego i przestrzennego rozmieszczenia niektórych rodzajów przestępstw, to jednak ujawniło bardzo niewiele na temat społecznych i osobistych uwarunkowań, w których te przestępstwa miały miejsce. W literaturze wskazuje się, że badania te miały ograniczoną wartość dla zrozumienia psycho- i socjodynamiki zachowań przestępczych, procesu wyboru ofiary przez sprawcę, interakcji między ofiarą a sprawcą, dynamicznej roli ofiary w różnych przestępstwach⁴²⁷. Rozwój tych badań empirycznych, na podstawie których stwierdzano wysokość median i dominant różnych cech ofiar, takich jak wiek, płeć, zawód, stan cywilny etc., pełnił jedynie funkcję informacyjną, nie przynosząc jednoznacznych wniosków i postulatów na przyszłość⁴²⁸. Odpowiedź na pytanie: kto i dlaczego najczęściej staje się ofiarą przestępstwa? - nie stanowi obecnie kluczowego problemu wiktymologii, bowiem należało dojść do wniosku, że ofiary przestępstw nie mają żadnych cech szczególnych, odróżniających je od reszty społeczeństwa⁴²⁹. Zatem dane zdobyte w wyniku prowadzenia badań empirycznych w tym zakresie nie mają znaczenia profilaktycznego⁴³⁰.

⁴²⁴ A. Karmen, *Crime Victims...*, op. cit., s. 336, cyt. za: B. Kuźniarowska, *Wiktymologia – charakterystyka...*, op. cit., s. 116.

⁴²⁵ L. Falandysz, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 25.

⁴²⁶ E. A. Fattah, *Victimology: Past ...*, op. cit., 24-25.

⁴²⁷ *Ibidem*, s. 24-25.

⁴²⁸ B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 169.

⁴²⁹ *Ibidem*, s. 168-169.

⁴³⁰ Niektórzy badacze wskazują jednak, że dokładne ustalenie właściwości psychicznych jednostki może mieć wpływ na zapobieganie zostania ofiarą przestępstwa w przyszłości. Zob. N. Mirska, *Podatność wiktymizacyjna a samoocena i optymizm*, „Bezpieczeństwo, Teoria i Praktyka” 2009, nr 1-2, s. 139.

Rozwój współczesnej wiktymologii to także rozwój wyodrębnianego przez niektórych badaczy jako samoistny nurtu wiktymologii – wiktymologii procesowej⁴³¹. W związku ze zwróceniem uwagi na potrzebę zwiększonej ochrony praw ofiar wskazano, że jeśli ofiary mają uzyskiwać w ramach postępowania karnego restytucję od sprawcy przestępstwa, to muszą one dysponować uprawnieniami umożliwiającymi branie aktywnego udziału w tym postępowaniu⁴³². Wobec powyższego wskazywano na konieczność zmiany pozycji procesowej ofiary, którą dawał jej na ogół tradycyjny proces karny, ukierunkowany wyłącznie na ukaranie sprawcy⁴³³. W ostatnich latach procedura karna w istotnym stopniu została dostosowana do potrzeb ochrony ofiar przestępstw, przede wszystkim przeciwko wolności seksualnej⁴³⁴. Realizacja tego kierunku zmian wiąże się także z zastępowaniem tradycyjnego systemu wymiaru sprawiedliwości karnej innymi, pozakarnymi i mniej sformalizowanymi formami ugodowego rozwiązywania konfliktów między ofiarą i sprawcą przestępstwa⁴³⁵. Wątpliwości budzi, czy taki kierunek jest zasadny w przypadku przestępstw seksualnych, z uwagi na ich szczególny charakter i ścisły związek z najbardziej intymną sferą wolności człowieka, jaką jest wolność seksualna. Ta kwestia będzie przedmiotem rozważań dalszych rozdziałów niniejszej rozprawy.

W ostatnich latach nabierało kształtu nowe spojrzenie na problematykę ofiar przestępstw – uwaga badaczy skierowana została na pomoc i wsparcie dla ofiar przestępstw, łagodzenie ich trudnej sytuacji i potwierdzanie ich praw⁴³⁶. Wiktymologia rozwija się obecnie przede wszystkim właśnie jako nauka nastawiona na niesienie ofiarom pomocy. W ramach współczesnej wiktymologii można wyróżnić dwie orientacje: naukową i praktyczną. Orientacja naukowa koncentruje się na badaniu zjawiska wiktymizacji i budowaniu typologii ofiar, zaś orientacja praktyczna ma na celu niesienie ofiarom przestępstw pomocy obejmującej pomoc prawną, medyczną,

⁴³¹ Zob. E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 43, Zob. C. Kulesza, *Wiktymologia procesowa*, Białystok 2020.

⁴³² E. Bieńkowska, C. Kulesza, *Jak postępować...*, op. cit., s. 11.

⁴³³ *Ibidem*, s. 11.

⁴³⁴ Zob. C. Kulesza, *Ewolucja uprawnień pokrzywdzonego w polskim procesie karnym*, (w:) *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), Warszawa 2017, s. 77-94, M. Sowała, *Ewolucja procesowej ochrony pokrzywdzonego przestępstwami seksualnymi w toku przesłuchania - analiza art. 185c Kodeksu postępowania karnego*, "Prawo w działaniu. Sprawy karne" 2022, nr 49, s. 99-112, A.Z. Krawiec, *Warunki przeprowadzania przesłuchania w trybie art. 185a–185c k.p.k.*, Prok. i P. 2016, nr 7–8, s. 88–99.

⁴³⁵ E. Bieńkowska, C. Kulesza, *Jak postępować...*, op. cit., s. 11.

⁴³⁶ E. A. Fattah, *Victimology: Past, ..., op. cit.*, s. 26 i nast.

psychologiczną, terapeutyczną, materialną – i jest nakierowana na redukcję skutków zaistniałego pokrzywdzenia⁴³⁷. W ramach orientacji praktycznej istotne miejsce zajmują działania podejmowane na rzecz zmniejszenia prawdopodobieństwa powtórnej wiktymizacji, np. w przypadku ofiar przemocy domowej⁴³⁸. Według niektórych badaczy pomiędzy orientacją naukową i praktyczną istnieje konflikt będący podstawowym problemem współczesnej wiktymologii⁴³⁹. Z jednej strony rozwój wiktymologii praktycznej jest zdecydowanie korzystny z punktu widzenia poprawy sytuacji ofiar, z drugiej jednak strony rozwój ten skutkuje upolitycznieniem wiktymologii i wykorzystywaniem jej do celów propagandowych - ze szkodą dla wiktymologii jako nauki⁴⁴⁰. Ruch na rzecz ofiar przestępstw spycha bowiem wiktymologię jako naukę na margines, ograniczając przedmiot jej badań poprzez na przykład wykluczenie możliwości dalszego zgłębiania roli ofiary w genezie przestępstwa czy koncepcji przyczynienia się ofiary do jego popełnienia⁴⁴¹. Współcześnie można się także spotkać z postulatami ponownego zwrócenia wiktymologii ku jej pierwotnym obszarom zainteresowań i podjęcia próby zmarginalizowania zasadniczej bariery dla badań wiktymologicznych, jaką jest ocena ich przydatności przez pryzmat ochrony ofiar przed obwinianiem ich za doznana wiktymizację⁴⁴². W literaturze można spotkać się z opinią, że wiktymologia, jak wszystkie obszary nauki, przechodzi nieustanną ewolucję i prawdopodobnie odejdzie od dominujących w ostatnich latach idei skupienia na cierpieniu ofiary, obejmie bardziej racjonalne spojrzenie na jej relację ze sprawcą oraz uzna, że ich role wpływają na siebie wzajemnie, a wiele przypadków wiktymizacji jest jednak wynikiem dynamicznych interakcji pomiędzy ofiarą a sprawcą, a nie wyłącznie celowym i jednostronnym działaniem tego ostatniego⁴⁴³.

⁴³⁷ M. Kuć, *Kryminologia*, ..., *op. cit.*, s. 64.

⁴³⁸ *Ibidem*, s. 64.

⁴³⁹ E. Bieńkowska, *Wiktymologia. Zarys...*, *op. cit.*, s. 76-77.

⁴⁴⁰ *Ibidem*, s. 76 i nast. Zob. J.J.M. van Dijk, *Ideological Trends within the Victims Movement: an International Perspective* (w:) *Victims of Crime: a New Deal?* M. Maquire, J. Pointing (red.), Philadelphia 1988, s. 115 i nast., B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, *op. cit.*, s. 72, W. Zalewski, *Przyszłość wiktymologii – w stronę realizmu?* (w:) *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), Warszawa 2017, s. 49-61.

⁴⁴¹ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 480.

⁴⁴² *Ibidem*, s. 480. Zob. E.A. Fattah, *From Victimology of Act to Victimology of Action and the Resulting Impoverishment of the Scholarly Discipline of Victimology*, (w:) *Caring for Crime Victims. Selected Proceedings of the Ninth International Symposium on Victimology*, J.J.M. van Dijk, R.G.H. van Kaam, J. Wemmers (red.), Nowy Jork 1999.

⁴⁴³ E.A. Fattah, *Victimology: Past...*, *op. cit.*, s. 38.

§ 2. Pojęcie ofiary przestępstwa, wiktylizacji kryminalnej i potencjału wiktylizacyjnego

2.1. Pojęcie ofiary przestępstwa

Na potrzeby ochrony ofiar przestępstw, zwłaszcza na szczeblu ponadpaństwowym, pojęcie ofiary jest ujmowane szeroko – z jednej strony jako osoba (lub grupa osób), która poniosła szkodę lub krzywdę w wyniku przestępstwa (ofiara bezpośrednia), a z drugiej strony do kategorii ofiar zaliczane są także inne osoby, jeśli z uwagi na ich związek z bezpośrednią ofiarą lub świadczoną jej pomoc również odczuły skutki przestępstwa⁴⁴⁴.

W ogólnym rozumieniu ofiara to osoba, która w wyniku jakiegoś zdarzenia doznała krzywd i szkód, czyli została nim pokrzywdzona⁴⁴⁵. Według Polskiej Karty Praw Ofiar⁴⁴⁶ ofiarą jest osoba fizyczna, której dobro prawem chronione zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, a także jej najbliżsi.

Najważniejszy dokument międzynarodowy traktujący o prawach ofiar – Deklaracja o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiary przestępstw i nadużyć władzy⁴⁴⁷ definiuje ofiary jako osoby, które indywidualnie lub zbiorowo doznały pokrzywdzenia, w tym urazu fizycznego lub psychicznego, zaburzeń emocjonalnych, straty materialnej lub znacznego naruszenia ich praw podstawowych, w wyniku działania lub zaniechania stanowiącego naruszenie przepisów ustaw karnych obowiązujących w państwach członkowskich, w tym także przepisów zakazujących przestępczego nadużycia władzy. Status ofiary na gruncie przepisów tej Deklaracji przysługuje niezależnie od tego, czy sprawca został ujawniony, zatrzymany, oskarżony lub skazany i

⁴⁴⁴ E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w polskim prawie karnym. Interesy ofiary przestępstwa i karno-materiałne instrumenty służące ich zabezpieczeniu*, Warszawa 2017, s. 68.

⁴⁴⁵ M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 10, L. Lernell, *Zarys kryminologii ogólnej*, Warszawa 1973, s. 326.

⁴⁴⁶ Polska Karta Praw Ofiary – przygotowane przez Ministerstwo Sprawiedliwości we współpracy z instytucjami i organizacjami rządowymi i pozarządowymi, ogłoszone w październiku 1999 zestawienie obowiązujących praw przysługujących ofiarom przestępstw. Karta stanowić ma pomoc dla każdego pokrzywdzonego w sytuacjach, gdy jego prawa nie są respektowane, jak również przypominać policjantom, prokuratorom i sędziom, że dążąc do zebrania materiału dowodowego oraz ustalenia i osądzenia faktycznych sprawców przestępstw nie mogą zapominać o szczególnej sytuacji, w jakiej pozostaje ofiara. Zob. H. Suchocka, *Wstęp do: Polska Karta Praw Ofiary*, Warszawa, 1999, s. 7.

⁴⁴⁷ Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse> (dostęp: 30.03.2023 r.).

niezależnie od więzi rodzinnej łączącej sprawcę i ofiarę; jako ofiarę traktuje się również najbliższą rodzinę lub osoby pozostające na utrzymaniu bezpośredniej ofiary, a także osoby, które doznały krzywdy w sytuacji zagrożenia lub zapobiegania wiktylizacji⁴⁴⁸.

Pojęcie ofiary definiują również dokumenty unijne, przede wszystkim zaś dyrektywa 2012/29/UE – jako osobę fizyczną, która doznała szkody, w tym krzywdy fizycznej, psychicznej, moralnej lub emocjonalnej straty majątkowej, bezpośrednio spowodowanej przestępstwem, jak również członków rodziny osoby, której śmierć była bezpośrednim skutkiem przestępstwa, jeżeli doznali oni szkody w wyniku śmierci tej osoby. Dyrektywa 2012/29/UE jest jedynym dokumentem międzynarodowym uzależniającym przyznanie statusu ofiary pośredniej od łącznego wystąpienia dwóch przesłanek: śmierci ofiary pierwotnej będącej bezpośrednim następstwem przestępstwa oraz odniesienia przez ofiarę pośrednią szkody skutek tej śmierci. Przepisy dyrektywy umożliwiają jednocześnie państwom członkowskim wprowadzenie ograniczeń w odniesieniu do katalogu takich ofiar lub w odniesieniu do przysługujących im uprawnień⁴⁴⁹, a państwa członkowskie nie mają obowiązku zrównywania praw ofiar pośrednich z prawami przysługującymi ofiarom bezpośrednim⁴⁵⁰.

Przepisy dyrektywy wskazują, że status ofiary przysługuje niezależnie od tego, czy w danej sprawie sprawca został zidentyfikowany, schwytany, oskarżony lub skazany, a także niezależnie od więzi rodzinnych łączących sprawcę z osobą ofiary⁴⁵¹. Dyrektywa traktuje sprawcę jako osobę skazaną za popełnienie przestępstwa z zastrzeżeniem, że za sprawcę uważa się również osobę podejrzaną lub oskarżoną o popełnienie przestępstwa, jeszcze przed ewentualnym uznaniem jej winy lub skazaniem - co pozostaje bez uszczerbku dla zasady domniemania niewinności⁴⁵².

Choć termin „ofiara przestępstwa” w warstwie językowej i znaczeniowej może być odnoszony jedynie do osób fizycznych, to na gruncie doktryny można było z początku spotkać się z postulatami, aby objąć terminem „ofiara” również inne, poza

⁴⁴⁸ *Ibidem*, cz. A, pkt. 2.

⁴⁴⁹ Art. 2 ust. 2 dyrektywy 2012/29/UE.

⁴⁵⁰ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 33, za: K. Dudka (w:) E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 102-110.

⁴⁵¹ Pkt. 12, 19 preambuły do dyrektywy 2012/29/UE.

⁴⁵² *Ibidem*.

osobami fizycznymi, podmioty⁴⁵³. Spór o znaczenia pojęcia ofiary przestępstwa wydawał się być sporem nie tyle o poprawność znaczeniową, co przede wszystkim o zakres badań wiktymologicznych⁴⁵⁴. Przyjęcie, że ofiarą przestępstwa może być jedynie osoba fizyczna, wyłącza z badań liczną grupę przestępstw skierowanych przeciwko innym dobrom prawnym⁴⁵⁵. W praktyce jednak uwaga badaczy skupiona jest przede wszystkim na przestępstwach skierowanych przeciwko osobom fizycznym, poglądy doktryny spójne są co do kwestii, że wiktymologia zajmuje się wyłącznie osobami fizycznymi dotkniętymi pokrzywdzeniem⁴⁵⁶. Podobnie w warstwie definicyjnej i terminologicznej pojęcie ofiary przestępstwa nie budzi żadnych wątpliwości i odnosi się wyłącznie do osób fizycznych⁴⁵⁷. Jak wskazano w poprzednich akapitach, dokumenty międzynarodowe definiujące pojęcie ofiary również odnoszą ją wyłącznie do osób fizycznych.

Przy analizowaniu znaczenia pojęcia „ofiara” niezbędna jest odniesienie się do karno-procesowego pojęcia „pokrzywdzonego”. Jak podkreśla się w polskiej literaturze – wiktymologia interesuje się „pokrzywdzeniem” w znacznie szerszym ujęciu niż prawo, zarówno karne, jak i cywilne, i w tym sensie wiktymologiczne pojęcie ofiary ma szerszy zakres od prawnego pojęcia „pokrzywdzonego”, gdyż wiktymizacji nie ogranicza się jedynie do pokrzywdzenia przez przestępstwo⁴⁵⁸. Ponadto na gruncie wiktymologii, poza ofiarami bezpośrednimi, wyróżnia się także ofiary pokrzywdzone w wyniku skierowania przestępstwa przeciwko ofierze bezpośredniej, jeśli ich szkoda wynika z ich bliskiego związku z ofiarą lub faktu udzielenia jej pomocy w związku z przestępstwem⁴⁵⁹. Wreszcie, nie w każdym przypadku ofiara w rozumieniu wiktymologicznym otrzyma status pokrzywdzonego. Otrzymanie przez daną osobę statusu pokrzywdzonego uzależnione jest bowiem również od tego, czy czyn wypełniający znamiona jakiegoś przepisu ustawy karnej narusza dobro będące przedmiotem ochrony tego przepisu⁴⁶⁰. Status pokrzywdzonego przyznaje się zatem w sytuacji ustalenia związku pomiędzy przestępstwem a naruszonym lub zagrożonym dobrem, co oznacza, że krąg osób

⁴⁵³ E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary ...*, *op. cit.*, s. 14-15.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, s. 14-15.

⁴⁵⁵ *Ibidem*, s. 14-15.

⁴⁵⁶ J. Bafia, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 8, L. Lernell, *Zarys...*, *op. cit.*, s. 34348-350, K. Sławik, *Kryminalistyka w związkach z procesem karnym, kryminologią i wiktymologią*, Szczecin 2003, s. 47, M. Kuć, *Kryminologia...*, *op. cit.*, s. 65, E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 30, J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, *Kryminologia. Zarys...*, *op. cit.*, s. 269.

⁴⁵⁷ E. Hryniewicz-Lach, *Ofiar...*, *op. cit.*, s. 68.

⁴⁵⁸ C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego...*, *op. cit.*, s. 20, E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara...*, *op. cit.*, s. 69.

⁴⁵⁹ E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara...*, *op. cit.*, s. 69.

⁴⁶⁰ Szczegółowe rozważania na ten temat: zob. rozdział III „Pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia w polskim procesie karnym”.

pokrzywdzonych jest ograniczony zespołem znamion czynu będącego przedmiotem konkretnego postępowania, co powoduje każdorazowo konieczność ustalenia naruszonej normy prawa karnego i określenie jej przedmiotu i zakresu⁴⁶¹. Inaczej rzecz się ma w przypadku określania zakresu znaczeniowego terminu „ofiara”: dobro prawne i jego naruszenie lub zagrożenie przyjmujące postać szkody lub krzywdy nie musi być ujęte pośród znamion czynu zabronionego – zatem status ofiary przysługuje zarówno osobie, której przestępstwem wyrządzono szkodę wynikającą z następstwa niezaliczanego do znamion danego przestępstwa, jak również osobie, której przestępstwem wyrządzono szkodę w dobrach nie uznawanych za przedmiot ochrony danej regulacji⁴⁶². Ofiarę przestępstwa można więc zdefiniować przez pryzmat faktycznego (niezależnego od znamion przestępstwa) odczuwania przez nią szkody lub krzywdy wyrządzonej przestępstwem⁴⁶³.

Podsumowując - niewątpliwie rozbieżności pomiędzy pojęciami ofiary i pokrzywdzonego istnieją i wynikają z założeń, które towarzyszą w ich tworzeniu – pokrzywdzony jest podmiotem wyposażonym w określone uprawnienia w procesie karnym, których realizacja nie powinna utrudniać sprawnego prowadzenia tego procesu; ofiara zaś jest podmiotem, którego interesy zasługują na uwzględnienie i realizację w ramach reakcji na przestępstwo⁴⁶⁴.

Jak wskazano we wstępie – w ramach niniejszej rozprawy terminami „ofiara” i „pokrzywdzony” autorka posługuje się co do zasady zamiennie, w zależności od kontekstu, w jakim prowadzone są rozważania. Posługiwanie się pojęciem „ofiary” umożliwia bowiem odniesienie się do dotyczącej jej problematyki w szerszym zakresie – również wykraczającym poza ramy postępowania karnego. Jest to istotne zwłaszcza z uwagi na opisywane w pracy okoliczności *tempore criminis* popełnienia przestępstwa zgwałcenia (a nawet okoliczności mające miejsce jeszcze przed popełnieniem czynu zabronionego). Pojęciem „pokrzywdzony” autorka posługuje się zaś przy okazji omawiania regulacji karnoprosesowych.

⁴⁶¹ J. Brylak, A. Ważny, *Sytuacja pokrzywdzonego w procesie karnym – zagadnienia kluczowe*, (w:) *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), Warszawa 2017, s. 96. Zob. także powołane tam postanowienie SN z 30.09.2013 r., IV KK 209/13, BPK 2013/10, poz. 25-28.

⁴⁶² E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara...*, *op. cit.*, s. 71-72.

⁴⁶³ *Ibidem*, s. 73.

⁴⁶⁴ *Ibidem*, s. 77.

2.2. Pojęcie wiktylizacji kryminalnej

Pod pojęciem wiktylizacji kryminalnej należy rozumieć pokrzywdzenie przestępstwem⁴⁶⁵. Wiktylizacja jest to proces stawania się ofiarą (wiktylizacji kryminalnej – ofiarą przestępstwa), ale także zespół przyczyn i mechanizmów doznawania krzywd i szkód w wyniku jakiegoś zdarzenia o charakterze krzywdzącym⁴⁶⁶. Wiktylizacja to zatem akt sprawiający, że dana osoba staje się ofiarą działania wymierzonego przeciwko niej, przy czym działanie to nie jest formą kary, a jest niezasłużone, niesprawiedliwe i wywołuje poczucie krzywdy oraz cierpienia⁴⁶⁷. Wiktylizację kryminalną definiuje się również jako występowanie (zarówno w skali indywidualnej, jak i masowej) ofiar przestępstw w społeczeństwie, a także jako proces ich powstawania w efekcie oddziaływania różnorodnych czynników⁴⁶⁸.

Wiktylizacji kryminalna może mieć postać pierwotną i wtórną⁴⁶⁹. Wiktylizacja pierwotna jest zbiorem bezpośrednich, płynących z przestępstwa, ujemnych jego następstw, zarówno fizycznych, psychicznych, behawioralnych, jak i materialnych⁴⁷⁰. Do tych pierwszych należą w krańcowym przypadku śmierć, w pozostałych – wszelkie krzywdy i szkody, jakich w wyniku wiktylizacji doznało ciało ofiary, które mogą być krótkotrwałe lub chroniczne⁴⁷¹. Dodatkowo do fizycznych skutków wiktylizacji bezpośredniej mogą należeć problemy związane ze zdrowiem, których przyczyną jest stres wynikający z nieumiejętności poradzenia sobie z pokrzywdzeniem, a także cięży⁴⁷². Do skutków psychiczno – behawioralnych należą zaś: problemy z przystosowaniem się do codziennego życia, pracy i funkcjonowania w społeczności; utrata poczucia stabilności; odczuwanie strachu, szoku, zawstydzenia, bezradności, poczucia winy, wstydu, depresji, wycofania społecznego; niska samoocena, a w niektórych przypadkach również zespołu stresu pourazowego⁴⁷³. Wiktylizacją wtórną z kolei są wszelkie negatywne przeżycia ofiary przestępstwa będące skutkiem jej kontaktów z organami

⁴⁶⁵ E. Bieńkowska, *Zjawisko wiktylizacji wtórnej: pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych)*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. XXIX–XXX, s. 67.

⁴⁶⁶ M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 15, J. Leszczyński, *O właściwe miejsce...*, op. cit., s. 41.

⁴⁶⁷ N. Mirska, *Podatność wiktylizacyjna...*, op. cit., s. 137.

⁴⁶⁸ E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary...*, op. cit., s. 15.

⁴⁶⁹ M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 98.

⁴⁷⁰ M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 98, E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 69, E. Bieńkowska, *Zjawisko wiktylizacji wtórnej: pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych)*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. XXIX–XXX, s. 67.

⁴⁷¹ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 69.

⁴⁷² *Ibidem*, s. 69.

⁴⁷³ *Ibidem*, s. 69.

ścigania i wymiaru sprawiedliwości, które to przeżycia dodatkowo potęgują zjawisko wiktylizacji pierwotnej⁴⁷⁴.

Definicję pojęcia wiktylizacji wtórnej wprowadziły Rekomendacje (2006)8 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw z dnia 14 czerwca 2006 r.⁴⁷⁵ Według jej punktu 1.3, pojęcie to oznacza wiktylizację, która występuje nie jako bezpośredni efekt czynu przestępnego, lecz z powodu reakcji instytucji lub indywidualnych osób w stosunku do ofiary. Wiktylizacja wtórna odnosi się zatem wyłącznie do tych przestępstw, które zostały wykryte i ujawnione oraz stały się przedmiotem formalnych postępowań karnych⁴⁷⁶. Wiktylizacją wtórną mogą zostać określone również wszelkie krzywdy i szkody doznane przez ofiarę na skutek reakcji społecznej na jej wiktylizację, w tym również nieodpowiednich zachowań przedstawicieli mediów⁴⁷⁷. Przypadki wiktylizacji wtórnej występują również w sytuacjach niesłusznych i krzywdzących opinii społecznych stygmatyzujących ofiarę, jak na przykład obwinianie jej za zdarzenie przestępne⁴⁷⁸. Wiktylizację pierwotną i wtórną określa się niekiedy łącznie wiktylizacją podwójną – obejmującą wszystkie bezpośrednie negatywne skutki przestępstwa oraz jego skutki dalsze, ale tylko w postaci wiktylizacji wtórnej związanej z kontaktem ofiary z wymiarem sprawiedliwości karnej⁴⁷⁹.

W doktrynie można także wyróżnić wiktylizację powtórna (ponowną). Rekomendacje (2006)8 w pkt. 1.2. wiktylizację powtórna określają jako sytuację, w której ta sama osoba cierpi z powodu więcej niż jednego zdarzenia przestępczego w ciągu określonego czasu. Od wiktylizacji pierwotnej odróżnić należy wiktylizację

⁴⁷⁴ M. Kuć, *Wiktymologia*, Warszawa 2010, s. 98, E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 74. O wiktylizacji kryminalnej w kontekście przestępstw przeciwko wolności seksualnej szerzej w rozdziale III. „Pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia w polskim procesie karnym”.

⁴⁷⁵ Rekomendacja (2006)8 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw (Przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 14 czerwca 2006 r.). https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805afa5c (dostęp: 29.12.2023 r.). Dalej jako: Rekomendacje (2006)8. Od 2023 r. zastąpione przez Rekomendację (2023)2 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich w sprawie praw, usług i wsparcia dla ofiar przestępstw (Przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 15 marca 2023 r.). https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680aa8263 (dostęp: 29.12.2023 r.).

⁴⁷⁶ M. Kuć, *Wiktymologia...*, *op. cit.* s. 98, E. Bieńkowska, *Zjawisko wiktylizacji wtórnej...*, *op. cit.*, 67.

⁴⁷⁷ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2001, s. 433, W. Zalewski, *Wtórna wiktylizacja ofiar przestępstw przez media (w:) Wiktylizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, L. Mazowiecka (red.), Warszawa 2012, s. 138, E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 74.

⁴⁷⁸ M. Kuć, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 7.

⁴⁷⁹ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 75-76.

wielokrotną⁴⁸⁰. Wiktylizację wielokrotną określa się z jednej strony jako efekt wielu rodzajów przestępstw popełnionych przez wielu przestępców, z drugiej – jako powtarzającą się wiktylizację spowodowaną kolejnym popełnieniem tego samego przestępstwa przez tego samego sprawcę⁴⁸¹. W doktrynie można spotkać się z sugestiami wyraźnego oddzielenia terminów powtórnej (ponownej) wiktylizacji i wielokrotnej wiktylizacji: poprzez używanie terminu „powtórna wiktylizacja” tylko wtedy, gdy ofiara doświadcza tego samego typu przestępstwa, popełnionego przez tego samego przestępcę; zaś terminu „wielokrotna wiktylizacja” tylko w sytuacji, gdy ofiara doświadcza wielu typów wiktylizacji, popełnionych przez wielu sprawców⁴⁸². Wiktylizacja powtórna (ponowna) i wielokrotna może być również definiowana przez pryzmat popełnianego przestępstwa lub jego rodzaju. Przy przyjęciu tego kryterium wiktylizacją powtórnią (ponowną) określa się ponowne pokrzywdzenie tej samej osoby przez to samo przestępstwo lub przestępstwo tego samego rodzaju, wynikającego z takich samych, jak poprzednie pokrzywdzenia, powodów⁴⁸³. Wiktylizacją wielokrotną z kolei określa się sytuację, w której ta sama osoba doświadcza dwóch lub więcej przestępstw, ale o różnym podłożu⁴⁸⁴. Wymaga podkreślenia, że osoba, która już doświadczyła wiktylizacji kryminalnej jest bardziej narażona na doznanie kolejnej⁴⁸⁵.

Uwzględniając kryterium podmiotu dotkniętego pokrzywdzeniem wyróżnić można także wiktylizację bezpośrednią, polegającą na wyrządzeniu szkody osobie atakowanej bezpośrednio przez sprawcę, a także wiktylizacji pośrednią, dotyczącą konsekwencji popełnienia przestępstwa, które to konsekwencje dotyczą osób bliskich ofiary bezpośredniej, a nawet innych osób, jeśli odczuwają one związki emocjonalne z ofiarą⁴⁸⁶. Wiktylizacja może być również rozpatrywana w sensie statycznym (jako zjawisko występowania ofiar w społeczeństwie) oraz dynamicznym (jako proces stawania się ofiarą)⁴⁸⁷.

⁴⁸⁰ B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 81 i nast., E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 76-77.

⁴⁸¹ G. Farrel, *Multiple victimization: Its extent and significance*, “International Review of Victimology” 1992, Vol. 2 (2), s. 85-102, cyt. za: B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 82.

⁴⁸² Outlaw, B. Ruback, C. Britt, *Repeat and multiple victimizations: The role of individual and contextual factors*, “Violence and Victims” 2002, Vol. 17 (2), s. 187-204, cyt. za: B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 82-83.

⁴⁸³ Należą tu w szczególności określone charakterystyki osobiste ofiary, stanowiące czynniki ryzyka wiktylizacji. Zob. E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 76.

⁴⁸⁴ *Ibidem*, s. 76.

⁴⁸⁵ *Ibidem*, s. 77.

⁴⁸⁶ J. Widacki, W. Dadak, M. Grzyb, A. Szuba-Boroń, *Kryminologia. Zarys...*, op. cit., s. 278.

⁴⁸⁷ M. Kuć, *Kryminologia...*, op. cit., s. 66.

Badania wiktymologiczne potwierdzają, że wiktymizacji kryminalna, podobnie jak przestępczość, nie rozkłada się w społeczeństwie równomiernie – o jej natężeniu decydują cechy socjo-demograficzne ofiary, jak również czynniki sytuacyjne⁴⁸⁸. Opracowane dotychczas koncepcje wiktymizacji kryminalnej polegają zasadniczo na podziale na dwie grupy: teorii koncentrujących się na charakterystykach osobistych i zachowaniach poszczególnych osób oraz teorii koncentrujących się na czynnikach sytuacyjnych⁴⁸⁹. Wśród tych pierwszych dominują cechy osobiste, takie jak wiek, płeć, rasa oraz wysokość dochodu na członka gospodarstwa domowego ofiary⁴⁹⁰. Koncepcje dotyczące czynników sytuacyjnych dotyczą zaś przed wszystkim dwóch obszarów: stylu życia i rutynowej aktywności⁴⁹¹. Przesądzają one o tym, jak często dana osoba znajduje się w sytuacjach, w których może grozić jej wiktymizacja. Owe czynniki składają się na tzw. potencjał wiktymizacyjny.

2.3. Pojęcie potencjału wiktymizacyjnego

W XX w. badacze zajmujący się zjawiskiem przestępczości dostrzegli, że uzyskanie pełnego obrazu przestępstwa wymaga uwzględnienia trzech elementów – samego przestępstwa, przestępcy, ale także ofiary⁴⁹². Jak istotna była potrzeba prowadzenia badań nad rolą ofiary w genezie przestępstwa świadczy fakt, że to właśnie zagadnienie przysporzyło wiktymologii najwięcej popularności w początkowym okresie jej rozwoju jako nauki⁴⁹³.

Rozważania teoretyczne prowadzone na gruncie wiktymologii doprowadziły do wniosku, że istnieją pewne prawidłowości stawania się ofiarą - wiktymologia poszukuje w swoich badaniach indywidualnych cech predestynujących do stawania się jednostką szczególnie podatną na doznanie pokrzywdzenia⁴⁹⁴. Zespół takich cech jest w wiktymologii nazywany potencjałem wiktymizacyjnym (lub: predestynacją wiktymizacyjną, wiktymnością, podatnością wiktymologiczną), który można określić jako „podatność określonej osoby (lub grupy osób) do stania się ofiarą przestępstw,

⁴⁸⁸ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 47.

⁴⁸⁹ *Ibidem*, s. 51.

⁴⁹⁰ *Ibidem*, s. 47.

⁴⁹¹ *Ibidem*, s. 57.

⁴⁹² *Ibidem*, s. 51.

⁴⁹³ L. Falandysz, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 113.

⁴⁹⁴ N. Mirska, *Podatność wiktymizacyjna...*, *op. cit.*, s. 138.

związana z jej (ich) predestynacją sytuacyjną, indywidualną, grupową albo społeczną⁴⁹⁵. Płaszczyzny występowania tych cech mogą być różne i należą do nich: kondycja biologiczna, psychiczna, społeczna czy ekonomiczna⁴⁹⁶.

Szeroką definicję potencjału wiktymogenego proponuje B. Hołyst, mocno osadzając ten termin w kontekście kulturowym. B. Hołyst używa terminu „potencjał wiktymizacyjny” w następującym znaczeniu:

1. z punktu widzenia cech standardu kulturowego ofiary: potencjał wiktymizacyjny odzwierciedla system elementów, których wzajemne powiązania stwarzają typ kulturowej osobowości człowieka szczególnie podatnego na zagrożenie czynem przestępnym; odnosi się do pojedynczego elementu struktury kulturowego standardu jednostki, który czyni ją szczególnie podatną na zagrożenie czynem przestępnym;
2. z punktu widzenia relacji cech osobowości kulturowej sprawcy i przedmiotu czynu przestępnego: potencjał wiktymizacyjny opisuje system elementów kulturowej osobowości jednej osoby, który w interakcji (wymianie informacyjnej) z innymi osobami uruchamia w jednym z osobników stymulatory przestępstwa; taki element kulturowej osobowości jednej osoby, który w wymianie informacyjnej z inną osobą lub grupą uruchamia zespół bądź element stymulujący działanie przestępne⁴⁹⁷.

W literaturze wskazuje się także, że istotnym czynnikiem wiktymizacyjnym jest styl życia danej osoby – jej codzienna aktywność zawodowa i wypoczynkowa, a także związki z innymi ludźmi oraz sytuacje, w których może się ona znaleźć⁴⁹⁸.

Rozważania dotyczące potencjału wiktymizacyjnego prowadzone na gruncie wiktymologii oraz badania, których wyniki wskazują na istnienie różnic indywidualnych w zakresie tendencji ulegania wiktymizacji, zainicjowały proces tworzenia różnych typologii ofiar⁴⁹⁹. Typologie podatności wiktymologicznej można pogrupować według trzech kryteriów:

1. typologie skoncentrowane na indywidualnych właściwościach ofiar przestępstwa;

⁴⁹⁵ M. J. Lisiecki, *Wiktymogeneza a psychospołeczna charakterystyka ofiar zabójstw homoseksualnych*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52, s. 244-245, E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary...*, op. cit., s. 16, M. Kuć, *Kryminologia...*, op. cit., s. 61, K. Sławik, *Kryminalistyka...*, op. cit., s. 48-49.

⁴⁹⁶ M. Kuć, *Kryminologia...*, op. cit., s. 61.

⁴⁹⁷ B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 40.

⁴⁹⁸ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 57-58.

⁴⁹⁹ N. Mirska, *Podatność wiktymizacyjna...*, op. cit., s. 139.

2. typologie skoncentrowane na udziale ofiar w genezie przestępstwa;
3. typologie mieszane, koncentrujące się zarówno na cechach indywidualnych ofiar, jak i na ich roli w zaistnieniu przestępstw⁵⁰⁰.

H. von Henting stworzył swoją typologię podatności wiktymologicznej w oparciu o analizę przestępstwa zabójstwa, dzieląc jego ofiary na typy ogólne oraz cztery typy psychologiczne. Typy ogólne H. von Henting pogrupował następująco: 1) osoby młode, 2) osoby starsze, 3) kobiety, 4) osoby z zaburzeniami psychicznymi lub niedorozwinięte, 5) imigranci, mniejszości, osoby ociążane umysłowo⁵⁰¹. Do typów psychologicznych H. von Henting zaliczył zaś:

1. typ depresyjny (ang. *the depressive*) – osoba, która z uwagi na swój stan zdrowia psychicznego czy dyspozycję emocjonalną nie dba należycie o swoje bezpieczeństwo;
2. typ zachłanny (ang. *the greedy of gain*) – osoba, która, w związku z dążeniem do osiągnięcia osobistych korzyści, naraża się na niebezpieczeństwo;
3. typ lubieżny (ang. *the wanton*) – osoba, która wykazuje nadmierny popęd seksualny⁵⁰²;
4. typ „tyran domowy” (ang. *the tormentor*) – osoba stosująca agresję, despotyczna, brutalna w stosunku do swojego najbliższego otoczenia⁵⁰³.

W kolejnych latach H. von Henting uzupełnił powyższą typologię o dwa dodatkowe typy ofiar: typ ofiary samotnej, skrzywdzonej (ang. *the lonesome and heartbroken*) – odnoszony do starszych kobiet i pracownic seksualnych; oraz typ uwikłany w trudne sytuacje życiowe (ang. *exempted, lighting*) – osoba, która z uwagi na swoje położenie (np. uzależnienie) staje się podatna na wiktymizację⁵⁰⁴.

⁵⁰⁰ I. Pospiszyl, *Ofiary chroniczne. Przypadek czy konieczność*, Warszawa 2003, s. 13, cyt. za: N. Mirska, *Podatność wiktymizacyjna...*, op. cit., s. 139.

⁵⁰¹ M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 95, H. von Henting, *Remarks on the interaction of perpetrator and victim*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1940-1941, Vol. 31, s. 303-309, cyt. za: I. Pospiszyl, *Ofiary chroniczne...*, op. cit., s. 13.

⁵⁰² W typologii H. von Hentinga typ ten ograniczał się do osób płci żeńskiej.

⁵⁰³ I. Pospiszyl, *Ofiary chroniczne...*, op. cit., s. 13-15, M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 94, H. von Henting, *Remarks on...*, op. cit., s. 303-309 cyt. za: B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 148-152.

⁵⁰⁴ H. von Henting, *The Criminal and His Victim. Studies in the Sociobiology of Crime*, New Haven 1948 cyt. za: B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 153.

W literaturze wskazuje się, że zaproponowana przez H. von Hentiga klasyfikacja nie jest wyczerpująca, a stworzony przez niego podział ma wiele niedociągnięć metodologicznych, niemniej stanowi ona przykład dążenia do opisania zależności pomiędzy czynem przestępnym a jego ofiarą⁵⁰⁵.

Opierając się na typologii H. von Hentiga, H. Ellenberger przedstawił własną typologię ofiar w oparciu o właściwości psychologiczne jednostek szczególnie narażonych na przestępstwo: ofiary o skłonnościach masochistycznych, ofiary z „syndromem Abła”, oraz ofiary apatyczne, zniechęcone do życia⁵⁰⁶. Skłonność masochistyczna, czyli upodobanie do doznawania cierpienia, jest właściwością w sposób istotny wpływającą na podatność wiktymologiczną poprzez prowokowanie sytuacji obciążanych zagrożeniem. „Syndrom Abła” dotyczy zaś osób, które mają szczególne poczucie winy z powodu doznawanego w życiu powodzenia i sukcesów, co skłania je do pewnego specyficznego rodzaju wyrównywania niesprawiedliwości społecznych - postawa taka powoduje, że jednostki stają się podatne na różnego rodzaju wykorzystywanie przez oszustów i naciągaczy⁵⁰⁷.

Na gruncie nauki polskiej typologię ofiar ze względu na ich cechy i właściwości zaproponował J. Bafia, formułując następujące kategorie:

1. ofiar przypadkowych, których wybór przez sprawcę przestępstwa jest dokonywany wyłącznie przez pryzmat przypadkowych okoliczności czasu i miejsca, które szybko ulegają zmianie;
2. ofiar biernie podatnych, prezentujących cechy osobiste stanowiące o większej podatności wiktymologicznej (do tych cech J. Bafia zalicza łatwowierność, naiwność, słabość fizyczną, psychiczną, intelektualną, a także atrakcyjność fizyczną, zamożność);
3. ofiar pozostających w konflikcie ze sprawcą, gdzie zachowanie ofiary (oddziaływające na emocjonalne reakcje sprawcy czy też kształtujące w nim chęć zemsty lub inną postać motywacyjną wynikającą z konfliktu) bywa czynnikiem wpływającym na popełnienie przestępstwa;

⁵⁰⁵ B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 153, B. Hołyst, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 865-868.

⁵⁰⁶ I. Pospiszyl, *Ofiary chroniczne...*, op. cit., s. 5-16, B. Hołyst, *Wiktymologia*, Warszawa 1997, s. 440-441. Zob. H. Ellenberger, *Psychological relationships between criminal and victim*, „Archives of Criminal Psychodynamics” 1955, vol. 1, s. 257-290.

⁵⁰⁷ B. Hołyst, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 440 -441.

4. ofiar pozostających w stosunku zależności od sprawcy (J. Bafia wyróżnił tu przestępstwa znęcania się, niealimentacji czy rozpijania małoletniego);
5. ofiar, na których sprawca wymusza określone zachowania (przestępstwa przeciwko wolności, groźba);
6. ofiar samopokrzywdzenia, gdzie ofiarą jest sam sprawca przestępstwa;
7. ofiar przestępstw popełnionych na ich żądanie lub za zgodą (J. Bafia zakwalifikował tu przestępstwo eutanazji i aborcji);
8. ofiary przestępstw o złożonym (mieszanym) układzie wiktymologicznym, gdzie zarówno sprawca, jak i ofiara, popełniają jednocześnie przestępstwo (np. łapownictwo czy udział w bójce)⁵⁰⁸.

W doktrynie wiktymologicznej, oprócz typologii skoncentrowanych na indywidualnych właściwościach ofiar przestępstw, tworzono również typologie ofiar w oparciu o kryterium ich udziału w genezie przestępstwa.

§ 3. Rola w genezie przestępstwa jako kryterium wiktymologicznej klasyfikacji ofiar

Jak już wskazano w poprzednich akapitach niniejszego rozdziału – badania nad rolą ofiary w powstawaniu przestępstw były początkowym obszarem zainteresowań badań wiktymologicznych⁵⁰⁹. Badania te zaowocowały stworzeniem typologii ofiar oraz sytuacji charakteryzujących ich udział w popełnianych przestępstwach⁵¹⁰. Początkowe teorie w tym zakresie nie opierały się jednak o badania empiryczne i stanowiły niejako intuicyjne podziały, oparte na wiedzy ogólnej ich autorów⁵¹¹. Pierwszym empirycznym badaniem dotyczącym roli ofiary w genezie przestępstwa było badanie przeprowadzone przez M.E. Wolfganga w latach 1948-1952 w Filadelfii na przykładzie przestępstwa zabójstwa⁵¹². M.E. Wolfgang stworzył koncepcję przestępstw „przyspieszonych” przez

⁵⁰⁸ J. Bafia, *Wiktymologia – kryminologiczne...*, op. cit., s. 11-12.

⁵⁰⁹ C. Kulesza, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 11, 27.

⁵¹⁰ *Ibidem*, s. 17.

⁵¹¹ *Ibidem*, s. 17.

⁵¹² M.E. Wolfgang, *Patterns of Criminal Homicide*, Philadelphia 1958, s. 252-254, cyt. za: C. Kulesza, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 18, B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 72.

ofiara (ang. *victim percipated*), do których zaliczył przypadki, w których to ofiara jako pierwsza użyła siły fizycznej lub niebezpiecznej broni, przy czym użycie siły wyszło właśnie od ofiary, a nie sprawcy zabójstwa - według badań M.E. Wolfganga przestępstwo „przyspieszone przez ofiarę” miało miejsce w 26% przeanalizowanych przez niego zabójstw⁵¹³. Zaproponowany przez M.E. Wolfganga termin „przyspieszenia” nie ma swojego odpowiednika w j. polskim, można je rozumieć jako jedną z form prowokacji⁵¹⁴.

W późniejszych latach M.E. Wolfgang opracował koncepcję odróżniającą trzy rodzaje udziału ofiary w przestępstwie: podatność (ang. *victim proneness*), przyczynienie się (ang. *victim contribution to victimization*), prowokacja (ang. *victim provocation*), przy czym przyczynienie się ofiary do jej wiktylizacji jest kategorią najszerszą, obejmującą pojęcie podatności i prowokacji - przyjmuje się bowiem, że niekiedy powyższe kategorie udziału ofiary w przestępstwie mogą współistnieć, gdyż istniejąca wcześniej podatność ofiary na wiktylizację może zostać wzmocniona jej prowokacyjnym zachowaniem się⁵¹⁵.

Termin „przyspieszenia” przestępstwa przez ofiarę został przyjęty w doktrynie i jego koncepcje były rozwijane przez kolejnych badaczy. W literaturze można się spotkać z różnymi jego definicjami – według R.A. Silvermana „przyspieszenie” przestępstwa ma miejsce, gdy działanie sprawcy przy popełnieniu czynu zabronionego zostało rozpoczęte po działaniu (słownym, fizycznym, świadomym, nieświadomym) ze strony ofiary i było bezpośrednio do niego odniesione – w takiej sytuacji sprawca odczuwa zachowanie ofiary jako działanie ułatwiające popełnienie przestępstwa⁵¹⁶. Koncepcja R.A. Silvermana obejmuje więc nie tylko sytuacje polegające na przyspieszeniu przestępstwa przez ofiarę, ale również sytuacje polegające na ułatwieniu lub umożliwieniu jego popełnienia – inaczej mówiąc – jest to podejście wyodrębniające różne rodzaje udziału ofiary w genezie przestępstwa⁵¹⁷.

⁵¹³ C. Kulesza, *Wiktymologia...*, s. 18, B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, *op. cit.*, s. 72.

⁵¹⁴ L. Falandysz, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 114.

⁵¹⁵ M. Wolfgang, *Analytical Categories for Research and Theory on Victimization*, (w:) *Kriminologische Wegzeichen: Festschrift für Hans von Hentig zum 80 Geburtstag*, H. Schafer (red.), Hamburg 1965, s. 165–183, cyt. za: L. Falandysz, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 135.

⁵¹⁶ R.A. Silverman, *Victim precipitation: An Examination of the Concept*, (w:) *Victimology. A New Focus. Vol I. Theoretical issues in Victimology*, I. Drapkin, E. Viano (red.), Lexington 1974, s. 107, cyt. za: C. Kulesza, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 19.

⁵¹⁷ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 54.

B. Mendelsohn stworzył z kolei klasyfikację opartą o koncepcję „winy” ofiary w doprowadzeniu sprawcy do popełnienia przestępstwa, choć oczywiście owej „winy” nie można utożsamiać z pojęciem winy w rozumieniu prawa karnego. B. Mendelsohn podzielił ofiary na sześć grup:

1. ofiar całkowicie niewinnych – niezachowujących się w czasie popełnienia przestępstwa i przed nim prowokująco ani nie ułatwiających popełnienia przestępstwa – do których zaliczył dzieci i osoby niepełnosprawne;
2. ofiar ignorancji (ofiary mniej winnych niż sprawcy) – czyli ofiar, które w sposób nieumyślny znalazły się w sytuacji ryzykownej;
3. ofiar „na ochotnika” (ofiary winnych w takim samym stopniu, co sprawcy) – osób, które same dopuściły się wobec sprawcy przestępstwa, w wyniku którego dopiero same zostały pokrzywdzone – do tej kategorii B. Mendelsohn zakwalifikował np. osoby popełniające samobójstwo, poddające się prostytucji czy zażywające narkotyki;
4. ofiar bardziej winnych niż sprawcy – ofiar, które sprowokowały sprawcę przestępstwa lub same wywołały działanie sprawcy;
5. ofiar najbardziej winnych („ofiary winnych przede wszystkim”) – osób, które zainicjowały przestępstwo, w wyniku którego doznały pokrzywdzenia;
6. ofiar symulujących lub wymyślonych (ofiary wymaginowanych) – osób, które jedynie wyobrażają sobie, że są ofiarami⁵¹⁸.

Stworzona przez B. Mendelsohna klasyfikacja została skrytykowana z uwagi przede wszystkim na użycie pojęcia „winy ofiary”⁵¹⁹.

Swoją typologię zaproponował również S. Schafer, tworząc klasyfikację siedmiu typów ofiar, w oparciu o stopień ich winy w popełnieniu przestępstwa, mianowicie: ofiar niespokrewnionych (w znaczeniu: niezwiązanych – nieponoszących odpowiedzialności za popełnienie przestępstwa); ofiar prowokujących (współodpowiedzialnych za popełnienie przestępstwa); ofiar „przyspieszających” dokonanie przestępstwa (odpowiedzialnych do pewnego stopnia); ofiar słabych biologicznie lub społecznie oraz

⁵¹⁸ B. Hołyst, *Wiktyologia kryminalna...*, op. cit., s. 69-70. Zob. B. Mendelsohn, *Victimology and Contemporary Society's Trends*, (w:) *Victims and Society*, E.C. Viano (red.), Washington D.C. 1976.

⁵¹⁹ M. Bocheński, *Krytyczne spojrzenie na koncepcję przyczynienia się ofiary do zaistnienia przestępstwa zgwałcenia*, Cz.PKiNP 2010, z. 3, s. 57-58.

ofiar politycznych (nieponoszących odpowiedzialności), a także ofiar samowiktylizacji (ponoszących całkowitą odpowiedzialność)⁵²⁰.

Na gruncie nauki polskiej typologię ofiar ze względu na ich rolę w genezie przestępstwa sporządził także B. Hołyst, proponując pojęcie „predestynacji”. B. Hołyst swoją typologię oparł na analizie zabójstwa i wskazał, że „predestynacja” do stania się ofiarą może być zawiniona i niezawiniona, indywidualna i związana z przynależnością do pewnej grupy⁵²¹. Wśród przykładów osób mieszczących się w ramach pojęcia „grupy o predestynacji zawinionej” B. Hołyst wymienił: „alkoholików, prostytutki a także kategorię osób o awanturniczym usposobieniu, mającą skłonność do brutalnego i niepohamowanego postępowania”⁵²². Wśród osób „predestynowanych” w sposób niezawiniony wyróżnił z kolei: „szerokie kręgi osób, które padają ofiarą zabójstw ze względu na właściwą danej grupie specyficzną sytuację zawodową lub ekonomiczną”⁵²³. Według powyższej typologii ofiar najpoważniejszą grupę „zawinionego” postępowania ofiary stanowiła prowokacja rozumiana szeroko i nieograniczająca się jedynie do postępowania ofiary o zabarwieniu pejoratywnym, lecz również rozumiana jako zachowania o zabarwieniu obojętnym czy nawet pozytywnym⁵²⁴. Prowokacja według B. Hołysta mogła mieć postać bierną lub czynną, świadomą lub nieświadomą, a przebieg trwały lub incydentalny⁵²⁵. Istota tej prowokacji, podobnie jak koncepcja winy ofiary, odbiega treścią i zakresem od znaczenia tych pojęć ugruntowanych w doktrynie prawa karnego i przyjętego w praktyce orzecniczej⁵²⁶. Wiktymologia, dążąc do wykrycia związku przyczynowego między zachowaniem ofiary a czynem sprawcy, musiała nadać pojęciu prowokacji szerokie znaczenie, nieograniczające się jedynie do zachowań ofiary o zabarwieniu pejoratywnym⁵²⁷. Drugą postać „zawinionego” postępowania ofiary, obok prowokacji, B. Hołyst określił nieostrożnością, wyróżniając nieostrożność incydentalną i trwałą⁵²⁸. Nieostrożność incydentalna polegać miała na stworzeniu przez ofiarę jednorazowo i przypadkowo sytuacji niebezpiecznej, zaś nieostrożność trwała – na

⁵²⁰ M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 95, S. Schaffer, *Victimology: The Victims of Crime and His Criminal*, Washington D.C. 1977, cyt. za: B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 70-71.

⁵²¹ B. Hołyst, *Rola ofiary w genezie zabójstwa*, PiP 1964, nr 11 (225), s. 746.

⁵²² *Ibidem*, s. 746.

⁵²³ *Ibidem*, s. 746.

⁵²⁴ *Ibidem*, s. 747.

⁵²⁵ *Ibidem*, s. 747.

⁵²⁶ L. Falandysz, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 118.

⁵²⁷ *Ibidem*, s. 118.

⁵²⁸ B. Hołyst, *Rola ofiary...*, op. cit., s. 752.

stałym utrzymywaniu kontaktów z niebezpiecznym środowiskiem⁵²⁹. Wreszcie trzecią wyróżnioną przez B. Hołysta grupą ofiar są osoby, którym nie można przypisać „winy” spowodowania na siebie niebezpieczeństwa⁵³⁰.

Zaproponowaną przez B. Hołysta teorię predystynacji skrytykował J. Bafia zarzucając jej metodologiczne niedoskonałości i biologiczną, społeczną naiwność⁵³¹. Z kolei L. Falandysz zgadzał się z kierunkiem myślenia B. Hołysta, poddając jedynie pod wątpliwość, czy trafne było przyjęcie przez niego klasyfikacji winy i prowokacji, mających na gruncie zarówno terminologii prawniczej, jak i języka potocznego, zabarwienie pejoratywne⁵³². L. Falandysz wskazał, że nie jest uzasadnione nadawanie im na gruncie wiktymologii neutralnego, a nawet pozytywnego znaczenia wbrew ich powszechnemu użyciu i zaproponował zastąpienie pojęcia „winy” ofiary pojęciem przyczynienia się (ang. *contribution*), a termin „zawinienia” ofiary należałoby zachować dla tych form jej przyczynienia się do popełnienia przestępstwa, które można uznać za naganne i które mogą osłabiać winę sprawcy⁵³³. L. Falandysz wskazał również, że nie każde zawinione (naganne) przyczynienie się ofiary do przestępstwa zmniejsza winę sprawcy, a jedynie takie, które zostało przez sprawcę jakoś rozpoznane⁵³⁴. Według niego rozpoznanie przez sprawcę naganności postępowania pokrzywdzonego powinno ograniczać się do jego obiektywnej niewłaściwości, choć obiektywnie wadliwe postępowanie pokrzywdzonego, nie będące subiektywnie nagannym (np. z uwagi na nieletniość, niepoczytalność sprawcy czy stan wyższej konieczności), również powinno łagodzić odpowiedzialność sprawcy⁵³⁵. L. Falandysz wskazał również na niewystarczające odróżnienie dwóch zupełnie odmiennych płaszczyzn związku ofiary z przestępstwem, a mianowicie: związku przyczynowego i „winy” ofiary⁵³⁶. Jak wskazał - zjawisko mieszania kategorii obiektywnych (związek przyczynowy) i subiektywnych (wina) jest zauważalny we wszystkich niemal rozważaniach o roli ofiary w przestępstwie, a przecież należy odróżnić obiektywne przyczynienie się ofiary do przestępstwa od takiego przyczynienia się, które oceniamy jako „zawinione” po to, żeby uzasadnić jakąś „odpowiedzialność” ofiary za przestępstwo w tym sensie, że zmniejsza ona winę (a zatem

⁵²⁹ *Ibidem*, s. 752.

⁵³⁰ *Ibidem*, s. 753.

⁵³¹ J. Bafia, *Wiktymologia – kryminologiczne...*, *op. cit.*, s. 11.

⁵³² L. Falandysz, *Wiktymologia, ...*, *op. cit.*, s. 122.

⁵³³ *Ibidem*, s. 122-123.

⁵³⁴ *Ibidem*, s. 140.

⁵³⁵ L. Falandysz, *Pokrzywdzony...*, *op. cit.*, s. 112-113.

⁵³⁶ *Ibidem*, s. 130.

i odpowiedzialność) samego sprawcy – inny jest zatem cel, dla którego ustalamy obiektywny związek ofiary z przestępstwem, a inny wówczas, gdy badamy „winę” ofiary⁵³⁷. W pierwszym przypadku chodzi o samo ustalenie rzeczywistości, które może mieć określone znaczenie profilaktyczne, w drugim przypadku chodzi o ocenę zdarzenia przestępnego z punktu widzenia odpowiedzialności, jaką prawo przewiduje dla jego uczestników⁵³⁸. W związku z powyższym L. Falandysz postulował nawet stworzenie prawnokarnej koncepcji winy ofiary⁵³⁹.

Zwolennikiem teorii podatności (predestynacji) wiktymologicznej był także L. Lernell, dostrzegając jednocześnie wpływ przyczynienia się ofiary do popełnienia przestępstwa na zakres winy sprawcy⁵⁴⁰. L. Lernell wyróżnił predestynację wiktymologiczną bierną i czynną, przy czym predestynacja bierna sprowadza się do posiadania jakiejś cechy fizycznej lub charakteru (osobowości), która to cecha czyni jednostkę bardziej podatną na stanie się ofiarą przestępstwa⁵⁴¹. Czynna predystynacja wiktymologiczna, najbardziej znaczący według L. Lernella problem wiktymologii, polegać miała na prowokowaniu popełnienia przestępstwa przez ofiarę, przy czym prowokację na gruncie wiktymologii rozumiana jest szerzej niż na gruncie prawa karnego i nie ma jednoznacznie pejoratywnego zabarwienia⁵⁴².

Jedną z najlepiej znanych typologii ofiar jest typologia zaproponowana przez E.A. Fattaha, uwzględniająca takie kryteria jak cechy osobiste jednostki, jej przyczynienie się do wiktymizacji, sposób reakcji na wiktymizacji i okoliczności społeczne⁵⁴³. Biorąc pod uwagę powyższe kryteria E.A. Fattah zaprezentował klasyfikację ofiar według następującego podziału: ofiara niepartycypująca, ofiara latentna lub predysponowana, ofiara prowokująca, ofiara partycypująca, ofiara fałszywa⁵⁴⁴.

Ofiara niepartycypująca to według Fattaha ofiara niebiorąca udziału w genezie przestępstwa, który to brak uczestnictwa ma polegać na senności, nieprzytomności, bezsilności czy manifestacji negatywnej postawy wobec przestępstwa i aktywne

⁵³⁷ *Ibidem*, s. 130.

⁵³⁸ *Ibidem*, s. 130.

⁵³⁹ *Ibidem*, s. 142.

⁵⁴⁰ L. Lernell, *Zarys ...*, *op. cit.*, s. 343.

⁵⁴¹ *Ibidem*, s. 345.

⁵⁴² *Ibidem*, s. 345.

⁵⁴³ I. Pospiszyl, *Ofiary chroniczne...*, *op. cit.*, s. 21.

⁵⁴⁴ Zob. E.A. Fattah, *Towards a Criminological Classification of Victims*, „International Criminal Police Review” 1967 nr 209, s. 162-169.

przeciwstawianie się napastnikowi, uczestnictwo w walce⁵⁴⁵. Sięgając po wprowadzony do nauki przez von Hettinga termin ofiary latentnej E.A. Fattah nazwał tym terminem jednostkę posiadającą jakieś cechy szczególne, które powodują, że staje się ona obiektem przestępczego zamachu, które to cechy można podzielić na związane z fizjologią ofiary (wiekiem, płcią, kondycją psychiczną), jej środowiskiem społecznym (wyuczonym i wykonywanym zawodem, statusem społecznym, warunkami bytu, trybem życia) oraz cechami psychicznymi stanowiącymi jakieś odchylenie od normy⁵⁴⁶. „Ofiarą prowokującą” Fattah określił jednostkę, która godzi się na występowanie w roli ofiary, ma świadomość uczestniczenia w przestępstwie i sama stwarza warunki do przestępczego działania sprawcy⁵⁴⁷. „Ofiara partycypująca” z to z kolei według Fattaha ofiara nieprzeciwstawiająca się sprawcy, niepodjmująca obrony⁵⁴⁸. Natomiast do kategorii „ofiary fałszywej” zaliczone zostały jednostki fałszywie oświadczające, że padły ofiarą przestępstwa; jednostki, które stały się ofiarami w wyniku własnego niedbalstwa czy lekkomyślności; jednostki, którym jedynie wydaje się, że padły ofiarą przestępstwa,; oraz jednostki, które sprawiają jedynie wrażenie tego, że padły ofiarami przestępstwa⁵⁴⁹. Według Fattaha ofiary subiektywna i lekkomyślna są ofiarami „uczciwymi”, natomiast ofiary okłamujące i pozorujące „nieuczciwymi”⁵⁵⁰. Podkreślenia wymaga jednak, że zasadność wyróżniania ofiar fałszywych, zwłaszcza uczciwych, budzi w doktrynie pewne wątpliwości⁵⁵¹.

W doktrynie wiktymologicznej można również spotkać się z innymi klasyfikacjami ofiar, które oparte są jednak zasadniczo na pierwotnych, klasycznych dla wiktymologii klasyfikacjach B. Mendelsohna, A.E. Fattaha i H. von Hettinga i stanowią jedynie pewną ich odmianę.

A. Karmen stworzył również typologię ofiar przestępstwa kradzieży samochodów, dzieląc ofiary na sześć kategorii: ofiar świadomie sprzeciwiających się

⁵⁴⁵ B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 164.

⁵⁴⁶ B. Hołyst, *Wiktymologia*, Warszawa 1990, s. 48, B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 163.

⁵⁴⁷ B. Hołyst, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 48, I. Pospiszyl, *Ofiary chroniczne...*, op. cit., s. 21.

⁵⁴⁸ B. Hołyst, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 48.

⁵⁴⁹ Ibidem, s. 49.

⁵⁵⁰ B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 164.

⁵⁵¹ I. Pospiszyl, *Ofiary chroniczne. ...*, op. cit., s. 21-22, B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna, ...*, op. cit., s. 164-166.

popelnieniu przestępstwa, ofiar przeciętnie ostrożnych, ofiar beztrosko ułatwiających, ofiar przyspieszających inicjację, oraz ofiar symulatorów – fałszerzy⁵⁵².

M. Joutsen zaproponował z kolei typologię ofiar w dla potrzeb analizy europejskich systemów wymiaru sprawiedliwości, dzieląc ofiary na: ofiary skrupulatne (świadome – spełniające tradycyjne standardy staranności oczekiwanej od rozsądnych ludzi); ofiary ułatwiające, które zaniedbują podjęcie rozsądnych środków ostrożności przeciwko przestępstwu; ofiary zapraszające – świadomie angażujące się w niebezpieczną sytuację; ofiary prowokujące⁵⁵³. M. Joutsen wyróżnił ponadto ofiary symulujące, które zgłaszają przestępstwo popełnione na ich szkodę, które tak naprawdę nie nastąpiło; ofiary wyrażające zgodę, które są w pełni świadome intencji sprawcy i pozwalają mu na popełnienie przestępstwa; oraz ofiar rozpoczynających, w przypadku których przestępstwo nie zostałoby popełnione gdyby nie rozmyślne ułatwienie go przez ofiarę⁵⁵⁴.

R.F. Sparks z kolei wyróżnił cechy i zachowania ofiar, które opisał jako:

1. przyspieszanie – polegające na wymuszaniu lub przyspieszaniu zachowania sprawcy przez ofiarę;
2. ułatwianie – polegające na zachowywaniu się przez ofiarę w taki sposób, który stwarza szczególne ryzyko pokrzywdzenia przestępstwem;
3. podatność wynikająca z cech charakteru;
4. sposobność – istnienie okoliczności, bez których nie byłoby możliwe popełnienie danego przestępstwa;
5. atrakcyjność – według R.F. Sparksa ofiara atrakcyjna jest bardziej podatna na stanie się ofiarą przestępstwa;
6. bezkarność – sytuacja, w której sprawca przewiduje, że ofiara nie może zawiadomić organów ścigania ze względu na to, że znajduje się w specyficznej sytuacji życiowej (np. nielegalna emigracja)⁵⁵⁵.

Koncepcję przestępstwa „przyspieszonego przez ofiarę” rozwijał również amerykański kryminolog L.J. Siegel, wyróżniając dwie postaci przyspieszenia – bierną i

⁵⁵² A. Karmen, *Crime Victims...*, op. cit., s. 246-247, cyt. za: C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego...*, op. cit., s. 81.

⁵⁵³ M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 96, M. Joutsen, *The Role of the Victim of Crime in the European Criminal Justice Systems*, Helsinki 1987, s. 80-118, cyt. za: C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego...*, op. cit., s. 81-82.

⁵⁵⁴ M. Joutsen, *The Role...*, op. cit., s.80-118, cyt. za C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego...*, op. cit., s. 82.

⁵⁵⁵ M. Kuć, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 96.

czynną⁵⁵⁶. Według tej teorii przyspieszenie bierne polegać miało na nieświadomym podejmowaniu przez ofiarę zachowań lub przejawianie przez nią charakterystyki wywołujących u sprawcy czyn przestępny lub zachęcające sprawcę do jego popełnienia, przyspieszenie czynne z kolei L.J. Siegel definiował jako świadome podejmowanie przez ofiary zachowań ryzykownych, prowokujących⁵⁵⁷. L.J. Siegel zwrócił również uwagę na kwestię wpływu okoliczności znajdujących się po stronie ofiary na zakres odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw wskazując, że stopień zawinienia sprawców kształtuje również stopień zainspirowania przestępstwa przez jego ofiarę⁵⁵⁸.

Z kolei J.J. Gobert, określił przestępstwo „przyspieszone przez ofiarę” jako takie, które by nie zaistniało bez przyspieszających działań ofiary⁵⁵⁹. Owe przyspieszające działania mają być rozumiane jako postrzegalne, identyfikowalne działania lub zaniechania, które prowokują sprawcę do popełnienia przestępstwa⁵⁶⁰. Jak wskazuje się w literaturze, definicja ta nie wykazuje czy i w jakim wymiarze powinno się nadawać znaczenie prawne dla działań prowokującej ofiary⁵⁶¹.

Rolę ofiary w genezie przestępstwa badał również A. Zachuta, w oparciu o przestępstwo bójki i pobicia na Podhalu - ustalił on, że odsetek ofiar „winnych” popełnienia przestępstwa pokrywa się z odsetkiem osób pozostających w chwili popełnienia czynu zabronionego pod wpływem alkoholu⁵⁶².

W literaturze wiktymologicznej poświęcono także dużo uwagi roli ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia.

⁵⁵⁶ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 55-56.

⁵⁵⁷ L.J. Siegel, *Criminology*, Belmont 2006, s. 54 i nast., cyt. za: E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 55.

⁵⁵⁸ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 55-56.

⁵⁵⁹ J.J. Gobert, *Victim precipitation*, “Columbia Law Review” 1977, nr 77, s. 514, cyt. za: C. Kulesza, *Wiktymologia...*, s. 19.

⁵⁶⁰ C. Kulesza, *Wiktymologia...*, s. 19.

⁵⁶¹ *Ibidem*, s. 19.

⁵⁶² A. Zachuta, *Bójki i pobicia na Podhalu*, „Zeszyty naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1974, nr 1, s. 104-109, cyt. za: L. Falandysz, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 124.

§4. Rola ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia

4. 1. Ewolucja koncepcji przyczynienia się ofiary do przestępstwa

Wiktyimizacja kryminalna w kontekście przestępstwa zgwałcenia budzi szczególnie wiele emocji. Początkowy kierunek rozwoju wiktymologii, dotyczący przede wszystkim roli ofiary w genezie przestępstwa, zaowocował tworzeniem teorii przyczynienia się ofiar do popełnienia różnego typu przestępstw.

Jako pierwszy wyniki swoich badań nad rolą ofiar w genezie przestępstwa zgwałcenia ogłosił M. Amir. Wynikało z nich, że w 19% przypadków przestępstwa zgwałcenia miało miejsce przyczynienie się ofiary do jego popełnienia⁵⁶³. M. Amir zdefiniował zgwałcenie „przyspieszone” przez ofiarę jako takie, w którym ofiara faktycznie, albo tylko w przekonaniu sprawcy, zgodziła się na odbycie stosunku płciowego, lecz w ostatniej chwili zgodę wycofała lub zachowała się w sposób, który mógł zostać odebrany przez sprawcę jako zaproszenie do stosunku⁵⁶⁴. M. Amir wskazał, że „przyspieszenie” jest zachowaniem wyraźnie odróżniającym się od "prowokacji" i "uwodzenia"⁵⁶⁵. „Przyspieszenie” miało mieć bowiem miejsce sytuacji, gdy zachowanie ofiary było interpretowane przez sprawcę albo jako bezpośrednie zaproszenie do nawiązania stosunków seksualnych, albo jako znak, że będzie ona dostępna do kontaktów seksualnych, jeśli sprawca będzie uparcie ich żądał⁵⁶⁶. Według teorii M. Amira - zachowanie przyspieszające ofiary mogło polegać zarówno na działaniu (np. wyrażeniu zgody na spożywanie alkoholu lub jazdę samochodem z nieznanym), jak i na zaniechaniu (np. braku wystarczająco stanowczej reakcji na sugestie o podłożu seksualnym), przy czym bez znaczenia pozostawała obiektywna ocena tego zachowania, bowiem według badacza ważna była jedynie interpretacja tego zachowania przez sprawcę w ramach określonej sytuacji⁵⁶⁷.

Badania empiryczne M. Amira oparte zostało o dane z akt Departamentu Policji w Filadelfii i objęło 646 przypadków zgwałcenia z użyciem siły, które miały miejsce pomiędzy 1 stycznia 1958 r. a 31 grudnia 1958 r. oraz między 1 stycznia 1960 r. a 31

⁵⁶³ M. Amir, *Victim Precipitated Forcible Rape*, "The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science" 1967, nr 4, s. 495-496.

⁵⁶⁴ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 65.

⁵⁶⁵ M. Amir, *Victim Precipitated...*, op. cit., s. 493.

⁵⁶⁶ *Ibidem*, s. 493.

⁵⁶⁷ *Ibidem*, s. 493.

grudnia 1960 r. – z czego 19% (122 przypadki), spełniało kryteria definicji zgwałcenia przyspieszonego przez ofiarę⁵⁶⁸. Według M. Armira takie przypadki charakteryzowały się przede wszystkim spożywaniem alkoholu przez ofiarę lub przez ofiarę wspólnie ze sprawcą⁵⁶⁹. Badania M. Armira – oraz koncepcja „przyspieszenia” przestępstwa zgwałcenia przez ofiarę w ogóle – spotkały się z nasiloną krytyką ówczesnych środowisk feministycznych⁵⁷⁰. Autorowi zarzucano także zniekształcenie koncepcji M.E. Wolfganga, oraz „uzasadnianie męskiego szowinizmu” i „ideologii obwiniania niewinnej ofiary”⁵⁷¹. W ramach tych rozważań zwrócono również uwagę na pomijaną dotychczas przez wiktymologów kwestię skutków, jakie niesie za sobą pokrzywdzenie przestępstwem, w tym przestępstwem zgwałcenia, do których należały również niekorzystne zjawiska takie jak poniżanie, lekceważenie i zbywanie ofiar przez przedstawicieli organów ścigania⁵⁷². Jak zostało wskazane w poprzednich akapitach niniejszego rozdziału, ta krytyka zapoczątkowała istotny zwrot w przedmiocie badań wiktymologicznych i nakierowanie ich na ochronę praw ofiar.

Badania nad przyczynieniem się ofiar do przestępstwa zgwałcenia, autorstwa przede wszystkim M. Amira, zostały skrytykowane także przez R.A. Silvermana, który stwierdził, że nie spełniają one warunków naukowej poprawności, a koncepcje przestępstw przyspieszonych przez ofiarę charakteryzuje brak precyzji i rozbieżności definicyjne⁵⁷³.

Bardziej rozbudowaną koncepcję rozumienia roli ofiary w genezie zgwałcenia zaproponował G. Schulz. Wyróżnił on dwie postacie przyczynienia się ofiary do jego popełnienia, tj. przyczynienie nieświadome i świadome. Według autora przyczynienie nieświadome miało miejsce, gdy zgwałcenie zostało wywołane nieświadomym, sprzyjającym czynowi zachowaniem ofiary – ta grupa zgwałceń, obok tych, do których popełnienia ofiara w ogóle się nie przyczyniła, zaliczona została przez niego do tzw. zgwałceń właściwych; natomiast przyczynienie świadome miało miejsce, gdy zgwałcenie

⁵⁶⁸ *Ibidem*, s. 495-496.

⁵⁶⁹ *Ibidem*, s. 496, 502.

⁵⁷⁰ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 66.

⁵⁷¹ L. Falandysz, *Pokrzywdzony...*, *op. cit.*, s. 153-154, za: K. Weis, S.S. Burgess, *Victimology and Rape. The Case of a Legitimate Victim*, „Issues in Criminology” 1973, nr 8, s. 71-115, L.L. Holmstrom, A.W. Burgess, *Rape Victimology, Past, Present and Future* (w:) *The New and The Old Criminology*, E.E. Flynn, J.P. Conrad (red.), Nowy Jork 1978, s. 223-240.

⁵⁷² E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 66.

⁵⁷³ L. Falandysz, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 115-116, za: R.A. Silverman, *Victim Precipitation...*, *op. cit.*, s. 107.

zostało dokonane tylko z powodu wystąpienia sprzyjającego czynowi zachowania ofiary w postaci świadomego prowokowania sprawcy, w jakikolwiek sposób, do podjęcia działań seksualnych⁵⁷⁴. Chodzi zatem o sytuacje, kiedy ofiara swoim zachowaniem umożliwiła lub ułatwiła sprawcy dokonanie przestępstwa: przypadki zgwałceń odpowiadające temu modelowi autor określił jako tzw. niewłaściwe⁵⁷⁵.

Na gruncie nauki polskiej rolę ofiary w genezie zgwałcenia zbadali Z. Marek i J. Widacki, analizując 92 przypadków zgwałceń dokonanych na terenie miasta Krakowa w latach 1969-1971⁵⁷⁶. Autorzy podzielili ofiary przestępstwa zgwałcenia na 3 zasadnicze grupy: ofiar przypadkowych, ofiar nieświadomie prowokujących sprawcę lub swoim zachowaniem nieświadomie ułatwiających mu realizację przestępstwa oraz ofiar świadomie prowokujących sprawcę i swoim zachowaniem ułatwiających realizację przestępstwa⁵⁷⁷. Na pierwszą grupę według powyższej kwalifikacji składały się kobiety nieco starsze, które, przechodząc samotnie, z reguły o zmroku przez odludne, słabo oświetlone dzielnice miasta, zostały napadnięte przez nieznanego sobie, najczęściej pojedynczego sprawcę; ofiary z tej grupy podejmowały aktywną obronę i miały bardziej wyrażone obrażenia ciała niż przedstawicielki pozostałych dwóch grup⁵⁷⁸. Drugą grupę ofiar stanowiły ofiary młodsze, często przed ukończeniem 18 roku życia, które nie miały wcześniej doświadczeń seksualnych i które nie chcąc tego, swoim zachowaniem mogły stwarzać pozory wyrażenia zgody na stosunek płciowy; do tej grupy zaliczono również ofiary ułatwiające sprawcy popełnienie przestępstwa (do takich zachowań badacze zaliczyli odwiedzanie nowopoznanego mężczyzny w jego mieszkaniu, spacerowanie z nim w odludne miejsca, zezwalanie na pieszczoty czy „chwalenie się swoimi rzekomymi doświadczeniami seksualnymi”)⁵⁷⁹. Do trzeciej grupy zaliczono ofiary, które, mając bogate doświadczenia seksualne, zachowywały się prowokująco wobec sprawcy poprzez pozwalanie na zbliżenia i pieszczoty – bez zgody na odbycie stosunku lub bez akceptacji miejsca jego odbycia, liczby partnerów lub jeszcze innych okoliczności, w jakich doszło do zdarzenia⁵⁸⁰. Badacze stwierdzili, że ściśle zakwalifikowanie ofiar przestępstwa

⁵⁷⁴ G. Schulz, *Die Notzucht. Täter – Opfer – Situationen*, Hamburg 1958, s. 112, cyt. za: E. Bieńkowska, *Rola ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia (w świetle badań zagranicznych i polskich)*, SP 1979, nr 3, s. 242.

⁵⁷⁵ *Ibidem*.

⁵⁷⁶ Marek, J. Widacki, *Wiktymologia zgwałcenia*, „Przegląd lekarski” 1974, nr 5, s. 578.

⁵⁷⁷ *Ibidem*, s. 581.

⁵⁷⁸ *Ibidem*, s. 581.

⁵⁷⁹ *Ibidem*, s. 581.

⁵⁸⁰ *Ibidem*, s. 581.

zgwałcenia do jednej z dwóch ostatnich grup nie jest właściwie możliwe, ofiary te mają bowiem dużo wspólnych cech⁵⁸¹. Odnosząc się do powyższej klasyfikacji już w latach 70. wskazywano na pewne zastrzeżenia, zwłaszcza w kontekście oceny związków pomiędzy czynem sprawcy a zachowaniem ofiary - z punktu widzenia naganności zachowania tej ostatniej⁵⁸². Jak wskazywano w literaturze, część przypadków z drugiej grupy opisanej przez Z. Marka i J. Widackiego to przykłady lekkomyślności, która nie może być usprawiedliwiona młodym wiekiem i niedoświadczeniem ofiary – a tylko takie „zawinienie” ze strony ofiary może zmniejszać winę sprawcy⁵⁸³. Pozostałe wypadki nieświadomej prowokacji mogą o tyle tylko wpłynąć na winę sprawców, o ile stały się przyczyną powstania po ich stronie istotnego błędu odnośnie do oceny zachowania się i intencji ofiary⁵⁸⁴.

Wśród koncepcji sformułowanych w nauce polskiej należy wymienić także koncepcję M. Bieńka. Autor wyróżnił następujące przejawy roli ofiary w genezie zgwałcenia: nieostrożność (potencjalna ofiara nie przewidując możliwych następstw swojego zachowania, stwarza sprawcy dogodne warunki do popełnienia przestępstwa, np. udając się z nowo poznanym mężczyzną na spacer w odludne miejsce), predestynacja zawiniona (dotyczyła osób prowadzących „naganny” tryb życia, np. osoby zajmujące się prostytutką) oraz predestynacja niezawiniona (dotyczyła np. osób mieszkających w ustronnych miejscach), a także prowokacja świadoma (według badacza miała ona miejsce, gdy ofiara miała świadomość, że jej zachowanie może doprowadzić do zgwałcenia, lecz sądziła, że tego uniknie) i nieświadoma⁵⁸⁵.

Na gruncie polskiej wiktymologii najbardziej szczegółową, obszerną, opartą na badaniach empirycznych typologię ofiar przestępstwa zgwałcenia ze względu na ich rolę w jego genezie sporządziła E. Bieńkowska. Autorka zaproponowała, by terminem „przyczynienia się” ofiary do popełnienia przestępstwa objąć sytuacje, w których ofiara odegrała pewną rolę w genezie zgwałcenia, prowadząc do wystąpienia dynamicznej relacji między ofiarą a sprawcą, w trakcie której ofiara swoim zachowaniem aktywnie współkształtowała rozwój sytuacji wiktymolo- i kryminogennej i, w związku z tym

⁵⁸¹ *Ibidem*, s. 581.

⁵⁸² L. Falandysz, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 127.

⁵⁸³ *Ibidem*, s. 127.

⁵⁸⁴ *Ibidem*, s. 127.

⁵⁸⁵ M. Bienieć, *Rola ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia*, „Służba MO” 1974, nr 4 (55), s. 671–673, cyt. za: M. Bocheński, *Krytyczne...*, *op. cit.*, s. 60.

wpływała na przebieg procesów motywujących sprawcy i podjęcie przez niego zamiaru popełnienia przestępstwa bądź też wpływała na sposób i możliwość jego realizacji⁵⁸⁶. E. Bieńkowska wyróżniła trzy rodzaje przyczynienia się ofiary do popełnienia przestępstwa: inspirujące (jeśli zachowanie ofiary wywołało zamiar popełnienia skierowanego przeciwko niej czynu); umożliwiające (jeśli zachowanie ofiary umożliwiło sprawcy zrealizowanie zaplanowanego wcześniej zamiaru) oraz ułatwiające (jeśli zachowanie ofiary wpłynęło tylko na wytworzenie dogodniejszych warunków do zrealizowania zaplanowanego już wcześniej czynu, który i tak mógłby zostać popełniony)⁵⁸⁷. Dodatkowo E. Bieńkowska swoją koncepcję uzupełniła o podział przyczynienia się ofiary do popełnienia przestępstwa na przyczynienie się „świadome”, cechujące się przejawianiem przez ofiarę zachowań o wyraźnym zabarwieniu seksualnym – czyli takich, które zgodnie z przyjętym w danym środowisku zwyczajami świadczą o tym, że kobieta dąży do nawiązania z mężczyzną bardziej intymnego kontaktu; oraz „nieświadome”, gdy zachowanie ofiary nie było bezpośrednio nacechowane ładunkiem seksualnym, lecz polegało na przyjęciu propozycji nieznanych mężczyzn, aby udać się z nimi w jakieś ustronne miejsce⁵⁸⁸. Jak wskazała E. Bieńkowska, rozważania o przyczynieniu się ofiary do przestępstwa zgwałcenia nasunęły istotny problem: kwestię oceny zachowania ofiary dokonywanej przez sprawcę – warunkiem zaistnienia przestępstwa zgwałcenia jest bowiem uświadamianie sobie przez sprawcę braku woli ofiary do podjęcia czynności seksualnej⁵⁸⁹. Z badań empirycznych E. Bieńkowskiej wynika, że świadome przyczynienie się ofiary do popełnienia przestępstwa występowało rzadko, zawsze pełniło rolę czynnika inspirującego do popełnienia przestępstwa, a jego wystąpienie zmniejszało stopień zawinienia sprawcy i powodowało wymierzenie najłagodniejszej kary za popełnienie przestępstwa⁵⁹⁰. Jak wskazała autorka, wyniki badań nad nieświadomym przyczynieniem się ofiary do popełnionego przestępstwa okazały się mniej jednoznaczne: sądy rzadko powoływały się na nie w uzasadnieniach, choć jednocześnie nie wskazywały, by takie przyczynienie się było obojętne dla wyrokowania⁵⁹¹. Badania wykazały, że nieświadome przyczynienie się ofiary do popełnienia przestępstwa zgwałcenia pociągało za sobą wymierzenie kary za popełnienie

⁵⁸⁶ E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary...*, op. cit., s. 68-69.

⁵⁸⁷ *Ibidem*, s. 69.

⁵⁸⁸ *Ibidem*, s. 69, 145.

⁵⁸⁹ *Ibidem*, s. 69.

⁵⁹⁰ *Ibidem*, s. 147.

⁵⁹¹ *Ibidem*, s. 147.

przestępstwa nieco łagodniejszej, niż w przypadku zgwałceń bez przyczynienia się, jednak wyraźnie surowszych, niż w przypadkach znamienych świadomym przyczynieniem się⁵⁹². Badania wykazały również istotny wpływ ustalonego przez sąd na etapie wyrokowania przyczynienia się świadomego lub nieświadomego na umorzenie postępowania lub uniewinnienie sprawcy. Spośród wszystkich wyroków umarzających postępowanie brak przyczynienia wystąpił w 23,4% przypadków, przyczynienie się nieświadome w 3,7% przypadków, a przyczynienie się świadome aż w 72,9% przypadków⁵⁹³. Spośród wyroków uniewinniających 100% stanowiły przypadki znamienne przyczynieniem się świadomym, zaś spośród wyroków skazujących 73,4% cechował brak przyczynienia się, 23,7% przyczynienie nieświadome, i zaledwie 2,9% przyczynienie świadome⁵⁹⁴.

Historyczne koncepcje roli ofiary w genezie przestępstwa mają bez wątpienia związek z cywilistyczną konstrukcją przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody⁵⁹⁵. Przyczynienie się to każde zachowanie (działanie albo zaniechanie) poszkodowanego pozostające w normalnym związku przyczynowym ze szkodą, za którą ponosi odpowiedzialność inna osoba⁵⁹⁶, a w razie jego wystąpienia obowiązek odszkodowawczy ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosownie do okoliczności, w tym do stopnia winy obu stron⁵⁹⁷. Problematyka cywilistycznego przyczynienia się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody budzi spory w doktrynie i judykaturze⁵⁹⁸. Nie wdając się w szczegółowe rozważania w tym zakresie wskazać należy jedynie na związki tej instytucji z prawem karnym. Po pierwsze koncepcja przyczynienia się jest bezpośrednio stosowana przy orzekaniu o zastosowaniu środka kompensacyjnego w postaci obowiązku naprawienia szkody z art. 46 k.k., dla

⁵⁹² *Ibidem*, s. 148.

⁵⁹³ *Ibidem*, s. 111.

⁵⁹⁴ *Ibidem*, s. 111.

⁵⁹⁵ Na gruncie polskiego Kodeksu cywilnego (Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny, Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93, ze zm.) ta instytucja została uregulowana w art. 362 k.c., który stanowi, że jeżeli poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, obowiązek jej naprawienia ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosownie do okoliczności, a zwłaszcza do stopnia winy obu stron.

⁵⁹⁶ K. Czub (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.) LEX 2023, art. 362.

⁵⁹⁷ B. Fuchs (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, M. Fras, M. Hądas (red.), Warszawa 2018, LEX, art. 362.

⁵⁹⁸ Zob. szerzej: S. Krajnik, A. Ornowska, *Przyczynienie się do powstania szkody w prawie cywilnym oraz jego aspekty prawnokarne*, „*Studia Iuridica Torunensia*” 2011, t. 8, s. 108.

ustalenia wysokości tego obowiązku⁵⁹⁹ czy dla ustalenia wysokości zadośćuczynienia za doznaną krzywdę⁶⁰⁰. Siłą rzeczy rozważania na temat przyczynienia się przeniesione zostały na inne obszary odpowiedzialności karnej – te dotyczące zakresu winy sprawcy i społecznej szkodliwości czynu⁶⁰¹. Nie ulega wątpliwości, że sprawca może ponieść tę odpowiedzialność jedynie za skutki własnych działań, stąd nieuwzględnienie faktu przyczynienia się pokrzywdzonego byłoby sprzeczne z podstawową zasadą prawa karnego, jaką jest zasada odpowiedzialności indywidualnej⁶⁰². Zgodzić należy się jednocześnie ze stwierdzeniem, że tylko wtedy możemy mówić o przyczynieniu się pokrzywdzonego do czynu zabronionego popełnionego przez sprawcę, jeżeli zachowanie pokrzywdzonego cechowało się bezprawnością⁶⁰³. Złagodzenie odpowiedzialności nie może wiązać się bowiem z samymi cechami czy właściwościami osobistymi pokrzywdzonego, nawet jeśli spotykają się one z negatywną oceną społeczną⁶⁰⁴. Ponadto przyczynienie się pokrzywdzonego może wywierać również wpływ na kwalifikację prawną czynu i wymiar kary wymierzonej sprawcy, zgodnie z treścią art. 53 k.k., o czym w kolejnych rozdziałach rozprawy.

Pomimo niewątpliwego funkcjonowania w prawie karnym materialnym i procesowym instytucji przyczynienia się, wydaje się jednak, że koncepcje ta w odniesieniu do przestępstwa zgwałcenia nie wytrzymuje krytyki – nie przetrwała bowiem próby czasu i zmieniających się dynamicznie stosunków społecznych oraz liberalizacji podejścia do obyczajności. Jak wskazano w poprzednich rozważaniach niniejszej pracy, w nowoczesnych publikacjach na temat wiktymologii zasadniczo odstępiono od

⁵⁹⁹ P. Kozłowska-Kalisz (w:) *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, M. Mozgawa (red.), LEX 2023, art. 46. D. Gruszecka (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, J. Giezek (red.), Warszawa 2021, LEX, art. 46. Zob. także wyrok SA w Warszawie z 8.04.2019 r., II AKa 10/19, Legalis nr 2122610.

⁶⁰⁰ M. Iwański, M. Jakubowski, M. Szewczyk (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część I. Komentarz do art. 1-52*, wyd. V, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Warszawa 2016, LEX, art. 46. Zob. także wyrok SN z dnia 2 stycznia 1962 r., IV CR 343/61, LEX nr 105725, wyrok SN z dnia 12 sierpnia 1998 r., II UKN 174/98, LEX nr 37041, wyrok SN z dnia 12 września 2013 r., IV CSK 87/13, LEX nr 1383297.

⁶⁰¹ Zgodnie z orzecznictwem SN ocena prawidłowości zachowania pokrzywdzonego, ma istotne znaczenie w perspektywie odpowiedzialności karnej oskarżonego, bowiem niekiedy współprzyczynienie się innej osoby (w tym pokrzywdzonego) może prowadzić do zmniejszenia zakresu odpowiedzialności innej osoby, a czasami wręcz do wyłączenia tej odpowiedzialności. Podstawą odpowiedzialności karnej za przestępstwa skutkowe jest bowiem ustalenie, że danej osobie można zarzucić naruszenie reguł ostrożności w postępowaniu z dobrem prawnym. Niekiedy do powstania skutku w sensie empirycznym przyczyniają się zachowania więcej niż jednej osoby, z których każde może naruszać reguły bezpieczeństwa. Zob. wyrok SN z dnia 22 maja 2019 r., V KK 227/18, LEX nr 2681255, postanowienie SN z dnia 9 grudnia 2003 r., WZ 54/03, OSNSK 2003, nr 1, poz. 2662.

⁶⁰² Zob. szerzej: M. Bielski, *Obiektywne przypisanie skutku przestępnego w przypadku kolizji odpowiedzialności za skutek*, PiP 2005, z. 10, poz. 75, s. 83.

⁶⁰³ S. Krajnik, A. Ornowska, *Przyczynienie się ...*, op. cit., s. 132.

⁶⁰⁴ Wyrok SN z dnia 12 marca 1984 r., II KR 32/84, LEX nr 21998.

zadawania pytań, które mogłyby ujawnić ich aktywną rolę w genezie popełnienia przestępstwa, a badania wiktymologiczne kierują się raczej ku tworzeniu i uzupełnianiu statystyk dotyczących ofiar, opisywaniu konsekwencji emocjonalnych wywołanych przestępstwem, rozszerzaniu praw ofiar oraz kwestiom odszkodowań i doskonalenia nowych sposobów zadośćuczynienia ofiarom⁶⁰⁵. Podobnie w przypadku przestępstwa zgwałcenia - współcześnie w literaturze odchodzi się od formułowania koncepcji dotyczących roli ofiary w jego genezie i powielania stereotypów o jego popełnianiu. Od wielu lat jednak wyróżnia się „prawdziwe” (inaczej właśnie: „stereotypowe”) zgwałcenie, będące odbiciem wyobrażeń większości społeczeństwa o przemoc seksualnej. W takim przypadku sprawcą jest mężczyzna, ofiarą kobieta, sprawca nie znał się z ofiarą przed popełnieniem przestępstwa, do napaści doszło w odludnym miejscu, na otwartej przestrzeni (park, ulica), a sprawca groził ofierze i stosował wobec niej przemoc fizyczną; ofiara zaś aktywnie się broniła⁶⁰⁶. Wszelkie okoliczności faktyczne odbiegające od powyżej opisanych budzą powszechnie wątpliwości co do tego, czy zdarzenie może zostać zakwalifikowane jako przestępstwo zgwałcenia. W literaturze zagranicznej zwraca się uwagę na wpływ takiego sposobu myślenia o przemocy seksualnej na funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości.

4.2. Współczesne spojrzenie na rolę ofiary w przestępstwie zgwałcenia

Mity na temat zgwałcenia (ang. *rape myths*) to stereotypowe, fałszywe przekonania na temat przestępstwa zgwałcenia, jego ofiar i sprawców, które to mity są używane do bagatelizowania doświadczeń ofiar, usprawiedliwiania sprawców lub zaprzeczania przemocy⁶⁰⁷. Pośród przykładów takich stereotypowych przekonań wymienia się takie twierdzenia jak: prawdziwe przestępstwo zgwałcenia dokonywane jest przez obcą osobę; ma miejsce w plenerze i wiąże się z przemocą fizyczną wobec ofiary; ofiara zawsze może zapobiec zgwałceniu stawiając opór fizyczny; ofiara zawsze

⁶⁰⁵ B. Hołyst, *Wiktymologia kryminalna...*, op. cit., s. 72.

⁶⁰⁶ M. Horvath, J. Brown (red.), *Rape. Challenging Contemporary Thinking*, Uffcumle Cullompton–Portland 2009, s. 7, cyt. za: D. Woźniakowska-Fajst, *Obwinianie...*, op. cit., s. 203, M. Kłosa, K. Struzińska, *Stereotypy dotyczące przemocy seksualnej i ich wpływ na sytuację ofiar*, (w:) *Kobieta w prawie*, K. Kowalczevska, J. Uchańska (red.), Kraków 2012, s. 175.

⁶⁰⁷ Zob. R.J. Dawtry, P.J. Cozzolino, M.J. Callan, *I Blame Therefore It Was: Rape Myth Acceptance, Victim Blaming, and Memory Reconstruction*, “Personality and Social Psychology Bulletin” 2019, 45(8), s. 1269–1282, K.A. Lonsway, L.F. Fitzgerald, *Rape myths*, “Psychology of Women Quarterly” 1994, nr 14, s. 134, M.R. Burt, *Cultural myths and supports for rape*, “Journal of Personality and Social Psychology” 1980, nr 38, s. 217–230.

może odmówić zgody na współżycie, niezależnie od tego, czy spożywa alkohol; ubranie, nawyki alkoholowe, poprzednie związki seksualne i ryzykowne zachowania umniejszają winę sprawcy; zgoda na seks może być wyinterpretowana ze sposobu ubierania się, sposobu zachowania takiego jak flirtowanie czy zgoda na pocałunki; zgwałcenie zgłaszany jest organom ścigania natychmiast po jego wystąpieniu; ofiara zawsze okazuje emocje podczas składania zawiadomienia i innych czynności procesowych - choć oczywiście ten katalog nie wyczerpuje wszystkich możliwych przykładów⁶⁰⁸. Mity dotyczące zgwałceń można zasadniczo podzielić na cztery kategorie: obwiniające ofiarę - za jej ubiór, prowokacyjne zachowanie; usprawiedliwiające sprawcę; podważające zeznania ofiary – implikujące ofierze kłamstwo na temat pokrzywdzenia przestępstwem zgwałcenia czy jego okoliczności; oraz sugerujące, że dane zachowanie w ogóle nie stanowiło naruszenia wolności seksualnej⁶⁰⁹.

Zagraniczne badania empiryczne potwierdzają istotny związek pomiędzy akceptacją *rape myths* a wiktylizacją kryminalną przestępstwami przeciwko wolności seksualnej - w badaniach amerykańskich podkreślono silne powiązania między zachowaniami seksualnie agresywnymi u studentów płci męskiej, a typowymi wskaźnikami wrogiej męskości, w tym akceptacją mitów na temat zgwałcenia⁶¹⁰. Stereotypy o przemocy seksualnej mogą także wpływać na to, jak ofiary przestępstwa zgwałcenia postrzegają swoje doświadczenia przemocy seksualnej. Osoby, które doświadczyły czynności seksualnej bez wyrażenia świadomej i dobrowolnej zgody mogą nie traktować swojego doświadczenia jako przestępstwa przeciwko wolności seksualnej. W badaniu z udziałem 296 uczestników, podczas gdy 62,8% zgłosiło niekonsensualne doświadczenia seksualne, tylko 32,8% z nich postrzegało je w kategoriach przestępstwa⁶¹¹. Stwierdzono, że kluczowymi składnikami tego, czy uczestnicy

⁶⁰⁸ Zob. J. Temkin, *And always keep a hold of nurse, for fear of finding something worse: Challenging rape myths in the courtroom*, "New Criminal Law Review" 2010, nr 13(4), s. 717.

⁶⁰⁹ S. McMahon, G.L. Farmer, *An updated measure for assessing subtle rape myths*, "Social Work Research" 2011, nr 35(2), s. 71–81, R.M. Venema, *Police Officers' Rape Myth Acceptance: Examining the Role of Officer Characteristics, Estimates of False Reporting, and Social Desirability Bias*, "Violence and Victims" 2017, nr 33(1), s. 182, cyt. za: K.A. Lonsway, L.F. Fitzgerald, *Rape...*, *op. cit.*, s. 133–164.

⁶¹⁰ A. Abbey, P. McAuslan, T. Zawacki, A.M. Clinton, P.O. Buck, *Attitudinal, experiential, and situational predictors of sexual assault perpetration*, "Journal of Interpersonal Violence" 2001, nr 16(8), ss. 784–807, B.L. Vogel, *Correlates of pre-college males' sexual aggression: Attitudes, beliefs and behavior*, "Women & Criminal Justice" 2000, nr 11(3), s. 25–47.

⁶¹¹ E.M. Hammond, M. A. Berry, D. N. Rodriguez, *The influence of rape myth acceptance, sexual attitudes, and belief in a just world on attributions of responsibility in a date rape scenario*, "Legal and Criminological Psychology" 2011, nr 16, s. 242–252, cyt. za: Y. Pang, K. Davies, Y. Liu, *Changes in Certitude, Adherence, and Attitude: Immediate Effects of Rape Myth Intervention on Jurors in a Mock Trial*, "International Journal of Environmental Research and Public Health" 2022, nr 19, s. 2.

zidentyfikowaliby swoje niekonsensualne doświadczenia seksualne jako przestępstwo, były ich akceptacja mitów o zgwałceniu oraz postawy wobec mitów o zgwałceniu i wobec zgody na udział w czynności seksualnej⁶¹². Badanie wykazało również, że akceptacja mitów o zgwałceniu była powodem, dla którego niektóre osoby czuły się winne z powodu swoich zachowań podczas trwania czynności seksualnej, np. z powodu braku fizycznego oporu⁶¹³. Badania wykazały także, że akceptacja *rape myths* ma również wpływ na przebieg procesu karnego w sprawach o zgwałcenie, między innymi należy do czynników obniżających wskaźnik skazań w sprawach o zgwałcenie, zarówno na przedsądowym etapie postępowania karnego⁶¹⁴, jak i później, w trakcie trwania procesu sądowego. Badania przeprowadzone w Wielkiej Brytanii wykazały, że ofiary, które opóźniały złożenie zawiadomienia o możliwości popełnienia przestępstwa, nie przeżywały w sposób postrzegalny dla osób trzecich stresu emocjonalnego, czy nie miały widocznych obrażeń fizycznych związanych z przemocą, oceniane były w postępowaniu karnym jako mniej wiarygodne⁶¹⁵. Inne badania, dotyczące traktowania ofiar przestępstwa zgwałcenia przez sędziów i adwokatów w kontekście angielskiego i walijskiego systemu wymiaru sprawiedliwości, wykazało, że wiele hipotetycznych przesłanek używanych do oceny wiarygodności ofiar opierało się na mitach o zgwałceniu: opóźnione składanie zawiadomień o możliwości popełnienia przestępstwa, brak stawiania fizycznego oporu i inne zachowania ofiary, związane z mitami o zgwałceniu, były uznawane za zachowania irracjonalne i obniżały wiarygodność pokrzywdzonych⁶¹⁶. Badania wykazały również, że członkowie ławy przysięgłych, którzy stereotypowo postrzegali przestępstwo zgwałcenia, byli mniej skłonni uznać oskarżonego za winnego i mieli tendencję do przenoszenia odpowiedzialności za przemoc seksualną na ofiarę⁶¹⁷. W przeglądach systematycznych przeanalizowano badania nad przysięgłymi w kilku krajach, w tym w

⁶¹² *Ibidem*.

⁶¹³ Z.D. Peterson, C.L. Muehlenhard, *Was It Rape? The Function of Women's Rape Myth Acceptance and Definitions of Sex in Labeling Their Own Experiences*, "Sex Roles: A Journal of Research" 2004, nr 51, s. 137.

⁶¹⁴ Zob. A. Gekoski, K. Massey, K. Allen, J. Ferreira, C. T. Dalton, M. Horvath, K. Davies, *A lot of the time it's dealing with victims who don't want to know, it's all made up, or they've got mental health: Rape myths in a large English police force*, "International Review of Victimology" 2023, nr 30, s. 3-24..

⁶¹⁵ Zob. L. Ellison, V.E. Munro, *Reacting to rape: Exploring mock jurors' assessments of complainant credibility*, "The British Journal of Criminology" 2009, 49, s. 202-219, O. Smith, T. Skinner, *How rape myths are used and challenged in rape and sexual assault trials*, "Social and Legal Studies" 2017, nr 26, s. 441-466.

⁶¹⁶ Z.D. Peterson, C.L. Muehlenhard, *Was It Rape...*, *op. cit.*, cyt. za: Y. Pang, K. Davies, Y. Liu, *Changes...*, *op. cit.*, s. 3,

⁶¹⁷ J. M. Gray, *Rape Myth Beliefs and Prejudiced Decision Guidance: Effects on Decisions of Guilt in a Case of Date Rape*, "Legal and Criminological Psychology" 2006, nr 11, s. 75-80, A.H. Eagly, S. Chaiken, *The Psychology of Attitudes*, Orlando 1993, cyt. za: Y. Pang, K. Davies, Y. Liu, *Changes...*, *op. cit.*, s. 3.

Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Hiszpanii, Włoszech, Niemczech, i Australii i znaleziono zarówno ilościowe, jak i jakościowe dowody na to, że wyższa akceptowalność mitów o zgwałceniu prowadziła do obwiniania ofiary tego przestępstwa⁶¹⁸.

W polskiej literaturze prawnokarnej akceptacja stereotypów dotyczących przemocy seksualnej nie jest obszarem o dużym dorobku empirycznym - brakuje badań dotyczących stereotypowego pojmowania przestępstw seksualnych w Polsce oraz jego wpływu na funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości⁶¹⁹. Naukowy dyskurs dotyczący przestępstwa zgwałcenia ogranicza się przede wszystkim do zagadnień materialnoprawnych (sposobu ujmowania jego znamion)⁶²⁰ oraz kwestii proceduralnych (ochrony ofiar przestępstwa zgwałcenia przed wtórną wiktylizacją)⁶²¹. Jednocześnie jednak w doktrynie można spotkać się z krytycznymi opiniami na temat dotychczasowego sposobu pojmowania przez badaczy roli ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia oraz sposobu pojmowania przemocy seksualnej w ogóle.

W polskiej doktrynie prawnokarnej i wiktylogicznej istotnym głosem krytycznym dotyczącym możliwości przyczynienia się ofiary do przestępstwa zgwałcenia jest wypowiedź M. Bocheńskiego. W pierwszej kolejności autor zwraca uwagę na kwestię spożywania alkoholu przez ofiary przestępstwa zgwałcenia, poddając pod wątpliwość, czy można jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie jaki jest związek pomiędzy spożywaniem alkoholu a wiktylizacją przestępstwem zgwałcenia, czy związek ten ma charakter związku przyczynowo-skutkowego, a zatem czy spożycie alkoholu należy traktować jako element konstrukcji przyczynienia się ofiary do popełnienia przestępstwa⁶²². Bez wątpienia spożywanie alkoholu pozostaje w związku z

⁶¹⁸ F. Leverick, *What do we know about rape myths and juror decision making?*, "The International Journal of Evidence & Proof" 2020, nr 24, s. 255–279, B. Krahé, J. Temkin, S. Bieneck, *Schema-driven information processing in judgments about rape*, "Applied Cognitive Psychology" 2007, nr 21, s. 601-619.

⁶¹⁹ Zob. M. Grabowska, *Pomiędzy wiedzą a stereotypem. Instytucje publiczne i organizacje pomocowe wobec problemu gwałtu. Raport z badań (w:) Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, J. Piotrowska, A. Synakiewicz (red.), Warszawa 2011, s. 121–190.

⁶²⁰ Zob. np. M. Płatek, *Zgwałcenie. Gdy termin nabiera nowej treści. Pozorny brak zmian i jego skutki*, „Archiwum kryminologii” 2018, tom XL, s. 263-325, S. Cieślak, *Zgoda dysponenta dobra...*, *op.cit.*, s. 69-84, M. Czechowska, *Czy w polskim prawie karnym...*, *op. cit.*, s. 77-98. Na temat różnych sposobów ujmowania znamion przestępstwa zgwałcenia szerzej w rozdziale I „Przestępstwo zgwałcenia w polskim Kodeksie karnym na tle standardów europejskich”.

⁶²¹ Zob. A. Chodorowska, *Zapobieganie powtórnej wiktylizacji ofiar przestępstwa zgwałcenia - wybrane aspekty proceduralne*, „Studia Prawnoustrojowe” 2012, nr 15, 63-78, N. Tkacz, *Zjawisko wiktylizacji wtórnej w kontekście ofiar przestępstw seksualnych ze szczególnym uwzględnieniem przestępstwa zgwałcenia*, „Probacja” 2020, nr 2, s. 117–134.

⁶²² M. Bocheński, *Krytycznie...*, *op. cit.*, s. 62.

wiktylizacją, nie tylko przestępstwem zgwałcenia⁶²³. Jednak, jak wskazuje M. Bocheński, badania aktowe umożliwiają w gruncie rzeczy jedynie stwierdzenie współwystępowania ze zgwałceniem wcześniejszego spożycia alkoholu przez ofiarę, korelacja ta nie oznacza koniecznie związku przyczynowo- skutkowego⁶²⁴. Zatem fakt, iż ofiara samotnie lub wspólnie ze sprawcą, w okresie poprzedzającym zaistnienie przestępstwa zgwałcenia spożywała alkohol nie musi oznaczać, iż właśnie ten fakt był decydujący (był przyczyną) dla późniejszej wiktylizacji, a zwłaszcza dla powstania lub umożliwienia realizacji zamiaru sprawcy - nie można bowiem wykluczyć, iż spożycie alkoholu przez ofiarę miało drugorzędny wpływ na podjęcie przez sprawcę decyzji o dokonaniu zgwałcenia lub nie miało żadnego wpływu na jego motywację⁶²⁵. Podobnie pod wątpliwość M. Bocheński poddaje to, czy spożywanie alkoholu jest czynnikiem wyraźnie różnicującym zgwałcenia znamienne przyczynieniem się ofiary do jego popełnienia od pozostałych typów zgwałceń⁶²⁶, wskazując, że wyniki badań nad tym, czy spożycie alkoholu przez ofiarę znamionuje zgwałcenie z tzw. przyczynieniem się ofiary, jest uzależnione od przyjętej w badaniu typologii tego przestępstwa⁶²⁷. M. Bocheński wskazuje, że roli alkoholu w wiktymo- i kryminogenezie zgwałcenia nie należy bagatelizować, bowiem bez wątpienia jego spożywanie jest czynnikiem wiktymogennym z uwagi na powodowanie osłabienia czynności i potencjału obronnego ofiar, nie należy jednak również przypisywać mu roli nazbyt znaczącej i wydawać nazbyt kategorycznych sądów o jego roli w genezie zgwałcenia, bowiem wpływ alkoholu na umożliwienie lub ułatwienie sprawcy zrealizowania zamiaru popełnienia przestępstwa zgwałcenia, czy wręcz na jego powstanie, ma z pewnością na tyle znaczna liczba czynników, że wskazywanie alkoholu jako przeważającego i decydującego o przyczynieniu się ofiary jest nieuprawnione⁶²⁸. M. Bocheński zwraca także uwagę, że, poza spożywaniem alkoholu, również i inne wymieniane pośród zachowań opisywanych w literaturze jako

⁶²³ Zob. R.B. Felson, K.B. Burchfield, *Alcohol and the risk of physical and sexual assault victimization*, „Criminology” 2004, vol. 42, nr 4, s. 837-860, J. Janikowski, *Alkohol jako czynnik kryminogenny*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 56, s. 126, Jabłońska E., *Alkohol jako czynnik kryminogenny i wiktymogenny w przestępstwach zabójstwa na przykładzie spraw rozpoznawanych przez Sąd Okręgowy w Krośnie*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2016, nr 2, s. 89-100, M. Kuć, *Kryminologia...*, op. cit., s. 139.

⁶²⁴ M. Bocheński, *Krytyczne...* op. cit., s. 62.

⁶²⁵ *Ibidem*, s. 62.

⁶²⁶ E. Bieńkowska wskazała, że spożywanie alkoholu w okresie poprzedzającym realizację przestępstwa okazało się czynnikiem wyraźnie różnicującym zgwałcenia znamienne przyczynieniem się ofiary od pozostałych przestępstw zgwałcenia. Zob. E. Bieńkowska, *O wiktymo- i kryminologicznej roli alkoholu w genezie zgwałcenia*, PPK 1996, nr 14-15, s. 38.

⁶²⁷ R.B. Felson, K.B. Burchfield, *Alcohol...*, op. cit., s. 855, cyt. za: M. Bocheński, *Krytyczne...* op. cit., s. 62-63.

⁶²⁸ M. Bocheński, *Krytyczne...* op. cit., s. 64.

świadczące o przyczynieniu się ofiary do popełnienia przestępstwa zgwałcenia, takie jak wpuszczenie do domu znajomego czy udanie się spacer w ustronne miejsce stanowią w gruncie rzeczy normalne, typowe elementy interakcji społecznych, występujące w społeczeństwie powszechnie i w zdecydowanej większości nie prowadzące do zaistnienia przestępstwa zgwałcenia⁶²⁹. Jeżeli zatem koncepcje przyczynienia się mają być traktowane jako pewne wytyczne dla ofiar w zakresie tego, jakich zachowań nie podejmować, jakich okoliczności lub miejsc unikać, aby nie przyczyniać się w żaden sposób do ewentualnej wiktymizacji, to wydaje się, iż potencjalne ofiary, aby uczynić zadość zawartym w tych koncepcjach wskazaniom musiałyby zrezygnować z pewnych normalnych, typowych elementów życia społecznego i interakcji towarzyskich, wobec czego wątpliwości budzi nie tylko trafność poszczególnych koncepcji przyczynienia się, ale także możliwość ich praktycznego wykorzystania – a w konsekwencji także celowość ich konstruowania⁶³⁰. Jak również trafnie wskazuje M. Bocheński, czynniki wpływające na przemoc seksualną są niezwykle różnorodne i nie ograniczają się jedynie do bodźców związanych bezpośrednio ze sferą seksualną⁶³¹. Pomimo faktu zaliczania zgwałcenia do tzw. przestępstw seksualnych w literaturze wskazuje się, że jest ono nie tyle aktem seksualnym dokonany przy użyciu przemocy i agresji, ale raczej aktem agresji, w którym zachowanie seksualne jest jedynie narzędziem⁶³². Wobec powyższego niemożliwe jest jednoznaczne stwierdzenie, w jaki sposób i jakie okoliczności albo cechy czy zachowania przyszłej ofiary oddziałują na proces motywacyjny i decyzyjny sprawcy⁶³³.

Jednoznacznie negatywnie na temat koncepcji obwiniania ofiar za ich wiktymizacji przestępstwem zgwałcenia wypowiedziała się także D. Woźniakowska – Fajst, krytykując zarówno materialnoprawne ujęcie przestępstwa zgwałcenia (jego znamion), jak i wciąż obowiązujące orzecznictwo dotyczące wpływu częstotliwości upojenia ofiary alkoholem przez sprawcę i dalszego wykorzystywania jej stanu upojenia na kwalifikację zdarzenia jako przestępstwa zgwałcenia⁶³⁴. Autorka wskazuje, że mechanizm

⁶²⁹ *Ibidem*, s. 66-67.

⁶³⁰ *Ibidem*, s. 67.

⁶³¹ Z. Lew - Starowicz, *Seksuologia sądowa*, Warszawa 1988, s. 66–75, cyt. za: M. Bocheński, *Krytyczne... op. cit.*, s. 64.

⁶³² A.W. Burgess, L.L. Holmstrom, *Rape Trauma Syndrome*, (w:) *Forcible Rape: The Crime, the Victim and the Offender*, D. Chappell, R. Geis, G. Geis (red.), Nowy Jork 1979, s. 318, cyt. za: M. Bocheński, *Krytyczne... op. cit.*, s. 65. Tak też: A.N. Groth, H.J. Birnbaum, *Men Who Rape: The Psychology of the Offender*, New York 1980, s. 21, cyt. za: K. Pospiszyl, *Przestępstwa seksualne*, Warszawa 2006, s. 20.

⁶³³ M. Bocheński, *Krytyczne... op. cit.*, s. 65.

⁶³⁴ Zob. D. Woźniakowska-Fajst, *Obwinianie...*, *op. cit.* s. 196-208.

transferowania winy za przemoc seksualną na jej ofiary pozbawia je prawa do samostanowienia i ogranicza ich wolność osobistą, narzucając, jak kobiety powinny się ubierać, zachowywać, z kim się spotykać, a jakich zachowań unikać⁶³⁵.

Zmiana spojrzenia na przemoc seksualną ujawnia się nie tylko w nauce, ale również w przestrzeni publicznej, gdzie podejmowane są działania i kampanie społeczne mające na celu odwrócenie takiego (stereotypowego) podejścia do przemocy seksualnej. Fundacja „Feminoteka” stworzyła kampanię społeczną, która polegała na prezentowaniu plakatów z prowokacyjnym pytaniem: „Była pijana. Czego się spodziewała?” i odpowiedzią: „Kaca. Spodziewała się kaca”. A zaraz pod nimi dopiskiem: „Picie alkoholu nie jest przestępstwem. Gwałt jest. Dość obwiniania ofiar”⁶³⁶. Stereotyp o tym, że ofiary zgwałcenia prowokują sprawców swoim wyglądem i ubraniem, usiłowała obalić także amerykańska fotograf Katherine Cambareri, tworząc sesję fotograficzną ubrań, które ofiary zgwałceń nosiły w momencie ataku. Jej zdjęcia przedstawiają trampki, t-shirty, jeansy czy spodnie od dresu⁶³⁷. W Londynie odbył się z kolei pokaz mody mający na celu obalenie mitu o wyzywających ubraniach ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej, reklamowany jako „najbardziej uwodzicielski i erotyczny pokaz w historii”, na którym pojawiły się modelki ubrane całkiem „zwyczajnie” – w jeansy, podkoszulki, koszule, sportowe buty - zestawy, które miały na sobie ofiary przestępstwa zgwałcenia⁶³⁸. Podobną kampanię zorganizowało brytyjskie czasopismo Teen Vogue⁶³⁹. Zainteresowanie sposobem pojmowania roli ofiary w kontekście przemocy seksualnej wyrażające się w organizacji tego rodzaju wydarzeń prowadzi do wniosku, że powszechny sposób rozumienia tej przemocy jest tematem społecznie istotnym i nadal ulega transformacjom, stąd wymaga dalszej weryfikacji, również na płaszczyźnie nauki.

⁶³⁵ M. Kłosa, K. Struzińska, *Stereotypy dotyczące przemocy seksualnej i ich wpływ na sytuację ofiar*, (w:) *Kobieta w prawie*, K. Kowalczevska, J. Uchańska (red.), Kraków 2012, s. 174, cyt. za: D. Woźniakowska-Fajst, *Obwinianie...*, *op. cit.*, s. 203-204.

⁶³⁶ Autorką kampanii jest Olivia Mashak. Zob. D. Woźniakowska-Fajst, *Obwinianie...*, *op. cit.* s. 204.

⁶³⁷ K. Cambareri, *These Stark Photos Provide a Window Into the Harsh Reality of Victim Blaming in Sexual Assault*. <https://time.com/4323149/sexual-assault-victim-blaming-photos/> (dostęp: 25.04.2023 r.).

⁶³⁸ The Survivors Trust – The most provocative fashion show ever to provoke society. <https://campaignsoftheworld.com/outdoor/the-survivors-trust-fashion-show-to-provoke-society/> (dostęp: 25.04.2023 r.).

⁶³⁹ V. Papisova, *This Is What I Was Wearing When I Was Raped*. <https://www.teenvogue.com/gallery/what-i-was-wearing-when-i-was-raped#1> (dostęp: 25.04.2023 r.).

§ 5. Wiktyimizacja kryminalna przestępstwem zgwałcenia w Polsce w świetle statystyk

Analiza przestępstwa zgwałcenia, zwłaszcza w ujęciu wiktymologicznym, pozostaje niepełna w przypadku braku odwołania się do skali występowania tego zjawiska. Wobec powyższego zasadne jest przeanalizowanie statystyk dotyczących postępowań w sprawach o czyny z art. 197 k.k. Podkreślenia wymaga jednak, że przestępstwo zgwałcenia, z uwagi na swój szczególny charakter, ścisły związek z emocjonalną sferą ofiary, z odczuwaniem przez nie wstydu i tendencją do samo obwiniania się, może cechować się wysokim odsetkiem „ciemnej liczby” przestępstw⁶⁴⁰. W literaturze wskazuje się, że ciemna liczba może obejmować aż do 80-90% wszystkich przestępstw seksualnych⁶⁴¹. Autorka przeanalizowała dane statystyczne udostępniane przez Komendę Główną Policji za okres od 1999 r. do 2021 r.⁶⁴² oraz dane Głównego Urzędu Statystycznego za okres od 2016 r. do 2021 r.⁶⁴³. Z uwagi na procesowo – wiktymologiczny charakter niniejszej rozprawy odstąpiono od analizy liczby skazań za popełnienie przestępstwa zgwałcenia, z uwagi na czysto kryminologiczną istotę tych danych.

Według danych statystycznych Komendy Główniej Policji liczba stwierdzonych przestępstw zgwałcenia w Polsce wykazuje tendencję spadkową (Wykres nr 1, Tabela nr 1)⁶⁴⁴. W 1999 r. liczba stwierdzonych przestępstw zgwałcenia wyniosła 2029

⁶⁴⁰ Ciemna liczba przestępstw to liczba przestępstw, które zostały faktycznie popełnione, lecz nie zostały objęte przez statystykę kryminalną (wskutek ich nieujawnienia). Zob. T. Hanausek, K. Sławik, *Wprowadzenie do kryminalistyki i kryminologii*, Bydgoszcz 1995, s. 25–26.

⁶⁴¹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2006, s. 234, J. Polanowski, *Przemoc seksualna*, „Niebieska Linia” 2002, nr 1, s. 11.

⁶⁴² Statystyka Komendy Główniej Policji w zakresie zgwałcenia. <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zgwalcenie/122293,Zgwalcenie.html> (dostęp: 19.05.2023 r.).

⁶⁴³ Do 2015 roku dane dotyczące liczby zgwałceń nie były obowiązkowo gromadzone. Odsetek ofiar zgwałcenia był wyliczany jako stosunek liczby pokrzywdzonych do populacji na dzień 30 czerwca danego roku kalendarzowego. Zob. wyjaśnienia metodologiczne statystyki Komendy Główniej Policji. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/wymiar-sprawiedliwosci/wymiar-sprawiedliwosci/ofiary-gwaltu-i-przemocy-domowej,1,1.html> (dostęp: 19.05.2023 r.).

⁶⁴⁴ Przestępstwo stwierdzone to przestępstwo objęte postępowaniem przygotowawczym zakończonym, w wyniku którego potwierdzono zaistnienie czynu zabronionego. Ze względu na zmianę sposobu gromadzenia danych w 2013 r. do przestępstw stwierdzonych zaliczony jest również czyn karalny nieletniego, co do którego sąd rodzinny wydał w postępowaniu w sprawie nieletniego decyzję o zakończeniu postępowania stwierdzając popełnienie przez nieletniego czynu karalnego będącego przestępstwem ściganym z oskarżenia publicznego. Natomiast w latach 1999-2012 czyn zabroniony nieletniego i nieletni, który się go dopuścił rejestrowany był w chwili zakończenia postępowania przygotowawczego i przekazania materiałów do sądu rodzinnego bez względu rozstrzygnięcie w sprawie. W 2013 r. czyn karalny i osoba nieletnia były ewentualnie rejestrowane dopiero po uzyskaniu informacji

przypadków, w 2000 r. osiągnęła najwyższą wartość – 2399 przypadków i od tego roku systematycznie maleje. W 2021 r. stwierdzono 1081 przypadków zgwałceń, co stanowi spadek o 46,72% względem 1999 r. Procentowo spadek liczby stwierdzonych przestępstw zgwałcenia jest podobny do spadku liczby wszystkich stwierdzonych przestępstw – rosnąca z początkiem transformacji ustrojowej liczba wszystkich przestępstw systematycznie maleje od 2003 r., co jest zbieżne z tendencją przestępstwa zgwałcenia⁶⁴⁵.

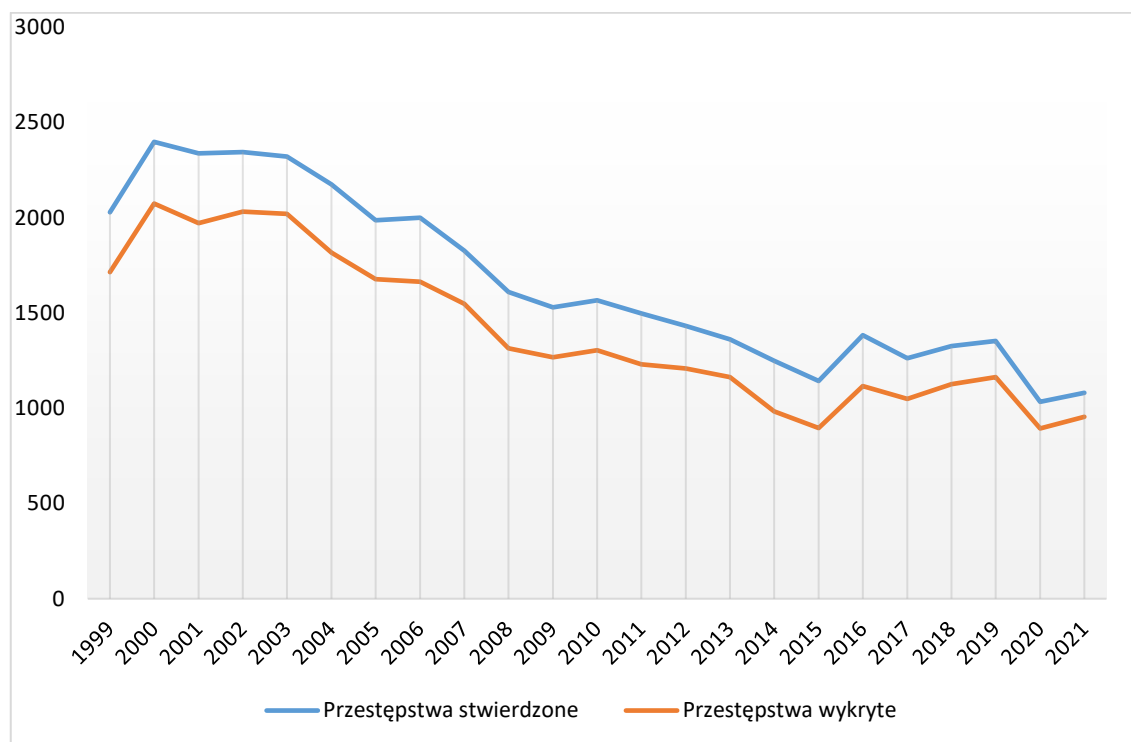
Na marginesie, dla uzupełnienia obrazu statystycznego przestępstwa zgwałcenia w Polsce, wskazać należy, że w na przestrzeni wcześniejszych lat (1978-1998) liczba przestępstw zgwałcenia stwierdzonych był stosunkowo wysoki i utrzymywał się pomiędzy 1564 przypadków zgwałceń w 1988 r., a 2267 przypadków w 1995 r.⁶⁴⁶.

zwrotnej z sądu o sposobie rozstrzygnięcia. Od 2014 r. Policja nie prezentuje informacji o czynach karalnych nieletnich. Zob. Uwagi i definicje dotyczące statystyk Komendy Głównej Policji. <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zgwalcenie/122293,Zgwalcenie.html> (dostęp: 19.05.2023 r.).

⁶⁴⁵ J. Widacki, A. Szuba-Boroń, *Przestępstwo zgwałcenia w Polsce w latach 1999-2017*, „Archiwum Kryminologii” 2019, t. XLI, nr 2, s. 269-272.

⁶⁴⁶ A. Chodorowska, *Przestępstwo zgwałcenia. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2015, s. 179 i nast.

Wykres nr 1. Liczba stwierdzonych i wykrytych przestępstw zgwałcenia w Polsce w latach 1999-2021 w świetle statystyki Komendy Głównej Policji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych dotyczących przestępstwa zgwałcenia udostępnianych przez Komendę Główną Policji.

Wykrywalność przestępstwa zgwałcenia pozostaje z kolei na względnie stałym poziomie 83,25%, przy rozpiętości od 77,60% w 2015 r. do 88% w 2021 r. (Wykres nr 1, Tabela nr 1)⁶⁴⁷. Ten relatywnie wysoki wskaźnik wykrywalności⁶⁴⁸ (przy średnim współczynniku wykrywalności ogółu przestępstw deklarowanym przez Policję w tych

⁶⁴⁷ Przestępstwo wykryte jest to przestępstwo stwierdzone, w którym ustalono przynajmniej jednego podejrzanego w zakończonym postępowaniu przygotowawczym lub ustalono nieletniego, który według decyzji sądu rodzinnego popełnił czyn karalny w 2013 r. Wykryte czyny karalne nieletniego w latach 1999-2012 prezentowano w chwili zakończenia postępowania przygotowawczego i przekazania materiałów do sądu rodzinnego bez względu na rozstrzygnięcie w sprawie. Przestępstwo popełnione wspólnie i w porozumieniu dorosłego z nieletnim wykazywane jest tylko raz. Od 2014 r. Policja nie prezentuje informacji o czynach karalnych nieletnich. Zob. Uwagi i definicje dotyczące statystyk Komendy Głównej Policji. <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zgwalcenie/122293,Zgwalcenie.html> (dostęp: 19.05.2023 r.).

⁶⁴⁸ Wskaźnik wykrywalności jest to iloraz liczby przestępstw wykrytych (łącznie z wykrytymi podjęciu z umorzenia) przez ogólną liczbę przestępstw stwierdzonych powiększoną o liczbę przestępstw wykrytych po podjęciu postępowania umorzonych w roku ubiegłym lub latach poprzednich - wyrażony w procentach. Od 2014 r. Policja nie prezentuje informacji o czynach karalnych nieletnich i wskaźniku ich wykrycia. Zob. Uwagi i definicje dotyczące statystyk Komendy Głównej Policji. <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zgwalcenie/122293,Zgwalcenie.html> (dostęp: 19.05.2023 r.).

latach wynoszącym ok. 63,57%⁶⁴⁹) nie dziwi biorąc pod uwagę, że ofiary mają zwykle świadomość tego, kto jest sprawcą przestępstwa zgwałcenia, którym zostały pokrzywdzone⁶⁵⁰.

Tabela nr 1. Liczba stwierdzonych i wykrytych przestępstw zgwałcenia w Polsce w latach 1999-2021 w świetle statystyki Komendy Głównej Policji.

Rok	Przestępstwa stwierdzone	Przestępstwa wykryte	% wykrycia
2021	1 081	955	88,00
2020	1 034	894	86,30
2019	1 354	1 163	85,50
2018	1 326	1 127	84,40
2017	1 262	1 050	82,70
2016	1 383	1 116	80,50
2015	1 144	896	77,60
2014	1 249	983	78,10
2013	1 362	1 164	84,10
2012	1 432	1 209	83,30
2011	1 498	1 230	80,10
2010	1 567	1 305	82,30
2009	1 530	1 268	82,60
2008	1 611	1 315	81,10
2007	1 827	1 549	84,20
2006	2 001	1 665	82,70
2005	1 987	1 678	84,10

⁶⁴⁹ Statystyka Komendy Głównej Policji w zakresie wszystkich przestępstw. <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/121940,Przestepstwa-ogolem.html> (dostęp: 19.05.2023 r.)

⁶⁵⁰ J. Widacki, A. Szuba-Boroń, *Przestępstwo zgwałcenia...*, op. cit., s. 274.

2004	2 176	1 818	82,70
2003	2 322	2 021	85,70
2002	2 345	2 032	85,30
2001	2 339	1 972	83,90
2000	2 399	2 075	85,90
1999	2 029	1 715	83,70

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych dotyczących przestępstwa zgwałcenia udostępnianych przez Komendę Główną Policji.

Inaczej przedstawia się z kolei tendencja liczby postępowań wszczętych w sprawach o zgwałcenie⁶⁵¹. W latach 1999–2004 liczba wszczętych postępowań w sprawach o zgwałcenie była niższa od liczby przestępstw stwierdzonych (co było zgodne z ogólną tendencją dotyczącą wszystkich przestępstw⁶⁵²), lecz od 2005 r. liczba wszczętych postępowań w sprawach o zgwałcenie zaczęła systematycznie przewyższać liczbę stwierdzonych przestępstw zgwałcenia, odmiennie niż relacja ta w odniesieniu do ogółu wszystkich przestępstw⁶⁵³. Dodatkowo, począwszy od 2014 r. odnotowuje się istotny wzrost liczby postępowań wszczętych w sprawach o zgwałcenie, który od tego roku utrzymuje się na względnie stałym poziomie (Wykres nr 2). Ma to prawdopodobnie związek z wprowadzoną w 2014 r. zmianą trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia i ze zlikwidowaniem wnioskowego trybu jego ścigania⁶⁵⁴. Zmiana trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia nie pociągnęła jednak za sobą istotnego i stałego wzrostu liczby przestępstw stwierdzonych i wykrytych. Wzrost liczby wszczętych postępowań w sprawach o zgwałcenie, przy malejącej liczbie stwierdzonych przestępstw zgwałcenia,

⁶⁵¹ Wszczęte postępowanie przygotowawcze jest to postępowanie wszczęte przez jednostkę organizacyjną Policji w związku ze zdarzeniem, co do którego zachodzi podejrzenie, że jest przestępstwem, albo wszczęte przez prokuraturę i przekazane Policji do dalszego bezpośredniego prowadzenia. Do postępowań wszczętych doliczane są również dochodzenia wszczęte faktycznie, a następnie zakończone wydaniem postanowienia o umorzeniu i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw. Nie wlicza się tu postępowań wyłączonych względem czynu i współsprawcy. Od 2013 r. Policja nie prezentuje informacji o postępowaniach wszczętych przez prokuratora i prowadzonych przez niego we własnym zakresie lub przekazanych do prowadzenia służbom innym niż Policja. Zob. Uwagi i definicje dotyczące statystyk Komendy Głównej Policji. <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zgwalcenie/122293,Zgwalcenie.html> (dostęp: 19.05.2023 r.).

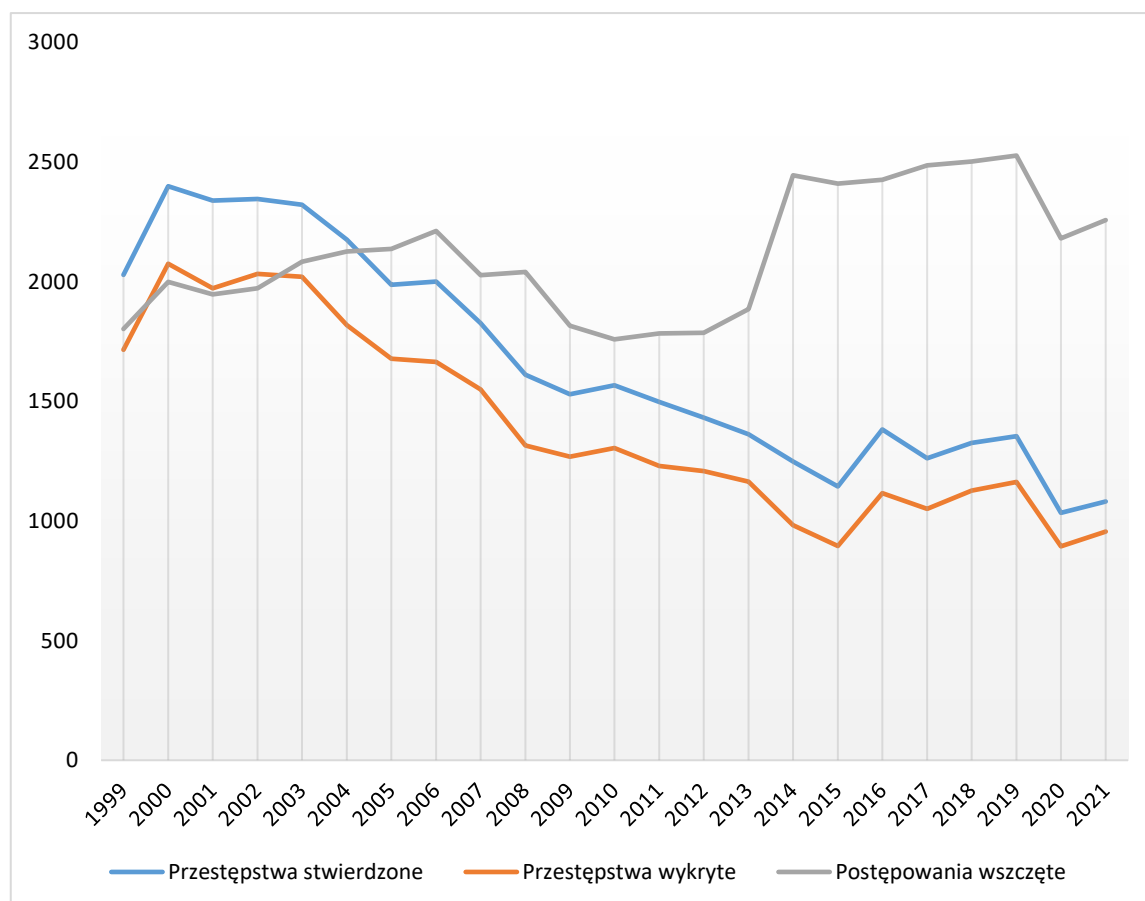
⁶⁵² J. Widacki, A. Szuba-Boroń, *Przestępstwo zgwałcenia...*, op. cit., s. 272.

⁶⁵³ *Ibidem*, s. 272.

⁶⁵⁴ Wprowadzona Ustawą z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. 2013, poz. 849. Dalej jako: ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r.

świadczyć może o wzroście aktywności Policji i prokuratury przy ściganiu przestępstw seksualnych, będącym wynikiem polityki kryminalnej wyraźnie obciążonej populizmem penalnym⁶⁵⁵.

Wykres nr 2. Liczba stwierdzonych i wykrytych przestępstw zgwałcenia na tle postępowań wszczętych w sprawach o zgwałcenie w Polsce w latach 1999-2021 w świetle statystyki Komendy Głównej Policji.

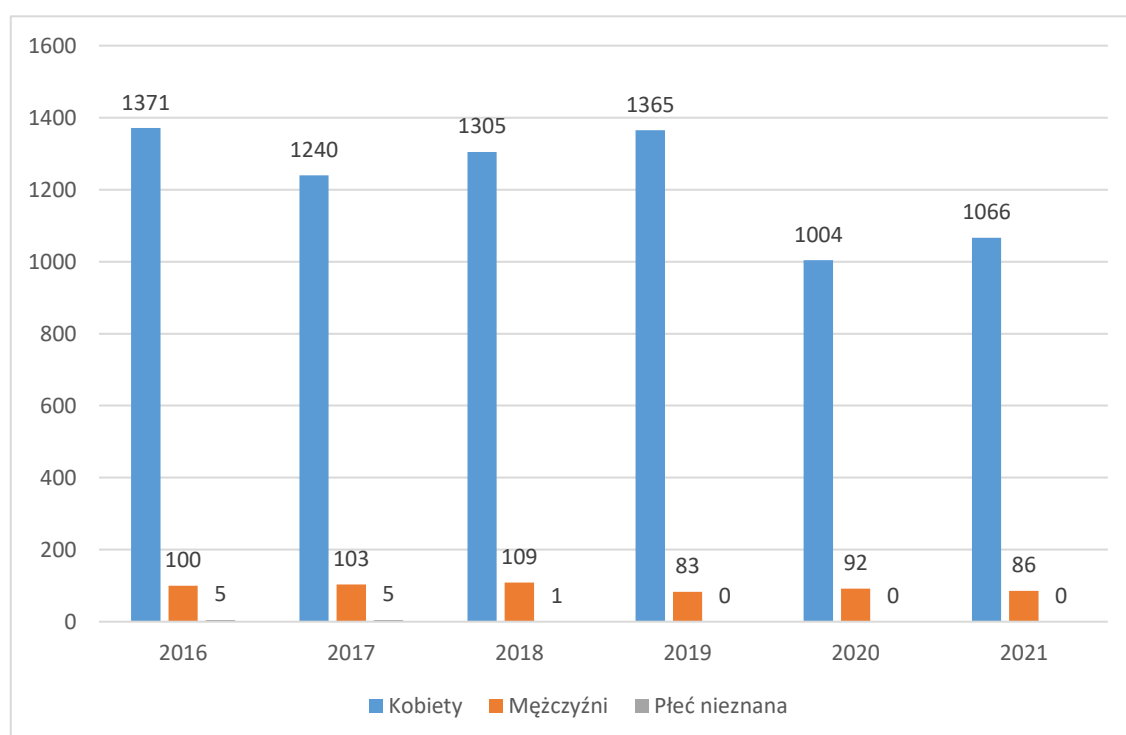
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych dotyczących przestępstwa zgwałcenia udostępnianych przez Komendę Główną Policji.

Wyraźny spadek stwierdzonych i wykrytych przestępstw zgwałcenia, a także postępowań wszczętych w sprawach o zgwałcenie w 2020 r. wydaje się być spowodowany wybuchem pandemii COVID-19 i związanych z nią ograniczeń w codziennej ludzkiej aktywności, w tym także w funkcjonowaniu organów ścigania.

⁶⁵⁵ J. Widacki, A. Szuba-Boroń, *Przestępstwo zgwałcenia...*, op. cit., s. 280.

Dane Głównego Urzędu Statystycznego dotyczące liczby ofiar przestępstwa zgwałcenia są zbieżne z policyjnymi danymi statystycznymi. Według GUS w 2016 r. 1476 osób zostało pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia⁶⁵⁶, w 2017 r. – 1348 osób, w 2018 r. – 1415 osób, w 2019 r. – 1448 osób, w 2020 r. – 1096 osób, zaś w 2021 r. – 1152 osoby. Corocznie ponad 92% ofiar przestępstwa zgwałcenia stanowią kobiety (Wykres nr 3)⁶⁵⁷.

Wykres nr 3. Liczba ofiar przestępstwa zgwałcenia w Polsce w latach 2016-2021 w świetle statystyki Głównego Urzędu Statystycznego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych dotyczących przestępstwa zgwałcenia udostępnianych przez Główny Urząd Statystyczny.

Truizmem jest stwierdzenie, że przemoc seksualna, w tym również przestępstwo zgwałcenia, dotyczy przede wszystkim kobiet. Według GUS w 2021 r. wśród 1066 kobiet

⁶⁵⁶ Dane liczbowe dotyczące ofiar przestępstwa zgwałcenia i znęcania się w Polsce są przez GUS prezentowane według dwóch klasyfikacji: klasyfikacji ICCS (Międzynarodowa Klasyfikacja Przestępstw dla Celów Statystycznych) oraz według definicji zawartej w art. 197 i art. 207 Kodeksu karnego. W ramach niniejszej rozprawy przeanalizowano dane GUS dotyczące przestępstwa zgwałcenia według klasyfikacji z Kodeksu karnego. Zob. Wyjaśnienia metodologiczne dotyczące statystyk GUS. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/wymiar-sprawiedliwosci/wymiar-sprawiedliwosci/ofiary-gwaltu-i-przemocy-domowej,1,1.html> (dostęp: 21.05.2023 r.).

⁶⁵⁷ Statystyka GUS w zakresie ofiar gwałtu i przemocy domowej. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/wymiar-sprawiedliwosci/wymiar-sprawiedliwosci/ofiary-gwaltu-i-przemocy-domowej,1,1.html> (dostęp: 21.05.2023 r.).

– ofiar przestępstwa zgwałcenia: 306 znajdowało się w przedziale wiekowym do 16 lat (co stanowiło 29% ogółu kobiet – ofiar); 159 ofiar było w wieku 17-20 lat (15%), 130 ofiar w wieku 21-24 lat (12%), 101 ofiar w wieku 25-29 (9%), 299 ofiar w wieku 30-49 lat (28%) i 71 ofiar w wieku powyżej 50 lat (7%)⁶⁵⁸. W 2020 r. wśród 1004 kobiet – ofiar przestępstwa zgwałcenia: 257 nie miało ukończonych 16 lat (co stanowiło 26% ogółu kobiet – ofiar); 130 ofiar było w wieku 17-20 lat (13%), 113 ofiar w wieku 21-24 lat (11%), 115 ofiar w wieku 25-29 (11%), 288 ofiar w wieku 30-49 lat (29%) i 101 ofiar w wieku powyżej 50 lat (10%)⁶⁵⁹. W 2019 r. wśród 1365 kobiet – ofiar przestępstwa zgwałcenia: 274 znajdowało się w przedziale wiekowym do 16 lat (co stanowiło 20% ogółu kobiet – ofiar); 208 ofiar było w wieku 17-20 lat (15%), 153 ofiar w wieku 21-24 lat (11%), 191 ofiar w wieku 25-29 (14%), 405 ofiar w wieku 30-49 lat (30%) i 134 ofiar w wieku powyżej 50 lat (10%)⁶⁶⁰. W 2018 r. wśród 1305 kobiet – ofiar przestępstwa zgwałcenia: 303 znajdowało się w przedziale wiekowym do 16 lat (co stanowiło 23.2% ogółu kobiet – ofiar); 198 ofiar było w wieku 17-20 lat (15.1%), 140 ofiar w wieku 21-24 lat (10.7%), 158 ofiar w wieku 25-29 (12.1%), 409 ofiar w wieku 30-49 lat (31.3%), 95 ofiar w wieku powyżej 50 lat (7.2%) i 2 ofiary w wieku nieustalonym (0.2%)⁶⁶¹. W 2017 r. wśród 1240 kobiet – ofiar przestępstwa zgwałcenia: 261 znajdowało się w przedziale wiekowym do 16 lat (co stanowiło 21 % ogółu kobiet – ofiar); 196 ofiar było w wieku 17-20 lat (16%), 163 ofiar w wieku 21-24 lat (13 %), 160 ofiar w wieku 25-29 (13 %), 356 ofiar w wieku 30-49 lat (29 %), 103 ofiar w wieku powyżej 50 lat (8%) i 1 ofiara w wieku nieustalonym⁶⁶². Z kolei w 2016 r. wśród 1371 kobiet – ofiar przestępstwa zgwałcenia: 249 znajdowało się w przedziale wiekowym do 16 lat (co stanowiło 18 % ogółu kobiet – ofiar); 161 ofiar było w wieku 17-20 lat (12 %), 152 ofiar w wieku 21-24 lat (11 %), 146 ofiar w wieku 25-29 (11 %), 401 ofiar w wieku 30-49 lat (29 %), 89 ofiar w wieku powyżej 50 lat (6 %) i 173 ofiary w wieku nieustalonym (13 %) (Wykres nr 4)⁶⁶³.

⁶⁵⁸ *Ibidem*.

⁶⁵⁹ *Ibidem*.

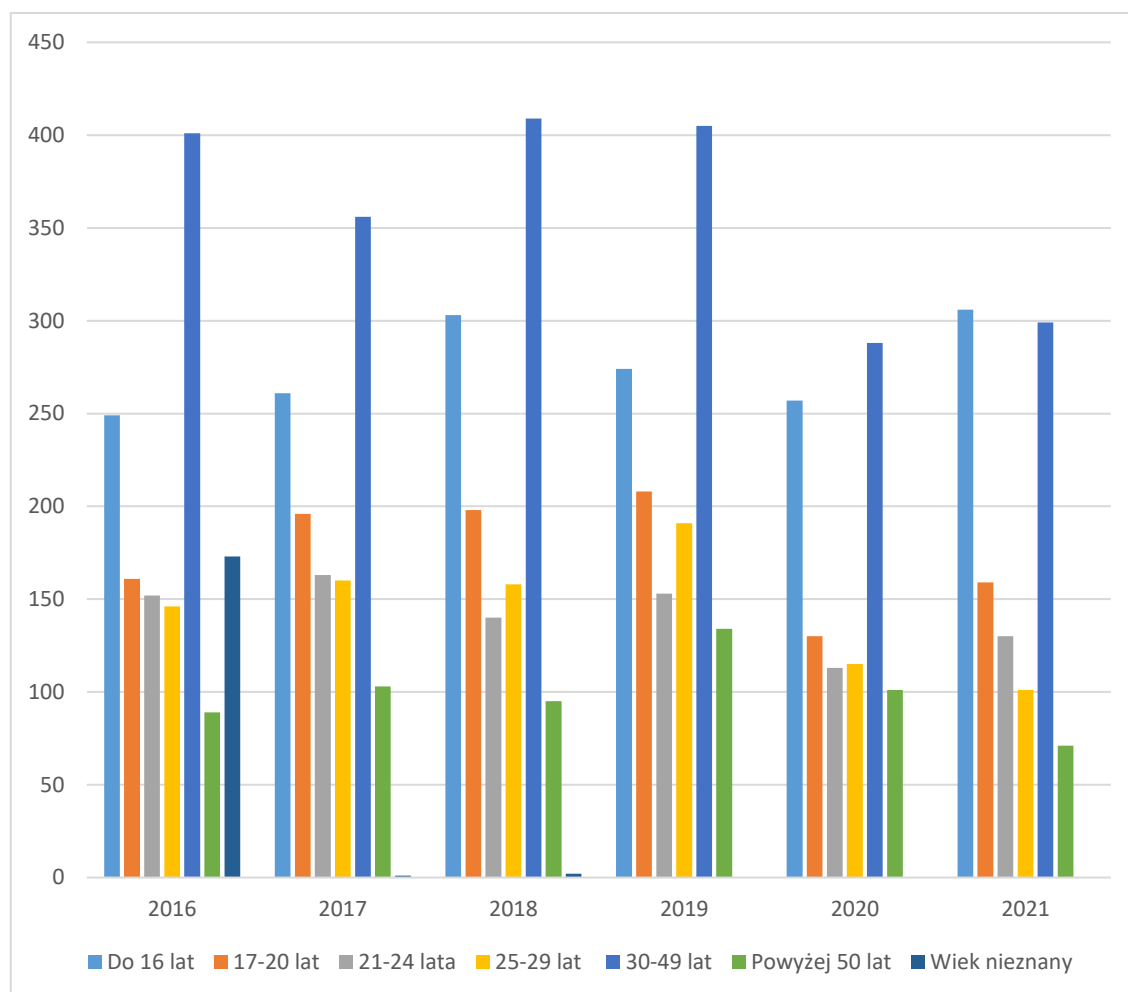
⁶⁶⁰ *Ibidem*.

⁶⁶¹ *Ibidem*.

⁶⁶² *Ibidem*.

⁶⁶³ *Ibidem*.

Wykres nr 4. Liczba kobiet-ofiar przestępstwa zgwałcenia w Polsce w latach 2016-2021 w świetle statystyki Głównego Urzędu Statystycznego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych dotyczących przestępstwa zgwałcenia udostępnianych przez Główny Urząd Statystyczny.

Podsumowując analizę danych statystycznych dotyczących pokrzywdzeniem przestępstwem zgwałcenia należy wskazać, że jest to problem występujący powszechnie, zdeterminowany płcią ofiar i niezależny od ich wieku. Wysokie wskaźniki kobiet-ofiar w wieku 30-49 lat wynikają najpewniej z dużej rozpiętości wiekowej tej kategorii (20 lat, w porównaniu z 4-5 letnią rozpiętością wieku pozostałych grup). Uwagę przykuwa natomiast stale utrzymujący się na wysokim poziomie odsetek zgwałceń kobiet w wieku do 16 lat. Dostępne wyniki nie pozwalają na analizę zjawiska ciemnej liczby przestępstwa zgwałcenia.

§ 6. Konsekwencje psychiczne pokrzywdzenia przestępstwem zgwałcenia

Wiktyalizacja kryminalna wiąże się z różnego typu konsekwencjami, na które składają się konsekwencje fizyczne, majątkowe, społeczne, ale również psychiczne. Wydaje się, że, z uwagi na swój szczególny przedmiot ochrony, przestępstwo zgwałcenia w sposób istotny oddziałuje na sferę psychiki osób pokrzywdzonych - dalece bardziej, niż to ma miejsce w przypadku innych przestępstw. Kryminologiczne czy wiktymologiczne aspekty zgwałcenia obejmują bowiem szerokie spektrum zagadnień, gdyż samo zjawisko przestępczości seksualnej jest niejednolite⁶⁶⁴. W literaturze wskazuje się, że prawne rozumienie przestępstwa zgwałcenia nie zawsze pokrywa się z subiektywnym odczuciem osób biorących udział w danej czynności o charakterze seksualnym: osoba, która stała się przedmiotem czynności wykonawczej, może sama postrzegać się jako ofiarę przestępstwa zgwałcenia, chociaż nie zostały spełnione znamiona przestępstwa (na przykład subiektywnie czuje się oszukana, chociaż zachowanie sprawcy nie wypełnia znamienia podstęp z art. 197 k.k.) lub odwrotnie - ofiara nie czuje się pokrzywdzona, chociaż faktycznie zostały zrealizowane znamiona czynu zabronionego⁶⁶⁵.

Zgwałcenie jest szczególnym rodzajem sytuacji trudnej, stresowej, której typowym następstwem jest trauma pojawiająca się z różną siłą, trwająca przez różny okres, na którą składają się zarówno doznane w wyniku użycia przemocy obrażenia fizyczne, jak i doraźne oraz długotrwałe następstwa psychiczne⁶⁶⁶. Do typowych konsekwencji u ofiar przestępstwa zgwałcenia zalicza się przede wszystkim: myśli autoagresywne, w tym samobójcze, poważne stany lękowe i depresyjne (m.in. strach przed wychodzeniem z domu, drażliwość lub wybuchy gniewu, nadmierna czujność), zaburzenia odżywiania (anoreksja i bulimia), zwiększoną podatność na różnego rodzaju uzależnienia (od alkoholu, narkotyków czy leków psychotropowych), a także

⁶⁶⁴ M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia* (w:) *Przestępstwo zgwałcenia*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2012, LEX.

⁶⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶⁶ *Ibidem*.

obrzydzenie wobec samej siebie⁶⁶⁷. U ofiar zgwałcenia „przewlekłe przeżywany stres wywiera długofalowy wpływ na powstanie zaburzeń psychicznych. Schemat ten nie jest związany z podłożem genetycznym, lecz z długotrwałymi przeżyciami, które spowodowały bezradność” - 80% ofiar cierpi na zespół stresu pourazowego⁶⁶⁸. Istotne są również zmiany na poziomie osobowościowym - poczucie depersonalizacji, poniżenia, skrzywdzenia, poczucie bycie brudną⁶⁶⁹. Do czynników osobowych wpływających na reakcje na zgwałcenie należą: zmienne demograficzne oraz wcześniejsza wiktymizacja, natomiast do czynników związanych ze zdarzeniem, mających wpływ na reakcję ofiary, należą: relacja sprawca - ofiara, powaga ataku (z zagrożeniem życia lub nie)⁶⁷⁰. Napaść na tle seksualnym wiąże się z wieloma zaburzeniami psychicznymi, w tym zaburzeniami lękowymi, depresją, PTSD, zaburzeniami odżywiania, zaburzeniami snu i celowym samookaleczaniem – choć nie ma listy typowych objawów, które mogą się pojawić po doświadczeniu przemocy seksualnej⁶⁷¹. Na skutki tej przemocy składają się nie tylko objawy związane z obszarem zdrowia fizycznego i psychicznego, ale także z obszarem relacji interpersonalnych z rodziną, przyjaciółmi, partnerami, współpracownikami, etc.⁶⁷². Badania empiryczne wykazują, że kobiety, które w przeszłości doświadczyły przemocy seksualnej znacznie częściej doświadczały problemów psychicznych i psychiatrycznych w porównaniu z osobami, które nie miały takich doświadczeń: u 20% kobiet, które były narażone na przemoc seksualną w dzieciństwie rozpoznano zaburzenia psychiczne, podobny wzrost występowania zaburzeń psychicznych i psychiatrycznych stwierdzono u kobiet, które doświadczyły przemocy seksualnej w życiu dorosłym⁶⁷³. Wyniki badań wskazują, że szkodliwe skutki przemocy seksualnej mogą przyczyniać się do zachorowalności na choroby natury psychiatrycznej przez wiele lat od momentu doświadczenia tej przemocy⁶⁷⁴.

Typowym następstwem traumatycznej sytuacji, w tym przemocy seksualnej i przestępstwa zgwałcenia, jest zespół stresu pourazowego, czyli PTSD, na który składa

⁶⁶⁷ A. Czopczyńska, *Chcę o tym zapomnieć... Psychologiczne konsekwencje gwałtu*, (w:) *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, J. Piotrowska, A. Synakiewicz (red.), Warszawa 2011, s. 104-112.

⁶⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁶⁹ *Ibidem*.

⁶⁷⁰ *Ibidem*, za: M.P. Koss, M.R. Harvey, *The Rape Victim*, London-New Delhi 1991, s. 74-77.

⁶⁷¹ C. Suprakash, K.B. Ajay, P. S. Murthy, J. Biswajit, *Psychological Aspects of Rape and Its Consequences*, “Psychology and Behavioral Science International Journal” 2017, Vol. 2(3), s. 5.

⁶⁷² *Ibidem*, s. 5.

⁶⁷³ P.E. Mullen, V.A. Walton, S.E. Romans-Clarkson, G.P. Herbison, *Impact of sexual and physical abuse on women's mental health*, “The Lancet” 1988, Vol. 331, s. 841-845.

⁶⁷⁴ *Ibidem*, s. 841-845.

się wiele zaburzeń różnych sfer funkcjonowania, do których należy odczuwanie strachu i lęku, a także nadmiernego pobudzenia układu nerwowego – które z kolei powodować może wzrost napięcia mięśniowego, drżenie mięśni, utrzymujące się uczucie zmęczenia, palpacje serca, problemy z oddychaniem, zawroty głowy, bóle głowy, czy inne dolegliwości fizyczne⁶⁷⁵. Często występującą reakcją psychiczną ofiary na przestępstwo, zwłaszcza zgwałcenia, jest depersonalizacja (odczuwanie nierealności siebie) lub odrealnienia (odczuwanie nierealności świata zewnętrznego) - zarówno podczas zdarzenia, jak i w jakiś czas po zdarzeniu⁶⁷⁶. Są to mechanizmy obronny, które pozwalają pokrzywdzonemu przetrwać na poziomie psychologicznym zarówno samo traumatyczne zdarzenie, jak i radzić sobie potem z niechcianymi wspomnieniami⁶⁷⁷. U ofiar zgwałceń można również rozpoznać liczne zaburzenia psychosomatyczne, uzależnienie od narkotyków lub/i alkoholu⁶⁷⁸.

Jak wskazuje się w literaturze, najbardziej popularny jest trójfazowy model reakcji na sytuację pokrzywdzenia przestępstwem zgwałcenia. Pierwszym etapem jest odczuwanie szoku i odrętwienia, które może trwać od kilku godzin do nawet dwóch tygodni, w trakcie których ofiara doświadcza własnej bezradności, poczucia winy, lęku; odczuwa wstyd, głębokie upokorzenie lub doświadcza nienaturalnego poczucia spokoju lub wręcz beztroski –zaprzeczanie i minimalizowanie swojego doświadczenia stanowią mechanizmy obronne, charakterystyczne dla pierwszej fazy reakcji na przemoc seksualną⁶⁷⁹. Kolejnym etapem reakcji jest odczuwanie dezorientacji, które może trwać nawet kilka miesięcy – w tym okresie mogą pojawić się stany lękowe, depresyjne, narastająca niepewność, zachwianie dotychczasowego porządku życia, tendencja do izolacji, zamknięcia się w sobie. Tę fazę charakteryzuje także zwiększenie ryzyka samobójstwa, nadużywania alkoholu czy leków⁶⁸⁰. Ostatnia faza reakcji na przemoc

⁶⁷⁵ M.P. Koss, M.R. Harvey, *The Rape...*, op. cit., s. 77-79, cyt. za: M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia...*, op. cit.

⁶⁷⁶ L. Miller, *Counseling Crime Victims: Practical Strategies for Mental Health Professionals*, Nowy Jork 2008, s. 15, cyt. za: M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia...*, op. cit., cyt. za:

⁶⁷⁷ L. Miller, *Counseling Crime Victims...* op. cit., s. 15, cyt. za: M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia...*, op. cit.

⁶⁷⁸ Miller, *Counseling Crime Victims...* op. cit., s. 53-55, 61-73, cyt. za: M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia...*, op. cit.

⁶⁷⁹ S. Kluczyńska, *Psychologiczne konsekwencje gwałtu*, „Niebieska Linia” 2002, nr 1, s. 1-4.

⁶⁸⁰ *Ibidem*, s. 1-4.

seksualną – fazą reorganizacji, powrotu do dotychczasowego życia, może trwać nawet wiele lat⁶⁸¹.

Typowym następstwem przemocy seksualnej w sferze psychologicznej oraz behawioralnej jest szukanie przez ofiarę uzasadnienia zaistnienia zdarzenia przestępnego, niejednokrotnie w połączeniu z samoobwinianiem się. Wyróżnia się tzw. osobowościową i behawioralną tendencję do samoobwiniania⁶⁸². Pierwszy rodzaj związany jest z cechami osobowości ofiary i stanowi przykład złego przystosowania (ofiara jest przekonana, że zasłużyła na doświadczenie przemocy, bo np. jest złym człowiekiem); drugi rodzaj jest natomiast związany bardziej z poczuciem odpowiedzialności za własne decyzje i zachowania (ofiara czuje się winna tego, co ją spotkało, z uwagi na popełnione przez siebie złe uczynki, przestępstwo, którego jest ofiarą, postrzega w kategoriach kary)⁶⁸³.

W literaturze wskazuje się także, że trauma wynikająca ze zgwałcenia jest trudna do asymilacji (wbudowania w schemat poznawczy): ofiara musi wykonać trudną pracę na poziomie psychologicznym, aby w odpowiedni sposób przetworzyć traumatyczne doświadczenie poprzez wprowadzenie niezbędnych korekt w sposobie, w jaki to zdarzenie zostanie zapamiętane (asymilacja), i zmienić wewnętrzne modele postrzegania tak, by pasowały do trudnego doświadczenia (akomodacja)⁶⁸⁴. Takie emocjonalne przetwarzanie traumatycznych doświadczeń angażuje schematy poznawcze dotyczące licznych obszarów funkcjonowania ofiary i pojmowania przez nią takich pojęć jak: bezpieczeństwo, władza, zaufanie, szacunek i bliskość. W odniesieniu do tych wszystkich tych obszarów schematy dotyczą własnej osoby ofiary oraz jej relacji z innymi⁶⁸⁵.

Istotnym zagadnieniem w ramach psychologicznych konsekwencji wiktyimizacji kryminalnej przestępstwem zgwałcenia jest również odczuwanie przez ofiarę dotkliwych skutków wiktyimizacji wtórnej, przede wszystkim związanej z uczestnictwem w procesie karnym. Jak wskazuje się w literaturze, dla minimalizacji wtórnej wiktyimizacji ofiar przestępstw seksualnych istotne jest wyeliminowanie nieprawidłowych zachowań

⁶⁸¹ *Ibidem*, s. 1-4.

⁶⁸² M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia...*, *op. cit.*.

⁶⁸³ *Ibidem*.

⁶⁸⁴ M.P. Koss, M.R. Harvey, *The Rape...*, *op. cit.*, s. 68-70, cyt. za: M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia...*, *op. cit.*

⁶⁸⁵ M.P. Koss, M.R. Harvey, *The Rape...*, *op. cit.*, s. 71-73, cyt. za: M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia...*, *op. cit.*

pracowników organów wymiaru sprawiedliwości⁶⁸⁶. Na zachowania te, które mogą być odbierane jako na przykład lekceważące, wpływ ma niewątpliwie formalistyczny styl, jaki towarzyszy pracy organów wymiaru sprawiedliwości⁶⁸⁷. Ważne znaczenie ma także towarzyszący tej pracy proces desyntetyzacji, czyli odwrócenia w związku ze stykaniem się w codziennej praktyce z podobnymi przypadkami, których istotą są ludzkie dramaty⁶⁸⁸. Jednak nie należy zapominać, że kulturowe uwarunkowania towarzyszące przestępstwom przeciwko wolności seksualnej w szczególny sposób determinują pozycję pokrzywdzonych tymi przestępstwami - a zatem nie jest możliwe skuteczne przeciwdziałanie wtórnej wiktylizacji ofiar przemocy seksualnej bez redefiniowania dogmatów jej dotyczących⁶⁸⁹. Pomimo istotnych zmian, jakie dokonały się na przestrzeni ostatnich lat w zakresie dostosowywania procedury karnej do potrzeb pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej (o czym w szerzej w kolejnym rozdziale), to nadal podkreśla się wagę właściwego przygotowania pracowników organów procesowych do wykonywania czynności z udziałem⁶⁹⁰.

Kolejny aspekt pogłębiania wtórnej wiktylizacji w przypadku zgwałcenia jest związany ze stereotypami o przemocy seksualnej oraz „kultury gwałtu”. Ich wpływ na wtórną wiktylizację przestępstwem zgwałcenia został opisany nie tylko w doktrynie prawnej, ale jest również przedmiotem zainteresowania innych nauk – w literaturze psychologicznej wskazuje się, że zarówno reakcje osób z najbliższego otoczenia ofiar zgwałcenia czy instytucji udzielających im pomocy, cechujące się nadmierną ciekawością lub oburzeniem, jak również potępienie środowiska ofiary w ogóle, mogą prowadzić do powstania efektu stygmatyzującego i utrudnić ofierze powrót do stanu sprzed popełnienia przestępstwa⁶⁹¹. Definiowanie swojej sytuacji przez ofiarę zgodnie z posiadanym stereotypem może prowadzić do pogłębienia się stanu stresu - przykładowo, jeżeli ofiara przestępstwa zgwałcenia posiada stereotyp ofiary gwałtu jako osoby

⁶⁸⁶ M. Płatek, *Przeciwdziałanie wtórnej wiktylizacji ofiar zgwałcenia* (w:) *Wiktylizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, L. Mazowiecka (red.), Warszawa 2012, s. 81.

⁶⁸⁷ *Ibidem*, s. 81-82.

⁶⁸⁸ N. Christie, *Granice cierpienia*, Warszawa 1991, s. 15, cyt. za: M. Płatek, *Przeciwdziałanie wtórnej wiktylizacji...*, s. 84.

⁶⁸⁹ M. Płatek, *Przeciwdziałanie wtórnej wiktylizacji...*, s. 82-84.

⁶⁹⁰ A. Krawiec, *Warunki przeprowadzania przesłuchania w trybie art. 185a–185c k.p.k.*, Prok. i P. 2016, nr 7–8, s. 98-99, D. Kaczorkiewicz, *Wiktylizacja wtórna w postępowaniu przygotowawczym*, „Studia Administracji i Bezpieczeństwa” 2021, nr 11, s. 296.

⁶⁹¹ M. Wysocka-Pleczyk, P. Passowicz, *Jawne i ukryte aspekty postaw wobec ofiar gwałtu*, (w:) *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby*, D. Kubacka-Jasiecka, T. M. Ostrowski (red.), Kraków, 2005, s. 130-131.

niemoralnej, będzie to pogłębiać stres przeżywany po przestępstwie, w porównaniu z przypadkiem, gdyby ofiara nie podzielała takiego przekonania⁶⁹². Stereotypy mogą pogłębiać stan zagubienia ofiary, jeżeli jej reakcje emocjonalne na zaistniałą sytuację nie są zgodne z posiadanymi przez nią przekonaniem dotyczącymi potencjalnych reakcji ofiar przemocy. Mogą rodzić głębokie poczucie wstydu, co powoduje niejednokrotnie niechęć do szukania pomocy, co może wywoływać u ofiary poczucie alienacji, a tym samym pogłębiać przeżywany przez nią stres⁶⁹³. Funkcjonujące w społeczeństwie stereotypy wpływają nie tylko na stosunek funkcjonariuszy organów ścigania do ofiar przestępczości seksualnej, ale również na reakcję rodziny: mogą one powodować zaprzeczanie zaistniałej sytuacji, co rodzi u ofiary poczucie niezrozumienia i osamotnienia, powodując zwiększenie dystansu pomiędzy nią a rodziną, lub obwinianie ofiary za sprowokowanie napaści, co może prowadzić do odrzucenia ofiary przez jej rodzinę i pozbawienie jej podstawowej sieci wsparcia⁶⁹⁴. Jedną z konsekwencji negatywnej reakcji rodziny w stosunku do ofiary zgwałcenia może być także rozpad związku⁶⁹⁵.

Podsumowując rozważania zawarte w niniejszym rozdziale wskazać należy, że spojrzenie na ofiary przemocy seksualnej, uległo w ciągu ostatnich dekad istotnym przemianom pod wpływem dynamicznych zmian społeczno – kulturowych oraz liberalizacji stosunków społecznych. Oddziaływanie idei feministycznych na rozwój wiktymologii spowodowało generalnie odejście przez badaczy od prób analizy przyczynienia się ofiar do popełnienia przestępstwa zgwałcenia i wpływu tego przyczynienia się na rozstrzygnięcie sądu karnego. Postrzeganie ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej ewoluowało od traktowania ich jako współkreujących zdarzenie przestępne i ponoszących za nie odpowiedzialność - aż do uznania potrzeby zapewnienia ofiarom szerokiej ochrony przed wtórną wiktymizacją. Istotnym narzędziem dla kształtowania tej ochrony są przepisy procedury karnej, których ewolucja pozwoliła na znaczną poprawę sytuacji procesowej pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej, w tym także przestępstwem zgwałcenia.

⁶⁹² *Ibidem*, s. 131.

⁶⁹³ *Ibidem*, s. 131.

⁶⁹⁴ *Ibidem*, s. 132.

⁶⁹⁵ *Ibidem*, s. 132.

Rozdział III

POKRZYWDZONY PRZESTĘPSTWEM ZGWAŁCENIA W POLSKIM PROCESIE KARNYM

§ 1. Wprowadzenie.

Postępowania karne w sprawach o zgwałcenie cechują się pewnymi odmiennościami w stosunku do postępowań w sprawach o inne przestępstwa. Specyfika tych procesów karnych wynika przede wszystkim z naruszanego przez sprawcę dobra prawnego, jakim jest wolność seksualna, która stanowi niezwykle indywidualne, osobiste i intymne dobro⁶⁹⁶. Szczegółność naruszanego przez przestępstwa seksualne dobra prawnego ma istotny wpływ na przebieg postępowania karnego⁶⁹⁷.

Jak zostało wskazane w poprzednim rozdziale niniejszej rozprawy, wiktymizacja wtórna odnosi się do wszelkich negatywnych przeżyć ofiary przestępstwa, będących skutkiem jej kontaktów z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości, które to przeżycia dodatkowo potęgują zjawisko wiktymizacji pierwotnej. W literaturze wskazuje się, że wiktymizacja wtórna w przypadku przestępstw przeciwko wolności seksualnej jest wyjątkowo dotkliwa – ich ofiary są na nią szczególnie narażone ze względu na szczególnie, intymny i ściśle związany ze sferą emocjonalną charakter tych przestępstw oraz powszechne w społeczeństwie stereotypowe spojrzenie na przemoc seksualną⁶⁹⁸. Obok wiktymizacji wtórnej, której źródłem są aktywność mediów oraz postawy określonych grup społecznych (rodzina, środowisko)⁶⁹⁹, najbardziej istotnym jej obszarem wydaje się jednak kontakt pokrzywdzonego z przedstawicielami organów wymiaru sprawiedliwości oraz udział w poszczególnych etapach procesu karnego w ogóle. Dostrzegając potrzebę poprawy sytuacji ofiar przestępstw przeciwko wolności

⁶⁹⁶ J. Karaźniewicz, *Specyfika postępowań...*, op. cit., s. 73.

⁶⁹⁷ *Ibidem*, s. 73.

⁶⁹⁸ N. Tkacz, *Zjawisko wiktymizacji wtórnej w kontekście ofiar przestępstw seksualnych ze szczególnym uwzględnieniem przestępstwa zgwałcenia*, „Probacja” 2020, nr 2, s. 131.

⁶⁹⁹ Szerzej na temat wiktymizacji kryminalnej i jej rodzajów, a także wpływu „kultury gwałtu” na wiktymizację wtórną ofiar przestępstwa zgwałcenia zob. rozdział II „Przestępstwo zgwałcenia w ujęciu wiktymologii kryminalnej”.

seksualnej w postępowaniu karnym na przestrzeni ostatnich lat wprowadzono istotne zmiany proceduralne nakierowane na ochronę tych ofiar.

Jednym z problemów badawczych niniejszej pracy jest odpowiedź na pytanie - jak kształtował się rozwój procesowej ochrony pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości i co miało najistotniejszy wpływ na ten rozwój. Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie problematyki dotyczącej pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia w polskim procesie karnym. W ramach poszczególnych podrozdziałów zaprezentowane zostaną zagadnienia wprowadzające, a następnie omówione zostaną zmiana trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia i odmienności proceduralne związane z odebraniem od pokrzywdzonego zgwałceniem zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa oraz ze składaniem przez niego zeznań w charakterze świadka. Końcowo przedstawiona zostanie problematyka odmowy składania zeznań oraz jawności rozprawy w sprawach o zgwałcenie.

Z uwagi na ramy tematyczne niniejszej pracy autorka odstąpiła od analizy przepisów polskiej procedury karnej związanej z pokrzywdzonym w ogóle – przytaczając je jedynie w zakresie niezbędnym do prowadzenia dalszych rozważań – skupiając się na uregulowaniach proceduralnych związanych bezpośrednio z pokrzywdzonym przestępstwem zgwałcenia (czy szerzej: pokrzywdzonym przestępstwami przeciwko wolności seksualnej).

Punktem wyjścia dla rozważań o pozycji pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia w polskim procesie karnym powinno być jednak prawidłowe przedstawienie pojęcia pokrzywdzonego.

1.1. Ustawowa definicja pokrzywdzonego

Zgodnie z art. 49 § 1 k.p.k. pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo⁷⁰⁰. Definicję pokrzywdzonego zawartą w art. 49 wyznaczają trzy elementy:

⁷⁰⁰ Dodatkowo przepis art. 49 §2-3 k.p.k. stanowi, że pokrzywdzonym może być także niemająca osobowości prawnej: instytucja państwowa lub samorządowa, inna jednostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną. Za pokrzywdzonego uważa się zakład ubezpieczeń w zakresie, w

1) zakres podmiotowy (osoba fizyczna lub prawna, 2) naruszone lub zagrożone dobro prawne, 3) bezpośrednio naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego przez przestępstwo)⁷⁰¹.

Pojęcie „osoba fizyczna” jest określeniem o charakterze cywilistycznym: w myśl przepisu art. 8 k.c.⁷⁰² - każdy człowiek od chwili urodzenia ma zdolność prawną. Przepis ten jest umieszczony w tytule II, dziale I Kodeksu cywilnego, zatytułowanym „Osoby fizyczne” - co prowadzi do wniosku, że pojęcie to jest na gruncie przepisów k.c. definiowane jako „każdy człowiek od chwili urodzenia”⁷⁰³. Za pokrzywdzonego może być zatem uznany każdy człowiek od chwili urodzenia aż do śmierci (w tym okresie posiada zdolność prawną); pokrzywdzonym nie może być natomiast tzw. *nasciturus*, czyli dziecko poczęte, a jeszcze nienarodzone, nie ma ono bowiem zdolności prawnej, gdyż nabywa ją dopiero z chwilą urodzenia⁷⁰⁴. Słusznie wskazuje się w literaturze, że pojęcie „osoba fizyczna” użyte w art. 49 § 1 powinno być rozumiane identycznie jak na gruncie prawa cywilnego - skoro zatem *nasciturus* nie jest w rozumieniu Kodeksu cywilnego osobą fizyczną, to również na gruncie art. 49 § 1 k.p.k. dziecko poczęte nie może być uznane za osobę fizyczną⁷⁰⁵. Sąd Najwyższy objął dodatkową ochroną prawnokarną życie i zdrowie człowieka od rozpoczęcia porodu⁷⁰⁶.

Drugim istotnym elementem uwzględnianym przy określaniu kręgu pokrzywdzonych jest fakt, czy naruszone (lub zagrożone) dobro prawne stanowi równocześnie przedmiot ochrony indywidualnej normy prawa karnego materialnego,

jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia. Zob. szerzej: D. Kuźelewski, *Definicja pokrzywdzonego i jej elementy* (w:) *System prawa karnego procesowego. Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, C. Kulesza (red.), Warszawa 2016, s. 336–337. Z uwagi na wiktymologiczno-procesowy charakter niniejszej rozprawy autorka przy definiowaniu pokrzywdzonego pomija wątki związane z określaniem pokrzywdzonego niebędącego osobą fizyczną.

⁷⁰¹ K. Boratyńska, P. Czarnecki (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A. Sakowicz (red.), Warszawa 2023, s. 244. O trójelementowej definicji pokrzywdzonego także: W. Posnow, *Rozważania nad pojęciem pokrzywdzonego w procesie karnym*, PiP 1979, nr 8–9, s. 135–145, S. Oczki, *Pojęcie pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym*, „Służba MO” 1978, nr 6, s. 681–691, T. Bojarski, *Pokrzywdzony w procesie karnym*, „Annales UMCS. Sectio G” 1992, nr 1(39), s. 1–14, C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego...*, *op. cit.*, s. 18.

⁷⁰² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93).

⁷⁰³ R. A. Stefański (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1–166*, S. Zabłocki (red.), Warszawa 2017, LEX, art. 49.

⁷⁰⁴ D. Stachurski, *Kto może być pokrzywdzonym w polskim procesie karnym?*, EP 2012, nr 2, s. 18, cyt. za: R. A. Stefański (w:) *Kodeks postępowania karnego...*, *op. cit.*

⁷⁰⁵ S. Szolucha (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, J. Skorupka (red.), Warszawa 2016, s. 186, D. Kuźelewski (w:) *System Prawa Karnego Procesowego*, P. Hofmański (red. nacz.), t. 6, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, C. Kulesza (red.), Warszawa 2016, s. 338.

⁷⁰⁶ Uchwała SN z 26 października 2006 r., I KZP 18/06, OSNKW 2006/11, poz. 97.

która została naruszona w wyniku przestępstwa⁷⁰⁷. Naruszone (lub zagrożone) dobro prawne musi więc pozostawać w związku ze znamionami ustawowymi określonego przestępstwa będącego przedmiotem postępowania karnego⁷⁰⁸. Przy wyznaczaniu kręgu pokrzywdzonych nie bierze się więc pod uwagę wszystkich dóbr prawnych określonej osoby ani dóbr prawnych chronionych innymi, poza-karnymi normami prawa. Dopuszcza się jednak nadawanie statusu pokrzywdzonego osobom pokrzywdzonym przestępstwami, których bezpośrednim przedmiotem ochrony jest dobro prawne ogółu, a jednocześnie można wyodrębnić uboczny przedmiot ochrony w postaci dóbr indywidualnych⁷⁰⁹. Stanowisko Sądu Najwyższego również dopuszcza takie ujęcie pokrzywdzonego z zastrzeżeniem, że naruszenie lub zagrożenie dobra prawnego musi miejsce w sposób bezpośredni⁷¹⁰. W literaturze wskazuje się na pojawiające się w ostatnich latach stanowisko, zgodnie z którym pokrzywdzonym w procesie karnym może być każdy, kto rozsądnie powinien zostać uznany za osobę, której przysługują prawa strony w takim postępowaniu. Pokrzywdzonego próbuje się określać przez pryzmat możliwości jego indywidualnej identyfikacji, także w ramach przestępstwa zagrożenia abstrakcyjnego czy też popełnionych przeciwko dobrom powszechnym⁷¹¹. Wobec tego stanowiska w literaturze można spotkać się z poglądem, że pojęcie pokrzywdzonego w polskim prawie karnym ujęte jest zbyt wąsko⁷¹². W polskiej doktrynie podejmowane są próby rozszerzania pojęcia pokrzywdzonego poprzez proponowanie wprowadzenia takich terminów jak „zbiorowy pokrzywdzony”, „dalszy pokrzywdzony”, „poboczny pokrzywdzony”, „faktycznie pokrzywdzony”⁷¹³.

⁷⁰⁷ A. Rybak-Starczak, *Pokrzywdzony w postępowaniu karnym*, „Palestra” 2004, nr 49/7-8, s. 73, cyt. za: H. Paluszkiwicz (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, K. Dudka (red.), Warszawa 2020, LEX, art. 49.

⁷⁰⁸ Uchwała SN z dnia 15 września 1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999/11–12 poz. 69, z głosem aprobowującym B. Mik, *Glosa do uchwały SN z dnia 15 września 1999 r., I KZP 26/99*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2000, nr 2, s. 164.

⁷⁰⁹ D. Kuźelewski, *Pokrzywdzony...*, *op. cit.*, s. 345.

⁷¹⁰ Uchwała SN z dnia 26 listopada 1976 r., VI KZP 11/75, OSNKW 1977/1–2, poz. 1., postanowienie SN z dnia 23 kwietnia 2002 r., I KZP 10/02, OSNPiPr 2002, z. 7-8, poz. 1), postanowienie SN z dnia 21 maja 2014 r., V KK 418/13, LEX nr 14751860.

⁷¹¹ E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara...*, *op. cit.*, s. 72, za: D. Stachurski, *Definicja pokrzywdzonego w polskim prawie karnym procesowym a pojęcie dobra prawnego*, PiP 2013, nr 7, s. 51-52, Sz. Tarapata, *Pokrzywdzony usiłowaniami nieudolnymi. Artykuł polemiczny*, Prok. i P. 2016, nr 12, s. 29.

⁷¹² W. Zalewski, *Przyszłość wiktymologii...*, *op. cit.*, s. 60.

⁷¹³ Zob. W. Cieślak, „Zbiorowy pokrzywdzony” oraz kompensacja generalna w polskim prawie karnym, (w:) *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), Warszawa 2017, s. 168-169, M. Magdziak, *Faktycznie pokrzywdzony przestępstwem na drodze ku sprawiedliwości*, (w:) *Uczestnicy postępowania karnego w świetle nowelizacji procedury karnej po 1.7.2015 r. Komentarz praktyczny*, P. Czarnecki, M. Czerwińska (red.), Warszawa 2015, s. 201-210, D. Kuźelewski, *Pokrzywdzony...*, *op. cit.*, s. 345-346.

Kryterium bezpośredniości oznacza natomiast, że w relacji między czynem o konkretnych znamionach przestępstwa a naruszeniem (lub zagrożeniem) dobra prawnego pokrzywdzonego nie ma ogniw pośrednich – do kręgu pokrzywdzonych można zaliczyć tylko ten podmiot, którego dobro prawne zostało naruszone wprost, a nie za pośrednictwem godzenia w inne dobro ⁷¹⁴.

Co istotne, pomimo konstrukcji przepisu art. 49 § 1 k.p.k., według której pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, nabycie statusu pokrzywdzonego nie jest wykluczone w procesie, którego przedmiotem jest czyn zabroniony, który ze względu na brak elementu winy po stronie podmiotowej nie może być uznany za przestępstwo ⁷¹⁵. Pokrzywdzonym może być również taka osoba, której dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone przez czyn stanowiący element przestępstwa ciągłego lub czyn współlukarany ⁷¹⁶. Podkreślenia wymaga, że status pokrzywdzonego nie jest nabywany w wyniku uznania (decyzji) organu procesowego, lecz w wyniku samego faktu pokrzywdzenia: w trakcie postępowania karnego mamy do czynienia z tzw. hipotetycznie pokrzywdzonym, a dopiero w toku prowadzonego postępowania dochodzi do ustalenia, czy istotnie doszło do naruszenia (lub zagrożenia) dobra prawnego, a także czy dobro to dotyczy osoby uważającej się dotychczas za pokrzywdzonego - przyjęć należy bowiem, iż uznanie danej osoby za uczestnika procesu karnego o statusie pokrzywdzonego jest swego rodzaju założeniem procesowym ⁷¹⁷. To założenie w toku postępowania może zostać obalone (wskutek czego podmiot taki traci procesową pozycję pokrzywdzonego), jak i potwierdzone ⁷¹⁸.

Wskazać należy, że pojęcie pokrzywdzonego jest tożsame zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i sądowym ⁷¹⁹. Podkreślenia wymaga jednak, że na obu tych etapach postępowania karnego role pokrzywdzonego są odmienne, a co za tym

⁷¹⁴ C. Kulesza, *Ewolucja uprawnień...*, op. cit., s. 77, K.T. Boratyńska, P. Czarnecki, *Kodeks postępowania...*, op. cit., s. 244-245 i powołane tam postanowienie SN z dnia 25 marca 2010 r., IV KK 316/09, Biul. PK 2010, Nr 3, poz. 15.

⁷¹⁵ M. Żbikowska, *Status pokrzywdzonego a popełnienie czynu zabronionego*, „Palestra” 2013, nr 5-6, s. 44-49, R. Kmiecik, *Pokrzywdzony w postępowaniu karnym przeciwko osobie nie poczytalnej*, (w:) *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r.*, Z. Cwiakalski, G. Artymiak (red.), Warszawa 2009, s. 479, K. Zgryzek, *Postępowanie w przedmiocie zastosowania środków zabezpieczających w polskim procesie karnym*, Katowice 1989, s. 9.

⁷¹⁶ Uchwała SN z dnia 15 września 1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999/11–12, poz. 69.

⁷¹⁷ H. Paluszkiwicz (w:) *Kodeks postępowania...*, op. cit.

⁷¹⁸ *Ibidem*.

⁷¹⁹ R. A. Stefański (w:) *Kodeks postępowania...*, op. cit.

idzie, odmienne są także sytuacja procesowa pokrzywdzonego oraz zakres jego praw i obowiązków.

1.2. Rola pokrzywdzonego w postępowaniu karnym

Zasadniczo rola pokrzywdzonego w postępowaniu karnym uzależniona jest od tego, na jakim etapie to postępowanie się znajduje. Na etapie postępowania przygotowawczego pokrzywdzony jest jego stroną z mocy prawa, co wynika bezpośrednio z przepisów ustawy (art. 299 § 1 k.p.k.). Status ten przysługuje pokrzywdzonemu niezależnie od jego woli wystąpienia w dalszym toku procesu w charakterze oskarżyciela posiłkowego, a więc bez względu na jego aktywność w postępowaniu⁷²⁰. Definicja strony nie budzi w doktrynie kontrowersji – tym terminem określani są uczestnicy postępowania posiadający interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu i wyposażeni w prawa procesowe służące realizacji tego interesu⁷²¹.

W związku z posiadaniem przez pokrzywdzonego statusu strony przysługują mu w postępowaniu przygotowawczym określone prawa i obowiązki. Na mocy przepisu art. 300 § 2 k.p.k. pokrzywdzony powinien zostać o tym pouczony⁷²². Do uprawnień pokrzywdzonego należą przede wszystkim: prawo składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia (art. 315 § 1 k.p.k.); prawo korzystania z pomocy pełnomocnika, a także złożenie wniosku o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu (art. 87 § 1 k.p.k., art. 88 k.p.k.); prawo składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia i uczestniczenie w tych czynnościach (na warunkach określonych w art. 51, art. 52 i art. 315-318 k.p.k.); prawo złożenia wniosku lub wyrażenia zgody na przeprowadzenie mediacji (art. 23a k.p.k.); prawo dostępu do akt postępowania przygotowawczego oraz do sporządzania odpisów lub kopii (art. 156 k.p.k.); prawo

⁷²⁰ K.T. Boratyńska, P. Czarnecki, R. Koper, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. A. Sakowicz, Warszawa 2023, s. 880, zob. W. Grzeszczyk, *Postępowanie przygotowawcze w kodeksie postępowania karnego*, Kraków 1998, s. 22, J. Żylińska, *Prawo pokrzywdzonego do informacji procesowej*, Prok. i P. 2015, nr 6, s. 38-59.

⁷²¹ K. Dudka, H. Paluszkiewicz, *Postępowanie karne*, Warszawa 2021, s. 73, cyt. za: A. Staszak (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów*, red. D. Szumiło-Kulczycka, LEX 2022, art. 299.

⁷²² Pouczenie pokrzywdzonego o podstawowych uprawnieniach i obowiązkach. <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/pouczenie-o-uprawnieniach-i-obowiazkach-pokrzywdzonego-w-postepowaniu-karnym> (dostęp: 16.06.2023 r.).

złożenia zażalenia w razie odmowy udostępnienia akt postępowania przygotowawczego (art. 159 k.p.k.); prawo skorzystania z pomocy tłumacza (art. 204 k.p.k.); prawo złożenia zażalenia na postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa (art. 306 k.p.k.). Pokrzywdzony ma także prawo wniesienia do sądu subsydiarnego aktu oskarżenia o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego w razie powtórnego wydania przez prokuratora postanowienia o odmowie wszczęcia lub umorzeniu postępowania przygotowawczego (art. 55 § 1,2 k.p.k.) oraz bycia poinformowanym o uchyleniu lub zmianie tymczasowego aresztowania wobec podejrzanego (art. 253 § 3 k.p.k.). Ponadto pokrzywdzony ma prawo do: złożenia wniosku o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody oraz wniosku o orzeczenie zakazu kontaktowania się (art. 49a k.p.k.); wyznaczenia osoby przybranej do uczestniczenia w czynnościach postępowania przygotowawczego z udziałem pokrzywdzonego oraz złożenia wniosku w postępowaniu przygotowawczym o zawiadomienie o sposobie zakończenia postępowania (art. 299a k.p.k.); wniesienia zażalenia na czynności inne niż postanowienia i zarządzenia, pod warunkiem naruszenia praw pokrzywdzonego (art. 302 k.p.k.); zapoznania się z postanowieniem o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego, wzięcia udziału w przesłuchaniu biegłych oraz zapoznania się z opinią (art. 318 k.p.k.). Zgodnie z art. 300 § 2 k.p.k., pouczenie pokrzywdzonego obejmuje również informację o: możliwościach naprawienia szkody przez oskarżonego lub uzyskania kompensaty państwowej, dostępie do pomocy prawnej, dostępnych środkach ochrony i pomocy, o których mowa w ustawie z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka⁷²³, pomocy przewidzianej w art. 43 § 8 Kodeksu karnego wykonawczego⁷²⁴, możliwości wydania europejskiego nakazu ochrony, organizacjach wsparcia pokrzywdzonych, treści art. 337a oraz możliwości zwrotu kosztów poniesionych w związku z udziałem w postępowaniu. Pokrzywdzony powinien także zostać pouczony o możliwości odstąpienia od przesłuchania go w charakterze świadka (art. 315a k.p.k.). Ponadto, zgodnie z treścią art. 52a k.p.k., organ prowadzący postępowanie karne ma obowiązek dokonania indywidualnej oceny poszczególnych potrzeb pokrzywdzonego, poprzez ustalenie okoliczności sprawy, w szczególności dotyczących właściwości i warunków osobistych pokrzywdzonego, a także rodzaju i rozmiaru ujemnych następstw przestępstwa.

⁷²³ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz. U. z 2015 r. poz. 21). Dalej jako: ustawa o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka.

⁷²⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997 nr 90, poz. 557).

Wraz z zakończeniem etapu przygotowawczego i przejściem postępowania karnego w fazę postępowania sądowego pokrzywdzony z mocy prawa traci status strony. Zgodnie z treścią art. 334 § 3 k.p.k. pokrzywdzonego informuje się o przesłaniu aktu oskarżenia do sądu oraz o jego dalszych uprawnieniach jako pokrzywdzonego: związanych z możliwością konsensualnego zakończenia postępowania karnego i obowiązkiem naprawienia szkody o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Jeśli pokrzywdzony nie będzie posiadał statusu strony na etapie postępowania jurysdykcyjnego – zakres jego uprawnień zostanie istotnie ograniczony, np. nie będzie mu przysługiwało prawo do otrzymywania odpisów orzeczeń ani pouczenia o uprawnieniu do wniesienia zażalenia⁷²⁵. Ponadto pokrzywdzony nie będzie uprawniony do wniesienia zażalenia na postanowienie o umorzeniu postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i zastosowanie środka zabezpieczającego⁷²⁶.

Z przepisów ustawy wynika natomiast, że pokrzywdzony, mimo braku statusu strony, ma możliwość wniesienia apelacji od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie (na podstawie art. 444 § 1 k.p.k.) oraz złożenia zażalenia na rozstrzygnięcie o dowodach rzeczowych zawarte w wyroku umarzającym postępowanie (art. 342 § 4 w zw. z art. 323 § 2 k.p.k.). Pokrzywdzony jest także informowany o terminie rozprawy głównej⁷²⁷ i ma prawo wziąć w niej udział (art. 384 § 2 k.p.k.). Pokrzywdzony ma także możliwość uczestniczenia w posiedzeniach w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania (art. 341 § 3, 4 k.p.k.), skazania oskarżonego bez rozprawy (art. 343 § 5 k.p.k.) i umorzenia postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy (art. 354 pkt. 2 k.p.k.). Pokrzywdzony może także sprzeciwić się wnioskowi oskarżonego o wydanie wyroku skazującego bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (art. 387 § 2 k.p.k.), wnioskować o orzeczenie w wyroku skazującym obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem (art. 49a § 1 k.p.k.), wnioskować o podjęcie postępowania warunkowo umorzonego (art. 549 k.p.k.) i uczestniczyć w posiedzeniu w tym przedmiocie, niezależnie od tego, kto złożył wniosek o podjęcie tego postępowania (art. 550 § 2 k.p.k.).

⁷²⁵ K.T. Boratyńska, P. Czarnecki, *Kodeks postępowania...*, op. cit., s. 248.

⁷²⁶ *Ibidem*, s. 289 i powołana tam uchwała SN z dnia 25 lutego 2005 r., I KZP 35/04, OSNKW 2005, Nr 2, poz. 15.

⁷²⁷ Postanowienie SN z dnia 26 stycznia 2007 r., I KZP 33/06, OSNKW 2007/2, poz. 11.

Po zakończeniu postępowania przygotowawczego pokrzywdzony, chcąc utrzymać status strony procesowej, musi złożyć oświadczenie o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (na mocy art. 54 § 1 k.p.k.). Takie oświadczenie musi zostać złożone do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego (co następuje z chwilą odczytania przez oskarżyciela aktu oskarżenia), a termin ten ma charakter prekluzyjny⁷²⁸. Bez znaczenia pozostaje przy tym forma złożenia tego oświadczenia, może ono bowiem zostać złożone ustnie, jak i pisemnie, jednak jeśli zostanie złożone ustnie, należy dopilnować, aby znalazło się w protokole⁷²⁹. Podkreślenia wymaga, że złożenie takiego oświadczenia ma charakter konstytutywny – pokrzywdzony staje się stroną postępowania w momencie złożenia tego oświadczenia i nie jest tu potrzebna żadna dodatkowa decyzja procesowa organu⁷³⁰. Pokrzywdzonemu działającemu w charakterze strony w trakcie postępowania sądowego przysługują dodatkowe uprawnienia: ma on prawo składać wnioski dowodowe, zadawać pytania przesłuchiwanym osobom oraz złożyć apelację od wyroku kończącego postępowanie. Ma także prawo wniesienia kasacji (art. 525 § 1 k.p.k.) oraz złożenia wniosku o wznowienie postępowania (art. 542 § 1 k.p.k.).

Oprócz uprawnień w postępowaniu karnym na pokrzywdzonym ciąży także obowiązki – przede wszystkim obowiązek poinformowania organu o adresie dla doręczeń w kraju (jeśli pokrzywdzony przebywa za granicą) oraz o zmianie miejsca zamieszkania (art. 138, 139 k.p.k.). Pokrzywdzony ma także obowiązek stawić się na każde wezwanie organu prowadzącego postępowanie (art. 177 k.p.k.), a jeśli karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, ma on obowiązek poddać się oględzinom i badaniom nie połączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym (art. 192 k.p.k.).

Niezależnie od etapu postępowania karnego, jak również niezależnie od tego, czy pokrzywdzony działa w charakterze oskarżyciela posiłkowego, subsydiarnego, czy nie ma statusu strony procesowej w postępowaniu jurysdykcyjnym – nie ma wątpliwości, że niezwykle istotną jego rolą jest dostarczenie organom postępowania informacji dotyczących przestępstwa, i to już od najwcześniejszych etapów procesu. Co istotne,

⁷²⁸ K. Eichstaedt (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, D. Świecki (red.), Warszawa 2018, LEX, art. 54.

⁷²⁹ J. Brylak, A. Ważny, *Sytuacja pokrzywdzonego w procesie karnym – zagadnienia kluczowe* (w:) *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), Warszawa 2017, s. 107.

⁷³⁰ *Ibidem*, s. 106 i powołane tam postanowienie SN z dnia 11 lutego 2004 r., III KK 295/03, OSNSK 2004/1, poz. 296.

sposób inicjowania postępowania karnego w sprawie o zgwałcenie uległ na przestrzeni lat istotnym zmianom.

§ 2. Zmiana trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia

Do 27 stycznia 2014 r., zgodnie z ówczesnie obowiązującym art. 205 k.k., ściganie przestępstw określonych w art. 197, 198 i 199 § 1 k.k., jeżeli określony w tym przepisie stan ofiary nie był wynikiem trwałych zaburzeń psychicznych, następowało wyłącznie na wniosek pokrzywdzonego. W razie złożenia takiego wniosku postępowanie dalej toczyło się z urzędu. Pokrzywdzony mógł cofnąć wniosek za zgodą prokuratora (w postępowaniu przygotowawczym) albo sądu (w postępowaniu sądowym). Wówczas postępowanie karne musiało zostać umorzone, a ponowne złożenie wniosku było niedopuszczalne (zgodnie z art. 12 k.p.k.).

Zmiana trybu ścigania przestępstw seksualnych została wprowadzona ustawą z dnia 13 czerwca 2013 r., w wyniku której uchylono art. 205 k.k., którego przepis stanowił, że: *ściganie przestępstw określonych w art. 197 lub 199 § 1, jak również w art. 198, jeżeli określony w tym przepisie stan ofiary nie jest wynikiem trwałych zaburzeń psychicznych, następuje na wniosek pokrzywdzonego*. Brak wniosku pokrzywdzonego o ściganie sprawcy stanowił w trakcie obowiązywania tego przepisu negatywną przesłankę procesową z art. 17 § 1 pkt. 10 k.p.k..

Ściganie przestępstwa zgwałcenia na wniosek ma długą tradycję w polskim prawie karnym – było przyjmowane w tym kształcie począwszy od Kodeksu karnego z 1932 r.. Jak bowiem wskazywała Komisja Kodyfikacyjna – utrzymanie przestępstwa zgwałcenia jako ściganego na wniosek jest uzasadnione tym, że: „tam gdzie chodzi o osobę dorosłą i normalną, pozostawić jej należy ocenę, czy nie uważa wdrożenia i przeprowadzenia postępowania sądowego za przykrość zbyt wielką dla siebie”⁷³¹.

⁷³¹ J. Warylewski, *Inicjowanie procesu karnego w sprawach o przestępstwa seksualne*, „Gdańskie Studia Prawnicze. Aktualne problemy prawa i procesu karnego. Księga Ofiarowana Profesorowi Janowi Grajewskiemu”, M. Płachta (red.), Gdańsk 2003, s. 256.

Zmiana w tym zakresie weszła w życie dopiero 27 stycznia 2014 r., skutkiem czego odstąpiono od wnioskowego trybu ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej z art. 197 – 199 k.k. (zgwałcenia, seksualnego wykorzystania niepoczytalności lub bezradności, seksualnego wykorzystania stosunku zależności). Po wejściu w życie ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r. przestępstwa te ścigane są z urzędu – uruchomienie procedury ścigania ich sprawców powoduje więc każde zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa. Zgodnie jednak z art. 3 ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r., do czynów popełnionych przed jej wejściem w życie, przepis uchylonego art. 205 k.k. stosuje się w brzmieniu dotychczasowym⁷³².

Nowelizacja polskiego Kodeksu karnego w zakresie trybu ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej została wprowadzona w związku z treścią przepisu art. 55 Konwencji stambulskiej, który nakłada na państwa – strony Konwencji – obowiązek zagwarantowania, aby ściganie przestępstw określonych w artykułach 35, 36, 37, 38 i 39 Konwencji⁷³³ nie było całkowicie zależne od wniosku pokrzywdzonego; oraz zagwarantowania, że postępowanie karne może być kontynuowane, nawet jeśli pokrzywdzony wycofa swój wniosek⁷³⁴. Z raportu wyjaśniającego do Konwencji wynika, że takie ukształtowanie trybu ścigania wyżej wymienionych przestępstw jest uzasadnione koniecznością umożliwienia prowadzenia postępowania karnego bez obciążania pokrzywdzonego obowiązkiem wszczęcia takiego postępowania i doprowadzenia do skazania ofiary⁷³⁵. W polskiej doktrynie można jednak również spotkać się z poglądem, że zmiana trybu ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej nie była wymuszona przez podpisanie przez Polskę Konwencji stambulskiej, a wynikała wyłącznie z uwarunkowań krajowych i miała ugruntowywać zmiany w obyczajności seksualnej i społecznej ocenie tej obyczajności⁷³⁶.

⁷³² M. Bielski (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 117-211a*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Warszawa 2017, s. 707 i powołany tam wyrok SN z dnia 14 grudnia 2016 r., III K 124/16, LEX nr 2172433.

⁷³³ Przestępstwa te dotyczą: przemocy fizycznej, przemocy seksualnej, przymusowego małżeństwa, okaleczania narządów płciowych kobiet oraz przymusowej aborcji i sterylizacji.

⁷³⁴ Art. 55 ust. 1 Konwencji stambulskiej.

⁷³⁵ Raport wyjaśniający do Konwencji: *Explanatory Report*, 11.05.2011, CETS – No. 210 – Violence against women and domestic violence, s. 279. <https://rm.coe.int/ic-and-explanatory-report/16808d24c6>, (dostęp: 10.05.2022 r.).

⁷³⁶ M. Piotrowski, *Krytycznie o trybie ścigania przestępstwa zgwałcenia*, "Palestra" 2016, nr 6 s. 32, J. Widacki, A. Cempura, M. Przybycień, *Przestępstwo zgwałcenia i jego ściganie po ostatniej nowelizacji Kodeksu karnego i Kodeksu postępowania karnego*, „Palestra” 2014, nr 9, s. 164.

Zmiana trybu ścigania przestępstw seksualnych miała, według uzasadnienia projektu ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r., na celu z jednej strony rozszerzenie mechanizmów przeciwdziałania przestępstwom przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, a zarazem zapewnienie osobom pokrzywdzonym skuteczniejszej ochrony prawnej, zaś z drugiej strony - lepszą realizację postulatów z zakresu polityki kryminalnej i racjonalnego kształtowania społecznego poczucia sprawiedliwości⁷³⁷. W uzasadnieniu projektu ustawy wskazano, że istotnym przeobrażeniem uległy zarówno elementy obyczajowości seksualnej społeczeństwa, jak i kultura i technika prowadzenia postępowań karnych w sprawach przeciwko wolności seksualnej, zatem ocena postępowania karnego, wedle której dostarcza ono pokrzywdzonemu przestępstwem seksualnym tyłu dolegliwości, że decyzja o ściganiu tego przestępstwa powinna należeć wyłącznie do pokrzywdzonego, stała się nieaktualna⁷³⁸. W uzasadnieniu wskazano również, że proces karny w warstwie normatywnej dysponuje instrumentami, które są w stanie, z punktu widzenia interesów pokrzywdzonego, skutecznie zapobiec dodatkowym dolegliwościom związanym z przebiegiem tego procesu⁷³⁹.

W doktrynie ustawa z 13 czerwca 2013 r. w zakresie zmiany trybu ścigania przestępstw seksualnych jest oceniana niejednolicie. Z jednej strony wskazuje się na słuszność zmiany trybu ścigania przestępstwa z art. 197 § 3 pkt. 2 k.k. dotyczącego zgwałcenia małoletniego poniżej 15 roku życia⁷⁴⁰. W uzasadnieniu projektu ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r. wskazano, że ochrona prawnokarna małoletniego w przypadku trybu ścigania przestępstwa z art. 197 § 3 pkt. 2 k.k. na wniosek, ale także ochrona osób nieporadnych życiowo czy cierpiących na schorzenia psychiczne (inne niż objęte dyspozycją uchylonego przepisu art. 205 k.k.) była zdecydowanie niewystraszająca⁷⁴¹.

W pozostałym zakresie w literaturze nie ma zgody co do zasadności wprowadzenia zmiany trybu ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej z trybu

⁷³⁷ Uzasadnienie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (druk nr 532), s. 2.
<https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?documentId=8E9C3EB0522666D0C1257A2B00461E5A>
(dostęp: 14.05.2022 r.).

⁷³⁸ *Ibidem*, s. 4.

⁷³⁹ *Ibidem*, s. 4.

⁷⁴⁰ M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, M. Filar (red.), Warszawa 2016, s. 1223-1224, G. Sidor, *Przestępstwo zgwałcenia – ścigane z urzędu czy na wniosek?*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2013, nr 20, s. 194-195, M. Budyn-Kulik, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Art. 117–221*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2013, s. 626.

⁷⁴¹ Uzasadnienie poselskiego projektu..., *op. cit.*, s. 5-6.

wnioskowego na tryb ścigania z urzędu. Z jednej strony, jeszcze na długo przed wprowadzeniem omawianej zmiany, niektórzy przedstawiciele doktryny opowiadali się za jej wprowadzeniem. J. Leszczyński jeszcze w latach 70. XX wieku postulował uchylenie przepisu o wnioskowym ściganiu przestępstw przeciwko wolności seksualnej, przynajmniej w zakresie kwalifikowanych typów przestępstwa zgwałcenia – z uwagi na interes społeczny⁷⁴². G. Sidor również wskazywała na słuszność zmiany trybu ścigania przestępstw seksualnych, twierdząc, że mogłaby ona rozwiązać wiele problemów będących udziałem organów ścigania bezradnych z powodu bierności pokrzywdzonych przestępstwami seksualnymi, przedkładających swoje dobro i spokój nad dobro społeczne, również w wyniku wpływu otoczenia⁷⁴³. Zdaniem tej autorki wnioskowy tryb ścigania sprawców przestępstw seksualnych nie sprzyjał realizacji celów postępowania karnego wskazanych w art. 2 § 2 pkt. 1 k.p.k., do których to celów należy wykrycie sprawcy i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej, a zmiana tego trybu miała szansę wpłynąć na zmniejszenie tzw. ciemnej liczby przestępstw⁷⁴⁴. Krytycznie w przedmiocie wnioskowego trybu ścigania zgwałceń wypowiadała się także M. Płatek wskazując, iż wnioskowy tryb ścigania nie spełnia kryteriów uznanych za wskazane przez ETPCz jako wymagane przy ściganiu przestępstw przeciwko wolności seksualnej - nie gwarantuje on bowiem możliwości wszczęcia postępowania w sytuacji, gdy strach przed zemstą ze strony sprawcy powstrzymuje ofiarę przed złożeniem takiego wniosku⁷⁴⁵. Ponadto M. Płatek wskazywała, że wnioskowy charakter ścigania zgwałcenia „podtrzymuje, utrwała i reprodukuje wizję wstydu i hańby, która w efekcie gwałtu spada na ofiarę”⁷⁴⁶.

Już po wejściu w życie ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r. nowelizującej tryb ścigania niektórych przestępstw seksualnych, czyli od 2014 r., w doktrynie pojawiły się kolejne, liczne głosy w przedmiocie zasadności wprowadzonej zmiany. W. Jasiński wskazał, że przestępstwa przeciwko wolności seksualnej, w tym przestępstwo zgwałcenia, powinny być ścigane z urzędu – wnioskowy tryb ścigania przyczyniał się bowiem do utrwalania społecznych postaw, zgodnie z którymi to ofiara ma się wstydzić tego, że została pokrzywdzona tym przestępstwem i to w jej zachowaniu powinno się poszukiwać winy w jego zaistnieniu⁷⁴⁷. Autor ten, podobnie jak G. Sidor, podniósł

⁷⁴² J. Leszczyński, *Przestępstwo zgwałcenia w Polsce*, Warszawa 1973, s. 282.

⁷⁴³ G. Sidor., *Przestępstwo zgwałcenia...*, *op. cit.*, s. 193.

⁷⁴⁴ *Ibidem*, s. 194-196.

⁷⁴⁵ M. Płatek, *Przeciwdziałanie wtórnej wiktymizacji...*, *op. cit.*

⁷⁴⁶ *Ibidem*.

⁷⁴⁷ W. Jasiński, *Uwagi o trybie ścigania przestępstwa zgwałcenia*, Prok. i P. 2014, nr 1, s. 77.

również, że wnioskowy tryb ścigania przestępstw seksualnych nie sprzyjał realizacji celów postępowania karnego wskazanych w art. 2 § 2 pkt. 1 k.p.k., czyli wykrycia sprawcy i pociągnięcia go do odpowiedzialności karnej⁷⁴⁸. W. Jasiński wskazał również na niespójność w zakresie stopnia społecznej szkodliwości przestępstw przeciwko wolności seksualnej ściganych dotychczas w trybie wnioskowym (zwłaszcza przestępstwa zgwałcenia) w porównaniu z pozostałymi przestępstwami ściganymi na wniosek, których społeczna szkodliwość jest znacznie niższa niż zgwałcenia⁷⁴⁹. Choć w ocenie autorki za trafny należy uznać pogląd M. Berenta i M. Filara o tym, że tryb ścigania poszczególnych przestępstw nie jest wyrazem ich ciężaru gatunkowego – a zatem twierdzenia, że przestępstwo zgwałcenia nie było taktowane z należyłą powagą ze względu na jego tryb ścigania nie zasługują na uznanie⁷⁵⁰, to należy również zgodzić się z poglądem, że skuteczne zwalczanie przemocy seksualnej i kształtowanie właściwych postaw społecznych w stosunku do niej przemawia za ściganiem przestępstwa z art. 197 k.k. z urzędu⁷⁵¹. W. Jasiński trafnie stwierdził, że ochrona prywatności ofiar oraz ochrona przed wtórną wiktyimizacją powinny być osiągnane przez wprowadzanie i stosowanie odpowiednich mechanizmów karnoprocesowych, a nie poprzez stosowanie mechanizmów uniemożliwiających pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej⁷⁵². Według E. Bieńkowskiej i L. Mazowieckiej aksjologia zmiany trybu ścigania przestępstw seksualnych również nie budzi wątpliwości – zmiana ta miała według tych autorek na celu uniknięcie sytuacji, w której brak woli po stronie ofiary ścigania przestępstw seksualnych jest skutkiem wywieranych na nią nacisków przez oskarżonego lub osoby z nim związane, zastraszania czy groźby odwetu, a co za tym idzie – zgodne z poczuciem sprawiedliwości społecznej było zlikwidowanie sytuacji, w której bezkarni mogli pozostawać (z uwagi na brak wniosku o ściganie) sprawcy tych przestępstw⁷⁵³.

Zarówno przed wejściem w życie ustawy nowelizującej tryb ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej, jak i po jej wejściu w życie, w doktrynie nie brakowało i nie brakuje także głosów krytycznych wobec omawianej zmiany. Według R. Krajewskiego większe znaczenie powinny mieć rozwiązania prawne gwarantujące ochronę pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej, aniżeli

⁷⁴⁸ *Ibidem*, s. 79.

⁷⁴⁹ *Ibidem*, s. 78-79.

⁷⁵⁰ M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, op. cit., s. 1225.

⁷⁵¹ W. Jasiński, *Uwagi o trybie ścigania...*, op. cit. s. 83.

⁷⁵² *Ibidem*, s. 83.

⁷⁵³ E. Bieńkowska, L. Mazowiecka (w:) *Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy...*, s. 84.

zapewnienie możliwości ścigania tych przestępstw przez państwo – innymi słowy, według tego autora legalizm ścigania karnego ustąpić musi przed wolą ofiary co do ścigania przestępstwa zgwałcenia⁷⁵⁴.

J. Ferenz wskazał nawet, że uchylenie art. 205 k.k. ogranicza pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia w jego prawach i wolnościach⁷⁵⁵. W takim ukształtowaniu trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia autor dopatrywał się sprzeczności z gwarancjami konstytucyjnymi, przede wszystkim wynikającym z art. 47 Konstytucji⁷⁵⁶ prawem do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym, oraz wynikającego z art. 40 Konstytucji zakazu tortur lub okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania – wskazując, że wątpliwości budzi czy ograniczenie tych gwarancji zostało dokonane zgodnie z kryterium proporcjonalności, konieczności i przydatności⁷⁵⁷. W związku z powyższym J. Ferenz wskazał również na zasadność wprowadzenia instytucji ochronnej dla ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej, tj. możliwość zapewnienia im prawa do odmowy składania zeznań⁷⁵⁸. M. Mozgawa także opowiedział się przeciwko omawianej zmianie trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia, proponując jednocześnie powrót do ścigania go na wniosek, z jednoczesną propozycją stworzenia wyjścia awaryjnego w postaci wprowadzenia instytucji analogicznej do tej określonej w art. 60 k.p.k. (możliwość wszczęcia przez prokuratora postępowania w sprawie ściganej na wniosek z uwagi na interes społeczny)⁷⁵⁹. M. Berent i M. Filar wskazali z kolei na brak jednoznaczności w zakresie tego, czy przepis art. 55 Konwencji stambulskiej pozostawał w sprzeczności z usuniętym z polskiego Kodeksu karnego art. 205 k.k. – według tych autorów art. 55 Konwencji nie nakładał *expressis verbis* obowiązku uczynienia przestępstwa zgwałcenia przestępstwem ściganym z urzędu⁷⁶⁰. Według tych autorów wnioskowy tryb ścigania przestępstw seksualnych, przede wszystkim zaś przestępstwa zgwałcenia, nie był wyrazem utrudniania dochodzenia sprawiedliwości karnej sprawców tych przestępstw, a

⁷⁵⁴ R. Krajewski, *Ściganie zgwałcenia. Uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Jurysta” 2011, nr 1, s. 27.

⁷⁵⁵ J. Ferenz, *Prawidłowość trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia w kontekście gwarancji konstytucyjnych*, FP 2014, nr 5, s. 30.

⁷⁵⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

⁷⁵⁷ *Ibidem*, s. 32-34.

⁷⁵⁸ *Ibidem*, s. 41.

⁷⁵⁹ M. Mozgawa (w:) *Kodeks karny, Komentarz*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2021, s. 690.

⁷⁶⁰ M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1225.

jego rolą było zapewnienie tego, aby ofiary tych przestępstw nie musiały ujawniać faktu pokrzywdzenia w sytuacji, gdy tego czynić nie chcą⁷⁶¹.

P. Banaszak również stoi na stanowisku, że zmiana trybu ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej nie była słusznym rozwiązaniem z uwagi na fakt, że to jedynie ofiara jest w stanie trafnie ocenić czy rzeczywiście w konkretnej sprawie doszło do wypełnienia znamion przestępstwa zgwałcenia⁷⁶². Wniosek o tym, że zmiana w zakresie trybu ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej była chybiona, według P. Banaszak *wyływa również ze specyfiki przestępstwa zgwałcenia, które ingeruje w najbardziej intymną sferę życia człowieka, powodując jednocześnie ogromną traumę – z tego względu pokrzywdzony powinien mieć możliwość wyboru czy chce o zaistnieniu przestępstwa informować organy ścigania, narażając się dodatkowo na skutki wtórnej wiktymizacji*⁷⁶³. P. Banaszak podkreśla, że niezależnie od trybu ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej, to pokrzywdzony pełni istotną rolę w trakcie postępowania karnego w sprawach o przestępstwa przeciwko wolności seksualnej, bowiem taki pokrzywdzony (jeśli nie podlega zwolnieniu z obowiązku składania zeznań jako osoba najbliższa sprawcy na podstawie art. 182 § 1 k.p.k. czy zwolnieniu z obowiązku odpowiedzi na pytania, na które odpowiedź mogłaby narazić na odpowiedzialność za przestępstwo na podstawie art. 183 § 1 k.p.k. lub z uwagi na szczególnie bliski stosunek osobisty na podstawie art. 185 k.p.k.) ma obowiązek złożenia zeznań i nie ma możliwości uchylenia się od tego obowiązku⁷⁶⁴. Jednocześnie ofiarę przestępstwa zgwałcenia można pociągnąć do odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań lub zatajanie prawdy na podstawie art. 233 k.k. – a taka konieczność składania zeznań oraz potencjalna odpowiedzialność za przestępstwo z art. 233 k.k., przy braku możliwości zwolnienia się z obowiązku ich składania, jest przez niektórych przedstawicieli doktryny uważana za istotną ingerencję w wolności osobiste ofiar przestępstw seksualnych oraz naruszenie ich prawa do prywatności, a, w pewnym zakresie, także prawa do godności⁷⁶⁵. Ponadto analiza statystyk policyjnych przeprowadzona przez P. Banaszak w ramach projektu „Ocena zmiany trybu ścigania

⁷⁶¹ *Ibidem*, s. 1226.

⁷⁶² P. Banaszak, *Zmiana trybu ścigania sprawcy przestępstwa zgwałcenia – analiza teoretyczna*, „Prawo w działaniu. Sprawy karne” 2019, nr 37, s. 67.

⁷⁶³ *Ibidem*, s. 67 – 68.

⁷⁶⁴ *Ibidem*, s. 58-59.

⁷⁶⁵ P. Banaszak, *Zmiana trybu ścigania...*, *op. cit.*, s. 59, J. Ferenz, *Prawidłowość trybu ścigania przestępstwa...* *op. cit.*, s. 32.

sprawcy przestępstwa zgwałcenia; analiza teoretyczno-empiryczna” wskazuje, że po wejściu w życie ustawy nowelizacyjnej dotyczącej zmiany trybu ścigania przestępstw seksualnych nastąpił wzrost liczby postępowań karnych wszczętych w sprawach o przestępstwo zgwałcenia: w roku 2014, a zatem w roku wejścia w życie ustawy wszczęto aż o 559 postępowań więcej niż w roku ubiegłym⁷⁶⁶. P. Banaszak poddała również w ramach swoich badań analizie stosunek postępowań wszczętych do postępowań wykrytych i postępowań stwierdzonych. Z analizy statystyki policyjnej dokonanej przez P. Banaszak na potrzeby projektu badawczego wynika, że zmiana trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia nie wpłynęła na skuteczność ścigania tego przestępstwa: po roku 2014 nastąpił spadek przestępstw wykrytych w porównaniu z latami poprzednimi⁷⁶⁷. Co jednak istotne, badania prowadzone przez P. Banaszak nie obejmują statystyki po 2017 r., wobec czego wydaje się, że nie należy z niego wysuwać jednoznacznych wniosków co do długofalowego wpływu zmiany trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia na skuteczność tego ścigania. Podkreślenia wymaga bowiem, że po roku 2017 stosunek liczby przestępstw wykrytych do liczby przestępstw stwierdzonych powrócił do poziomu sprzed nowelizacji trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia, a więc w perspektywie długoterminowej nie odnotowuje się spadku przestępstw wykrytych⁷⁶⁸.

Krytycznie zmianę trybu ścigania przestępstw seksualnych oceniła również M. Budyn – Kulik, wskazując, że *poprzez zmianę trybu ścigania na płaszczyźnie psychologicznej ustawodawca wyrządza pokrzywdzonemu krzywdę porównywalną z tą, jakiej już doznał on ze strony sprawcy*⁷⁶⁹. Negatywnie zmianę trybu ścigania przestępstw seksualnych oceniają także J. Widacki, A. Cempura i M. Przybycień, którzy uważają, że zmiana trybu ścigania nie miała szansy przyczynić się do zwiększenia ujawnionych zgwałceń oraz do pełniejszej realizacji celów polityki kryminalnej⁷⁷⁰. Podobnie ujemnie zmianę trybu ścigania ocenia M. Piotrowski, wskazując, że tryb wnioskowy czynił pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia pełnoprawnym podmiotem postępowania, a ściganie z urzędu uprzedmiotawia pokrzywdzonego, nie bacząc na ryzyko wtórnej wiktymizacji w szerokim jej znaczeniu oraz stanowi wyraz nieuprawnionego

⁷⁶⁶ P. Banaszak, *Zmiana trybu ścigania...*, op. cit., s. 64.

⁷⁶⁷ *Ibidem*, s. 65-66.

⁷⁶⁸ Szerzej nt. statystyk policyjnych dot. przestępstwa zgwałcenia zob. w rozdziale II „Przestępstwo zgwałcenia w ujęciu wiktymologii kryminalnej”.

⁷⁶⁹ M. Budyn-Kulik, *Zmiana trybu ścigania zgwałcenia – wołanie na puszczy*, "Palestra" 2014, nr 1-2, s. 87.

⁷⁷⁰ J. Widacki, A. Cempura, M. Przybycień, *Przestępstwo zgwałcenia i jego ściganie po ostatniej nowelizacji Kodeksu karnego i Kodeksu postępowania karnego*, „Palestra” 2014, nr 9, s. 165.

paternalizmu państwa⁷⁷¹. Według tego autora nie wydaje się także, aby zmiana trybu ścigania przestępstw seksualnych mogła w jakikolwiek sposób przyczynić się do zmniejszenia ciemnej liczby zgwałceń⁷⁷².

Pozytywnie zmianę trybu ścigania przestępstw seksualnych ocenia z kolei A. Chodorowska, której zdaniem *zmiana ta była wynikiem nie tylko potrzeby eliminacji funkcjonalnej dyskryminacji ofiar zgwałcenia spowodowanej uzależnieniem wszczęcia postępowania od złożenia wniosku i realnej ochrony interesów osób poszkodowanych tym przestępstwem, ale również wynika z potrzeby eliminacji systemowej aksjologicznej niespójności, wynikającej z uzależnienia ścigania zgwałcenia od złożenia przez ofiarę zgwałcenia wniosku o ściganie oraz zobowiązania wynikającego z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego*⁷⁷³. Pozytywnie zmianę trybu ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej, przede wszystkim przestępstwa zgwałcenia, ocenia także A. Podemska wskazując, że wnioskowy tryb ścigania przestępstwa zgwałcenia pośrednio przyczyniał się do utrwalania stereotypów, a możliwość ewentualnego niezłożenia przez ofiarę wniosku o ściganie sprzyjała poczuciu bezkarności sprawców⁷⁷⁴. M. Płatek podkreśliła także, że *ratio legis* wnioskowego ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej miało charakter dyskryminacyjny i prowadziło do naruszenia standardu równego traktowania wynikającego z art. 2 i art. 32 Konstytucji, jak również było niezgodne z zobowiązaniami płynącymi z unormowań międzynarodowych⁷⁷⁵. Według M. Płatek zmiana trybu ścigania przestępstw seksualnych wyszła naprzeciw nie tylko standardom międzynarodowym ochrony ofiar przestępstw seksualnych, ale i wymogom systemowym polskiego prawa karnego, zawartym w art. 2 § 1 ust. 1, 2 i 3 k.p.k. w zw. z art. 49 § 1 k.p.k. oraz w art. 10 § 1 k.p.k.⁷⁷⁶. Zdaniem M. Płatek konieczność złożenia przez ofiarę wniosku w celu wszczęcia postępowania karnego w sprawie o przestępstwo zgwałcenia jest przesłaniem i dla ofiary i dla organów ścigania, że zgwałcenie to sprawa

⁷⁷¹ M. Piotrowski, *Krytycznie... op. cit.*, s. 35.

⁷⁷² *Ibidem*, s. 35.

⁷⁷³ A. Chodorowska, *Przestępstwo zgwałcenia na przestrzeni lat w polskim prawie karnym*, (w:) M. Lubelski, R. Pawlik i A. Strzelec (red.), *Idee nowelizacji kodeksu karnego*, Kraków 2014, s. 305-306.

⁷⁷⁴ A. Podemska, *Rozważania na temat zmiany trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2015, nr 2, s. 159.

⁷⁷⁵ M. Płatek, *Opinia na temat poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego* (druk nr 532). <http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk7.nsf/Opdodr?OpenPage&nr=532> (dostęp: 15.05.2022 r.).

⁷⁷⁶ *Ibidem*.

ofiary⁷⁷⁷. Należy mieć bowiem na uwadze zasadę wyrażoną w art. 9 § 1 k.p.k. według której organy zobowiązane są z urzędu podejmować wszelkie czynności mające na celu ściganie sprawców przestępstw i ich karanie. Ponadto zgodnie z art. 2 k.p.k. podstawowym celem uzasadniającym uruchomienie maszyny wymiaru sprawiedliwości jest dążenie i stosowne do tego ukształtowanie postępowania karnego, tak, aby sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a także aby poprzez trafną reakcję prawnokarną przeciwdziałać popełnianiu innych przestępstw oraz umacniać w społeczeństwie poszanowanie prawa i zasad współżycia społecznego⁷⁷⁸, co wydaje się istotne przede wszystkim dla przestępstw o tak wysokim stopniu społecznej szkodliwości jak przestępstwa przeciwko wolności seksualnej. Zgodnie z uzasadnieniem do projektu ustawy nowelizacyjnej z dnia 13 czerwca 2013 r. – z punktu widzenia roli państwa, jaką jest zapewnienie obywatelom poczucia bezpieczeństwa i zapobiegania przestępczości, w szczególności poważnym przestępstwom, do których z pewnością należą przestępstwa seksualne, nie do przyjęcia wydaje się sytuacja, w której organy ścigania nie mają możliwości ścigania sprawcy z uwagi na bierność pokrzywdzonego⁷⁷⁹.

Argumenty przeciwników zmiany trybu ścigania przestępstw seksualnych pozostają w istocie bez znaczenia w świetle uzasadnienia projektu ustawy nowelizującej z dnia 13 czerwca 2013 r., gdzie wskazano, że skoro bezsprzecznie dysponentami informacji o dokonaniu tego typu przestępstwie są zazwyczaj pierwotnie jedynie sprawca i pokrzywdzony (ewentualnie dalsze osoby, np. najbliższa rodzina osoby pokrzywdzonej), to wydaje się, że nie ma ostatecznie istotnej różnicy pomiędzy przypadkiem, w którym pokrzywdzony nie będzie przejawiał woli ścigania sprawcy poprzez niezłożenie wniosku o ściganie, a tym, w którym po prostu nie złoży zawiadomienia o popełnionym przestępstwie (jak to ma miejsce w przypadku trybu ścigania z urzędu); jeśliby natomiast nawet uznać, że postępowanie wszczęte wskutek zawiadomienia ze strony osoby trzeciej o popełnieniu przestępstwa lub wykorzystania informacji z innego źródła dowodowego, to brak woli ścigania czy po prostu uczestnictwa w procesie karnym może być wyrażony przez pokrzywdzonego poprzez złożenie oświadczenia, iż nie stał się ofiarą określonego przestępstwa, a czynność seksualna, która miała być przedmiotem postępowania, została podjęta w sposób konsensualny⁷⁸⁰.

⁷⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁷⁹ Uzasadnienie poselskiego projektu..., *op. cit.*, s. 17.

⁷⁸⁰ *Ibidem*, s. 10-11.

W ocenie autorki zmianę trybu ścigania przestępstw seksualnych ocenić należy pozytywnie. Jak słusznie wskazuje M. Płatek, mechanizmy przeciwdziałania wtórnej wiktymizacji nie mogą ograniczać się do oferowania rezygnacji z wymiaru sprawiedliwości i należytą ofierze ochrony prawnej⁷⁸¹. Nadto wydaje się również, że ściganie przestępstw przeciwko wolności seksualnej na wniosek dawało sprawcom tych przestępstw większe poczucie kontroli nad ofiarą i jej ewentualną decyzją co złożenia wniosku o ściganie. Obok oczywistych korzyści w obszarze zrównywania standardu ochrony ofiar przestępstw seksualnych na gruncie prawa krajowego ze standardem międzynarodowym, jak również realizacji celów postępowania karnego, do których należy wykrycie sprawcy i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej, na uwagę zasługuje przede wszystkim aspekt kształtujący tej zmiany. W literaturze od lat wskazywano bowiem, że problem trybu ścigania przestępstw seksualnych nie powinien być rozważany przez porównywanie interesów pokrzywdzonego z interesem społecznym - istota tego problemu polega bowiem nie na słuszności czy niesłuszności ścigania ich na wniosek, lecz na przejawianiu niewłaściwych postaw społecznych wobec ofiar tych przestępstw, które często polegają na uznaniu zgwałcenia za akt hańbiący ofiarę, a nie sprawcę⁷⁸². W ocenie autorki wnioskowy tryb ścigania tych przestępstw przyczyniał się do pogłębiania zakorzenionej w świadomości społecznej delegacji do łączenia zdarzenia przestępnego jakim jest zgwałcenie z odczuwaniem przez pokrzywdzonego tym przestępstwem wstydu, upokorzenia i samoobwiniania się za zdarzenie. Wydaje się bowiem, że to właśnie wstyd (a nie lęk, niepokój czy złość) oraz potrzeba jego uniknięcia była przyczyną zagwarantowania przez ustawodawcę pokrzywdzonym przestępstwami seksualnymi wnioskowego trybu ścigania tych przestępstw. Współcześnie, zarówno w nauce, jak i społecznym ujęciu zjawiska, kładzie się nacisk na zmianę postaw społecznych i odejście od przekonania, że część winy za zgwałcenie ponosi jego ofiara, a fakt bycia pokrzywdzonym przestępstwem zgwałcenia jest powodem do wstydu. Dalsza zmiana postaw społecznych wobec przemocy seksualnej wymaga jednak jej „normalizowania”, również poprzez działania legislacyjne. Nowelizacja trybu ścigania przestępstw seksualnych jest z jednej strony odbiciem zmieniającego się społecznego odbioru obyczajności i przemocy seksualnej, z drugiej zaś strony ma też charakter kształtujący. Wydaje się bowiem, że nie tylko normy sankcjonowane prawa karnego

⁷⁸¹ M. Płatek, *Opinia...*, *op. cit.*

⁷⁸² E. Bienkowska, *Typizacja przestępstwa zgwałcenia w polskim prawie karnym*, PiP 1983, nr 1, s. 98.

materialnego mają zdolność do wpływania na postawy społeczne, lecz cały system prawny, w tym również normy kompetencyjne.

Słusznym kierunkiem jest natomiast dalsze modyfikowanie procedury karnej, w celu wyeliminowania ewentualnych procesowych źródeł wtórnej wiktymizacji pokrzywdzonych przestępstwami seksualnymi. Nie negując negatywnych przeżyć związanych z pokrzywdzeniem przestępstwami seksualnymi ustawodawca zmierza do zmiany procedury karnej na jak mniej uciążliwą dla ofiar tych przestępstw. Z uchynieniem art. 205 k.k., które to uchynienie z oczywistych przyczyn bezpośrednio wpłynęło na procedurę karną, związane były również zmiany polskiego Kodeksu postępowania karnego w tym zakresie – przede wszystkim wprowadzenie art. 185c k.p.k.⁷⁸³.

§ 3. Pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia jako źródło informacji w procesie karnym

Jak zostało wskazane we wstępie, istotną rolę pokrzywdzonego w procesie karnym jest rola informacyjna wobec organów postępowania. Pomimo zmiany trybu ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej, pokrzywdzony nadal jest najczęściej pierwszym źródłem informacji organów o ich popełnieniu. Nadto, z uwagi na kształt znamion zgwałcenia, postępowanie karne w sprawie o to przestępstwo przysparza niejednokrotnie trudności dowodowych – nierzadko bowiem zdarza się, że osoba pokrzywdzonego jest jedynym źródłem dowodowym w sprawie. W związku z tym, już na etapie ustawodawczym, dołożono starań, aby sytuacja procesowa pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia była ukształtowana w sposób jak najmniej dla niego uciążliwy. Stąd w procedurze karnej istnieją istotne różnice w traktowaniu ofiar przestępstwa zgwałcenia (w porównaniu z pokrzywdzonymi innymi przestępstwami), mające na celu ochronę tych pokrzywdzonych przed wtórną wiktymizacją. Różnice te uwidocznione są już na najwcześniejszym etapie procesu karnego, czyli na etapie składania zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa.

⁷⁸³ M. Berent, M. Filar (w:) *Kodeks karny. Komentarz...*, *op. cit.*, s. 1223.

3.1. Tryb składania zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa zgwałcenia

Pokrzywdzeni są najważniejszym źródłem informacji w procesie karnym – jako świadkowie – i to oni najczęściej zawiadamiają organy procesowe o popełnionych przestępstwach⁷⁸⁴. Przed zmianą trybu ścigania przestępstw przeciwko wolności seksualnej pokrzywdzony był co do zasady wyłącznym dysponentem decyzji w przedmiocie tego, czy postępowanie karne w sprawie o zgwałcenie będzie się toczyło, w związku z przyznaniem mu przez ustawodawcę wyłącznego prawa złożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa. W obecnym stanie prawnym takie zawiadomienie może złożyć każdy. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że złożenie zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa jest nie tylko uprawnieniem zawiadamiającego, ale w przypadku niektórych przestępstw (do których zalicza się zgwałcenie w typie kwalifikowanym z art. 197 § 3–5 k.k.) jego obowiązkiem prawnym wynikającym z art. 240 § 1 k.k. Przepis tego artykułu stanowi, że odpowiedzialności karnej podlega osoba, która, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego z art. 197 § 3–5 k.k., nie zawiadamia o tym niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw⁷⁸⁵. Obowiązek ten został związany nie z pojęciem przestępstwa (jak to miało miejsce w Kodeksie karnym z 1969 r.), lecz z pojęciem czynu zabronionego w rozumieniu art. 115 § 1 k.k., co oznacza, że osoba, na której on ciąży nie musi weryfikować, czy sprawca podlega odpowiedzialności karnej⁷⁸⁶. Podkreślenia wymaga jednak, że obowiązek ten nie ma charakteru absolutnego, bowiem według art. 240 § 2 k.k., nie popełnia przestępstwa kto zaniechał zawiadomienia z uwagi na dostateczną podstawę do przypuszczenia, że organ wiedział o czynie zabronionym. Nie popełnia przestępstwa także ten, kto zapobiegł popełnieniu przygotowywanego lub usiłowanego czynu zabronionego. Ponadto, zgodnie z art. 240 § 2a k.k. karze za niezawiadomienie o przestępstwie nie będzie podlegać pokrzywdzony, a także osoba, która zaniechała zawiadomienia z obawy przed grożącą jej lub jej osobie najbliższej odpowiedzialnością karną.

⁷⁸⁴ C. Kulesza, *Rola pokrzywdzonego...*, *op. cit.*, s. 59.

⁷⁸⁵ Ustawowy obowiązek złożenia zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa zgwałcenia w typie kwalifikowanym został wprowadzony ustawą z dnia 23 marca 2017 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2017 r. poz. 773).

⁷⁸⁶ S. Stachowiak, *Źródła informacji o popełnionym przestępstwie w polskim postępowaniu karnym*, Prok. i P. 2005, nr 2, s. 35, cyt. za: T. Razowski (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, J. Giezek (red.), Warszawa 2021, LEX, art. 240.

Jak wskazuje się w literaturze, w przypadku czynów objętych ustawowym obowiązkiem zawiadomienia o przestępstwie zgwałcenia nie znajdują zastosowania ograniczenia wyrażone w orzecznictwie sądowym dotyczącym konieczności ustanowienia kuratora sądowego dla małoletniego pokrzywdzonego⁷⁸⁷. Skuteczność czynności złożenia zawiadomienia o przestępstwie zgwałcenia, które nie jest już ścigane na wniosek, nie jest bowiem w żaden sposób uwarunkowana od należytej reprezentacji interesów pokrzywdzonego, co więcej, z treści art. 240 § 1 i 2 k.k. wynika wręcz zobowiązanie do złożenia takiego zawiadomienia przez niekrzywdzącego rodzica – przedstawiciela ustawowego, jeśli posiada on wiarygodne informacje o przestępstwie⁷⁸⁸. Jak wskazuje się w literaturze, ustawodawca decydując o modyfikacji trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia stał przed trudnym wyborem, a rozwiązania w pełni realizujące cele wymiaru sprawiedliwości i w pełni chroniące prawa ofiar nie są możliwe do wypracowania⁷⁸⁹. Z jednej strony należało wziąć pod uwagę interes społeczny wyrażający się w potrzebie ścigania i pociągania do odpowiedzialności karnej sprawców przestępstwa zgwałcenia, zabezpieczając wolność seksualną potencjalnych ofiar, z drugiej jednak strony nie można zapomnieć o interesie jednostek, które pokrzywdzenia przestępstwem zgwałcenia już doznały, a co za tym idzie odczuwają omówione powyżej skutki psychospołeczne zgwałcenia⁷⁹⁰. Podobne skutki należy brać pod uwagę mówiąc o konsekwencjach nowelizacji art. 240 § 1 k.k., która prowadzi do tego, że jeśli osoba która powzięła informację o dokonanym zgwałceniu kwalifikowanym, to ma ona prawny obowiązek poinformowania o tym właściwego organu ścigania, jeżeli natomiast nie wywiąże się z tego obowiązku – ponosi odpowiedzialność karną i podlega karze w wymiarze do trzech lat pozbawienia wolności. Nie należy tracić z pola widzenia faktu, że pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia w typie kwalifikowanym nalegając na nieinformowanie organów ścigania – wzbudzając taki zamiar u osoby, do której prośbę swą adresuje – podlega odpowiedzialności karnej za podżeganie do przestępstwa na podstawie art. 18 § 2 k.k. w zw. z art. 240 § 1 k.k. – bowiem zgodnie z art. 240 § 2 k.k.

⁷⁸⁷ A. Pietryka, 6.3. *Obowiązek zawiadomienia o przestępstwie (w:) Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023, LEX i powołana tam uchwała SN z dnia 30 września 2010 r., I KZP 10/10, OSNKW 2010/10, poz. 84.

⁷⁸⁸ *Ibidem*.

⁷⁸⁹ E. Grycan, *Ocena zmiany art. 240 § 1 k.k. przez rozszerzenie zawartego w nim katalogu czynów zabronionych o art. 197 § 3 i 4 k.k.*, ZP 2018, 18(2), s. 134.

⁷⁹⁰ *Ibidem*, s. 134.

pokrzywdzony nie podlega odpowiedzialności karnej za niezawiadomienie o przestępstwie – to wyłączenie nie obejmuje jednak podżegania⁷⁹¹.

Jak zostało wskazane, w obecnym stanie prawnym zawiadomienie o możliwości popełnienia przestępstwa może złożyć każdy, jeżeli jednak dokonuje tego pokrzywdzony, to ma to miejsce w specjalnym trybie określonym w art. 185c § 1 k.p.k. Zgodnie z jego treścią, złożenie zawiadomienia o popełnieniu przestępstw z art. 197 k.k.-199 k.k. powinno ograniczyć się do wskazania najważniejszych faktów i dowodów. W pozostałych wypadkach, jeżeli zawiadomienie o przestępstwie jest składane przez inną niż pokrzywdzony osobę, powinno mieć ono charakter zupełny⁷⁹². W literaturze wskazuje się, że zwrot „powinno się” wskazuje na obowiązek organu procesowego odbierającego zawiadomienie o przestępstwie ujęcia w protokole czynności jedynie najważniejszych faktów i dowodów, nie zaś wyłącznie na dopuszczeniu możliwości takiego ograniczenia – rozwiązanie to ma bowiem charakter obligatoryjny, a nie postulatywny⁷⁹³. Interpretacja pojęcia „najważniejszych faktów i dowodów” powinna być dokonywana w odniesieniu do zespołu znamion czynu zabronionego i najistotniejszych informacji wymaganych dla podjęcia ścigania i przez pryzmat ochrony zawiadamiającego pokrzywdzonego w tym wrażliwym dla niego momencie⁷⁹⁴. Należy przyjąć, że przez najważniejsze dowody i fakty trzeba rozumieć te i tylko te okoliczności, które pozwalają ustalić miejsce oraz czas zdarzenia, świadków zdarzenia, o ile to możliwe również osobę sprawcy, a także podstawowe okoliczności związane bezpośrednio z opisem ustawowym znamion czynu, przede wszystkim czynności wykonawczej – a więc bez potrzeby prezentowania w nim szczegółowych relacji z przebiegu zdarzenia przestępnego⁷⁹⁵. Przedstawiciele doktryny precyzują, że wyrażone w art. 185c § 1 k.p.k. „ograniczenie zawiadomienia do najważniejszych faktów i dowodów” oznacza, że, owszem, w treści zawiadomienia nie muszą znajdować się drastyczne opisy, ale niewątpliwie powinny być zamieszczone odczucia pokrzywdzonego, które wyczerpują ustawowe znamiona przestępstw stypizowanych w art. 197–199 k.k.⁷⁹⁶.

⁷⁹¹ *Ibidem*, s. 136.

⁷⁹² C. Kulesza (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, K. Dudka (red.), Warszawa 2020, LEX, art. 185(c).

⁷⁹³ K.T. Boratyńska, P. Czarnecki, *Kodeks postępowania...*, *op. cit.*, s. 633.

⁷⁹⁴ K. Federowicz, *Przesłuchanie małoletnich i ofiar przestępstw seksualnych*, Warszawa 2020, LEX.

⁷⁹⁵ *Ibidem*.

⁷⁹⁶ K. Pawelec, *Dowody w znowelizowanym Kodeksie postępowania karnego – zagadnienia podstawowe*, MoP 2015, nr 10, s. 515.

Nowy sposób prowadzenia czynności przyjęcia zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa dotyczy spraw o wszystkie przestępstwa zgwałcenia, w tym popełnione przed wejściem w życie nowelizacji wprowadzonej ustawą z dnia 13 czerwca 2013 r., a także w postępowaniach wszczętych przed tą datą, jak i po tym terminie. Nie ma przy tym również znaczenia okoliczność wieku pokrzywdzonego zgwałceniem⁷⁹⁷.

Oprócz uregulowań związanych z najwcześniejszym etapem procesu karnego, jakim jest złożenie zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, w przypadku pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia procedura karna cechuje się także innymi odmiennościami, przede wszystkim w trybie przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka.

3.2. Tryb przesłuchania pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia w charakterze świadka

Nowy tryb przesłuchania ofiar przestępstw stypizowanych w art. 197 k.k. (zgwałcenie), art. 198 k.k. (wykorzystanie bezradności, upośledzenia w celu doprowadzenia do obcowania płciowego lub poddania się innej czynności seksualnej) i art. 199 k.k. (nadużycie zależności), wynikający z art. 185c k.p.k., został wprowadzony – podobnie jak nowy tryb ścigania tych przestępstw z urzędu – ustawą z dnia 13 czerwca 2013 r. i wszedł w życie w 27 stycznia 2014 r.

W uzasadnieniu projektu ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r. wskazano, że, ze względu na trudności, które wiążą się z przesłuchaniami ofiar przemocy seksualnej, istotne jest ograniczenie tych czynności do minimum – wskazano bowiem, że wielokrotne przesłuchania powodują, że osoba skrzywdzona musi wielokrotnie odtwarzać przebieg zdarzenia, co wiąże się z dodatkowym silnym stresem⁷⁹⁸. Wprowadzenie do polskiego Kodeksu postępowania karnego przepisu art. 185c było związane z wymogami wynikającymi z przepisu art. 56 Konwencji stambulskiej, który stanowi, że państwa –

⁷⁹⁷ A. Pietryka, 6.4. *Techniczne aspekty zawiadomienia o przestępstwie* (w:) *Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023, LEX.

⁷⁹⁸ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego, druk nr 998.
<https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/EC596B237378B3FCC1257AD7002C05FC/%24File/998.pdf>
(dostęp: 26.05.2023 r.).

strony Konwencji mają podjąć konieczne środki prawne lub inne działania mające na celu ochronę praw i interesów ofiar, w tym ich specjalnych potrzeb jako świadków, na wszystkich etapach dochodzenia i postępowania sądowego⁷⁹⁹. Rozszerzenie ochrony pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej było również uzasadnione zmianą trybu ścigania niektórych przestępstw seksualnych z trybu publicznoskargowego na wniosek na tryb publicznoskargowy z urzędu⁸⁰⁰. Skoro bowiem ofiara przestępstw seksualnych nie była już wyłącznym dysponentem decyzji w przedmiocie ścigania przestępstwa popełnionego na jej szkodę, to niezbędne było wprowadzenie instrumentu prawnego, który niwelowałby ewentualne reperkusje związane z jej udziałem w postępowaniu karnym⁸⁰¹. Zgodnie bowiem ze stanowiskiem SN - w procesie karnym należy minimalizować negatywne skutki wywierane przez czynności procesowe dla pokrzywdzonego, w szczególności w miarę możliwości unikać wielokrotnego jego przesłuchiwanie⁸⁰². Jednak do wejścia w życie omawianej nowelizacji taki standard był jedynie zaleceniem, nieznajującym oparcia w przepisach proceduralnych. Niewątpliwie zmiany trybu przesłuchania pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia miały również na celu dostosowanie polskiego prawa wewnętrznego do wymogów dyrektywy 2012/29/UE. Zgodnie z jej przepisami, państwa członkowskie mają obowiązek zapewnić ofiarom o szczególnych potrzebach podczas postępowania przygotowawczego: przesłuchanie w zaprojektowanych lub przystosowanych do tego celu pomieszczeniach; prowadzenie przesłuchania przez lub z udziałem specjalistów, odpowiednio przeszkolonych do tego celu; przeprowadzanie wszelkich przesłuchań przez te same osoby, chyba, że jest to sprzeczne z właściwym funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości⁸⁰³. Państwa członkowskie mają także obowiązek zapewnienia, aby wszelkie przesłuchania ofiar przemocy seksualnej, przemocy na tle płciowym lub przemocy w bliskich związkach - jeżeli nie są prowadzone przez prokuratora ani sędziego – prowadzone były przez osoby tej samej płci co ofiara, o ile takie jest życzenie ofiary i o ile nie stanowi to uszczerbku dla przebiegu postępowania karnego⁸⁰⁴. Na etapie postępowania sądowego natomiast, zgodnie z wymogami dyrektywy, ofiarom zagwarantować należy: środki zapewniające unikanie kontaktu

⁷⁹⁹ Art. 56 ust. 1 Konwencji stambulskiej.

⁸⁰⁰ M. Sowała, *Ewolucja procesowej ochrony pokrzywdzonego...*, *op. cit.*, s. 101.

⁸⁰¹ *Ibidem*, s. 101.

⁸⁰² *Ibidem*, s. 102 i powołana tam uchwała SN połączone izby – Izby Karna oraz Wojskowa z dnia 21 grudnia 1972 r., VI KZP 64/72, OSNKW 1973/2–3, poz. 18.

⁸⁰³ Art. 23 ust. 2 dyrektywy 2012/29/UE.

⁸⁰⁴ Art. 23 ust. 2 pkt. d) dyrektywy 2012/29/UE.

wzrokowego między ofiarami a sprawcami, również w trakcie składania zeznań, dzięki zastosowaniu odpowiednich środków, w tym technologii komunikacyjnych; środki służące temu, by ofiara mogła zostać przesłuchana pod jej nieobecność na sali sądowej, w szczególności dzięki wykorzystaniu odpowiednich technologii komunikacyjnych; środki pozwalające uniknąć zbędnych pytań dotyczących życia prywatnego ofiary, niezwiązanych z przestępstwem; oraz środki umożliwiające przeprowadzenie przesłuchania bez obecności publiczności⁸⁰⁵.

Przechodząc do analizy treści uregulowań z art. 185c § 1a-4 k.p.k. wskazać należy, że zasadniczo opierają się one na dwóch zasadach: *ultima ratio* przesłuchania pokrzywdzonego oraz zasadniczej jednorazowości tej czynności⁸⁰⁶. Zgodnie z art. 185c § 1a k.p.k. pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat, przesłuchuje się w charakterze świadka tylko wówczas, gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, i tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania lub w razie uwzględnienia wniosku dowodowego oskarżonego, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego⁸⁰⁷. Zgodnie zaś z art. 185c § 2 k.p.k. - przesłuchanie pokrzywdzonego przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem psychologa. Prawo do udziału w posiedzeniu mają prokurator, obrońca oraz pełnomocnik pokrzywdzonego. Osoba wymieniona w art. 51 § 2 lub osoba pełnoletnia wskazana przez pokrzywdzonego ma prawo również być obecna przy przesłuchaniu, jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego. W literaturze nie ma zgody co do kwestii, czy wyliczenie osób mogących uczestniczyć w przesłuchaniu jest enumeratywne. Z jednej strony wskazuje się, że nie ma przeszkód, aby w posiedzeniu, na którym prowadzone jest przesłuchanie, wziął udział funkcjonariusz Policji, np. wykonujący wcześniej czynności w śledztwie; osoba, o której mowa w art. 299a k.p.k.; tłumacz języka migowego czy też przedstawiciel ustawowy (np. kurator), jeśli przesłuchanie dotyczy pokrzywdzonego, który nie ukończył 18. roku życia; czy też osoby z personelu technicznego (protokolant, informatyk)⁸⁰⁸. Sąd prowadzący przesłuchanie powinien mieć przy tym szczególny

⁸⁰⁵ Art. 23 ust. 3 dyrektywy 2012/29/UE.

⁸⁰⁶ C. Kulesza (w:) *Kodeks postępowania...*, op. cit., J. Mierzińska-Lorencka (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do nowelizacji 2019*, J. Mierzińska – Lorencka (red.), Warszawa 2020, LEX, art. 185(c).

⁸⁰⁷ Przepis w aktualnym brzmieniu obowiązującym od dnia 15 sierpnia 2023 r., wprowadzonym przez Ustawę z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023 poz. 289 ze zm.). Dalej jako: ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r.

⁸⁰⁸ A. Pietryka, 6.4. *Techniczne aspekty...*, op. cit.

względ na to, czy obecność innych osób nie będzie ograniczać swobody wypowiedzi pokrzywdzonego, i ewentualnie decydować o ograniczeniu liczby uczestników przesłuchania⁸⁰⁹. Z drugiej strony w doktrynie można spotkać się z poglądem, że wyliczenie osób mogących uczestniczyć w przesłuchaniu w trybie art. 185c § 2 k.p.k. jest enumeratywne, a tym samym obecność innych niż wskazane w tym przepisie osób podczas przesłuchania jest niedopuszczalna⁸¹⁰. Bezspornie całkowicie wykluczony jest natomiast udział w takim posiedzeniu oskarżonego.

Po wejściu w życie ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw⁸¹¹ - udział biegłego psychologa w przesłuchaniu w trybie art. 185c k.p.k. jest obligatoryjny. Na wniosek pokrzywdzonego należy zapewnić, aby biegły był osobą tej samej płci co pokrzywdzony (art. 185 c § 4 k.p.k.)⁸¹². Odstępstwem od wskazanej zasady jest dobro postępowania, które musi być rozumiane jako konieczność niezwłocznego podjęcia działań w sytuacji, w której może dochodzić do niebezpieczeństwa utraty dowodów⁸¹³.

Nowelizacja z 2019 r. wprowadziła także konieczność uwzględnienia, że przesłuchanie to powinno odbyć się w terminie do 14 dni od wpłynięcia wniosku. W uzasadnieniu tej nowelizacji wskazano, że jest ona pożądana ze względu na potrzebę zredukowania traumatycznych przeżyć i dyskomfortu psychicznego pokrzywdzonych małoletnich lub pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej i była ona wielokrotnie postulowana przez Rzecznika Praw Obywatelskich⁸¹⁴. Termin ten traktowany jest w doktrynie jako instrukcyjny⁸¹⁵, choć w można się również spotkać z poglądem, iż jest to termin stanowczy⁸¹⁶. Z tym ostatnim nie można się jednak zgodzić - przepis ten nie przewiduje żadnych sankcji za niedochowanie przez sąd tego terminu, np.

⁸⁰⁹ *Ibidem*.

⁸¹⁰ C. Kulesza (w:) *Kodeks postępowania...*, *op. cit.*

⁸¹¹ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2019 poz. 1694).

⁸¹² Zmiana w tym zakresie nastąpiła z dniem 15 sierpnia 2023 r. w związku z wejściem w życie ustaw z dnia 13 stycznia 2023 r.

⁸¹³ M. Kurowski (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, D. Świecki (red.), LEX/el. 2023, LEX, art. 185(c).

⁸¹⁴ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, druk sejm. nr 3251, s. 26. <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3251> (dostęp: 18.06.2023 r.).

⁸¹⁵ C. Kulesza (w:) *Kodeks postępowania...*, *op. cit.*, J. Mierzwińska-Lorencka (w:) *Kodeks postępowania karnego... op. cit.*

⁸¹⁶ T. Markiewicz, *Charakter terminu przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego w trybie art. 185a k.p.k.*, PS 2020, nr 7–8, s. 66.

w postaci bezskuteczności czynności⁸¹⁷. Z orzecznictwa SN wynika również, że istnieje możliwość odstąpienia od tego terminu z uwagi na osobiste okoliczności dotyczące pokrzywdzonego (np. stan zdrowia fizycznego i psychicznego)⁸¹⁸.

Dodatkowo, na mocy nowelizacji z 2019 r., wprowadzono również możliwość udziału w przesłuchaniu osoby wymienionej w art. 51 § 2 k.p.k. (przedstawiciela ustawowego lub osoby, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje) lub osoby pełnoletniej wskazanej przez pokrzywdzonego – jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego. W przesłuchaniu nie przewidziano natomiast możliwości wzięcia udziału np. funkcjonariusza Policji, który przyjął zawiadomienie⁸¹⁹.

Podkreślenia wymaga, że zgodnie uregulowaniem art. 185c § 2 k.p.k., żaden organ ścigania nie powinien przesłuchiwać w charakterze świadka osoby pokrzywdzonej przestępstwem zgwałcenia – konieczne jest zwrócenie się do sądu z wnioskiem o przeprowadzenie tej czynności. W doktrynie można spotkać się z poglądem, że przesłuchanie przez organ inny niż sąd stanowi przekroczenie przez ten organ uprawnień procesowych w zakresie dokonywania czynności dowodowych przesłuchań świadków i działanie na szkodę zarówno interesu prywatnego świadka chronionego w ramach szczególnych trybów przed wtórną wiktyimizacją - oraz na szkodę interesu publicznego, jakim jest w tym przypadku prawidłowe funkcjonowanie szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości, co może nawet realizować znamiona typu czynu zabronionego z art. 231 § 1 k.k.⁸²⁰.

Ze względów funkcjonalnych do wniosku należy dołączyć akta sprawy (śledztwa albo dochodzenia), aby sędzia przesłuchujący osobę pokrzywdzoną miał wiedzę na temat najważniejszych okoliczności i dowodów dotyczących zdarzenia⁸²¹. Podkreślenia wymaga, że przepis art. 185c § 2 k.p.k. nie określa granic przesłuchania pokrzywdzonego (w odróżnieniu od przepisu art. 185c § 1 k.p.k., który nakazuje ograniczenie złożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa zgwałcenia do najważniejszych faktów i

⁸¹⁷ A. Pietryka, 8.1. Tryby przesłuchań sądowych z art. 185a–185c k.p.k. (w:) *Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023, LEX.

⁸¹⁸ *Ibidem* i powołane tam postanowienie SN z dnia 15 czerwca 2021 r., II KK 248/21 LEX nr 3317139.

⁸¹⁹ C. Kąkol, *Przyjęcie zawiadomienia i przesłuchanie osoby pokrzywdzonej przestępstwem zgwałcenia*, LEX 2017.

⁸²⁰ K. Federowicz, *Wybrane aspekty przesłuchania przez organ nieuprawniony pokrzywdzonego i świadka, o których mowa w art. 185a–185c kodeksu postępowania karnego*, PS 2016 nr 2, s. 71–82.

⁸²¹ C. Kąkol, *Przyjęcie zawiadomienia...op.cit.*

dowodów), co na tym etapie postępowania daje możliwość formułowania pytań także o kwestie bardzo intymne⁸²².

Uregulowania z art. 185c k.p.k. zostały przemodelowane ustawą z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, aby dodatkowo zwiększyć ochronę pokrzywdzonego przestępstwami seksualnymi, a także zrównać jej poziom z przewidywanym przez art. 185a k.p.k. poziomem ochrony dotyczącym pokrzywdzonego poniżej lat 15⁸²³. Na mocy nowowprowadzonego § 1a wskazano, że pokrzywdzonego przestępstwami przeciwko wolności seksualnej z art. 197-199 k.k., który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat, przesłuchuje się w charakterze świadka tylko wówczas, gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, i tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania. W orzecznictwie wskazuje się, że okolicznością uzasadniającą odstępianie od jednorazowego przesłuchania pokrzywdzonego nie może być złożenie przez podejrzanego kolejnych wyjaśnień, odmiennych od wersji pokrzywdzonego⁸²⁴.

Jeśli zaś chodzi o zakres podmiotowy omawianego przepisu, to nie budzi wątpliwości, że dotyczy on pokrzywdzonego czynami z art. 197-199 k.k., który ukończył 15. rok życia, pod warunkiem, że nie zachodzą przesłanki z art. 185a § 4 k.p.k. – z jego treści wynika bowiem, że małoletniego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat, przesłuchuje się w warunkach określonych w §1-3 tego przepisu, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na jego stan psychiczny. Przepis art. 185a § 4 k.p.k. *explicité* wskazuje, że w takim wypadku przepisu art. 185c k.p.k. nie stosuje się. Jeżeli przesłanki z art. 185a § 4 k.p.k. nie występują, to małoletniego pokrzywdzonego, który ukończył w chwili przesłuchania 15 rok życia, przesłuchuje się w trybie art. 185c k.p.k., czyli tak jak pełnoletniego pokrzywdzonego tymi czynami⁸²⁵.

⁸²² R. Koper, *Przesłuchanie pokrzywdzonego w trybie art. 185c k.p.k.*, PS 2019, nr 5, s. 73–88.

⁸²³ C. Kłak, *Opinia prawna sporządzona na zlecenie Biura Analiz Sejmowych dotycząca rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 3251)* <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/opinieBAS.xsp?nr=325> (dostęp: 13.12.2023 r.), s. 17, M. Kurowski (w:) *Kodeks postępowania...*, *op. cit.*, J. Mierzwińska-Lorencka (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz...*, *op. cit.*

⁸²⁴ Postanowienie SN z 7.02.2018 r., III KK 589/17, LEX nr 2490611.

⁸²⁵ R. Koper, *Przesłuchanie pokrzywdzonego...*, *op. cit.*, s. 77.

W celu dalszego wzmocnienia ochrony i standardu traktowania pokrzywdzonego przestępstwami z art. 197-199 k.k., na mocy przepisów Ustawy z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw⁸²⁶ uchylono art. 185c § 3 k.p.k., którego przepis stanowił, że jeżeli zajdzie konieczność ponownego przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka, na jego wniosek przesłuchanie przeprowadza się w sposób wskazany w art. 177 § 1a, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania pokrzywdzonego lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny. Takie brzmienie przepisu zakładało, że w trybie określonym w art. 185c § 2 k.p.k. pokrzywdzony może być przesłuchany tylko jeden raz, co oznaczało, że gdyby wynikła potrzeba jego ponownego przesłuchania, zostałby on przesłuchany na zasadach ogólnych, w normalnym trybie (podczas rozprawy). Jeżeli jednak zachodziłaby uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania pokrzywdzonego lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny, to na wniosek pokrzywdzonego przesłuchanie zostałoby przeprowadzone w sposób określony w art. 177 § 1a k.p.k., czyli w formie wideokonferencji. Choć w sytuacji, gdyby wniosek pokrzywdzonego nie zostałby uwzględniony i byłby on przesłuchiwany na rozprawie, to sąd na podstawie art. 390 § 2 k.p.k. mógłby zarządzić, aby na czas przesłuchania pokrzywdzonego oskarżony opuścił salę sądową (jeżeli jego obecność mogłaby oddziaływać krępująco na pokrzywdzonego) to jednak w literaturze podnoszono, że takie ukształtowanie procedury w sposób niewystarczający chroni pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej przed wtórną wiktymizacją⁸²⁷. Mając te zastrzeżenia na uwadze, postulowano *de lege ferenda*, aby w zakresie sądowego przesłuchania pokrzywdzonych zgwałceniem obowiązywał jeden tryb przesłuchania, oparty na rozwiązaniach zastosowanych w art. 185a § 1–2 k.p.k.⁸²⁸. Postulat ten został zrealizowany wraz z wejściem w życie przepisów ustawy nowelizującej z dnia 13 stycznia 2023 r. i uchyceniem art. 185c § 3 k.p.k.. W uzasadnieniu projektu tej ustawy wskazano, że uregulowanie zawarte w dotychczasowym art. 185c § 3 k.p.k. mimo, że miało charakter ochronny, nie zabezpieczało w

⁸²⁶ Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023 poz. 289 ze zm.). Dalej jako: ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. Zmiana weszła w życie z dniem 15 sierpnia 2023 r.

⁸²⁷ K. Osiak- Krynicka, *Nowe zasady przesłuchania w trybie art. 185c Kodeksu postępowania karnego osoby pokrzywdzonej przestępstwem z art. 197-199 Kodeksu karnego*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2019, nr 8 (2), s. 160-161, A. Pietryka, *8.1. Tryby przesłuchań...*, *op. cit.*

⁸²⁸ A. Pietryka, *8.1. Tryby przesłuchań...*, *op. cit.*

wystarczający sposób praw pokrzywdzonego przestępstwem przeciwko wolności seksualnej. W ocenie projektodawcy takie rozwiązanie kolidowało z przyjętą w § 2 zasadą ochrony pokrzywdzonego⁸²⁹. Uwzględniając tę okoliczność, a także mając na uwadze, iż tryb art. 185c k.p.k. przewidziany jest dla pokrzywdzonych przestępstwami silnie ingerującymi w sferę intymną świadka, których przebieg muszą relacjonować w obecności osób obcych, co może wpływać negatywnie na ich stan psychiczny, i wreszcie dążąc do zminimalizowania poziomu lęku u pokrzywdzonego, projektodawca zaproponował zmianę polegającą na zastąpieniu przesłuchania w trybie wideokonferencji przesłuchaniem w tzw. przyjaznych warunkach⁸³⁰. W ocenie autorki zmianę tę należy ocenić pozytywnie. Możliwość jedynie jednokrotnego przesłuchania pokrzywdzonego w przyjaznych warunkach, w połączeniu z możliwością dalszego jego przesłuchania na rozprawie, z ewentualnym wykorzystaniem trybu tzw. wideokonferencji wydawało się niewystarczającą ochroną przed wtórną wiktymizacją, mając na uwadze specyfikę przestępstw przeciwko wolności seksualnej. Dodatkowo, wnioskowy tryb przesłuchiwanie pokrzywdzonego w trybie wideokonferencji powodował, że to na pokrzywdzonym spoczywał ciężar ochrony samego siebie przed negatywnymi skutkami udziału w postępowaniu karnym. Nowelizacja omawianego przepisu zdejmująca z pokrzywdzonego obowiązek składania ewentualnego wniosku o przesłuchanie w trybie art. 177 § 1a k.p.k. z pewnością poprawi komfort udziału pokrzywdzonych przestępstwami seksualnymi w procesie karnym minimalizując jego negatywne skutki. Na mocy ustawy z dnia 13 stycznia 2023 r. w art. 185c § 1a k.p.k. wprost przewidziano także możliwość ponownego przesłuchania pokrzywdzonego w razie uwzględnienia wniosku dowodowego oskarżonego, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego. W literaturze wskazuje się, że pewne wątpliwości z punktu widzenia prawa oskarżonego do obrony może budzić uzależnienie powtórnego przesłuchania pokrzywdzonego od uwzględnienia przez sąd wniosku oskarżonego o takie przesłuchanie, jeśli przy pierwszym przesłuchaniu nie miał on obrońcy⁸³¹. Sam wniosek o powtórne przesłuchanie nie jest bowiem dla sądu wiążący – może on zostać oddalony

⁸²⁹ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Druk nr 2615, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2615> (dostęp: 29.05.2023 r.).

⁸³⁰ *Ibidem*.

⁸³¹ C. Kulesza (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, K. Dudka (red.), Warszawa 2023, LEX, art. 185(c).

na podstawie przesłanek wymienionych w art. 170 § 1 k.p.k., tak jak każdy inny wniosek dowodowy, a ponadto decyzja sądu w przedmiocie tego oddalenia jest niezaskarżalna⁸³².

W doktrynie podkreśla się konieczność szerokiego rozumienia pojęcia „przesłuchanie” i stosowania trybu określonego przepisem art. 185c § 1a k.p.k. w do każdej czynności procesowej z udziałem pokrzywdzonego, połączonej z pouczeniem go o prawach jako świadka, a także składaniem lub odmową składania depozycji procesowych na podstawie art. 182 lub art. 185 k.p.k., ewentualnie odmową niemającą podstawy prawnej i sporządzeniem z tej czynności protokołu - odmienna interpretacja tego zagadnienia stanowiłaby bowiem podstawę do obchodzenia gwarancyjnego wymogu tego przepisu, wyrażającego się w zasadzie jednokrotnego przesłuchania⁸³³.

Dalsze regulacje w zakresie trybu przeprowadzania przesłuchań, w trybie art. 185c k.p.k., zawarte zostały w art. 185d k.p.k.. Według treści jego przepisu, przesłuchanie przeprowadza się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu lub poza jego siedzibą. Nie powinno się ono odbywać np. na sali sądowej (sali rozpraw) ani – poza sądem – w gabinecie prokuratora czy funkcjonariusza Policji⁸³⁴. Sposób przygotowania tej czynności od strony organizacyjnej i technicznej określa rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości⁸³⁵. Po wejściu w życie przepisów ustawy z dnia 13 stycznia 2023 r., wobec wprowadzenia przez tę ustawę przepisu art. 185e k.p.k. (dotyczącego przesłuchania świadka, u którego występują zaburzenia psychiczne, rozwojowe, zakłócenia zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń) uchyleniu ulegnie art. 185d k.p.k., który zawiera delegację ustawową dla Ministra Sprawiedliwości do wydania tego rozporządzenia. Projektodawca ustawy nowelizacyjnej z dnia 13 stycznia 2023 r. uznał, że zasadne jest wprowadzenie jednego przepisu, który kompleksowo ureguluje wskazane wyżej kwestie w odniesieniu do wszystkich trybów, a

⁸³² C. Kulesza (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, K. Dudka (red.), Warszawa 2023, LEX, art. 185(a).

⁸³³ A. Krawiec, *Warunki przeprowadzani..., op. cit.*, s. 88–99, A. Pietryka, *8.1. Tryby przesłuchań..., op. cit.*

⁸³⁴ C. Kąkol, *Przyjęcie zawiadomienia...op.cit.*

⁸³⁵ Aktualnie obowiązuje rozporządzenie z dnia 28 września 2020 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego (Dz.U. poz. 1691) – stan na dzień: 01.01.2024 r. Określa ono sposób przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c oraz warunki, jakim powinny odpowiadać pomieszczenia przeznaczone do przeprowadzania przesłuchania. Omawiane rozporządzenie zostało zmienione Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 maja 2023 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c Kodeksu postępowania karnego (Dz.U. 2023 poz. 1083).

więc zarówno określonych w art. 185a–185c k.p.k., jak i w nowowprowadzonym art. 185e k.p.k., co uczyniono w nowym art. 185f k.p.k. Zgodnie z § 1 tego artykułu przesłuchania w trybie określonym w art. 185a–185c oraz art. 185e będą przeprowadzane w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu lub poza jego siedzibą, przy czym przesłuchanie w trybie określonym w art. 185e będzie mogło być przeprowadzone także w innym miejscu, jeżeli będą to uzasadniać indywidualne potrzeby świadka i będzie istniała możliwość utrwalenia czynności za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk. Jak wskazuje projektodawca nowelizacji w uzasadnieniu, wyjątek ten był niezbędny, zważywszy, iż nie są wykluczone sytuacje, że przybycie do miejsca przesłuchania osoby z niepełnosprawnością będzie znacznie utrudnione. Jednakże warunkiem koniecznym odstępstwa uzasadnionego indywidualnymi potrzebami świadka jest możliwość utrwalenia czynności za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk, zgodnie z brzmieniem art. 147 § 2a. W związku z powyższymi zmianami w art. 185f § 4 k.p.k. przyznano delegację ustawową Ministrowi Sprawiedliwości do określenia, w drodze nowego rozporządzenia, sposobu przygotowania i przeprowadzenia przesłuchań oraz warunków, jakim powinny odpowiadać pomieszczenia przeznaczone do przeprowadzania przesłuchań, w tym ich wyposażenie techniczne, mając na względzie konieczność zapewnienia swobody wypowiedzi i poczucia bezpieczeństwa osób przesłuchiowanych przy uwzględnieniu indywidualnych potrzeb tych osób. Po wejściu w życie omawianej nowelizacji, wydane zostanie nowe rozporządzenie w tym zakresie⁸³⁶.

Powyższe regulacje mają charakter gwarancyjny dla pokrzywdzonych i mają ich uchronić od ponownego przeżywania traumy, poczucia wstydu i stresu oraz sprzyjać ma temu stworzenie możliwie przyjaznych i niestresujących warunków przesłuchania, a na późniejszym etapie postępowania karnego uniemożliwienie bezpośredniej styczności ofiary i sprawcy na sali sądowej⁸³⁷.

W uzupełnieniu wskazać także należy, że zgodnie z art. 147 § 2a k.p.k. przesłuchanie w trybie art. 185c k.p.k. utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk. Realizacja tego obowiązku ma na celu: 1) minimalizowanie skutków odstępstwa od zasady bezpośredniości; 2) umożliwienie podejrzanemu realizacji prawa

⁸³⁶ Omawiane przepisy wejdą w życie z dniem 15.02.2024 r.

⁸³⁷ C. Kąkol, *Przyjęcie zawiadomienia...op.cit.*

do obrony poprzez możliwość kwestionowania tak wprowadzonego do procesu dowodu i ma stanowić instrument zabezpieczający prawo do obrony oskarżonego, pozbawionego bezpośredniej możliwości zadawania pytań pokrzywdzonemu; 3) respektowanie zasady jednokrotnego przesłuchania⁸³⁸. Utrwalenie przesłuchania pokrzywdzonego w trybie art. 185c k.p.k. za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk ma charakter obowiązkowy – a obowiązek ten ma charakter bezwzględny⁸³⁹. W literaturze wskazuje się, że nie jest wymagana zgoda pokrzywdzonego na utrwalenie przebiegu przesłuchania w trybie przewidzianym w tych przepisach, wystarczające jest poinformowanie go o tym utrwaleniu⁸⁴⁰. W przypadku zaś świadka małoletniego wskazuje się, że być może sprzeczne z duchem ochrony tego małoletniego jest informowanie go o rejestracji, a na pewno nie jest ono niezbędne⁸⁴¹. Utrwalenie przebiegu czynności za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk nie zwalnia ze sporządzenia protokołu, jak bowiem stanowi art. 147§ 3 k.p.k. - jeżeli czynność procesową, ale inną niż rozprawa utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk, protokół z takiej czynności można ograniczyć do zapisu najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących w niej udział. Rezygnacja ze sporządzania pełnego protokołu na rzecz protokołu o ograniczonym zakresie, tzw. protokołu ograniczonego, jest fakultatywna i decyzja w tym przedmiocie pozostawiona została organowi przeprowadzającemu czynność, jeżeli jednak zostanie sporządzony protokół ograniczony, obowiązkowo należy dołączyć do niego zapis obrazu lub dźwięku, a także przekład zapisu dźwięku⁸⁴². Nie jest natomiast dopuszczalne późniejsze sporządzenie protokołu w oparciu o wcześniej dokonany zapis obrazu i dźwięku⁸⁴³. Wprowadzenie tych rozwiązań wynikało z implementacji norm zawartych w art. 20 ust. 4 dyrektywy 2011/93/UE.

Istotną z punktu widzenia pokrzywdzonych przestępstwami seksualnymi zmianą przepisów polskiej procedury karnej jest także wprowadzenie do art. 171 k.p.k. nowego paragrafu - § 4a - który stanowi o zakazie zadawania świadkowi pytań dotyczących jego

⁸³⁸ A. Pietryka, 8.7. *Dokumentowanie przesłuchania i walor dowodowy tej czynności* (w:) *Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023, LEX i powołany tam wyrok SN z dnia 7 listopada 2011 r., V KK 143/11, OSNKW 2012/2, poz. 17.

⁸³⁹ J. Skorupka (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-166*, R. A. Stefański, S. Zabłocki (red.), Warszawa 2017, LEX, art. 147.

⁸⁴⁰ M. Kurowski (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Tom I*, D. Świecki (red.), Warszawa 2017, s. 565.

⁸⁴¹ *Ibidem*, s. 565.

⁸⁴² J. Skorupka (w:) *Kodeks postępowania...*, *op. cit.* i powołane tam postanowienie SN z 2.02.2009 r., II KK 224/08, OSNKW 2009/5, poz. 39.

⁸⁴³ *Ibidem*.

życia seksualnego, chyba, że jest to niezbędna dla rozstrzygnięcia sprawy⁸⁴⁴. Choć nowelizacja ta znalazła pośród przedstawicieli doktryny swoich zwolenników⁸⁴⁵, to jednak w ocenie autorki należy zgodzić się z poglądami krytycznymi na tę kwestię. Owszem, zakaz przesłuchiwanie świadków na okoliczności dotyczące ich życia seksualnego ma znaczenie w przypadku przesłuchań pokrzywdzonych przestępstwami seksualnymi prowadzonych w trybie art. 185c k.p.k., co potwierdza uzasadnienie projektu nowelizacji, w którym wskazano, że regulacja ta ma stanowić wypełnienie art. 54 Konwencji stambulskiej, który zobowiązuje do przyjęcia środków ustawodawczych lub innych środków w celu zapewnienia, aby dowody związane z wcześniejszymi życiem seksualnym i trybem życia ofiary były dopuszczane tylko, gdy to właściwe i konieczne. Z powyższego wynika zatem, że *ratio legis* tej zmiany to zwiększenie ochrony procesowej ofiar przemocy seksualnej. Wobec tego słusznie w doktrynie wskazuje się, że rozszerzanie tego zakazu na wszystkie kategorie świadków wydaje się pozbawione uzasadnienia⁸⁴⁶. Zwłaszcza, że w dotychczasowym stanie prawnym wszystkie pytania nieistotne lub niestosowne (a do takich z pewnością można zaliczyć pytania dotyczące życia seksualnego, jeśli nie są one niezbędne dla rozstrzygnięcia sprawy) mogły zostać przez przewodniczącego uchylone na podstawie art. 370 § 6 k.p.k. W odniesieniu natomiast do pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej, w tym przestępstwem zgwałcenia, autorka omawianą zmianę ocenia pozytywnie. Stanowi ona wzmocnienie ochrony ofiar tych przestępstw przed wtórną i wiktymizacją oraz ma szansę przyczynić się do dalszego podnoszenia kultury ich przesłuchań, przy odejściu od powielania mitów o zgwałceniu.

Do poprawy sytuacji procesowej pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej przyczynia się także niewątpliwie przepis art. 52a k.p.k., choć ma on zastosowanie do wszystkich pokrzywdzonych, a nie jedynie do pokrzywdzonych przestępstwami seksualnymi. Przepis ten został wprowadzony Ustawą z dnia 16 grudnia 2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego⁸⁴⁷ w związku z koniecznością

⁸⁴⁴ Zmiana wprowadzona Ustawą z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2023, poz. 289), weszła w życie z dniem 15 sierpnia 2023 r.

⁸⁴⁵ M. Kurowski [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, D. Świecki (red.), LEX 2023, art. 171.

⁸⁴⁶ C. Kulesza [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, wyd. III*, K. Dudka (red.), Warszawa 2023, LEX, art. 171.

⁸⁴⁷ Ustawa z dnia 16 grudnia 2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 155). Przepis art. 52a k.p.k. w jego pierwotnym brzmieniu wszedł w życie w dniu 09.02.2021 r.

dostosowania polskich przepisów do wymogów art. 22 dyrektywy 2012/29/UE, który nakłada na państwa członkowskie obowiązek zapewnienia, by pokrzywdzonych w postępowaniu karnym poddawano na czas indywidualnej ocenie w celu ustalenia szczególnych potrzeb w zakresie ochrony i określenia, czy i w jakim zakresie skorzystałyby w trakcie postępowania karnego z określonych środków ochrony. Zgodnie z treścią art. 52a k.p.k. – organ prowadzący postępowanie karne ma obowiązek dokonania indywidualnej oceny poszczególnych potrzeb pokrzywdzonego, poprzez ustalenie okoliczności sprawy, w szczególności dotyczących właściwości i warunków osobistych pokrzywdzonego, a także rodzaju i rozmiaru ujemnych następstw przestępstwa. Art. 52a k.p.k. nakłada także na organ obowiązek odebrania od pokrzywdzonego oświadczenia co do jego woli w zakresie stosowania środków ochrony wymienionych w tym przepisie (dotyczą one uprawnień wymienionych w art. 147 § 1 w odniesieniu do czynności, o której mowa w art. 143 § 1 pkt 2, a także art. 177 § 1a, art. 184-185c, art. 299a § 1, art. 360 § 1 pkt 1 lit. d oraz pkt 3, art. 390 § 2-4 oraz art. 10 ust. 2 ustawy o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka⁸⁴⁸), chyba że będzie to niemożliwe. Podkreślenia wymaga, że zastosowanie niektórych środków ochrony ma charakter obligatoryjny, a więc są one stosowane niezależnie od woli pokrzywdzonego. Do takich należy przesłuchanie w trybie art. 185c k.p.k. pokrzywdzonego przestępstwami przeciwko wolności seksualnej. Art. 52a k.p.k. został znowelizowany ustawą z dnia 13 stycznia 2023 r.⁸⁴⁹.

Pomimo istotnych zmian, jakie dokonały się na przestrzeni ostatnich lat, zwłaszcza w zakresie uregulowania postępowania karnego wobec pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej, nadal podkreśla się wagę właściwego przygotowania osób dokonujących z ramienia organów procesowych czynności z

⁸⁴⁸ Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz. U. z 2015 r. poz. 21).

⁸⁴⁹ Zmiana wejdzie w życie z dniem 15 lutego 2024 r. Nowe brzmienie przepisu podtrzymuje po stronie organu obowiązek dokonania indywidualnej oceny potrzeb pokrzywdzonego, a dodatkowo rozszerza jego stosowanie w stosunku do świadka, jeżeli występują u niego zaburzenia psychiczne, rozwojowe, zakłócenia zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń uzasadniające przekonanie, że jego przesłuchanie powinno się odbyć w trybie określonym w art. 185e k.p.k. w zakresie niezbędnym do dokonania ustaleń co do przeprowadzenia przesłuchania zgodnie z tym przepisem. Zgodnie z wprowadzonym do art. 52a omawianą nowelizacją § 3 - pozyskanie informacji o potrzebach pokrzywdzonego będzie następowało za pomocą specjalnego kwestionariusza indywidualnej oceny pokrzywdzonego i musi nastąpić najpóźniej przed rozpoczęciem czynności, o których mowa w przepisie. Kwestionariusz indywidualnej oceny ma zostać określony odrębnie w stosunku do pokrzywdzonego i świadka – w drodze rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości.

udziałem pokrzywdzonego – w celu jak najpełniejszej realizacji założeń ustawodawcy⁸⁵⁰. Zmniejszenie zakresu wtórnej wiktylizacji w przypadku ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej ma bowiem szansę zapewnić podniesienie współczynnika składanych zawiadomień o ich popełnieniu, co jest istotnym elementem walki z przestępczością seksualną⁸⁵¹. Podkreślenia wymaga jednak, że choć postępowanie karne jest wciąż dostosowywane do jak najpełniejszej ochrony ofiar przestępstw przed wtórną wiktylizacją⁸⁵², to jednak wątpliwe jest, że możliwe jest całkowite wyeliminowanie tego zjawiska⁸⁵³.

W kontekście roli pokrzywdzonego jako świadka w procesie karnym oraz wobec pozbawienia pokrzywdzonego wyłącznego prawa decydowania o wszczęciu postępowania karnego w sprawach o zgwałcenie poprzez uchylenie art. 205 k.k. istotną pozostaje także kwestia odmowy składania zeznań przez pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia.

3.3. Problematyka odmowy składania zeznań przez pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia

W związku z utratą przez pokrzywdzonego prawa do decydowania o wszczęciu postępowania karnego w sprawie o zgwałcenie w związku z uchyleniem art. 205 k.k., przedmiotem rozważań doktryny stała się problematyka odmowy składania przez niego zeznań. W praktyce bowiem, w sytuacji, kiedy sprawcą przestępstwa zgwałcenia nie jest osoba dla pokrzywdzonego najbliższa (art. 182 § 1 k.p.k.) lub też, jeśli udzielenie odpowiedzi na pytanie nie mogłoby narazić świadka lub osoby dla niego najbliższej na odpowiedzialność za przestępstwo (art. 183 § 1 k.p.k.), to pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia nie może odmówić składania zeznań. Podkreślenia wymaga, że istnieją przypadki, w których sprawcami zgwałceń są byli partnerzy czy osoby w przeszłości pozostające we wspólnym pożyciu z pokrzywdzonym, a takie osoby nie są już objęte

⁸⁵⁰ A. Krawiec, *Warunki przeprowadzania...*, *op. cit.*, s. 98-99, D. Kaczorkiewicz, *Wiktylizacja wtórna...*, *op. cit.*, s. 296.

⁸⁵¹ N. Tkacz, *Zjawisko wiktylizacji wtórnej...*, *op. cit.*, s. 131-132.

⁸⁵² Zob. L. Mazowiecka (red.), *Wiktylizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, Warszawa 2012, M. Sowała, *Ewolucja procesowej ochrony pokrzywdzonego...*, *op. cit.*, E. Bieńkowska, *Zjawisko wiktylizacji wtórnej...*, *op. cit.*, D. Kaczorkiewicz, *Wiktylizacja wtórna...*, *op. cit.*, N. Tkacz, *Zjawisko wiktylizacji wtórnej...*, *op. cit.*

⁸⁵³ E. Bieńkowska, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 74-75.

dyspozycją przepisu art. 182 § 1 k.p.k., w związku z czym prawo do odmowy składania zeznań w takim przypadku nie przysługuje pokrzywdzonemu. W tym zakresie polskie ustawodawstwo nie uwzględnia wskazań wynikających z art. 36 ust. 3 Konwencji stambulskiej i postulatu zmiany definicji osoby najbliższej, przez objęcie nim także „byłego partnera”⁸⁵⁴. Nadto, jeżeli pokrzywdzony nie pozostaje ze sprawcą w szczególnie bliskim stosunku osobistym, to nie ma także możliwości wniesienia o zwolnienie od złożenia zeznania lub odpowiedzi na pytanie na podstawie art. 185 k.p.k., a nawet w przypadku gdy taki stosunek zachodzi, to podkreślenia wymaga, że decyzja w przedmiocie wniosku należy zawsze do sądu. Pokrzywdzony odmawiając składania zeznań w charakterze świadka w sprawie o zgwałcenie, w przypadku niewystąpienia powyższych przesłanek, naraża się zatem na karę porządkową. Ponadto brak możliwości odmowy składania zeznań przez pokrzywdzonego może narażać go na odpowiedzialność z art. 233 k.k.⁸⁵⁵. Potrzeba umyślnego fałszowania zeznań po stronie pokrzywdzonego może wynikać z różnych pobudek - chęci ochrony sprawcy, chęci szybkiego zakończenia postępowania, strachu przed sprawcą, czy niechęci do opowiadania o pewnych szczegółach zdarzenia, które jednak mogą mieć istotne znaczenie dla dobra postępowania⁸⁵⁶.

Wobec powyższego w literaturze wskazuje się na zasadność umożliwienia pokrzywdzonemu przestępstwem zgwałcenia odmowy składania zeznań⁸⁵⁷. Zwolennicy tego rozwiązania podnoszą, że kiedy istniałyby inne przekonywujące środki dowodowe – poza zeznaniami pokrzywdzonego – jak np. nagranie z monitoringu lub zeznania świadków, wówczas możliwe byłoby skazanie sprawcy bez faktycznego udziału pokrzywdzonego w procesie i bez narażania go na wtórną wiktymizacji w ogóle⁸⁵⁸. Postuluje się także zapewnienie pokrzywdzonemu ochrony w węższym zakresie poprzez zapewnienie możliwości odmowy udzielenia odpowiedzi na konkretne pytanie⁸⁵⁹.

⁸⁵⁴ A. Pietryka, 6.8. *Prawo do odmowy składania zeznań (w:) Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023, LEX.

⁸⁵⁵ J. Widacki, M. Cempura, A. Przybycień, *Przestępstwo zgwałcenia...*, *op. cit.*, *op. cit.*, s. 167, P. Banaszak, *Zmiana trybu ścigania...*, *op. cit.*, s. 59, J. Ferenz, *Prawidłowość trybu ścigania przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 32.

⁸⁵⁶ J. Ferenz, *Prawidłowość trybu ścigania przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 34.

⁸⁵⁷ E. Grycan, *Ocena zmiany...*, *op. cit.*, s. 137, J. M. Ferenz, *Sytuacja ofiar przestępstwa zgwałcenia po nowelizacji Kodeksu karnego z dnia 13 czerwca 2013 r.*, ZP 2016, nr 16(1), s. 184.

⁸⁵⁸ J. M. Ferenz, *Sytuacja ofiar przestępstwa zgwałcenia...*, *op. cit.*, s. 184.

⁸⁵⁹ *Ibidem*, s. 184.

Wskazać także należy, że w judykaturze przyjęto, że pokrzywdzony jednym z przestępstw określonych w art. 197–199 k.k., będący osobą najbliższą dla oskarżonego, po rozpoczęciu zeznania podczas przesłuchania przez sąd w trybie art. 185c § 2 k.p.k. nie traci uprawnienia do odmowy składania zeznań w rozumieniu art. 186 § 1 k.p.k., ponieważ przesłuchanie to nie jest elementem postępowania sądowego, lecz czynnością sądową w postępowaniu przygotowawczym⁸⁶⁰. Powyższa konstatacja nie rozwiązuje jednak problemu odmowy składania zeznań przez pokrzywdzonych w kontekście ich odpowiedzialności za składanie fałszywych zeznań. Należy jednak uznać, iż brak regulacji umożliwiających odmowę składania zeznań w przypadku pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia jest świadomym zabiegiem ustawodawcy - wprowadzenie takiego uprawnienia odmowy złożenia zeznań w przypadku przestępstwa z art. 197 k.k. mogłoby stanowić na przyszłość argument dla rozszerzania takiego prawa, należącego do wyjątkowych, na kolejne kategorie przestępstw, w tym także, co do ścigania których wniosek o ściganie nie jest konieczny, jak i na kolejne typy pokrzywdzonych, którzy z takiego prawa chcieliby skorzystać⁸⁶¹.

W tym kontekście na uwagę zasługuje również treść art. 192 k.p.k., który ustanawia po stronie pokrzywdzonego obowiązek poddania się oględzinom i badaniom nie połączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym, jeżeli karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego⁸⁶². Zgodnie z § 2 tego artykułu obowiązek ten nie dotyczy osób, które odmówiły zeznań lub zostały od nich zwolnione. Wobec powyższego ewentualne umożliwienie pokrzywdzonemu przestępstwem zgwałcenia odmowy składania zeznań prowadziłoby do wyłączenia po jego stronie obowiązku poddania się oględzinom i badaniom. Biorąc pod uwagę specyfikę przestępstwa z art. 197 k.k. i często pojawiającą się konieczność przeprowadzenia badań ginekologicznych czy genetycznych - wydaje się, że uprawnienia te mogłyby negatywnie wpłynąć na efektywność postępowania dowodowego. Z uwagi na powyższe w ocenie autorki przyznanie pokrzywdzonym przestępstwem zgwałcenia

⁸⁶⁰ C. Kąkol, *Przyjęcie zawiadomienia...op.cit.* i powołany tam wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 lutego 2016 r., III KK 394/15, LEX nr 2002527.

⁸⁶¹ A. Pietryka, 6.8. *Prawo do odmowy..., op. cit.*

⁸⁶² Według niektórych przedstawicieli doktryny przepis art. 192 k.p.k. nie ma zastosowania do postępowań w sprawach o przestępstwo zgwałcenia, gdyż badanie lub oględziny wymienione w tym przepisie mają służyć ustaleniu istnienia znamion przestępstwa dotyczących stanu zdrowia pokrzywdzonego, od których zależy karalność czynu nie zaś ustaleniu, czy do zdarzenia w ogóle doszło (w tym o czyn z art. 197 k.k.) lub jaki był jego przebieg. Zob. R. A. Stefański, S. Zabłocki (w:) R. A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 167-296*, Warszawa 2019, LEX, art. 192.

uprawnienia do odmowy składania zeznań byłoby uprawnieniem zbyt daleko idącym, a zapobieganie wtórnej wiktyimizacji w przypadku przestępstw seksualnych powinno opierać się na stosowaniu przepisów proceduralnych gwarantujących wzmożoną ochronę procesową ofiar tych przestępstw; a także na odpowiednim przygotowaniu praktycznym pracowników organów wymiaru sprawiedliwości.

Oprócz problematyki odmowy składania zeznań przez pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia z perspektywy jego ochrony przed wtórną wiktyimizacją istotne znaczenie ma także kwestia wyłączenia jawności rozprawy.

3.4. Wyłączenie jawności rozprawy jako wyraz ochrony pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia

Sprawy o zgwałcenia rozpoznawane są w postępowaniu zwyczajnym na jawnej rozprawie. Sąd może jednak wyłączyć jawność rozprawy w całości lub w części, jeśli jawność ta mogłaby naruszać ważny interes prywatny (na podstawie art. 360 § 1 pkt. 1 lit. d k.p.k.). Podkreślenia wymaga, że ustawa nie określa o czyj interes prywatny chodzi, a brak jakiegokolwiek ograniczenia w tej kwestii wskazuje, że może to być interes zarówno strony, jak i innych uczestników postępowania, w tym również pokrzywdzonego lub świadka⁸⁶³. W literaturze przyjmuje się, że „ważny interes prywatny” uzasadnia wyłączenie jawności wówczas, gdy na rozprawie mogą być roztrząsane szczegóły życia intymnego lub ze sfery prywatności uczestnika postępowania – przy czym nie każda obawa naruszenia interesu prywatnego upoważnia do wyłączenia jawności rozprawy, a ma to być *verba legis* „ważny” interes, czyli taki, którego naruszenie może wywołać poważne następstwa dla danej osoby⁸⁶⁴. W sprawach o przestępstwa przeciwko wolności seksualnej wyłączenie jawności rozprawy może nastąpić nie tylko ze względu na potrzebę ochrony prywatności. Istnieje także możliwość jej wyłączenia jeżeli mogłaby obrażać dobre obyczaje (na podstawie art. 360 § 1 pkt. 1 lit. b k.p.k.), przy czym w doktrynie wskazuje się, że podstawą tego wyłączenia może być właśnie rozpoznawanie

⁸⁶³ R. A. Stefański, S. Zabłocki (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom. III. Komentarz do art. 297-424*, R. A. Stefański, S. Zabłocki (red.), Warszawa 2021, LEX, art. 360, D. Świecki (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, D. Świecki (red.), LEX 2023, art. 360.

⁸⁶⁴ R. A. Stefański, S. Zabłocki (w:) *Kodeks postępowania karnego...*, *op. cit.*

spraw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności⁸⁶⁵. Dodatkowo, w sprawach o zgwałcenie małoletniego poniżej 15. roku życia (art. 197 § 3 pkt. 2 k.p.k.) mogą także wystąpić podstawy do wyłączenia jawności z uwagi na nieletniość oskarżonego lub konieczność przesłuchania świadka poniżej 15. roku życia (zgodnie z przepisem art. 360 § 1 pkt. 2 k.p.k.). W tym drugim przypadku wyłączenie jawności może dotyczyć tylko czasu składania zeznań przez świadka.

Wyłączenie jawności rozprawy następuje w formie postanowienia wydawanego z urzędu, które jest niezaskarżalne. Istnieje również możliwość zainicjowania wydania takiego postanowienia w trybie art. 9 § 2 k.p.k., zgodnie z którym strony i inne osoby bezpośrednio zainteresowane mogą składać wnioski o dokonanie również tych czynności, które organ może lub ma obowiązek podejmować z urzędu.

W literaturze można spotkać się z poglądem, że sprawy dotyczące przestępstwa zgwałcenia powinny znaleźć się na liście przesłanek wyłączenia jawności rozprawy z mocy prawa (obok spraw dotyczących wniosku prokuratora o umorzenie postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i zastosowanie środka zabezpieczającego oraz spraw o pomówienie lub znieważenie – na podstawie art. 359 k.p.k.)⁸⁶⁶. Teoretycznie bowiem, ze względu na konstrukcję przepisu oraz oceny charakter przesłanek wyłączenia jawności rozprawy, sąd ma w tym przedmiocie szeroki zakres uznaniowości⁸⁶⁷, stąd istnieje możliwość, aby rozprawa w sprawie o zgwałcenie odbywała się jawnie. W ocenie autorki pogładowi temu nie można odmówić słuszności. Z pewnością potrzeba ochrony pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia uzasadnia wydanie postanowienia w przedmiocie wyłączenia jawności rozprawy i wypełnia przesłankę z art. 360 § 1 pkt. 1 k.p.k., a ponadto Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 18 grudnia 2015 r. dotyczące zasad postępowania w sprawach o przestępstwo zgwałcenia⁸⁶⁸ nakazują prokuratorowi przed rozpoczęciem rozprawy głównej rozważyć skierowanie do sądu wniosku o wyłączenie jej jawności w całości lub w części, mając w szczególności na uwadze możliwość naruszenia ważnego interesu pokrzywdzonego. Jednak pomimo tych regulacji

⁸⁶⁵ A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A.Sakowicz (red.), Warszawa 2023, s.1055, C. Kulesza (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, K. Dudka (red.), Warszawa 2020, LEX, art. 360 i powołany tam wyrok SA w Białymstoku z dnia 14 lipca 2017 r., I ACa 89/17, LEX nr 2356484.

⁸⁶⁶ M. Nazaruk, *Zjawisko wtórnej wiktymizacji pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Programu Top 15” 2016, nr 8, s. 195.

⁸⁶⁷ C. Kulesza (w:) *Kodeks postępowania...*, *op. cit.*

⁸⁶⁸ Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 18 grudnia 2015 r. dotyczące zasad postępowania w sprawach o przestępstwo zgwałcenia nr PG VII G 012/58/15. <https://sip.lex.pl/#/act/286700540> (dostęp: 05.06.2023 r.). Dalej jako: wytyczne Prokuratora Generalnego, wytyczne prokuratorskie.

pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia nie ma gwarancji, że rozprawa odbędzie się w z wyłączeniem jawności. Jak podkreśla się w literaturze, tylko komplementarność różnych form wsparcia połączonych z realną pomocą może pozwolić na zbudowanie u pokrzywdzonych przeświadczenia, że udział w postępowaniu karnym nie będzie się wiązał z doświadczeniem tzw. wtórnej wiktylizacji, lecz jest on konieczny dla skutecznej realizacji polityki kryminalnej⁸⁶⁹. Brak pewności po stronie pokrzywdzonego co do kwestii jawności rozprawy może powodować u niego niechęć do udziału w postępowaniu karnym i podejmowania współpracy z organami ścigania, co może nawet wpływać na ostateczne odstąpienie od złożenia zawiadomienia o popełnieniu tego przestępstwa.

W kontekście jawności rozprawy w sprawie przestępstwa zgwałcenia należy również odnieść się do kwestii przesłanki wymienionej w art. 360 § 1 pkt. 3 k.p.k. (zgodnie z którą sąd może wyłączyć jawność rozprawy na żądanie osoby, która złożyła wniosek o ściganie) - wydaje się bowiem, że *ratio legis* wprowadzenia tej była ochrona przed wiktylizacją wtórną w warunkach jawnej rozprawy przede wszystkim ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej wymienionych w art. 205 k.k., które do 2014 r. były ścigane na wniosek⁸⁷⁰. W obecnym stanie prawnym przestępstwa te są ścigane z urzędu, a więc pokrzywdzeni nie mogą składać wniosków o wyłączenie rozprawy na podstawie art. 360 § 1 pkt 3 k.p.k., w związku z czym w literaturze wskazuje się, że znaczenie komentowanej regulacji stoi pod znakiem zapytania⁸⁷¹. Podkreślenia wymaga ponadto, że przestępstwa ścigane na wniosek są związane ze sferą życia rodzinnego lub osobistego pokrzywdzonego, a zatem *ratio legis tego* przepisu art. 360 § 1 pkt. 3 k.p.k. wiąże się z potrzebą ochrony interesu prywatnego pokrzywdzonego – który został już zabezpieczony poprzez wskazanie przez ustawodawcę przesłanki ważnego interesu prywatnego z art. 360 § 1 pkt. 1 lit. d k.p.k.⁸⁷².

Z § 2 tego artykułu wynika natomiast, że prokurator może zablokować wyłączenie jawności rozprawy poprzez sprzeciwienie się takiemu wyłączeniu. Wystąpienie takiego sprzeciwu prokuratora, a w konsekwencji – prowadzenie rozprawy w sposób jawny, w sprawach o przestępstwo zgwałcenia naraża pokrzywdzonego na wtórną wiktylizację.

⁸⁶⁹ A. Pietryka, *11.1. Umorzenie ze względu na brak woli pokrzywdzonego udziału w postępowaniu* (w:) *Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023, LEX.

⁸⁷⁰ C. Kulesza (w:) *Kodeks postępowania...*, *op. cit.*

⁸⁷¹ *Ibidem*.

⁸⁷² D. Świecki (w:) *Kodeks postępowania...*, *op. cit.*

Oprócz przepisów polskiego Kodeksu postępowania karnego istnieją także inne uregulowania mające na celu zapewnienie jak najszerzej ochrony pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia przed wtórną wiktymizacją.

§ 4. Pozakodeksowe uregulowania w zakresie postępowania z pokrzywdzonymi przestępstwem zgwałcenia

Praktyka prowadzenia postępowań w sprawach o przestępstwo zgwałcenia kształtowana jest, poza przepisami procedury karnej, także regulacjami pozakodeksowymi, do których należą wydawane przez Komendanta Głównego Policji oraz Prokuratora Generalnego wytyczne. Dokumenty te tworzą pragmatyki służbowe niebędące prawem powszechnie obowiązującym⁸⁷³. Wydawanie tych wytycznych świadczy o szczególnym charakterze spraw, których dotyczą, a ich rolą jest wsparcie i ukierunkowanie organów ścigania na prowadzenie właściwej i sprawnej polityki kryminalnej oraz osiąganie celów postępowania karnego związanego z przestępczością seksualną⁸⁷⁴. Jednocześnie wydawanie i stosowanie tych aktów należy uznawać za realizację obowiązków wynikających z dyrektywy 2012/29/UE, Konwencji z Lanzarote oraz Konwencji stambulskiej, które nakładają na państwa obowiązki nie tylko o charakterze ustawodawczym, ale także powinności sięgania po inne środki w celu osiągnięcia zapisanych w tych aktach postanowień i celów⁸⁷⁵.

4.1. Wytyczne Komendanta Głównego Policji

Wytyczne Komendanta Głównego Policji w zakresie postępowania z pokrzywdzonymi przestępstwem zgwałcenia zawarte są w ogólnych wytycznych w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez

⁸⁷³ A. Pietryka, 2. Rola wytycznych w kształtowaniu metodyki pracy w sprawach o zgwałcenie (w:) *Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023, LEX.

⁸⁷⁴ *Ibidem*.

⁸⁷⁵ *Ibidem*.

policjantów⁸⁷⁶. Zostały one wydane na podstawie art. 5 ust. 2 ustawy o Policji⁸⁷⁷, który przyznaje Komendantowi Głównemu Policji uprawnienie do wydawania zarządzeń.

Oprócz ogólnych wytycznych w zakresie wykonywania czynności dochodzeniowo-śledczych, wytyczne te w kilku jednostkach redakcyjnych w sposób bezpośredni odwołują się do przestępstwa zgwałcenia czy przemocy seksualnej. Wytyczne te w pierwszej kolejności uzupełniają treść art. 185c § 1 k.p.k. traktujący o ograniczonej formie składania zawiadomienia o popełnieniach przestępstwa zgwałcenia. Treść § 4 pkt. 3 wytycznych doprecyzowuje, że policjant przyjmujący od pokrzywdzonego zawiadomienie o przestępstwie w sprawach o przestępstwa określone w art. 197-199 k.k., powinien ograniczyć się do uzyskania od niego najważniejszych faktów i dowodów, wskazując, że należą do nich w szczególności dane dotyczące daty i miejsca popełnienia przestępstwa, dane identyfikujące sprawcę, w tym jego opis, dane świadków, a także dokumentacja medyczna będąca w dyspozycji pokrzywdzonego. Wytyczne w § 58 pkt. 9 wskazują także, że oględzin ciała, które mogą wywołać uczucie wstydu, a w szczególności osób pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, powinien dokonać policjant tej samej płci, chyba że łączą się z tym szczególne trudności. Jeżeli Policja uzyskała informację o takim przestępstwie bezpośrednio albo w krótkim czasie po zdarzeniu, osobę pokrzywdzoną, niezwłocznie po przekazaniu przez nią informacji o zaistniałym zdarzeniu lub sprawcy i jeszcze przed wykonaniem innych czynności, kieruje się na kompleksowe badania lekarskie, w tym ginekologiczne, połączone w razie konieczności z zabezpieczeniem przez lekarza dowodów lub innych materiałów mających związek z przestępstwem, stosownie do rodzaju i charakteru doznanych obrażeń. Nadto wytyczne w § 4 pkt. 5, w przypadku wykonywania czynności dochodzeniowo-śledczych w sprawach przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, odsyłają do "Procedury postępowania Policji z osobą, która doświadczyła przemocy seksualnej"⁸⁷⁸. Wdrożenie procedur stanowiło realizację jednego z działań przyjętego w grudniu 2013 r. Krajowego Programu Działań na Rzecz

⁸⁷⁶ Wytyczne Nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów, Dz.Urz.KGP.2017.59. <https://sip.lex.pl/#/act/35406662?cm=DOCUMENT> (dostęp: 04.06.2023 r.). Dalej jako: wytyczne Komendanta Głównego Policji, wytyczne policyjne.

⁸⁷⁷ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2016 r. poz. 1782, ze zm.).

⁸⁷⁸ "Procedury postępowania Policji z osobą, która doświadczyła przemocy seksualnej" dostępne są na stronie internetowej fundacji „Feminoteka” https://feminoteka.pl/wp-content/uploads/2018/01/proc_postep_z_os_doswiad_przem_seksual_2017_04_13.pdf (dostęp: 04.06.2023 r.). Dalej jako: Procedury policyjne.

Równego Traktowania na lata 2013-2016⁸⁷⁹. Procedura ta została opracowana przez fundację „Feminoteka” we współpracy z Biurem Pełnomocnika Rządu do Spraw Równego Traktowania, poddana została procesowi szczegółowych konsultacji z udziałem przedstawicieli administracji publicznej, w tym również Policji i Prokuratury Generalnej oraz ekspertów reprezentujących sektor społeczny⁸⁸⁰. Procedury te mają charakter instruktażowy i zostały stworzone w celu poprawy jakości działań realizowanych przez funkcjonariuszy Policji w zakresie czynności podejmowanych z udziałem osób pokrzywdzonych przestępstwami seksualnymi⁸⁸¹. Dokument ten zawiera szczegółowe instrukcje dotyczące postępowania w przypadku kontaktu z pokrzywdzonymi przestępstwami z art. 197-199 Kodeksu karnego. Instrukcje te, oprócz nawiązań do przepisów Kodeksu postępowania karnego, zawierają także wskazówki dotyczące zalecanego sposobu zachowania się funkcjonariuszy w kontakcie z pokrzywdzonymi przestępstwami seksualnymi i sposobu przeprowadzania czynności z udziałem tych pokrzywdzonych. Według treści Procedur, w pierwszej kolejności należy zaprosić osobę pokrzywdzoną w miejsce niedostępne dla osób postronnych w jednostce policji (dotyczy to zarówno innych funkcjonariuszy niebiorących udziału w czynnościach, jak i innych osób, np. do osobnego pokoju niebędącego pokojem przejściowym), aby zapewnić swobodę wypowiedzi i poczucie bezpieczeństwa, a także nie narażać na kontakt z osobą podejrzaną. Procedury nakazują także zaniechać jakichkolwiek komentarzy dotyczących zdarzenia, wyglądu czy zachowania pokrzywdzonego, a także osądzania i oceniania zdarzenia przestępnego. Osoba prowadząca czynność powinna okazać empatię i unikać okazywania swoim zachowaniem, jaki jest jej stosunek do sprawy; powinna mieć na uwadze wyjątkowy stan emocjonalny, w którym znajduje się pokrzywdzony. Procedury policyjne wskazują także, że miarę możliwości pokrzywdzony ma być przesłuchiwany przez przeszkolonego policjanta tej samej płci, chyba że pokrzywdzony zażyczy sobie inaczej. Procedury

⁸⁷⁹ Krajowy Program Działań na Rzecz Równego Traktowania jest dokumentem, który zgodnie z ustawą z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz.U. 2010 nr 254 poz. 1700, ze zm.) opracowuje Pełnomocnik Rządu do Spraw Równego Traktowania. Program ten wyznacza cele i priorytety działań na rzecz równego traktowania. Obecnie opracowywany jest Projekt Krajowego Programu Działań na rzecz Równego Traktowania na lata 2021-2030, który jest drugim programem okresowym tego typu. <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie/krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-konsultacje-publiczne> (dostęp: 04.06.2023 r.).

⁸⁸⁰ Informacje o Procedurach policyjnych dostępne na stronie: <https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/7554,Procedura-postepowania-z-osoba-ktora-doswiadczyła-przemocy-seksualnej.html> (dostęp: 04.06.2023 r.).

⁸⁸¹ *Ibidem*.

policyjne nakazują, aby kontakt z pokrzywdzonym odbywał się na każdym etapie w warunkach zapewniających ochronę prywatności.

W dalszej kolejności Procedury policyjne nakładają na funkcjonariuszy obowiązek informacyjny wobec pokrzywdzonych. Zgodnie z ich treścią, funkcjonariusz przyjmujący zgłoszenie powinien poinformować pokrzywdzonego, z zastosowaniem prostego i przystępnego języka, o przysługujących mu prawach – w formie ustnej i pisemnej – a także o kolejnych podejmowanych w ramach postępowania karnego krokach, w tym o konieczności zebrania i zabezpieczenia materiału dowodowego, przeprowadzenia badania lekarskiego oraz o możliwości podjęcia działań profilaktycznych i leczniczych; jak również o możliwości kontaktu pokrzywdzonego z osobą przez niego wskazaną, w tym o możliwości obecności tej osoby podczas wykonywania czynności z udziałem pokrzywdzonego, o ile nie uniemożliwia to przeprowadzenia tych czynności albo nie utrudnia ich w istotny sposób. W przypadku, gdy pokrzywdzonym jest osoba małoletnia, Procedury policyjne nakładają na funkcjonariusza obowiązek przekazania wszystkich informacji w sposób dostosowany do wieku i kompetencji komunikacyjnych pokrzywdzonego oraz jego przedstawicielowi ustawowemu lub osobie, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje. Nadto Procedury policyjne nakładają na funkcjonariuszy obowiązek zagwarantowania i zapewnienia pokrzywdzonemu transportu (ewentualnie także z osobą przez niego wskazaną) do placówki medycznej, gdzie zostanie mu udzielona pomoc i przeprowadzone zostanie badanie lekarskie; udostępnienia bazy danych placówek specjalistycznego poradnictwa, w tym: prawnego, psychologicznego i rodzinnego, uzyskania pomocy i wsparcia; umożliwienia kontaktu z najbliższą jednostką realizującą zadania z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej lub inną instytucją zajmującą się pomocą w analogicznym zakresie celem uzyskania pomocy prawnej i psychologicznej.

Procedury policyjne nakazują także, aby funkcjonariusz odbierający zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa z art. 197-199 k.k. zaprotekował inne, poza wynikającymi z art. 185c § 1 k.p.k., najważniejszymi faktami i dowodami, dane o zdarzeniu, jeżeli w czasie składania zawiadomienia z woli pokrzywdzonego będzie wynikać, iż żąda, aby takie dane zaprotekowano. Procedury policyjne nakładają także

na funkcjonariuszy obowiązek zapytania pokrzywdzonego o rysopis i znaki szczególne sprawcy, w szczególności w sytuacji, kiedy sprawca jest nieznany pokrzywdzonemu.

Końcowo Procedury policyjne stanowią o sposobie zabezpieczania materiału dowodowego ściśle związanego z osobą pokrzywdzonego. Treść Procedur nakazuje zabezpieczenie materiału dowodowego poprzez jak najszybsze wykonanie zdjęcia miejsca zdarzenia oraz zabezpieczenie innych znalezionych i zebranych dowodów – tj. wykonanie czynności niecierpiących zwłoki. Zabezpieczenie materiału biologicznego dla celów identyfikacji sprawcy ma odbywać się przy użyciu dostarczonego do placówki medycznej specjalnego pakietu kryminalistycznego. Procedury wskazują także, że w razie potrzeby i możliwości funkcjonariusze powinni przekazać pokrzywdzonemu odpowiednie części odzieży zastępczej (należy zapewnić odzież stosowną dla kobiet i mężczyzn lub przekazać odzież przywiezioną z miejsca zamieszkania lub pobytu pokrzywdzonego). Ponadto Procedury nakładają także na jednostkę samorządu terytorialnego właściwą dla podmiotu leczniczego obowiązek wypracowania wspólnie z Policją, podmiotami medycznymi i organizacjami pozarządowymi procedurę zapewnienia odzieży zastępczej. Jeśli zachodzi konieczność wykonania zdjęcia pokrzywdzonego, to według Procedur powinna wykonać je, w miarę możliwości, osoba tej samej płci co pokrzywdzony, chyba że pokrzywdzony poprosi o to, by było inaczej. Procedury nakazują, wykonując zdjęcia pokrzywdzonego, zachowanie szczególnej wrażliwości, taktu i kultury, mając na uwadze krępującą oraz stresującą sytuację, tak, aby uniknąć powtórnej wiktymizacji pokrzywdzonego. Po przeprowadzeniu badania lekarskiego i zabezpieczeniu śladów przestępstwa Procedury nakazują zapewnienie pokrzywdzonemu możliwość umycia się oraz przebrania w inną odzież.

Oprócz wytycznych Komendanta Głównego Policji oraz Procedur policyjnych o sposobie postępowania z pokrzywdzonymi przestępstwami przeciwko wolności seksualnej traktują także wytyczne wydawane przez Prokuratora Generalnego.

4.2. Wytyczne Prokuratora Generalnego

W przypadku wytycznych w sprawie prowadzenia czynności z udziałem pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej wydawanych przez Prokuratora Generalnego, to zasadniczo dzielą się one na dwa rodzaje: pierwszy stanowią

wytyczne, które jedynie pośrednio odnoszą się do problematyki pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej: w tej grupie mieszczą się ogólne wytyczne w sprawie działań na rzecz pokrzywdzonego⁸⁸² oraz wytyczne w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej⁸⁸³ (wydawane jako forma realizacji ustawowego obowiązku Prokuratora Generalnego wynikającego z art. 8a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w domowej⁸⁸⁴)⁸⁸⁵. Wytyczne w sprawie działań na rzecz pokrzywdzonego mają niezwykle ogólny charakter, dlatego też zakres ich oddziaływania na postępowania dotyczące przestępstwa zgwałcenia uznać należy za raczej ograniczony⁸⁸⁶. Wytyczne w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej mają natomiast zastosowanie wyłącznie w przypadku, jeśli przestępstwo zgwałcenia jest powiązane z taką przemocą, a zatem zastosowanie tych wytycznych w sprawie o zgwałcenie będzie miało miejsce wyłącznie wtedy, gdy zgwałcenia dopuści się członek rodziny w rozumieniu przepisów Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy domowej.

Drugi typ wytycznych dotyczy bezpośrednio pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia: Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 18 grudnia 2015 r. dotyczące zasad postępowania w sprawach o przestępstwo zgwałcenia zostały wydane na podstawie art. 13 § 1 Prawa o prokuraturze⁸⁸⁷, który przyznaje Prokuratorowi Generalnemu uprawnienie do wydawania takich wytycznych. Wytyczne dotyczące zasad postępowania w sprawach o przestępstwo zgwałcenia są wiążące dla wszystkich organów uprawnionych do prowadzenia postępowań przygotowawczych.

W pierwszej kolejności wytyczne nakładają na prokuratorów prowadzących lub nadzorujących postępowanie przygotowawcze, uczestniczących w czynnościach procesowych tego postępowania zastrzeżonych dla sądu oraz pełniących funkcję oskarżyciela publicznego obowiązek uwzględniania dobra pokrzywdzonego oraz

⁸⁸² Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 20 lutego 2009 r. w sprawie działań na rzecz pokrzywdzonego, dostępne pod adresem: https://www.arch.ms.gov.pl/Data/Files/_infoImport/aktual/wytyczne_pgdrp.pdf (dostęp: 05.06.2023 r.).

⁸⁸³ Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 22 lutego 2016 r. w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, dostępne pod adresem: http://szczecin.pr.gov.pl/wp-content/uploads/2016/03/wytyczne_2016.pdf (dostęp: 05.06.2023 r.).

⁸⁸⁴ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz. U. 2005 Nr 180 poz. 1493, ze zm.), dalej jako: Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy domowej.. Zgodnie z jej art. 8a - do zadań Prokuratora Generalnego należy opracowywanie i wydawanie co najmniej raz na dwa lata wytycznych dotyczących zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej.

⁸⁸⁵ A. Pietryka, 2. Rola wytycznych..., *op. cit.*

⁸⁸⁶ *Ibidem.*

⁸⁸⁷ Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2016 r. poz. 177 ze zm.).

obowiązek traktowania go z należyтым taktem, kulturą, profesjonalizmem i poszanowaniem godności, zapobiegając zjawisku wtórnej wiktyimizacji i mając na uwadze fakt, że czynności procesowe dotyczą intymnej sfery prywatności tego pokrzywdzonego. Nadto wytyczne Prokuratora Generalnego nakładają na prokuratorów obowiązek informowania pokrzywdzonych o trybie ścigania przestępstwa zgwałcenia, o prawie pokrzywdzonego do obecności w czynnościach przeprowadzanych z jego udziałem osoby przez niego wskazanej, a także o możliwości uzyskania pomocy, trybie oraz zakresie tej pomocy, w tym psychologicznej, świadczonej przez podmioty, które otrzymały na ten cel dotację z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej. Wytyczne nakładają także na prokuratorów obowiązek baczenia nad tym, by czynności procesowe stanowiły dla pokrzywdzonego jak najmniejszą uciążliwość, nie naruszały jego godności oraz nie wpływały negatywnie na jego stan psychiczny i fizyczny; a także nad prawidłowością przeprowadzenia czynności oględzin, pobierania materiału porównawczego do badań oraz badań lekarskich pokrzywdzonego, jak również nad stosowaniem przez Policję "Procedur postępowania Policji z osobą, która doświadczyła przemocy seksualnej" i wytycznych Komendanta Głównego Policji.

Wytyczne prokuratorskie w zakresie dotyczącym przebiegu postępowania przygotowawczego, oprócz powielenia regulacji zawartych w przepisach Kodeksu postępowania karnego, nakazują prokuratorowi sporządzenie protokołu zawiadomienia o przestępstwie (a tylko w szczególnie uzasadnionych przypadkach zezwalają na sporządzenie tego protokołu przez funkcjonariusza innego uprawnionego organu⁸⁸⁸), a także nakładają na prokuratora obowiązek rozważenia celowości utrwalenia tej czynności procesowej za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk. W dalszej kolejności wytyczne nakładają na prokuratora obowiązek zastrzeżenia do osobistego przeprowadzeniu węzłowych czynności dowodowych, w szczególności związanych ze sporządzeniem postanowień o przedstawieniu, uzupełnieniu i zmianie zarzutów podejrzanemu; z jego przesłuchaniem; a także sporządzeniem wniosku o przesłuchanie pokrzywdzonego lub świadka w trybie art. 185a § 1 k.p.k., art. 185a § 4 k.p.k., art. 185b § 1 k.p.k., 185c § 2 k.p.k. oraz uczestniczenia w posiedzeniu sądu w przedmiocie

⁸⁸⁸ Wytyczne Komendanta Głównego Policji w § 4 pkt. 4 przyznają policjantowi uprawnienie do przyjęcia zawiadomienia o przestępstwie od pokrzywdzonego w sprawie o przestępstwo określone w art. 197 k.k., jeżeli nie jest możliwe osobiste przyjęcie tego zawiadomienia przez prokuratora. Przepis § 4 pkt. 4 wytycznych policyjnych nakłada także na funkcjonariusza obowiązek kierowania się podczas tej czynności wskazówkami zawartymi w wytycznych Prokuratora Generalnego z dnia 18 grudnia 2015 r. dotyczących zasad postępowania w sprawach o przestępstwa zgwałcenia.

rozpoznania tego wniosku. Według wytycznych prokuratorskich kierownicy właściwych jednostek organizacyjnych prokuratury mają obowiązek reagowania na przypadki braku niezwłocznego wyznaczenia posiedzeń sądowych dotyczących czynności, o których mowa w art. 185a, art. 185b oraz art. 185c k.p.k., bądź wyznaczania odległych terminów tych posiedzeń, kierując do prezesów sądów pisma z żądaniem przyspieszenia rozpoznania tych wniosków albo wyznaczeniu wcześniejszego terminu posiedzenia. W przypadku stosowania dozoru Policji wytyczne Prokuratora Generalnego nakładają obowiązek rozważenia nałożenia na podejrzanego zakazu kontaktowania się z pokrzywdzonym oraz świadkami przestępstwa, a także zakazu zbliżania się do pokrzywdzonego. Stosownie do wytycznych, prokurator powinien także rozważyć zastosowanie innych ograniczeń swobody podejrzanego, celem wyeliminowania możliwości jego bezprawnego oddziaływania na pokrzywdzonego. W przypadku zaistnienia przesłanek do zastosowania wolnościowych środków zapobiegawczych wobec podejrzanego o popełnienie przestępstwa zgwałcenia z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie z nim zamieszkującej wytyczne nakazują rozważyć zastosowanie środka zapobiegawczego w postaci nakazu okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym.

Wytyczne traktują także o roli prokuratora na etapie sądowym postępowania karnego w sprawach o zgwałcenie. Nakładają na niego obowiązek rozważenia, przed rozpoczęciem rozprawy głównej, skierowania do sądu wniosku o wyłączenie jej jawności w całości lub w części, a także baczenia, aby w trakcie przesłuchaniu uczestników postępowania przed sądem nie naruszono bezpodstawnie dóbr prawnych pokrzywdzonego, w szczególności jego czci. Wytyczne z należytą rozważą nakazują prokuratorom kierować wniosek o wydanie wyroku skazującego na posiedzeniu sądu i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar i innych środków albo dołączać do aktu oskarżenia wniosek o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar lub innych środków. Ponadto wytyczne nakładają na prokuratorów ogólny obowiązek uwzględniania prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego na każdym etapie postępowania, zwłaszcza w kontekście składanych przez siebie wniosków o wymierzenie sprawcy kary i środków karnych, środków kompensacyjnych, w tym obowiązku zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, a także środków zabezpieczających; czy też w kontekście składanych przez oskarżonego wniosków w trybie określonym w art. 338a k.p.k. lub art. 387 § 1 k.p.k.. Zgodnie z

wytycznymi prokuratorskimi obowiązek uwzględniania prawnie chronionych interesów pokrzywdzonego ciąży na prokuratorze także w kontekście składania środków odwoławczych na niekorzyść oskarżonego. Wytyczne nakazują także niezwłocznie reagować na wszelkie przejawy zagrożenia dla życia lub zdrowia pokrzywdzonego lub świadka. W przypadku uzasadnionego podejrzenia popełnienia związanego z tym przestępstwa prokurator, zgodnie z wytycznymi, powinien niezwłocznie wszcząć postępowanie karne, a także, po uzyskaniu zgody pokrzywdzonego lub świadka, wystąpić do właściwego komendanta Policji o udzielenie właściwych środków ochrony i pomocy, o których mowa w ustawie o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka.

Wytyczne prokuratorskie wskazują także, że kierowanie spraw na drogę postępowania mediacyjnego nie jest celowe. Ze szczególną ostrożnością nakazują dokonywać oceny wniosków w tym zakresie kierowanych przez pokrzywdzonego lub podejrzanego.

W zakresie postanowień o odmowie wszczęcia śledztwa albo jego umorzeniu wytyczne nakazują, aby wydawał je prokurator. W uzasadnieniu decyzji procesowej nakazują dokonać szczególnie starannej analizy materiału dowodowego oraz wyczerpująco odnieść się do tych przesłanek, które nie pozwoliły na skierowanie do sadu aktu oskarżenia, dokładając starań, by dobre imię oraz cześć pokrzywdzonego nie zostały bezpodstawnie naruszone. Kładą one zatem nacisk na to, aby przesłanka braku woli ścigania przestępstwa nie była w decyzji kończącej postępowania nadmiernie eksponowana, gdyż taka postawa stoi w sprzeczności ze zniesieniem wnioskowego trybu ścigania zgwałceń⁸⁸⁹.

Końcowo wytyczne nakładają na prokuratora obowiązek baczenia nad ewentualną przewlekłością postępowania sądowego oraz ochrony dóbr prawnych pokrzywdzonego podczas udzielania informacji prasowych, a także odsyłają do wytycznych Prokuratora Generalnego dotyczących zasad postępowaniu powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej – w sprawach dotyczących przestępstwa zgwałcenia popełnionego w związku z taką przemocą.

⁸⁸⁹ A. Pietryka, *11.1. Umorzenie ze względu...*, *op. cit.*

Według wytycznych prawidłowość prowadzenia oraz nadzorowania przez prokuratorów postępowań przygotowawczych, a także sprawność nadzoru służbowego powinny być przedmiotem ocen dokonywanych w ramach przeprowadzanych wizytacji oraz lustracji jednostek organizacyjnych prokuratury.

W ocenie autorki pozakodeksowe regulacje w zakresie postępowania z pokrzywdzonymi przestępstwem zgwałcenia należy ocenić pozytywnie. Oprócz powtórzenia regulacji ustawowych zawierają one praktyczne wskazówki dotyczące przeprowadzania czynności procesowych z udziałem pokrzywdzonego. W związku z tym, że Procedury policyjne były tworzone w procesie szczegółowych konsultacji z udziałem przedstawicieli administracji publicznej, w tym Policji i Prokuratury Generalnej oraz ekspertów reprezentujących sektor społeczny, należy sądzić, że nie tyle stanowią one odpowiedzi na teoretyczne problemy, co odnoszą się do najistotniejszych źródeł wtórnej wiktyimizacji pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej, które to źródła zostały zidentyfikowane w procesie tworzenia tych Procedur. Podkreślenia wymaga jednak, że pozakodeksowe regulacje, zarówno pochodzące od Komendanta Głównego Policji, jak i od Prokuratora Generalnego, zostały wydane wiele lat temu i często nie uwzględniają nowelizacji przepisów Kodeksu postępowania karnego⁸⁹⁰. Mimo że wytyczne policyjne i prokuratorskie, ze względu na dosyć ogólnikowy charakter zawartych w nich zaleceń, zachowują względną aktualność, to dla pełnej ochrony pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia uzasadnione jest znowelizowanie wytycznych w celu uzgodnienia ich z obecnie obowiązującą procedurą karną.

Analiza pozakodeksowych uregulowań w zakresie postępowania z pokrzywdzonymi przestępstwem zgwałcenia prowadzi do wniosku, że kwestia wtórnej wiktyimizacji ofiar tego przestępstwa związanej z udziałem w procesie karnym była, a być może nadal pozostaje, istotnym problemem. Zawieranie w procedurach policyjnych i wytycznych prokuratorskich zaleceń traktowania pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia „z należytytym taktem, kulturą, profesjonalizmem i poszanowaniem godności”; a także zaleceń „zaniechania jakichkolwiek komentarzy dotyczących zdarzenia, wyglądu czy zachowania osoby pokrzywdzonej, a także osądzania i oceniania sytuacji” wydają się

⁸⁹⁰ Przykładowo wytyczne prokuratorskie nie uwzględniają obowiązku przeprowadzenia przesłuchania świadka w trybie art. 185c § 1a k.p.k. niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od dnia wpływu wniosku.

być zbędne – dotyczą one bowiem podstawowych zasad kultury i minimalnego poziomu empatii wymaganych od funkcjonariuszy organów ścigania w sytuacji obcowania z pokrzywdzonym przestępstwem zgwałcenia. Zawarcie takich zaleceń w wytycznych prokuratorskich i procedurach policyjnych świadczy o tym, że w Polsce w dalszym ciągu istnieje tendencja do stereotypowego postrzegania przemocy seksualnej.

Oprócz funkcji informacyjnej w procesie karnym pokrzywdzony pełni także inne role, w tym również ma możliwość bezpośredniego wpływania poprzez swoje czynności procesowe na rozstrzygnięcie sądu karnego, na przykład w ramach konsensualnych metod zakończenia postępowania czy mediacji pokrzywdzonego; a także poprzez składanie wniosków w przedmiocie naprawienia szkody czy zadośćuczynienia. Udział pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia w stosowaniu konsensualnych metod zakończenia postępowania i mediacji, jako przedmiot badań empirycznych, został opisany w kolejnym rozdziale. Kwestie związane ze składaniem wniosków o naprawienie szkody i zadośćuczynienie nie zostały natomiast uwzględnione w ramach niniejszej pracy, z uwagi na ich cywilnoprawny charakter i brak istotnego związku z przestępstwami seksualnymi.

Rozdział IV

WPLYW ZACHOWANIA OFIARY PRZESTĘPSTWA ZGWAŁCENIA NA ROZSTRZYGNIECIE SĄDU KARNEGO W ŚWIECIE BADAŃ EMPIRYCZNYCH

§ 1. Wprowadzenie

Jak wskazano we wstępie do niniejszej rozprawy - mimo istotnych zmian, jakie zaszły w ciągu ostatnich dziesięcioleci w sposobie definiowania przedmiotu ochrony przestępstw seksualnych, a także w obszarze społeczno-kulturowego podejścia do seksualności w ogóle, nadal jednak istnieje wiele stereotypów w obszarze pojmowania przemocy seksualnej, w tym tych dotyczących aktywnej roli ofiary w genezie zgwałcenia. Dotychczasowe badania nad wpływem zachowania ofiary przestępstwa zgwałcenia na rozstrzygnięcie sądu karnego przeanalizowane zostały w rozdziale II „Przestępstwo zgwałcenia w ujęciu wiktymologii kryminalnej”. Na szczególną uwagę zasługują w tym zakresie badania przedstawione przez E. Bieńkowską w publikacji pt. „Wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sprawy o zgwałcenie”⁸⁹¹, których wnioski, w zestawieniu z omawianymi zmianami społecznymi i kulturowymi, dały w istocie asumpt do sporządzenia niniejszej rozprawy.

Przestępstwo zgwałcenia w ujęciu wiktymologicznym nierzadko staje się także przedmiotem innych, niż rola ofiary w genezie przestępstwa, badań empirycznych w polskiej doktrynie prawa karnego. Jeśli chodzi o wpływ więzi między sprawcą a ofiarą na rozstrzygnięcie sprawy o zgwałcenie to z badań wynika, że zgwałcenia w małżeństwie (konkubinacie) nie cechują się one niezbyt dużym natężeniem stosowanej przemocy – co znajduje odzwierciedlenie w wysokości wymierzanych kar, które są niższe w porównaniu z karami za popełnienie innych zgwałceń – a raczej są połączone są z wymuszaniem uległości⁸⁹². Ponadto w takich sprawach wykazano silny związek między stosowaniem

⁸⁹¹ Opisane na s. 118-120 rozprawy.

⁸⁹² A. Michalska-Warias, *Zgwałcenie w małżeństwie... op. cit.* s. 491.

przemocy seksualnej z występowaniem przemocy w związku w ogóle (77% skazanych za zgwałcenie w małżeństwie lub konkubinacie zostało wcześniej uznanych za winnych znęcania się)⁸⁹³. W zakresie bezpośrednio dotyczącym wpływu zachowania pokrzywdzonego na rozstrzygnięcie sądu karnego to na uwagę zasługuje fakt, że z badań wynika także, że pozostawanie przez pokrzywdzonego pod wpływem alkoholu pozostaje negatywnie skorelowane z ilością wyroków skazujących za popełnienie przestępstwa zgwałcenia – spośród przeanalizowanych spraw żadna ze zgłoszonych, w których tylko pokrzywdzona znajdowała się pod wpływem alkoholu, nie zakończyła się skierowaniem aktu oskarżenia do sądu, zaś spośród 59 przeanalizowanych spraw, w których zarówno sprawca, jak i pokrzywdzona znajdowali się pod wpływem alkoholu, tylko cztery zostały skierowane do sądu z aktem oskarżenia, zaś do zakazania sprawcy doszło w zaledwie dwóch z nich⁸⁹⁴.

W polskiej doktrynie można się także spotkać z analizą badań dotyczących obrazu statystycznego ofiar przestępstwa zgwałcenia, wykazującą, że częstymi ofiarami przestępstwa zgwałcenia są kobiety wyzywająco ubrane, z ostrym makijażem, pewne siebie, często spożywające alkohol czy zażywające narkotyki⁸⁹⁵. Inne badania dotyczące obrazu statystycznego ofiar przemocy seksualnej (choć nie tylko, gdyż badania dotyczą także innych form przemocy) wykazały, że doświadczenie przemocy w rodzinie generacyjnej (zarówno przemocy ojca wobec matki respondentek, jak i przemoc wobec respondentek ze strony rodziców) było istotnie związane z doświadczeniem przemocy seksualnej, zarówno ze strony partnera, jak i innych mężczyzn⁸⁹⁶.

W ostatnich latach były także prowadzone badania dotyczące opinii społeczeństwa na temat roli ofiary w genezie przestępstwa, w tym zgwałcenia⁸⁹⁷. Wynika z nich, że tendencja do obwiniania ofiary przestępstwa zgwałcenia za swoją wiktymizację jest związane z płcią respondenta - za przyczynieniem się ofiary do przestępstwa zgwałcenia w określonym stanie faktycznym opowiedziało się 32,9% kobiet i 45,6%

⁸⁹³ *Ibidem*, s. 493.

⁸⁹⁴ *Ibidem*, s. 496.

⁸⁹⁵ R. Włodarczyk, *Kryminalistyczno-kryminologiczne aspekty przestępstw na tle seksualnym*, Szczytno 2012, s. 35.

⁸⁹⁶ B. Gruszczyńska, *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne*, Warszawa 2007, s. 88-89.

⁸⁹⁷ C. Kulesza, *Wiktymologia...*, *op. cit.*, s. 31 i nast. Badania przeprowadzono wśród studentów kierunków Prawo i Kryminologia na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku.

mężczyzn, z kolei 62,9% kobiet i 52,6% mężczyzn twierdziło, że ofiara w danym przypadku nie przyczyniła się do swojego pokrzywdzenia zgwałceniem⁸⁹⁸.

Podkreślenia wymaga jednak, że w polskiej doktrynie badania empiryczne nad przestępstwem zgwałcenia, nawet te o niewątpliwie wiktymologicznym charakterze, zasadniczo nie odnoszą się do problematyki wpływu zachowania ofiar na rozstrzygnięcie sądu karnego w przedmiocie winy oskarżonego lub wymiaru orzeczonej kary. Można natomiast przypuszczać, że zmieniające się sposoby pojmowania przemocy seksualnej, w tym przestępstwa zgwałcenia, nadal wpływają na praktyczne funkcjonowanie systemu wymiaru sprawiedliwości. Wobec powyższego autorka uznała za zasadne zbadać czy zachowanie pokrzywdzonego ma obecnie wpływ (i jeśli tak, to w jakim zakresie) na rozstrzygnięcie sądu karnego.

Z uwagi na tak zarysowany cel badawczy należało skonstruować następujące problemy badawcze:

1. Jak przebiegała ewolucja postrzegania ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej i co wpłynęło na nią w największym stopniu?
2. Jak kształtował się rozwój procesowej ochrony pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości i co miało najistotniejszy wpływ na ten rozwój?
3. Czy przedmiotem ustaleń sądu karnego w sprawach o zgwałcenie jest zachowanie (*tempore criminis*) ofiary przestępstwa?
4. Czy, i ewentualnie w jaki sposób, ustalenia sądu dotyczące zachowania (*tempore criminis*) ofiary przestępstwa zgwałcenia mają wpływ na rozstrzygnięcie sądu karnego w zakresie odpowiedzialności karnej oskarżonego i wymiaru kary orzeczonej w rozstrzygnięciu?
5. Czy standard międzynarodowy ochrony wolności seksualnej ma wpływ na orzecznictwo polskich sądów karnych?
6. W jakim zakresie, w sprawach o zgwałcenie, stosowane są konsensualne metody zakończenia postępowania oraz mediacja?
7. Jaki jest wpływ pokrzywdzonego na stosowanie konsensualnych metod zakończenia postępowania oraz mediacji w sprawach o zgwałcenie?

⁸⁹⁸ *Ibidem*, s. 33 i nast.

Sformułowanie powyższych problemów badawczych pozwoliło na postawienie następujących hipotez:

1. Postrzeganie ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej ewoluowało od traktowania ich jako współkreujących zdarzenie przestępne i ponoszących za nie odpowiedzialność - aż do uznania potrzeby zapewnienia ofiarom szerokiej ochrony przed wtórną wiktyimizacją, na co zasadniczy wpływ miały dynamiczne zmiany społeczno-kulturowe.
2. Zachowanie (*tempore criminis*) ofiary przestępstwa zgwałcenia nie jest przedmiotem ustaleń sądu czynionych na etapie postępowania jurysdykcyjnego.
3. Treść tych ustaleń, w ślad za poglądami doktryny, nie ma obecnie wpływu na rozstrzygnięcie sądu karnego – ani na zakres odpowiedzialności karnej oskarżonego, ani na wymiar orzeczonej kary.
4. Międzynarodowy standard ochrony wolności seksualnej ma ograniczony wpływ na orzecznictwo polskich sądów karnych w sprawach o zgwałcenie.
5. Konsensualne metody zakończenia postępowania oraz mediacja stosowane są w sprawach o zgwałcenie w ograniczonym zakresie.
6. Okolicznością istotnie wpływającą na ograniczone stosowanie konsensualnych metod zakończenia postępowania oraz mediacji w sprawach o zgwałcenie jest brak zgody pokrzywdzonego.

W ramach niniejszego rozdziału opisane zostaną wyniki badań empirycznych nad wpływem zachowania ofiary przestępstwa zgwałcenia na rozstrzygnięcie sądu karnego z dwóch perspektyw – w pierwszej kolejności z perspektywy zachowań ofiary *tempore criminis*, czyli tych podejmowanych w chwili popełnienia czynu lub jeszcze przed jego popełnieniem. Chodzi tu więc o wszelkie postawy ofiar przestępstw zgwałceń, które stereotypowo przypisuje się im w celu przeniesienia na nie odpowiedzialności za wykreowanie sytuacji prowadzącej ostatecznie do zaistnienia zdarzenia przestępnego, takie jak: sposób ubierania się, flirt, pocałunki z oskarżonym, spożywanie alkoholu wspólnie z oskarżonym, udanie się z nim w ustronne miejsce i inne.

W dalszej kolejności autorka przeanalizowała wpływ zachowania ofiary przestępstwa zgwałcenia na rozstrzygnięcie sądu karnego z perspektywy zachowań pokrzywdzonego *tempore procedendi*, czyli tych podejmowanych już w trakcie postępowania karnego. W związku z tym, że niniejsza zakres przedmiotowy niniejszej

rozprawy dotyczy jedynie postępowania sądowego (a więc czynności procesowych podejmowanych po skierowaniu do sądu aktu oskarżenia) - badania empiryczne nie uwzględniają zachowań pokrzywdzonych z etapu postępowania przygotowawczego⁸⁹⁹.

Zachowania uczestnika procesu wywołujące skutki przewidziane przez prawo procesowe nazywane są czynnościami procesowymi⁹⁰⁰. Podkreślenia wymaga, że czynnościami procesowymi są tylko działania, zaniechania zaś są brakiem czynności procesowej⁹⁰¹, choć niektórzy przedstawiciele doktryny do czynności procesowych zaliczają także świadome zaniechania uczestników procesu, wywołujące określone skutki prawne⁹⁰². Do czynności procesowych podejmowanych przez pokrzywdzonych na etapie postępowania sądowego, które w najistotniejszy sposób wpływają na rozstrzygnięcie sądu karnego, należą oświadczenia procesowe pokrzywdzonych dotyczące konsensualnych metod zakończenia postępowania oraz mediacji. Skoncentrowanie badań empirycznych na tym obszarze jest również uzasadnione faktem, że pozakodeksowe uregulowania dotyczące postępowania z pokrzywdzonymi przestępstwem zgwałcenia z należytą rozważą nakazują prokuratorom kierować wnioski o skazanie bez rozprawy, a także z ostrożnością traktować wnioski oskarżonego o wydanie wyroku bez przeprowadzenia postępowania dowodowego lub dobrowolne poddanie się karze. Wytyczne prokuratorskie wskazują także, że kierowanie spraw na drogę postępowania medacyjnego w sprawach o zgwałcenie nie jest celowe. Ze szczególną ostrożnością nakazują dokonywać oceny wniosków w tym zakresie kierowanych przez pokrzywdzonego lub podejrzanego.

§ 2. Metody, technika i narzędzia badawcze

Jak już wskazano we wstępie – w z uwagi na określoną specyfikę problemu badawczego oraz treść hipotez badawczych – autorka zdecydowała się na sięgnięcie po

⁸⁹⁹ Postawy pokrzywdzonego podejmowane na etapie postępowania przygotowawczego były przedmiotem badań empirycznych, choć badania te były prowadzone jeszcze w stanie prawnym, w którym przestępstwo zgwałcenia ścigane było na wniosek pokrzywdzonego. Zob. K. Dudka, *Podstawy umorzenia i odmowy wszczęcia postępowania karnego w sprawach o przestępstwa zgwałcenia*, Warszawa 2012, s. 25.

⁹⁰⁰ P. Hofmański, S. Waltoś, *Czynności procesowe...*, op. cit.

⁹⁰¹ *Ibidem*.

⁹⁰² J. Skorupka, *Pojęcie i klasyfikacja czynności procesowych* (w:) *Proces karny*, J. Skorupka (red.), Warszawa 2022, LEX.

metodę badania dokumentów w znajdujących się w aktach spraw karnych. Pierwotnie założeniem autorki było również przeprowadzenia badań metodą sondażu diagnostycznego (przy użyciu techniki ankietowania). Mając jednak na uwadze cele badawcze oraz problemy i hipotezy badawcze należało dojść do wniosku, że metoda ta jest nieprzydatna do zweryfikowania tych ostatnich – metoda sondażu diagnostycznego mogłaby bowiem raczej zweryfikować indywidualne poglądy respondentów, natomiast nie miała szansy rozstrzygnąć zasadniczych problemów badawczych rozprawy – tj. przynieść odpowiedzi na pytania dotyczące obiektywnego wpływu zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sądu karnego⁹⁰³.

W ramach jednej metody badawczej może funkcjonować wiele technik badawczych, będących sposobami gromadzenia danych teoretycznych i empirycznych, co stanowi punkt odniesienia do danej metody badawczej⁹⁰⁴. Technika badawczą wykorzystaną na potrzeby realizacji metody badawczej w postaci badań dokumentów jest analiza ilościowa i jakościowa zawartych w tych dokumentach treści⁹⁰⁵.

W ramach prowadzenia badań empirycznych na potrzeby niniejszej rozprawy przeanalizowano akta spraw karnych o przestępstwa z art. 197 § 1 i 2 k.k. zakończonych w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r. we wszystkich sądach rejonowych okręgu białostockiego apelacji białostockiej: Sądzie Rejonowym w Białymstoku, Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim i Sądzie Rejonowym w Sokółce. W tym okresie w sądach rejonowych okręgu białostockiego rozpoznano i zakończono łącznie 99 spraw o zgwałcenie w typie podstawowym: w Sądzie Rejonowym w Białymstoku – 66 spraw; w Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim – 22 spraw; w Sądzie Rejonowym w Sokółce – 11 spraw. Nie wszystkie akta spraw zostały jednak autorce udostępnione w celu przeprowadzenia badań empirycznych: w Sądzie Rejonowym w Białymstoku nie udostępniono akt 8 spraw (z uwagi na brak ich dostępności w okresie objętym badaniami), zaś w Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim - akt 1 sprawy⁹⁰⁶. Wobec

⁹⁰³ Wyniki badań w przedmiocie przyczynienia się ofiar do popełnienia przestępstwa zgwałcenia w opinii studentów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku – zob. C. Kulesza, *Wiktymologia...*, op. cit., s. 31 i nast.

⁹⁰⁴ W. W. Skarbek, *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*, Piotrków Trybunalski 2013, s. 61.

⁹⁰⁵ J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002, s. 86.

⁹⁰⁶ O braku dostępności akt poszczególnych spraw poinformowano autorkę ustnie w poszczególnych Wydziałach Karnych Sądu Rejonowego w Białymstoku i Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim, z

powyższego autorka na potrzeby sporządzenia niniejszej rozprawy przeanalizowała łącznie 90 akt spraw o zgwałcenie zakończonych w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r.: 58 spraw w Sądzie Rejonowym w Białymstoku⁹⁰⁷, 8 spraw w Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim⁹⁰⁸, 10 spraw w Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim VII Wydział Zamiejscowy w Hajnówce⁹⁰⁹, 3 sprawy w Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim VIII Wydział Zamiejscowy w Siemiatyczach⁹¹⁰ oraz 11 spraw w Sądzie Rejonowym w Sokółce⁹¹¹.

Wybór obszaru właściwości miejscowej sądów rejonowych (okręg białostocki) do badań aktowych podyktowany był miejscem zamieszkania autorki i koniecznością zoptymalizowania procesu badawczego. Z kolei decyzja w przedmiocie analizy akt spraw zakończonych w okresie od 2014 do 2023 roku podyktowana była kilkoma względami. Po pierwsze – autorce zależało na tym, aby objęty badaniami okres był możliwie szeroki, w celu zaobserwowania ewentualnych zmian w zakresie postrzegania wpływu zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sądu karnego na przestrzeni lat. Wydaje się, że okres prawie dekady (bez 6 miesięcy) jest wystarczająco długi, aby takie ewentualne zmiany były możliwe do uchwycenia w wynikach prowadzonych badań empirycznych. Po drugie natomiast – zakresem swoich badań autorka chciała objąć sprawy zakończone już po wejściu w życie istotnej dla przestępstw przeciwko wolności seksualnej nowelizacji – ustawy z 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (o czym szerzej w rozdziale III „Pokrzywdzony przestępstwem zgwałcenia w polskim procesie karnym”). Według autorki analiza akt spraw procedowanych w ramach jednej, spójnej procedury miała pozytywny wpływ na rzetelność procesu badawczego. Wreszcie po trzecie – autorka uznała za celowe objęcie badaniami okresu przed, jak i po rozpoczęciu obowiązywania w Polsce niezwykle istotnej dla ochrony przed przemocą seksualną Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej⁹¹². Objęcie badaniem okresu

jednoczesnym wskazaniem przyczyn braku dostępu do akt. Sygnatury spraw, których akt nie udostępniono, wraz ze wskazaniem przyczyn – Załącznik nr 7.

⁹⁰⁷ Sygnatury akt przeanalizowanych spraw Sądu Rejonowego w Białymstoku – Załącznik nr 2.

⁹⁰⁸ Sygnatury akt przeanalizowanych spraw Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim – Załącznik nr 3.

⁹⁰⁹ Sygnatury akt przeanalizowanych spraw Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim VII Wydział Zamiejscowy w Hajnówce – Załącznik nr 4.

⁹¹⁰ Sygnatury akt przeanalizowanych spraw Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim VIII Wydział Zamiejscowy w Siemiatyczach – Załącznik nr 5.

⁹¹¹ Sygnatury akt przeanalizowanych spraw Sądu Rejonowego w Sokółce – Załącznik nr 6.

⁹¹² Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 r. (Dz.U. 2015 poz. 961). Dalej jako: Konwencja stambulska.

od 2014 r. (ponad półtora roku przed rozpoczęciem okresu obowiązywania w Polsce Konwencji) do połowy 2023 r. (ponad siedem lat po rozpoczęciu okresu jej obowiązywania) pozwoli na ocenę ewentualnego wpływu standardu konwencyjnego na praktykę orzeczniczą w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości.

Z uwagi na główny cel badań, jakim było opisanie wpływu zachowania ofiary przestępstwa zgwałcenia na rozstrzygnięcie sądu karnego autorka zdecydowała się na wyeliminowanie z przedmiotu badań spraw o przestępstwa zgwałcenia w typie kwalifikowanym. Z uwagi na wyższą społeczną szkodliwość czynu oraz bardziej drastyczne okoliczności ich popełniania wydaje się, że sposób zachowania ofiary (*tempore criminis*) ma dla tego typu przestępstw mniejsze znaczenie. Powyższe uzasadniało skoncentrowanie obszaru badawczego wokół przestępstwa zgwałcenia w typie podstawowym (art. 197 § 1 i 2 k.k.).

W ramach prowadzenia badań empirycznych autorka poddała analizie akta spraw o zgwałcenie w zakresie protokołów rozprawy głównej, treści orzeczeń wraz z uzasadnieniem, ewentualnie treści zarzutów środków odwoławczych oraz orzeczeń sądu II instancji (w przypadku wniesionej kasacji – także orzeczeń SN) wraz z uzasadnieniem. Ze względu na sposób sformułowania tematu rozprawy, a także jej zasadniczych problemów badawczych, autorka odstąpiła od analizy akt spraw o zgwałcenie w zakresie postępowania przygotowawczego – treść zawiadomień o możliwości popełnienia przestępstwa i treść przesłuchań pokrzywdzonego (jako czynność sądowa w postępowaniu przygotowawczym) nie były zatem przedmiotem analizy. Z uwagi na procesowo-wiktymologiczny charakter badań nie poddano również analizie wymiaru kar wymierzanych sprawcom zgwałceń (co jest kwestią kryminologiczną). Dla zbadania zakresu, w jakim w sprawach o zgwałcenie stosowane są konsensualne metody zakończenia postępowania oraz mediacja autorka przedmiotem analizy uczyniła także: akt oskarżenia (w zakresie ewentualnego złożenia wniosku z art. 335 § 2 k.p.k.); pisma oskarżonego zawierające wniosek o zastosowanie konsensualnych metod zakończenia postępowania czy skierowanie sprawy do mediacji; pisma pokrzywdzonego zawierające takie wnioski lub oświadczenia woli co do tych wniosków; oraz protokoły posiedzeń w przedmiocie zastosowania konsensualnych metod zakończenia postępowania i protokoły z mediacji.

Od technik badawczych należy odróżnić narzędzia badawcze – które są z kolei konkretnymi przedmiotami, za pomocą których realizuje się wybraną technikę badawczą⁹¹³. W niniejszej pracy posłużono się narzędziem badawczym w postaci arkusza analizy, przy użyciu którego gromadzono i porządkowano informacje pozyskiwane w trakcie analizy dokumentów zawartych w aktach spraw karnych⁹¹⁴.

Arkusz analizy skonstruowano w oparciu o jego podział na 3 części. W Części I. zgromadzono dane identyfikujące analizowane sprawy, takie jak: rodzaj sądu (Sąd Rejonowy w Białymstoku, Sąd Rejonowy w Bielsku Podlaskim, Sąd Rejonowy w Sokółce); kwalifikację prawną czynu (art. 197 § 1 k.k., art. 197 § 2 k.k.); sygnaturę akt sprawy; rok wydania prawomocnego orzeczenia oraz rodzaj orzeczenia (prawomocny wyrok skazujący, prawomocny wyrok uniewinniający, prawomocne postanowienie o umorzeniu postępowania – wraz z przyczyną umorzenia). W ramach Części II. Arkusza analizowano natomiast kwestie dotyczące wpływu zachowania *tempore criminis* ofiary na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie. W punkcie 1. Części 2. gromadzono dane statystyczne na temat osoby pokrzywdzonego w zakresie płci i wieku (w chwili popełnienia czynu). Natomiast punkty 2 – 15. zawierały pytania dotyczące bezpośrednio zachowania ofiary w czasie popełnienia czynu zabronionego; tego, czy to zachowanie było przedmiotem ustaleń sądu na etapie postępowania dowodowego; wpływu tego zachowania na rozstrzygnięcie sądu karnego; wpływu tego zachowania na treść zarzutów środków odwoławczych, wpływu tego zachowania na rozstrzygnięcie sądu odwoławczego. Na poszczególne pytania składały się:

2. Czy przedmiotem postępowania dowodowego przed sądem karnym były okoliczności dotyczące pokrzywdzonego takie jak: ubiór, spożywanie alkoholu wspólnie ze sprawcą (oskarżonym), dotychczasowe doświadczenia seksualne, uprzednia znajomość ze sprawcą (oskarżonym), udanie się wspólnie ze sprawcą (oskarżonym) w odosobnione miejsce, flirt, pocałunki ze sprawcą (oskarżonym), inne?
3. Czy uzasadnienie orzeczenia sądu karnego odnosi się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Cz. II pkt. 2 Arkusza?

⁹¹³ *Ibidem*, s. 62.

⁹¹⁴ Arkusz „Wpływ zachowania ofiary *tempore criminis* i *tempore procedendi* na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie” - Załącznik nr 1.

4. Jeśli „Tak”, to czy z uzasadnienia orzeczenia wynika, że okoliczności wymienione w Cz. II pkt. 2 Arkusza miały wpływ na rozstrzygnięcie sądu karnego?
5. Jeśli „Nie”, to w jakim celu/kontekście zostały one powołane w uzasadnieniu?
6. Jeśli „Tak”, to w jakim sposób okoliczności te wpłynęły na rozstrzygnięcie?
7. Czy od orzeczenia kończącego postępowanie przed sądem I instancji w zakresie czynu z art. 197 k.k. wniesiony został środek odwoławczy?
8. Jeśli „Tak, skutecznie wniesiono środek odwoławczy”, to czy podniesiono w nim przyczyny odwoławcze w zakresie okoliczności dotyczących pokrzywdzonego takich jak: ubiór, spożywanie alkoholu wspólnie ze sprawcą (oskarżonym), dotychczasowe doświadczenia seksualne, uprzednia znajomość ze sprawcą (oskarżonym), udanie się wspólnie ze sprawcą (oskarżonym) w odosobnione miejsce, flirt, pocałunki ze sprawcą (oskarżonym), inne, wyrażenie zgody na podjęcie obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej?
9. Jeśli „Tak, skutecznie wniesiono środek odwoławczy”, to czy zawarto w nim wnioski dowodowe w zakresie okoliczności dotyczących pokrzywdzonego takich jak: ubiór, spożywanie alkoholu wspólnie ze sprawcą (oskarżonym), dotychczasowe doświadczenia seksualne, uprzednia znajomość ze sprawcą (oskarżonym), udanie się wspólnie ze sprawcą (oskarżonym) w odosobnione miejsce, flirt, pocałunki ze sprawcą (oskarżonym), inne, wyrażenie zgody na podjęcie obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej?
10. Jeśli „Tak, skutecznie wniesiono środek odwoławczy”, to czy sąd odwoławczy prowadził własne postępowanie dowodowe w zakresie okoliczności dotyczących pokrzywdzonego takich jak: ubiór, spożywanie alkoholu wspólnie ze sprawcą (oskarżonym), dotychczasowe doświadczenia seksualne, uprzednia znajomość ze sprawcą (oskarżonym), udanie się wspólnie ze sprawcą (oskarżonym) w odosobnione miejsce, flirt, pocałunki ze sprawcą (oskarżonym), inne, wyrażenie zgody na podjęcie obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej?
11. Jakie było rozstrzygnięcie sądu odwoławczego w zakresie czynu z art. 197 k.k.?
12. Czy uzasadnienie orzeczenia sądu odwoławczego odnosi się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Cz. II pkt. 2 Arkusza (będących przedmiotem ustaleń sądu I instancji) lub okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Cz. II pkt. 8, 9, 10 Arkusza (dotyczących

przyczyn odwoławczych i wniosków dowodowych zawartych w środku odwoławczym lub będących przedmiotem ustaleń sądu II instancji)?

13. Jeśli „Tak”, to czy z uzasadnienia orzeczenia sądu odwoławczego wynika, że okoliczności dotyczące pokrzywdzonego wymienione w Cz. II pkt. 2 Arkusza (będące przedmiotem ustaleń sądu I instancji) lub okoliczności dotyczące pokrzywdzonego wymienione w Cz. II pkt. 8, 9, 10 Arkusza (dotyczących przyczyn odwoławczych i wniosków dowodowych zawartych w środku odwoławczym lub będących przedmiotem ustaleń sądu II instancji) miały wpływ na rozstrzygnięcie sądu odwoławczego?
14. Jeśli „Nie”, to w jakim celu/kontekście zostały one powołane w uzasadnieniu sądu odwoławczego?
15. Jeśli „Tak”, to w jakim sposób okoliczności te wpłynęły na rozstrzygnięcie sądu odwoławczego?

W celu zmaksymalizowania przejrzystości Arkusza autorka starała się formułować pytania zamknięte „tak/nie” (pytania: 3, 4, 12, 13) lub pytania zamknięte umożliwiające zaznaczenie jednej lub kilku spośród wymienionych odpowiedzi (pytania: 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15). Jednak z uwagi na przedmiot badań, wybraną przez autorkę metodę badawczą (analizę akt spraw sądowych) i mnogość stanów faktycznych badanych spraw o przestępstwa zgwałcenia – niekiedy konieczne okazało się sięgnięcie po pytania otwarte (pytanie 5, 14) lub pozostawienie pod pytaniem zamkniętym miejsca na dodatkowe informacje (pytanie 2, 6, 8, 9, 10, 15). Takie skonstruowanie Arkusza - z jednej strony - usprawniło proces badawczy (poprzez możliwość udzielenia odpowiedzi na pytania zamknięte lub zaznaczenia odpowiedzi spośród wymienionych) oraz ułatwiło wyciągnięcie wniosków z przeprowadzonych badań, wpływając tym samym dodatnio na ich rzetelność. Z drugiej jednak strony - pozostawiło miejsce na pogłębienie analizowanych kwestii (poprzez umożliwienie udzielenia odpowiedzi otwartych lub uzupełnienie odpowiedzi na pytania zamknięte o dodatkowe informacje) lub udzielenie odpowiedzi niemożliwych do przewidzenia na etapie konstruowania Arkusza.

Część III. Arkusza dotyczyła wpływu czynności procesowych pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia na stosowanie konsensualnych metod zakończenia postępowania oraz mediacji w procesie karnym i składa się z następujących pytań:

1. Czy w sprawie został złożony wniosek o skazanie bez rozprawy (w trybie art. 335 § 1 k.p.k.) lub został wniesiony akt oskarżenia wraz z wnioskiem o skazanie bez rozprawy (w trybie art. 335 § 2 k.p.k.)?
2. Jeśli „Tak”, to czy pokrzywdzony sprzeciwił się uwzględnieniu wniosku?
3. Czy w sprawie został złożony wniosek o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego w trybie art. 338a k.p.k. lub w trybie art. 387 § 1 k.p.k.?
4. Jeśli „Tak”, to czy pokrzywdzony sprzeciwił się wydaniu wyroku skazującego w oparciu o treść wniosku?
5. Czy na etapie postępowania sądowego sugerowano skierowanie sprawy do mediacji?
6. Jeśli „Tak”, to czy pokrzywdzony wyraził zgodę na skierowanie sprawy do mediacji?
7. Jeśli „Nie”, to jaka była przyczyna (poza sprzeciwem pokrzywdzonego) nieskierowania sprawy do mediacji?

Znaczna część pytań części III. Arkusza (1-7) ma charakter zamknięty. Z uwagi na specyfikę danych (złożenie bądź nie przez oskarżonego lub prokuratora wniosku o zastosowanie konsensualnych metod zakończenia postępowania; wyrażenie bądź nie zgody przez pokrzywdzonego na ich zastosowanie) taka forma pytań była wystarczająca dla efektywnego i rzetelnego ich zgromadzenia. Jedynie ostatnie pytanie (8) ma charakter otwarty. Jego skonstruowanie miało na celu umożliwienie ewentualnego uzupełnienia informacji o postępowaniu mediacyjnym w sprawach karnych o zgwałcenie.

§ 3. Wyniki badań

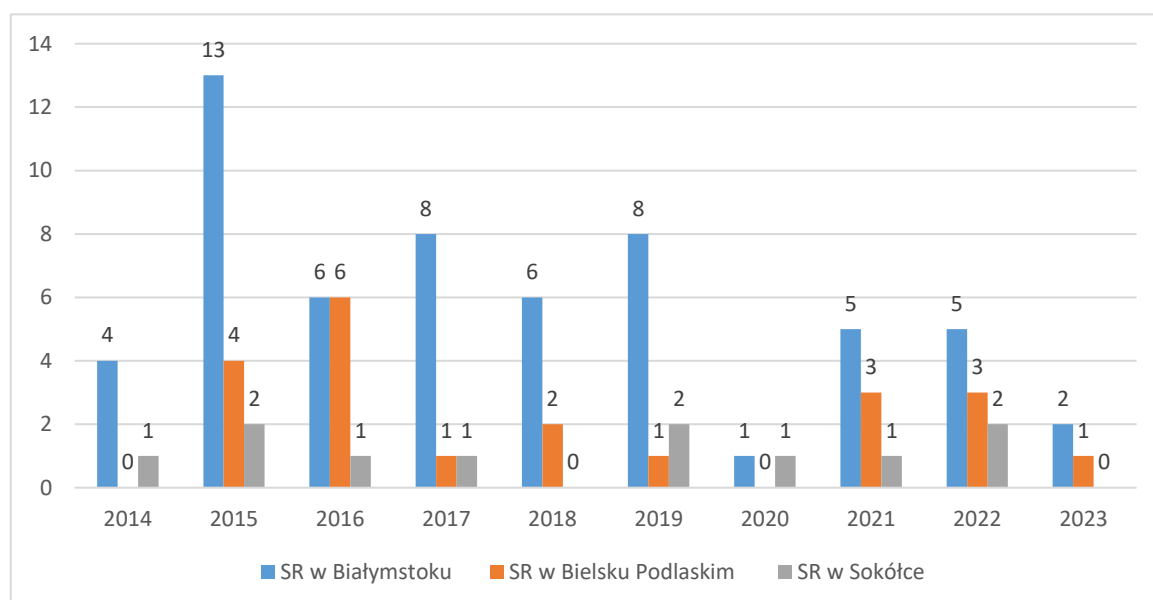
3.1. Dane identyfikujące spraw, obraz statystyczny pokrzywdzonych

W ramach przeprowadzonych badań dokumentów akt spraw karnych Sądów Rejonowych Okręgu białostockiego Apellacji białostockiej przeanalizowano łącznie 71 przypadków zgwałcenia z art. 197 § 1 k.k. (polegającego na doprowadzeniu do obcowania płciowego) oraz 24 przypadki zgwałcenia z art. 197 § 2 k.k. (polegającego na

doprowadzeniu do innej czynności seksualnej). W 5 sprawach jednemu oskarżonemu zostały przypisane jednocześnie oba te czyny. W 26 sprawach miało miejsce zakwalifikowanie czynu oskarżonego jako usiłowania popełnienia zgwałcenia.

W latach 2014-2023 w Okręgu Białostockim rozpoznano: w 2014 r. – 5 spraw o zgwałcenie; w 2015 r. – 19 spraw; w 2016 r. – 13 spraw; w 2017 r. – 10 spraw; w 2018 r. – 8 spraw; w 2019 r. – 11 spraw; w 2020 r. – 2 sprawy; w 2021 r. – 9 spraw; w 2022 r. – 10 spraw; w 2023 r. (do dnia 30.06.2023 r.) – 3 sprawy (Wykres nr 5.).

Wykres nr 5. Liczba spraw o przestępstwo zgwałcenia rozpoznanych w poszczególnych Sądach Rejonowych Okręgu białostockiego Apellacji białostockiej w latach 2014-2023.

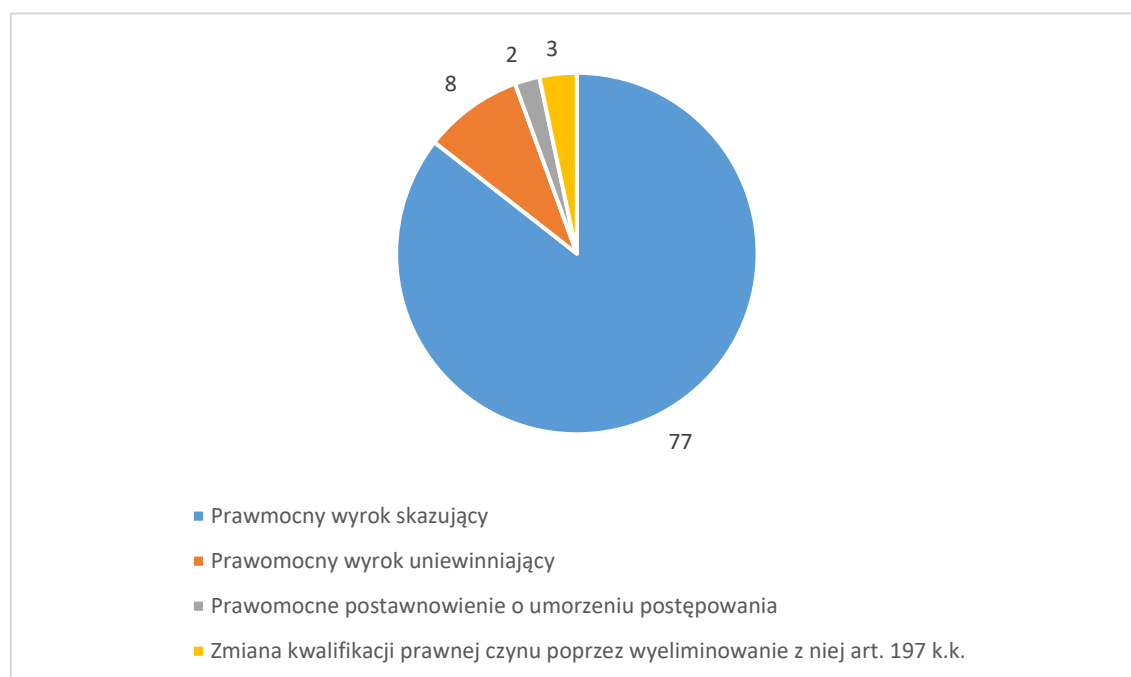

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zgromadzonych w ramach prowadzonych badań.

Pośród przeanalizowanych spraw o zgwałcenie odnotowano: 77 prawomocnych wyroków skazujących; 8 prawomocnych wyroków uniewinniających; 2 prawomocne postanowienia o umorzeniu postępowania (w obu przypadkach podstawą umorzenia był brak zdolności sprawcy do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem – zgodnie z art. 17 § 1 pkt. 2 w zw. z art. 31 § 1 k.k.; a ponadto w 3 przypadkach miała miejsce zmiana kwalifikacji prawnej czynu poprzez wyeliminowanie z niej art. 197 k.k. (Wykres nr 6.). Rodzaje i wysokość wymierzanych kar i środków

karnych nie była przedmiotem badań, w związku z faktem, iż są to dane o charakterze kryminologicznym, niekorespondujące z zakresem przedmiotowym niniejszej rozprawy.

Wykres nr 6. Liczba poszczególnych rodzajów rozstrzygnięć spraw o zgwałcenie rozpoznawanych w Sądach Rejonowych Okręgu białostockiego w latach 2014-2023.

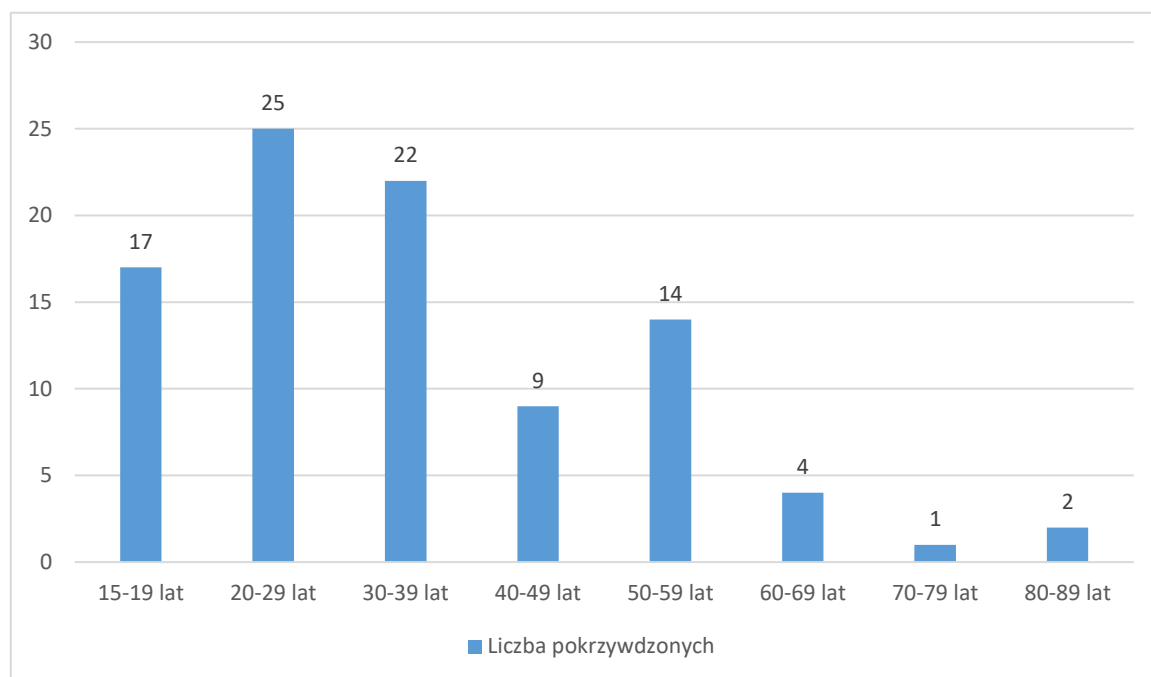
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zgromadzonych w ramach prowadzonych badań.

Analiza akt przeprowadzona na potrzeby sporządzenia niniejszej rozprawy potwierdza także oczywiste i niepodważalne wnioski z innych, wieloletnich badań wiktymologicznych – o tym że przemoc seksualna dotyka głównie kobiet. Pośród 90 przeanalizowanych akt spraw o zgwałcenie pokrzywdzonych zostało łącznie 94 osoby⁹¹⁵, pośród nich 93 kobiety (co stanowi 98,9% wszystkich pokrzywdzonych) oraz 1 mężczyzna (co stanowi 1,1% wszystkich pokrzywdzonych).

Jeśli zaś chodzi o wiek pokrzywdzonych (w chwili popełnienia czynu) to dominującą grupą pokrzywdzonych stanowią osoby w wieku 20-39 lat, a liczba pokrzywdzonych tym przestępstwem generalnie zmniejsza się wraz z wiekiem. Zwraca także uwagę wysoka liczba pokrzywdzonych w wieku nastoletnim (Wykres nr 7.).

⁹¹⁵ W jednej ze spraw pokrzywdzone zostały 3 osoby, w 2 sprawach pokrzywdzonych zostało po 2 osoby.

Wykres nr 7. Liczba pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia w sprawach rozpoznawanych w Sądach Rejonowych Okręgu białostockiego w latach 2014-2023.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zgromadzonych w ramach prowadzonych badań.

3.2 Wpływ zachowania ofiary w chwili popełnienia czynu na rozstrzygnięcie sądu w sprawach o zgwałcenie

Kontrowersje wokół znaczenia transponowanej z obszaru nauk cywilistycznych na grunt prawa karnego instytucji przyczynienia się, a także dynamicznie rozwijający się w wiktymologii sposób pojmowania roli ofiary w genezie przestępstwa, są trudne do skonfrontowania z treścią art. 53 k.k., który stanowi o dyrektywach wymiaru kary.

Zasady sądowego wymiaru kary obejmują zasadę swobodnego uznania sędziowskiego, indywidualizacji kary i jej oznaczoności⁹¹⁶. Swobodne uznanie sędziowskie nie jest oczywiście tożsame z dowolnością orzekania, poddane jest bowiem kontroli instancyjnej⁹¹⁷. Zakres uznania sędziowskiego ogranicza również ogólna zasada

⁹¹⁶ M. Budyn-Kulik (w:) *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, M. Mozgawa (red.), LEX 2023, art. 53.

⁹¹⁷ *Ibidem*.

wymiaru kary, jaką jest dyrektywa humanitaryzmu wynikająca z art. 3 k.k.⁹¹⁸, a także pozostałe dyrektywy wymiaru kary z art. 53 k.k.

Według przepisu art. 53 § 1 k.k.: Sąd wymierza karę według swojego uznania, w granicach przewidzianych w ustawie, uwzględniając stopień społecznej szkodliwości czynu, okoliczności obciążające i okoliczności łagodzące, cele kary w zakresie społecznego oddziaływania, a także cele zapobiegawcze, które ma ona osiągnąć w stosunku do skazanego. Dolegliwość kary nie może przekraczać stopnia winy. Okoliczności te opisywane są w doktrynie jako ogólne dyrektywy wymiaru kary. Wymienione w art. 53 § 2 k.k.: motywacja i sposób zachowania się sprawcy; popełnienie przestępstwa wspólnie z nieletnim; rodzaj i stopień naruszenia ciężących na sprawcy obowiązków; rodzaj i rozmiar ujemnych następstw przestępstwa; właściwości i warunki osobiste sprawcy; sposób życia przed popełnieniem przestępstwa i zachowanie się po jego popełnieniu, a zwłaszcza staranie o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości; a także zachowanie się pokrzywdzonego, należą do tzw. dyrektyw szczegółowych wymiaru kary i stanowią konkretyzację i rozszerzenie dyrektyw ogólnych z art. 53 § 1 k.k.⁹¹⁹. Ustawa nowelizacyjna z dnia 7 lipca 2022 r.⁹²⁰, powyższe wyliczenie uzupełniła. Wraz z jej wejściem w życie, tj. od 1 października 2023 r. obowiązują przepisy art. 53 § 2a i 2b k.k., w których dokonano egzemplifikacji okoliczności obciążających oraz łagodzących w wymiarze kary, natomiast w § 2c, 2d, 2e określono ich wyłączenia. Do okoliczności obciążających według obecnego brzmienia przepisu należą: uprzednia karalność za przestępstwo umyślne lub podobne przestępstwo nieumyślne; wykorzystanie bezradności, niepełnosprawności, choroby lub podeszłego wieku pokrzywdzonego; sposób działania prowadzący do poniżenia lub udręczenia pokrzywdzonego; popełnienie przestępstwa z premedytacją, przez co należy rozumieć popełnienie przestępstwa w sposób przygotowany czy zaplanowany; popełnienie przestępstwa w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie; popełnienie przestępstwa motywowanego nienawiścią z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej lub wyznaniowej ofiary albo z powodu jej bezwyznaniowości; działanie ze szczególnym okrucieństwem; popełnienie przestępstwa w stanie po spożyciu alkoholu lub środka

⁹¹⁸ *Ibidem*.

⁹¹⁹ M. Kowalewska-Łukuć, *Ogólne dyrektywy wymiaru kary*, Prok. i P. 2016, nr 9, s. 7-8.

⁹²⁰ Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2022 poz. 2600). Dalej jako: ustawa z dnia 7 lipca 2022 r.

odurzającego, jeżeli ten stan był czynnikiem prowadzącym do popełnienia przestępstwa lub istotnego zwiększenia jego skutków oraz popełnienie przestępstwa we współdziałaniu z nieletnim lub z wykorzystaniem jego udziału. Do okoliczności łagodzących należą zaś: popełnienie przestępstwa w wyniku motywacji zasługującej na uwzględnienie; popełnienie przestępstwa pod wpływem gniewu, strachu lub wzburzenia, usprawiedliwionych okolicznościami zdarzenia; popełnienie przestępstwa w reakcji na nagłą sytuację, której prawidłowa ocena była istotnie utrudniona z uwagi na okoliczności osobiste, zakres wiedzy lub doświadczenia życiowego sprawcy; podjęcie działań zmierzających do zapobieżenia szkodzie lub krzywdzie wynikającej z przestępstwa albo do ograniczenia jej rozmiaru; pojednanie się z pokrzywdzonym, naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem lub zadośćuczynienie za krzywdę wynikłą z przestępstwa; popełnienie przestępstwa ze znacznym przyczynieniem się pokrzywdzonego; dobrowolne ujawnienie popełnionego przez siebie przestępstwa organowi powołanemu do ścigania przestępstw. Oba katalogi mają charakter otwarty, o czym świadczy użyte w treści przepisów sformułowanie „w szczególności”.

W literaturze dominuje pogląd, że z punktu widzenia wymiaru kary ocenie podlega zachowanie się pokrzywdzonego w ramach inkryminowanego zdarzenia (w szczególności jego przyczynienie się do popełnienia przestępstwa, prowokujące zachowanie się), nie zaś jego zachowanie się po popełnieniu przestępstwa (np. jego skłonność lub brak skłonności do mediacji) - które nie może wpływać ani na ocenę stopnia zawinienia sprawcy, ani na ocenę społecznej szkodliwości czynu, ani też na wymiar kary⁹²¹. Jednocześnie jednak w doktrynie można spotkać się z odmiennym stanowiskiem, wedle którego, wobec braku jakichkolwiek ograniczeń ustawowych, interpretacja art. 53 § 2 k.k. powinna być szeroka, tzn. powinna uwzględniać zachowanie się pokrzywdzonego zarówno przed, jak i w trakcie czynu oraz po jego popełnieniu⁹²². Podkreślenia wymaga przy tym, że judykaturze wskazuje się, że przepis art. 53 § 1 i 2 k.k. określa jedynie ogólne dyrektywy sądowego wymiaru kary i nie ma – w związku z tym – charakteru normy stanowczej: dyrektywy w nim wyszczególnione objęte są

⁹²¹ P. Hofmański (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, O. Górniok (red.), Warszawa 2006, LEX, art. 53, J. Giezek (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, D. Gruszecka, K. Lipiński, G. Łabuda, J. Giezek (red.), Warszawa 2021, LEX, art. 53, M. Szczepaniec, *Zasada indywidualizacji kary na gruncie kodeksu karnego z 1997 r.*, ZP 2012, nr 12, s. 183, E. Bieńkowska, *Porozumienie się oskarżonego z pokrzywdzonym*, MoP 1998, nr 11, s. 421.

⁹²² I. Zgoliński (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, V. Konarska-Wrzošek (red.), Warszawa 2020, LEX, art. 53, J. Wojciechowski, *Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 1997, s. 120, M. Filar, *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa) w polskim prawie karnym materialnym*, CzPKiNP 2002, nr 2, s. 30.

swobodną sferą sędziowskiego uznania⁹²³. Wobec powyższego podważenie przyjętej na ich podstawie oceny sądu jest wprawdzie możliwe, ale tylko w ramach zarzutu rażącej niewspółmierności kary⁹²⁴.

Wobec powyższego autorka uznała za uzasadnione zweryfikowanie tego, w jaki sposób sądy karne w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości traktują zachowanie ofiary przestępstwa zgwałcenia przed jego popełnieniem i w trakcie jego popełnienia (*tempore criminis*). Wydaje się bowiem, że dominujący obecnie w piśmiennictwie (przede wszystkim jednak zagranicznym, choć znajdującym już przebicie w polskiej doktrynie prawnokarnej) pogląd o konieczności odejścia od analizowania wpływu zachowania się ofiar (w szczególności zaś przestępstwa zgwałcenia) na jego popełnienie – kontrastuje niejako z szczególną dyrektywą wymiaru kary, jaką jest konieczność uwzględniania przez sąd przy jej wymierzaniu zachowania pokrzywdzonego.

Badaniom nad wpływem zachowania ofiary w chwili popełnienia czynu na rozstrzygnięcie sądu karnego nie zostały poddane wszystkie sprawy przeanalizowane przez autorkę na potrzeby sporządzenia niniejszej rozprawy, z uwagi na fakt, że nie we wszystkich spośród nich prowadzone było postępowanie dowodowe przed sądem karnym: w przypadku 2 spraw – z uwagi na wydanie postanowienia w przedmiocie umorzenia postępowania; oraz w przypadku 27 spraw – z uwagi na zastosowanie konsensualnych środków zakończenia postępowania (z art. 335, 338a § 1 k.p.k. oraz 387 k.p.k.). W powyższych przypadkach nie było prowadzone postępowanie dowodowe przed sądem I instancji, a zatem niemożliwe było przeanalizowanie tych spraw pod kątem postawionych we wstępie problemów badawczych i zweryfikowanie hipotez – gdyż zakres przedmiotowy rozprawy ogranicza się do postępowania jurysdykcyjnego. Po dokonaniu takiego wyłączenia ostatecznie analizie - pod kątem wpływu zachowania ofiary *tempore criminis* na rozstrzygnięcie sądu karnego - poddano 61 spośród wszystkich 90 analizowanych spraw.

Na podstawie pytań zawartych w Części II. Arkusza „Wpływ zachowania ofiary *tempore criminis* i *tempore procedendi* na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie” ustalono, że okoliczności dotyczące pokrzywdzonego były przedmiotem

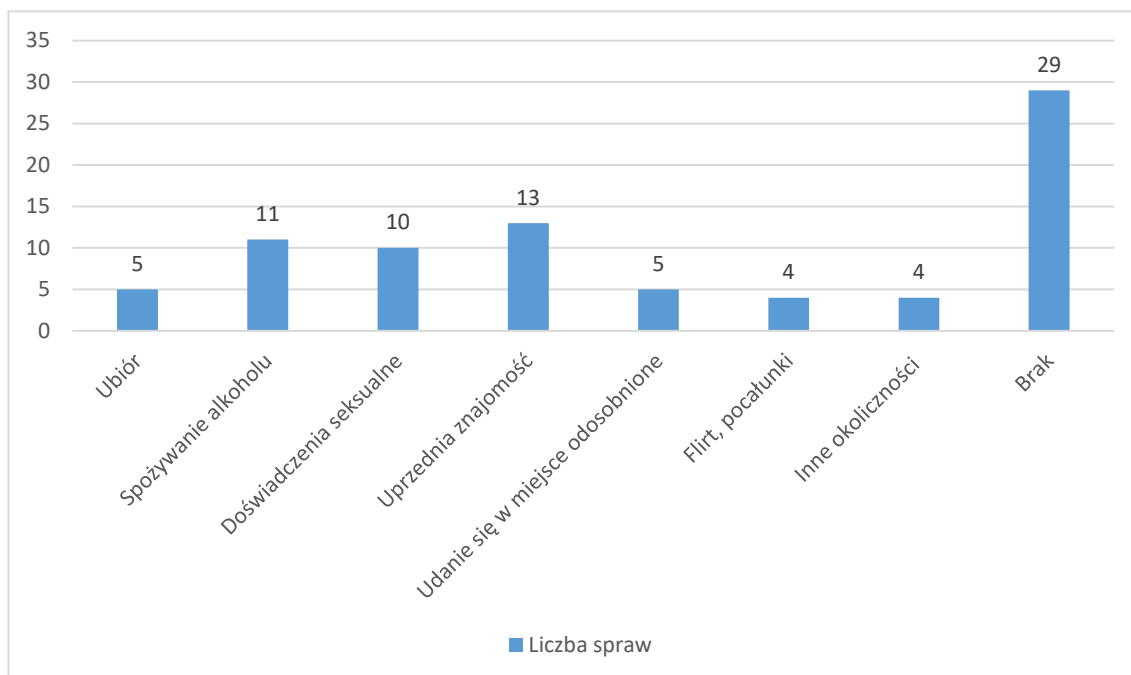
⁹²³ J. Giezek (w:) *Kodeks..., op. cit.* i powołane tam postanowienie SN z 26 stycznia 2011 r., III KK 335/10, LEX nr 736755.

⁹²⁴ *Ibidem*.

postępowania dowodowego przed sądem karnym w 32 sprawach, co stanowi 52,5% ogółu przeanalizowanych pod tym kątem (Wykres nr 9). Przechodząc do poszczególnych okoliczności związanych z osobą pokrzywdzonego wskazać należy, że ubiór pokrzywdzonego w czasie popełnienia przestępstwa zgwałcenia był przedmiotem postępowania dowodowego przed sądem I instancji w 5 sprawach; fakt spożywania przez pokrzywdzonego alkoholu wspólnie z oskarżonym – w 11 sprawach; dotychczasowe doświadczenia seksualne – w 10 sprawach; kwestia uprzedniej znajomości (w tym – stosunków intymnych) z oskarżonym – w 13 sprawach; fakt udania się przez pokrzywdzonego w miejsce odosobnione wspólnie z oskarżonym – w 5 sprawach; flirt, pocałunki z oskarżonym – w 4 sprawach⁹²⁵ (Wykres nr 8). Ponadto przedmiotem postępowania dowodowego przed sądem I instancji były kwestie dotyczące: tego czy pokrzywdzony trudni się prostytutką – w 2 sprawach; umieszczania przez pokrzywdzonego swoich nacechowanych seksualnie zdjęć w mediach społecznościowych – w 1 sprawie; kontynuowania przez pokrzywdzonego zamieszkiwania wspólnie z oskarżonym pomimo stosowanej przez niego przemocy seksualnej – w 1 sprawie. W 29 sprawach (co stanowi 47,5% ogółu przeanalizowanych) okoliczności związane z zachowaniem pokrzywdzonego w trakcie kształtowania sytuacji przestępnej nie były przedmiotem postępowania dowodowego przed sądem I instancji

⁹²⁵ Podkreślenia wymaga, że w przypadku niektórych spraw przedmiotem postępowania dowodowego przed sądem I instancji była więcej niż jedna spośród wymienionych okoliczność.

Wykres nr 8. Liczba spraw, w których przedmiotem postępowania dowodowego przed sądem I instancji były poszczególne okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zgromadzonych w ramach prowadzonych badań.

Analiza jakościowa protokołów rozpraw głównych poszczególnych spraw o zgwałcenie wykazała, że pytania w zakresie okoliczności dotyczących osoby pokrzywdzonego, które według jednoznacznego stanowiska doktryny powinny pozostawać obojętne z punktu widzenia dowodzenia winy oskarżonego czy stopnia społecznej szkodliwości czynu - takie jak choćby ubiór pokrzywdzonego w czasie popełnienia przestępstwa zgwałcenia - były formułowane w trakcie postępowania dowodowego nie tylko przez obronę, ale także przez przewodniczącego:

Na pytanie obrony: Bluzka, jaką miałam na sobie jest obcisła i może jak się schylałam to też był widoczny brzuch.

Na pytanie przewodniczącego: Nie była wtedy [pokrzywdzona – dop. O.S.⁹²⁶] wyzywająco ubrana, nie ubiera się wyzywająco (...).

Na pytanie przewodniczącego: Jej ubiór według mnie był wyzywający – miała obcisłe spodnie, buty na wysokim obcasie, dość wyrazisty makijaż.

Z przeprowadzonych badań wynika także, że kwestie związane z życiem intymnym, dotychczasowymi nawykami czy doświadczeniami seksualnymi również nierzadko są przedmiotem ustaleń sądu karnego w sprawach o zgwałcenie. Wydaje się jednak, że ma to na celu ustalenie przede wszystkim rozmiaru krzywdy doznanej przez pokrzywdzonego, gdyż pytania w tym zakresie są zasadniczo zadawane pokrzywdzonym w bardzo młodym lub w starszym wieku:

Na pytanie przewodniczącej: Matka w wieku 50 lat została wdową i od tego czasu mężczyzny nie miała.

Na pytanie sądu [zadane pokrzywdzonej w wieku 15 lat – dop. O.S.]: Mam wcześniejsze doświadczenia seksualne (...).

Na pytanie sądu: Oskarżony nie był moim chłopakiem (...). W takiej sprawie nie byłam dziewczyną, seks uprawiam od (...).

Najczęściej jednak okoliczności związane z osobą pokrzywdzonego będące przedmiotem postępowania dowodowego przed sądem I instancji dotyczą uprzedniej znajomości pokrzywdzonego z oskarżonym, w tym także wcześniejszego podejmowania przez te osoby współżycia seksualnego. Analiza akt postępowań w sprawach o zgwałcenie wykazała, że przedmiotem ustaleń sądu bywają także okoliczności dotyczące tego, kto inicjował wcześniejsze – przed zdarzeniem przestępnym – kontakty seksualne, ale także i inne okoliczności dotyczące pożycia intymnego pokrzywdzonego:

Na pytanie Przewodniczącego: (...) raczej nie byli parą. (...) ja nie pytałam, czy mieli kontakt intymny (...). Nie wiem nic na temat, że [oskarżony – dop. O.S.] miał relacje intymne z [pokrzywdzoną – dop. O.S.].

⁹²⁶ Wtrącenia w nawiasach kwadratowych mają na celu zachowanie logiczności cytowanych wypowiedzi lub zanonimizowanie personaliów uczestników postępowania lub innych okoliczności umożliwiających identyfikację sprawy.

Na pytanie sądu: Ja również inicjowałam seks.

Na pytanie obrońcy: Moim zdaniem nie byliśmy razem – on mówił, że byliśmy. Ja z nim flirtowałam. (...) Nie byliśmy parą. (...) Ja nie uważałam żeby on miał do mnie jakieś prawa jako do jego dziewczyny.

Na pytanie sądu: dochodziło między nami do stosunków fizycznych. Raz w życiu zaprosiłam go, był u mnie. Był seks (...).

Na pytanie przewodniczącego: Wcześniej nie dochodziło między nami do intymnych sytuacji (...). Z [oskarżonym – dop. O.S.] byliśmy w koleżeńskich stosunkach.

Na pytanie przewodniczącego: (...) to małe miasto i każdy się mniej więcej zna. Słyszałem od ludzi, że [oskarżony i pokrzywdzona – dop. O.S.] tworzą konkubinat.

Na pytanie Sądu: Seksu nie chciałam, bo źle się czułam (...). Odmawiałam ze zmęczenia i z tego powodu, że miałam męża dosyć.

Także fakt udania się wraz z oskarżonym w odosobnione miejsce oraz flirt i pocałunki z oskarżonym bezpośrednio przed zdarzeniem będącym przedmiotem postępowania karnego są częstym przedmiotem ustaleń sądu I instancji w sprawach o zgwałcenie:

Na pytanie sądu: Szczerze mówiąc jadąc do oskarżonego do mieszkania nie zakładałam pożycia seksualnego. Może by do niego doszło, ale nie w tym dniu.

Na pytanie Sądu: Ja raz poszłam do niego do mieszkania. Poszłam tylko raz. (...). Nie wiem po co on mnie zaprosił.

Na pytanie przewodniczącego: W trakcie spotkania w (...) nie zauważyłem niczego takiego, aby [pokrzywdzona – dop. O.S.] „kleiła się” do [oskarżonego – dop. O.S.] albo on do niej. Absolutnie nie było takiej sytuacji, aby pokrzywdzona wykazywała jakieś zainteresowanie osobą oskarżonego.

Na pytanie Sądu: Jak znam [pokrzywdzoną – dop. O.S.] tyle czasu to nie zachęcała go w taki sposób, żeby zmusić go do takiego czynu, jeżeli powie nie, to znaczy nie, nieważne czy byłaby pijana czy nie.

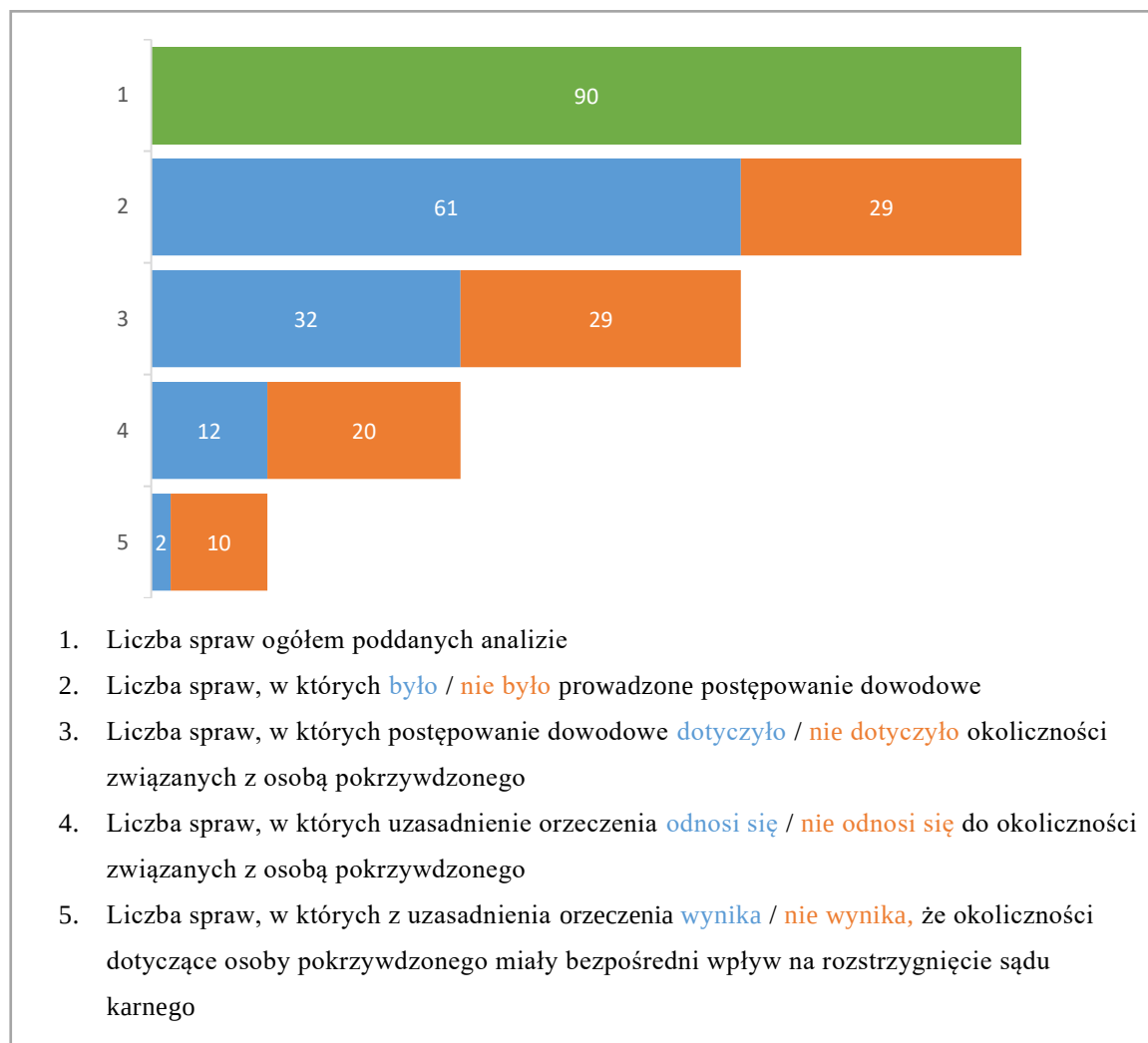
Na pytanie sądu: [pokrzywdzona – dop. O.S.] nie zachowywała się wobec mężczyzn prowokacyjnie [w trakcie wieczoru poprzedzającego zdarzenie – dop. O.S.].

Na pytanie przewodniczącego: Nie było takich sytuacji, aby [pokrzywdzona – dop. O.S.] w jakiś sposób prowokowała oskarżonego, flirtowała, zachęcała do bliższych kontaktów.

Jak wynika z przeprowadzonych badań – w ponad połowie spraw o zgwałcenie przedmiotem postępowania dowodowego na etapie postępowania jurysdykcyjnego są okoliczności dotyczące pokrzywdzonego (takie jak: ubiór, spożywanie alkoholu wspólnie z oskarżonym, dotychczasowe doświadczenia seksualne, uprzednia znajomość z oskarżonym, udanie się wspólnie z oskarżonym w odosobnione miejsce, flirt, pocałunki z oskarżonym) – wymienione w pytaniu 2 Części II Kwestionariusza. Dalsza analiza ilościowa dokumentów zawartych w aktach spraw o zgwałcenie – przeprowadzona w oparciu o inne pytania zawarte w Części II Kwestionariusza – pozwoliła jednak na ustalenie, że w większości przypadków uzasadnienie orzeczenia sądu karnego w sprawach o zgwałcenie w ogóle nie odnosiło się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego, lub odnosiło się do nich jedynie w zakresie opisu czynu będącego przedmiotem postępowania i jego okoliczności faktycznych. Brak odniesienia w uzasadnieniu do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego miał miejsce w przypadku 20 spośród 32 spraw, w których sąd prowadził postępowania dowodowe w zakresie tych okoliczności - co stanowi 62,5% z nich (Wykres nr 9). Powyższe prowadzi zatem do wniosku, że zasadniczo wyniki postępowania dowodowego w zakresie okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Kwestionariuszu nie mają wpływu na rozstrzygnięcie sądu karnego.

Taki wniosek wpiera także analiza poszczególnych uzasadnień sądu karnego, które odnosiły się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego. Uzasadnienie orzeczenia sądu karnego odnosiło się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego jedynie w przypadku 12 spośród 32 spraw, w których były one przedmiotem ustaleń sądu (co stanowi 37,5%). Dodatkowo, spośród tych 12 spraw aż w 10 przypadkach (83,3%) z uzasadnienia orzeczenia sądu karnego nie wynikało, aby okoliczności z pytania 2 Części II Kwestionariusza wpłynęły w jakikolwiek sposób na to rozstrzygnięcie (Wykres nr 9).

Wykres nr 9. Liczba spraw rozpoznanych przez sąd I instancji, w których okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonego miały bezpośredni wpływ na rozstrzygnięcie sądu karnego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zgromadzonych w ramach prowadzonych badań.

Wobec powyższego należało ustalić, w jakim właściwie celu okoliczności dotyczące pokrzywdzonego były podnoszone w uzasadnieniach wyroków sądów karnych w sprawach o zgwałcenie, skoro nie miały one znaczenia dla orzekania w przedmiocie winy oskarżonego czy wymiaru orzeczonej wobec niego kary.

Z uzasadnień tych wynikało po pierwsze, że okoliczności takie jak: wcześniejsze liczne doświadczenia seksualne; czy spożywanie alkoholu wspólnie z oskarżonym lub generalnie nadużywanie przez pokrzywdzonego alkoholu - nie wpływają na wiarygodność pokrzywdzonego jako świadka:

Taka czy inna środowiskowa ocena pokrzywdzonej nie mogła wpłynąć na ocenę jej zeznań (...). Niedopuszczalne jest (...) wartościowanie zeznań w zależności od zajmowanej pozycji społecznej świadka.

W ocenie sądu [świadek – dop. O.S.] w pewnym stopniu, nawet bezwiednie, dążyła do uwolnienia [oskarżonego – dop. O.S.] od odpowiedzialności karnej poprzez przedstawienie pokrzywdzonej jako osoby niewiarygodnej, nadużywającej alkoholu i prowadzącej rozwiązły tryb życia. Taka subiektywna ocena pokrzywdzonej nie miała znaczenia przy ocenie dowodów (...).

Oczywiście Sąd miał na uwadze, że kobieta [pokrzywdzona – dop. O.S.] podczas wizyty (...) była nietrzeźwa i to w wysokim stopniu, co sama przyznała. Jednak nie uprawnia to do sformułowania twierdzenia o całkowitej niewiarygodności jej zeznań.

Co więcej, w jednym spośród przeanalizowanych przypadków sąd karny doszedł do przekonania, że taka linia obrony oskarżonego (wskazywanie na okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonego, mogące wpływać negatywnie na jego wiarygodność jako świadka) została oceniona jako świadcząca o wysokim stopniu demoralizacji oskarżonego i stanowiła podstawę do podwyższenia wymiaru kary przez sąd odwoławczy:

A w niniejszej sprawie pewien jej wątek zasługuje na szczególne potępienie. Jest to opisywanie pokrzywdzonej jako osoby nadużywającej alkoholu, używającej narkotyków, za które potrafiła z kimś pójść do łóżka, mającej wielu różnych partnerów (...). Sprawca w ogóle nie uzasadnia jaki związek powyższe niepotwierdzone, oczerniające pokrzywdzoną dywagacje, mają z jego czynem. (...) Powyższy sposób obrony, nie dość, że moralnie naganny, dodatkowo traumatyzujący i stygmatyzujący ofiarę, świadczy o wysokim stopniu demoralizacji gwałciciela.

Po wtóre, sądy wskazywały w uzasadnieniach, że takie okoliczności jak uprzednia znajomość, zażyłość z oskarżonym czy udanie się z nim w odosobnione miejsce nie wpływały także na prawnokarną ocenę zdarzenia i kwalifikowanie go jako wypełniającego znamiona przestępstwa zgwałcenia:

(...) dla bytu przestępstwa zgwałcenia oraz w dużym stopniu do oceny jego społecznej szkodliwości, nie ma znaczenia, jaki tryb życia prowadzi ofiara i w jakich relacjach pozostaje ze sprawcą.

Nieodzownym warunkiem omawianego przestępstwa [zgwałcenia – dop. O.S.] jest brak zgody ofiary do poddanie się obcowaniu płciowemu lub innej czynności seksualnej albo na wykonanie takiej czynności. Opór ofiary musi być rzeczywisty i wyraźny, chyba, że został wyłączony środkami fizycznymi lub zastraszeniem (przymus psychiczny). Dla przyjęcia rzeczywistego oporu wystarczy jego jednoznaczne wyrażenie, np. płaczem, krzykiem, wzywaniem pomocy (zob. wyrok SN z dnia 26 lipca 2001 r, m V KKN 95/99, LEX nr 51671). Nie ulega wątpliwości Sądu, że takim właśnie przejawem oporu był płacz pokrzywdzonej (...). Trudno sobie wyobrazić, by przy dysproporcji sił pokrzywdzona mogła sobie pozwolić na inne przejawy fizycznego oporu. Wyrażnie za to wskazywała, że była przestraszona postawą oskarżonego (...). Nie stanowi pomniejszenia odpowiedzialności sprawcy fakt, że ofiara była nietrzeźwa, zachowywała się wcześniej w sposób odbierany przez oskarżonego jako prowokacyjny, wykazywała zainteresowanie jego osobą. Istotny jest brak swobodnego wyrażenia zgody na odbycie stosunku i przełamanie oporu ofiary w sposób wskazany wyżej poprzez przemoc np. (...) nawet jeśli oskarżony nie używał do tego siły powodującej obrażenia ciała a także groźby kierowane do pokrzywdzonej i jej bliskich. (...). Jak wspomniano już wyżej fakt, że dziewczyna była nietrzeźwa, miała przedtem doświadczenia seksualne nie stanowi żadnego usprawiedliwienia działania oskarżonego. Również fakt, że to pokrzywdzona zaczęła [oskarżonego – dop. O.S.], rozmawiała z nim, wzięła numer telefonu i interesowała się jego (...) a nawet poszła z nim do (...) nie przesądzało o tym, że chce odbyć z nim stosunek płciowy albo oralny. Tylko wyraźna zgoda drugiej strony może być przyjęta jako przyzwolenie na współzycie a nie wyobrażenia lub chęć silniejszego.

W ocenie sądu nie jest elementem dyskwalifikującym zeznania pokrzywdzonej fakt przemilczenia przez nią na wstępnym etapie postępowania wcześniejszych kontaktów intymnych z oskarżonym (...). O ile nawet wcześniej godziła się na takowe, to w żaden sposób nie uprawniano to oskarżonego do przyjęcia, że na każdy następny stosunek będzie bezkrytycznie się godziła (...).

Sąd wziął pod uwagę, że oskarżony popełnił czyn umyślnie z zamiarem bezpośrednim, w sposób rażąco nadużył zaufania jakim obdarzyła go pokrzywdzona wpuszczając go do swojego mieszkania.

W ocenie sądu meriti fakt, że pokrzywdzona dobrowolnie przysłała do mieszkania oskarżonego w dniu (...), że rozważała możliwość zamieszkania z nim w jego mieszkaniu w przyszłości w żadnym razie nie może być traktowane jako wystąpienie zezwolenia na obcowanie płciowe konkretnie w dniu (...).

Postawy oskarżonego w żaden sposób nie usprawiedliwia fakt, że w tamtym okresie pokrzywdzona była jego partnerką życiową. Zlekceważył on bowiem wyraźny komunikat, ze strony pokrzywdzonej i mimo to naruszył sferę jej wolności seksualnej (...).

(...) i choć ofiara niejako zainicjowała spotkanie z oskarżonym i jego znajomymi, a następnie w sposób widoczny przejawiała zainteresowanie osobą podsądnego (oglądanie jego tatuaży, prośba o numer telefonu, zatajenie rzeczywistego wieku czy choćby fakt wczesnego podjęcia przez nią pożycia intymnego), to nie sposób zasadnie przyjmować, że taką swoją postawą dawała oskarżonemu, choćby dorozumiane sygnały czy wręcz przyzwolenie na naruszenie sfery jej intymności.

Podsumowując – w sytuacji, gdy okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonego były podnoszone w uzasadnieniu, zasadniczo miało to miejsce w dwóch przypadkach: celem wskazania, że nie wpływają one na wiarygodność zeznań pokrzywdzonego; oraz celem wskazania, że nie stanowią one usprawiedliwienia dla zachowań oskarżonego noszących znamiona przestępstwa zgwałcenia.

Inną okolicznością, choć nie dotyczącą zachowania pokrzywdzonego *tempore criminis*, ale w ocenie autorki również istotną z uwagi na jej związek z tzw. mitami o zgwałceniu, jest okoliczność opóźnionego zawiadamiania o zgwałceniu organów ścigania. O jej wadze świadczy to, jak często była ona podnoszona w uzasadnieniach analizowanych spraw karnych. Jak wynika z przeprowadzonych badań, sądy w uzasadnieniach orzeczeń podkreślają wyjątkowy charakter przestępstw przeciwko wolności seksualnej i związane z nim odczucie wstydu towarzyszące zgłaszaniu możliwości popełnienia przestępstwa zgwałcenia. W uzasadnieniach sądy karne wprost wskazują, że takie zachowanie pokrzywdzonego nie wpływa negatywnie na ocenę wiarygodności ich zeznań:

Ponadto, na jej wiarygodność nie wpływa również fakt, że o zgwałceniu poinformowała Policję dopiero następnego dnia. Pokrzywdzona nigdy nie ukrywała, że na imprezie poprzedzającej zgwałcenie spożywała alkohol, a w momencie czynu mogła znajdować się pod jego wpływem. Wiarygodnym pozostaje zatem fakt, że pokrzywdzona bała się iść na Policję bezpośrednio po tych zdarzeniach, bała się, że nie zostanie potraktowana poważnie. Oceniając zeznania pokrzywdzonej oraz sposób jej postępowania Sąd nie może pozostawać w oderwaniu od realiów społecznych. [Pokrzywdzona – dop. O.S.] miała prawo spodziewać się, że procedura badań i przesłuchań w wyniku zgłoszenia nie będzie przyjemna, a z uwagi na fakt, że jest pod wpływem alkoholu zostanie negatywnie oceniona, czy też zbagatelizowana. Mimo, że takie stygmatyzujące zachowanie organów ścigania nie powinno mieć miejsca, nie dziwi fakt, że się tego obawiała.

Należy przy tym też mieć na uwadze czas jaki upłynął od zdarzenia i jego traumatyczność, co potęguje trudność w relacjonowaniu wydarzeń. Wprawdzie pokrzywdzona zgłosiła fakt zgwałcenia dopiero w dniu (...) [na kilka dni po zdarzeniu – dop. O.S.) to jednak nie można w tym miejscu pominąć charakteru przestępstw dotyczącego sfery intymnej oraz niewątpliwej traumatyczności zdarzeń, jak też faktu, że oskarżony groził jej (...). Zdaniem Sądu intymny charakter sfery, której przestępstwo gwałtu dotknęło, miał wpływ na późniejsze zawiadomienie o tym przestępstwie organów ścigania.

Początkowo – zgłaszając zdarzenie telefonicznie oraz przybyłym do jej mieszkania funkcjonariuszom – wskazywała wyłącznie na pobicie, a dopiero w trakcie czynności przyznała, że oskarżony dopuścił się wobec niej także zgwałcenia Sąd nie ma jednak żadnych wątpliwości, iż okoliczność, że początkowo zgłaszała pobicie (nie mówiąc od razu o od początku o zgwałceniu) nie pozbawiły przymiotu wiarygodności składanych przez pokrzywdzoną depozycji, a wręcz przeciwnie – o ich wiarygodności świadczyły (...).

Na wiarygodność zeznań [pokrzywdzonej – dop. O.S.] nie wpływa również okoliczność, że pokrzywdzona nie chciała początkowo zawiadamiać policji. (...) Pokrzywdzona znajdowała się w stanie upojenia alkoholowego, bała się iść na policję, bała się, nie chciała, aby o całym zdarzeniu dowiedziała się rodzina, bała się reakcji rodziny.

Powyższe uprawnia do wniosku, że w zdecydowanej większości przypadków sąd karny nie traktuje opóźnień w zawiadamianiu organów ścigania o przestępstwie zgwałcenia jako przejawu braku wiarygodności pokrzywdzonego. Jednak pośród przeanalizowanych w trakcie prowadzenia badań spraw znalazło się także uzasadnienie orzeczenia wskazujące odmiennie:

Nie ulega bowiem dyskusji, że sfera wolności seksualnej jest szczególnego rodzaju dobrem prawem chronionym – także z punktu widzenia pokrzywdzonych, którzy w razie popełnienia na ich szkodę przestępstwa o charakterze seksualnym niezwłocznie informują o tym fakcie organy ścigania. Wylaniający się w niniejszej sprawie stan faktyczny takiej tezie zdaje się jednak przeczyć. Tutaj bowiem [pokrzywdzona – dop. O.S.] bezpośrednio po zdarzeniu milczy na temat popełnienia na jej szkodę wspomnianego przestępstwa (...). Teoretycznie rzecz ujmując można to wiązać z ewentualnym zawstydzeniem związanym z takim zdarzeniem. Teza ta nie wydaje się jednak słuszna zważywszy na fakt, że jednym z interweniujących funkcjonariuszy Policji była kobieta (...), z którą [pokrzywdzona – dop. O.S.] w razie rzeczywistego popełnienia na jej szkodę przestępstwa o zabarwieniu seksualnym mogła nawiązać znacznie bardziej swobodny kontakt, aniżeli z policjantem. Dodać do tego należy milczącą postawę pokrzywdzonej odnośnie omawianego wątku także wobec osób jej najbliższych, którym o takim zajściu nie mówiła. (...) Te wszystkie dane prowadzą w rezultacie do nieodpartego wniosku o wyimaginowanym charakterze zeznań [pokrzywdzonej – dop. O.S.] co do rzekomego doprowadzenia jej przez [oskarżonego – dop. O.S.] do innej czynności seksualnej.

W omawianej sprawie sąd orzekł o wyeliminowaniu z opisu czynu doprowadzenia do innej czynności seksualnej oraz eliminacji kwalifikacji prawnej art. 197 § 2 k.k. Podkreślenia wymaga jednak, że w zwłoka w zawiadomieniu organów ścigania o zgwałceniu nie była jedyną okolicznością uzasadniającą takie orzeczenie. Do innych okoliczności należały: brak poparcia wersji pokrzywdzonej w innych zgromadzonych w sprawie dowodach; a także niespójność złożonych przez pokrzywdzoną zeznań w zakresie przebiegu zdarzenia.

Jak zostało wcześniej wskazane - uzasadnienie orzeczenia sądu karnego odnosiło się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego jedynie w przypadku 12

przeanalizowanych spraw o zgwałcenie, a spośród nich jedynie w dwóch przypadkach sąd wskazał, że okoliczności te miały bezpośredni wpływ na treść rozstrzygnięcia (Wykres nr 12). Co istotne, wpływ ten w obu tych przypadkach okazał się całkowicie odmienny.

W przypadku jednej ze spraw, okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonej (wspólne spędzanie wieczoru z oskarżonym, wspólne spożywanie alkoholu) zostały sklasyfikowane jako okoliczność łagodząca przy ocenie stopnia winy i społecznej szkodliwości czynu oskarżonego, co w dalszej kolejności miało wpływ na wymiar orzeczonej wobec niego kary:

Jednak fakt, że zdarzenie miało miejsce na wspólnej imprezie towarzyskiej i strony spędziły wieczór we wspólnym towarzystwie, nie mogło nie mieć wpływu na ocenę stopnia społecznej szkodliwości czynu i wymiar kary. O ile bowiem okoliczności te nie usprawiedliwiają zachowania oskarżonego i nie stanowią o przyzwoleniu pokrzywdzonej (i Sądu) na jego zachowania, o tyle powinny znaleźć odzwierciedlenie w wymiarze kary. (...) Popelnienie przestępstwa z art. 197 § 1 kk nie jest bowiem nigdy usprawiedliwione wcześniejszymi stosunkami stron, sposobem prowadzenia się pokrzywdzonej czy wiążącymi strony stanem prawnym (małżeństwo). (...) Nadal jednak należy mieć na uwadze, że pomimo całej naganności takiego stanowiska, nie można zapominać o wszystkich powołanych wyżej okolicznościach łagodzących.

Z drugiej strony, w innej sprawie, podobne okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonej (kontynuowanie zamieszkiwania z oskarżonym pomimo wielokrotnego stosowania przez niego przemocy seksualnej oraz wspólne z oskarżonym spożywanie alkoholu) były podstawą ustalenia przez sąd wysokiego stopnia winy oskarżonego, co również wpłynęło na wysokość orzeczonej kary, jednak w kierunku obciążającym:

Z racji swojego sposobu życia i poczynionych wyborów życiowych nie miała gdzie się schronić i nie umiała pomóc sama sobie (...) przedstawione okoliczności [kontynuowanie zamieszkiwania z oskarżonym i spożywanie z nim alkoholu – dop. O.S.] w oczywisty sposób potwierdzają wysoki poziom zawinienia oraz taki sam – społecznej szkodliwości czynu.

Analiza jakościowa poszczególnych spraw pozwoliła na przyjęcie, że sądy karne rzadko uwzględniają zachowanie ofiary podczas orzekania w przedmiocie sprawstwa,

winy czy społecznej szkodliwości czynu, a także podczas orzekania o wymiarze kary. Z powyższego można wyprowadzić wniosek, iż zasadniczo wpływ zachowania ofiary *tempore criminis* na rozstrzygnięcie sądu karnego jest ograniczony. Takie konkluzje w zakresie badań nad wpływem zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sądu karnego są całkowicie odmienne względem dotychczasowych prowadzonych w Polsce, co jednak zdaniem autorki nie dziwi, biorąc pod uwagę upływ czasu. Ostatnie badania nad wpływem zachowania ofiary zgwałceń prowadzone były w latach 80' XX wieku. Pozwoliły one na przyjęcie, że wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie jest istotny, do tego stopnia, że stanowił on podstawę dla wyróżnienia przypadków zgwałceń „interakcyjnych” oraz ich zróżnicowanie ze względu na wystąpienie po stronie ofiary przyczynienia się do przestępstwa oraz postaci tego przyczynienia się⁹²⁷.

Takie wyniki przeprowadzonych na potrzeby niniejszej rozprawy badań - świadczące o istotnej zmianie kierunku orzekania w przedmiocie wpływu zachowania ofiary zgwałcenia na orzeczenie - nie dziwią, biorąc pod uwagę zmiany społeczne i obyczajowe, jakie zadziały się na przestrzeni ostatnich lat oraz fakt, że zostały one odzwierciedlone w poglądach doktryny wiktymologicznej.

Współcześnie sądy karne podczas orzekania w sprawach o zgwałcenie opierają się właściwie wyłącznie o badanie realizacji znamion przymusu - czyli przemocy, groźby bezprawnej czy podstęp. Świadczy o tym treść uzasadnień orzeczeń, w których sądy koncentrują się przede wszystkim na definiowaniu powyższych znamion. Sądy w uzasadnieniach zwracają także uwagę na kwestie związane z oporem ofiary, podkreślając, że musi on być zmanifestowany w sposób możliwy do zarejestrowania:

Powszechnie przyjmuje się w doktrynie, że dobrem chronionym przy przestępstwie zgwałcenia jest wolność człowieka od nacisków w sferze dysponowania swoim życiem seksualnym (wyrok SN z 3.7.1975 II KR 66/75 nr 10-11, poz. 141). Treścią tej wolności jest prawo człowieka do dysponowania swoim ciałem w sferze życia seksualnego, tj. prawo do wyboru partnera, czasu, miejsca i formy kontaktu seksualnego, który powinien być wolny od przemocy, groźby i podstępu, tj. niedopuszczalny do popełnienia w jakiegokolwiek sposób wbrew woli pokrzywdzonego (podst. SN z 9.4.2001, II KKN 349/98

⁹²⁷ E. Bieńkowska, *Wpływ zachowania ofiary...*, op. cit. s. 77 i nast.

OSNKW 2001, nr 7-8, poz. 53). Zgwałcenie jest zatem zamachem na samostanowienie człowieka w sferze seksualnej i najczęściej polegać będzie na zmuszaniu pokrzywdzonego do określonego działania, zaniechania albo do znoszenia określonego zachowania sprawcy.

Opór ofiary nie musi polegać na fizycznym przeciwstawieniu się użytym przez sprawcę środkom zmuszania i w zależności od sytuacji jego dostrzegalne dla sprawcy uzewnętrznienie może sprowadzać się do innych form, np. płaczu, ustnych wypowiedzi, szarpania czy prób wzywania pomocy (wyr. SA w Katowicach, z 8.4.2009, II AKa 72/09, KZS 2009, nr 9, poz. 65; wyr. SN z 26.07.2001, V KKN 95/99, Legalis). Przemocą będzie zatem działanie środkami fizycznymi, które uniemożliwiają lub przełamując opór zmuszanego, ma albo nie dopuścić do powstania w ogóle decyzji o takim oporze, albo wykonania takiej decyzji lub nakierowania woli pokrzywdzonego w stronę efektu pożądanego przez sprawcę. Jak wynika z postanowienia SN z dnia 9.6.2021 r. o sygn.. V KK 165/21 sprzeciw, który jest warunkiem koniecznym przestępstwa zgwałcenia, musi być przez ofiarę wyraźnie zamanifestowany, choć może to nastąpić w różny sposób. Sprzeciw osoby pokrzywdzonej nie musi być jednakże oznajmiany przez cały czas wymuszania na niechcianych przez nią zachowa seksualnych, gdyż zaprzestanie okazywania protestu (oporu) jest często powodowane bezsilnością i postrzeganiem swojej sytuacji jako bez wyjścia.

Sądy przemoc definiują jako użycie siły fizycznej wobec ofiary (przemoc bezpośrednia), ale także osoby jej bliskiej lub rzeczy (przemoc pośrednia), dla uniemożliwienia lub przełamania oporu, np. przez związanie i bicie pokrzywdzonego albo jego dziecka lub niszczenie rzeczy. Uzasadnienia badanych spraw powołują się na orzecznictwo, w którym stwierdza się, że zamach na wolność seksualną ofiary nie musi się łączyć z powstaniem na jej ciele obrażeń. Treść uzasadnień sądów w zakresie znamion przestępstwa zgwałcenia pokrywa się zasadniczo z poglądami doktryny na tę kwestię, opisanymi w rozdziale I niniejszej rozprawy. Co jednak warto podkreślić – sądy karne wskazują niekiedy w uzasadnieniach, że brak zgody pokrzywdzonego jest również znamieniem zgwałcenia. Wola ofiary w zakresie podejmowania czynności o charakterze seksualnym stanowi wówczas punkt wyjścia dla dalszych rozważań sądu w przedmiocie wypełnienia przez oskarżonego znamion przestępstwa. Takie ujmowanie zgwałcenia stanowi odzwierciedlenie międzynarodowego standardu ochrony wolności seksualnej,

opartego o koncepcję autonomii - co prowadzi do wniosku, że standard ten ma wpływ na orzecznictwo polskich sądów karnych. Choć trudno ocenić zakres tego wpływu, gdyż oczywiście sądy karne w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości podczas orzekania muszą opierać się wyłącznie o kodeksowe znamiona przestępstwa zgwałcenia, to jednak odwoływanie się do zgody pokrzywdzonego na etapie uzasadnienia orzeczeń stanowi dowód na to, że dyskusja o różnicach w zakresie ochrony wolności seksualnej jest nadal żywa nie tylko pośród przedstawicieli środowisk feministycznych, aktywistów, czy doktryny, ale także w ramach samej praktyki wymiaru sprawiedliwości:

Poczynione w sprawie ustalenia pozwoliły stwierdzić z pełną stanowczością, iż [oskarżony – dop. O.S.] nie posiadał wymaganego dla braku zaistnienia przestępstwa skutecznego zezwolenia osoby uprawnionej na swoje zachowanie, wręcz przeciwnie dysponował wyraźnie wyartykułowanym i jednoznacznym komunikatem odmownym w postaci zachowania pokrzywdzonej, która miała płakać, odpychać sprawcę i prosić go, by przestał.

Brak zgody pokrzywdzonego jest koniecznym, niewypowiedzianym wprost, znamieniem przestępstwa z art. 197 § 1 k.k. Brak zgody to zarówno brak pozytywnej decyzji, jak również wyrażenie decyzji negatywnej.

Sąd meriti prezentuje przekonanie, że w przedmiotowej sprawie doszło do przestępstwa zgwałcenia, ponieważ nie wystąpiło skuteczne zezwolenie pokrzywdzonej na określone zachowania sprawcy, tj. na odbycie stosunku seksualnego.

Wbrew twierdzeniom sądu I instancji, jakoby zachowanie oskarżonego nie cechowało się wulgarnością, agresją czy brutalnością, należy stwierdzić, że przemocą jest już samo doprowadzenie do stosunku wbrew woli ofiary.

W doktrynie prawa karnego przyjmuje się nadto, że tzw. ukrytym znamieniem przestępstwa z art. 197 § 1 kk jest zniżej braku zgody pokrzywdzonego na ingerencję sprawcy w sferę wolności seksualnej pokrzywdzonego (...). Przez brak zgody rozumie się zarówno brak decyzji pozytywnej, jak i wyrażenie decyzji negatywnej.

W piśmiennictwie dotyczącym występków z art. 197 § 1 k.k. podaje się, że brak zgody na ingerencję sprawcy w sferę wolności seksualnej pokrzywdzonego jest ukrytym znamieniem tego przestępstwa (J. Warylewski, (w:) J. Warylewski, System, s. 683; A.

Machalska – Legalis). Brak zgody musi być przez pokrzywdzonego uzewnętrzniony tak, by dotarł do świadomości sprawcy. Przez brak zgody rozumie się przy tym tak brak decyzji pozytywnej, jak i wyrażenie decyzji negatywnej. To ostatnie zdanie jest istotne w sprawie, gdyż o ile oskarżony wyjaśniał, iż to kobieta inicjowała kontakt cielesny, a wręcz o niego prosiła. Sąd jednak nie dał mu wiary w tym aspekcie. Po pierwsze [pokrzywdzona – dop. O.S.] zeznawała, że mówiła [oskarżonemu – dop. O.S.] iż chce iść do domu i nie chce tego, by ją rozbierał, zbliżał się do niej i dotykał. Komunikowała mu więc swą decyzję negatywną, a co więcej mężczyzna ją rozumiał, gdyż złapał ją za rękę i powiedział, że nie wyjdzie (...). Jednak nie zaprzestał swoich działań.

Analiza jakościowa uzasadnień orzeczeń sądów karnych w sprawach o zgwałcenie prowadzi także do wniosku, że sądy dostrzegają także nadal istniejące problemy z traktowaniem z należytą powagą i szacunkiem kwestii wyrażenia przez partnera potencjalnej czynności seksualnej zgody na tę czynność:

(...) zdaniem Sądu takie stawianie sprawy, czyli traktowanie „nie” wyrażonego przez stronę kontaktu seksualnego jako „tak” jest nieakceptowanym kulturowym przyzwyczajeniem, które ma na celu jedynie przedmiotowe potraktowanie partnera i lekceważenie jego woli oraz jest przyzwoleniem na nieliczenie się z jego zdaniem. Tymczasem jego wolę należy traktować dosłownie i oskarżony słysząc „nie” winien był do posłuchać; nie czyniąc tego, złamał opór ofiary. (...) Zdaniem Sądu ani wspólna zabawa stron w klubie ani akceptacja przez pokrzywdzoną tej formy wspólnego spędzenia czasu, nie zmieniła powyższej oceny zdarzeń. (...) Co charakterystyczne, oskarżony założył sobie, że jeśli dziewczyna z nim tańczy (...) i jedzie taksówką, to znaczy, że akceptuje też zbliżenie intymne. Wyraził to zdaniem: <wiadomo po co przychodzi się do [nazwa klubu – dop. O.S.], tam nie przychodzi się bez celu.>

Co więcej, w jednej ze spraw sąd karny w uzasadnieniu orzeczenia w bezpośredni sposób odniósł się do Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, wskazując na autonomię seksualną jako podstawę ochrony przed przemocą seksualną:

Sąd orzekając w sprawie nie mógł pominąć też treści Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej sporządzonej w Stambule dnia 11 maja 2011 r. (...). Państwa, które ratyfikowały konwencję są

zobowiązane do zmiany prawa tak, by definicja przestępstwa przemocy seksualnej opierała się na braku zgody osoby pokrzywdzonej. W art. 36 ust. 2 konwencji zapisano ponadto, że zgoda musi być udzielona dobrowolnie jako wyraz wolnej woli, co należy oceniać w świetle danych okoliczności. Polska ustawa karna nie została jeszcze zmieniona w pożądanym kierunku, lecz jest on wyraźnie przez konwencję wskazany: istotna przy ocenie odpowiedzialności karnej za czyny umyślne stanowiące czynności o charakterze seksualnym jest tylko zgoda lub jej brak osoby pokrzywdzonej. Jest to decydujący czynnik, takie zaś kwantyfikatory jak przemoc, groźba bezprawna czy podstęp, zawarte w art. 197 § 1 kk, nie stanowią o bezprawności czynu w rozumieniu konwencji. Sąd orzekając w sprawie pamiętał więc że [pokrzywdzona – dop. O.S.] komunikowała oskarżonemu swój brak zgody na czynności seksualne. Mówiła mu o tym, ten zaś słysząc choćby raz słowo „nie” winien był dać jej możliwość wyboru sytuacji, w której się znalazła. Nie uczynił tego jednak, co w połączeniu z udowodnionym zastosowaniem podstępu w doprowadzeniu jej do czynności seksualnych, przesądziło o przypisaniu mu winy w zakresie czynu.

Z przeprowadzonych badań wynika także, że zachowanie ofiary podejmowane na etapie kształtowania sytuacji prowadzącej ostatecznie do przestępstwa nie jest przedmiotem formułowanych przez obronę (oskarżonego) zarzutów apelacyjnych.

Spośród 61 przeanalizowanych spraw w 10 przypadkach orzeczenie uprawomocniło się po jego wydaniu przez sąd I instancji; zaś w 1 przypadku wniesiony został środek odwoławczy, lecz do postępowania przed sądem odwoławczym nie doszło⁹²⁸. W pozostałych 50 przypadkach od orzeczenia sądu I instancji skutecznie wniesiono środek odwoławczy w postaci apelacji. Pośród tych 50 apelacji 4 z nich pochodziły od oskarżyciela (publicznego, subsydiarnego) i w tych przypadkach z oczywistych przyczyn nie było mowy o formułowaniu zarzutów w zakresie okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Części II pytaniu 8. Kwestionariusza (takich jak: ubiór; spożywanie alkoholu wspólnie z oskarżonym; dotychczasowe doświadczenia seksualne; uprzednia znajomość z oskarżonym; udanie się wspólnie z oskarżonym w odosobnione miejsce; flirt, pocałunki z oskarżonym; inne). Co jednak

⁹²⁸ Z uwagi na wniesienie przez oskarżonego apelacji od orzeczenia wydanego na podstawie art. 387 k.p.k., ze względu na treść art. 387 § 1a w zw. z art. 447 § 5 k.p.k. apelację pozostawiono bez rozpoznania.

interesujące, w pozostałych 46 przypadkach – apelacji pochodzących od obrony (w tym jednej pochodzącej od oskarżonego działającego osobiście) – zarzuty skarżącego jedynie w jednym przypadku dotyczyły tych okoliczności:

(...) naruszenie prawa procesowego art. 7, 4, 410 k.p.k., polegający na dokonaniu dowolnej, a nie swobodnej oceny materiału dowodowego wbrew zasadom logicznego rozumowania i doświadczenia życiowego poprzez przyjęcie, że zeznania pokrzywdzonej są zborne, spójne, stanowiąc logiczną całość w sytuacji, gdy (...) a ponadto pominięcie faktu przy orzekaniu, iż [pokrzywdzona – dop. O.S.] jest osobą od wielu lat uzależnioną od alkoholu, prowadzącą rozwiązły tryb życia, nie mającą zasad moralnych ani etycznych.

We wszystkich pozostałych przypadkach zarzuty apelacyjne stanowiły ogólną polemikę z ustaleniami sądu I instancji i nie dotyczyły zachowań pokrzywdzonego wymienionych w Kwestionariuszu (ani innych istotnych z punktu widzenia przedmiotu prowadzonych badań). Zarzuty obrony (oskarżonego) dotyczyły przede wszystkim naruszeń z zakresu postępowania dowodowego. Skarżący podnosili zarzuty obrazy przepisów postępowania mogących mieć wpływ na treść orzeczenia, takich jak przede wszystkim: art. 2 § 1, art. 4, art. 5 § 2, art. 7, art. 410, art. 424 k.p.k. w sposób ogólny negując ocenę dowodów, kwestionując wiarygodność pokrzywdzonych i wystąpienie po ich stronie oporu. Zarzuty procesowe były także punktem wyjścia do ogólnej polemiki ze sprawstwem czynu i wyczerpaniem przez oskarżonych znamion przymusu. Istotną część zarzutów dotyczyła także rażącej niewspółmierności kary, z tym, że, ponownie, argumentacja w tym zakresie nie dotyczyła zachowań pokrzywdzonego wymienionych w Kwestionariuszu. Podobnie w zakresie zarzutów błędu w ustaleniach faktycznych oraz obrazy prawa materialnego – były one podstawą jedynie ogólnej negacji sprawstwa oskarżonych, wystąpienia znamion przymusu oraz wiarygodności pokrzywdzonych lub wystąpienia po ich stronie oporu wobec podejmowania czynności seksualnych.

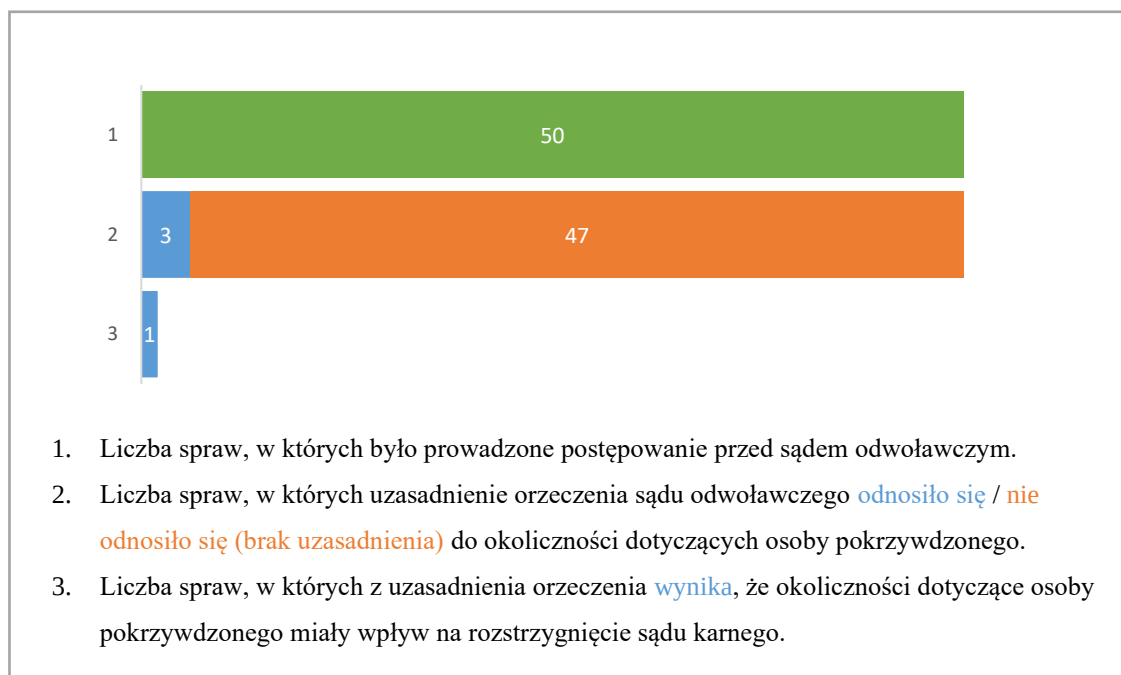
W żadnym przypadku w środку odwoławczym nie sformułowano wniosku o przeprowadzenie dowodu na okoliczności dotyczące zachowań pokrzywdzonego wymienionych w Kwestionariuszu, jak również w żadnym przypadku sąd odwoławczy nie prowadził postępowania dowodowego w tym zakresie.

Jeśli chodzi o treść rozstrzygnięć sądu odwoławczego, to spośród 50 spraw, w których skutecznie wniesiono środek odwoławczy od orzeczenia sądu I instancji znalazło się jedno orzeczenie uchylające orzeczenie sądu I instancji i umarzające postępowanie (z uwagi na śmierć oskarżonego) oraz jedno orzeczenie uchylające orzeczenie sądu I instancji i przekazujące sprawę do ponownego rozpoznania. W 32 sprawach sąd odwoławczy utrzymał w mocy orzeczenie sądu I instancji; zaś w pozostałych 16 przypadkach zmienił orzeczenie sądu I instancji⁹²⁹.

Pośród wszystkich spraw rozpoznawanych przez sąd odwoławczy jedynie w 3 przypadkach uzasadnienie orzeczenia odnosiło się bezpośrednio do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Kwestionariuszu. W pozostałych 47 przypadkach uzasadnienie sądu odwoławczego nie odnosiło się do tych okoliczności (lub odnosiło się jedynie w zakresie opisu czynu będącego przedmiotem postępowania i jego okoliczności faktycznych); bądź orzeczenie nie zawierało uzasadnienia. Spośród 3 przypadków spraw, w których uzasadnienia sądu odwoławczego odnoszą się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Kwestionariuszu, jedynie w jednej sprawie z uzasadnienia wynika, że okoliczności te miały wpływ na rozstrzygnięcie.

⁹²⁹ Zmiany te polegały na: zmodyfikowaniu wymiaru kary; zasądzenie zadośćuczynienia; eliminacji z opisu czynu i podstaw prawnych rozstrzygnięcia art. 197 § 1 k.k.; dodaniu do podstawy prawnej rozstrzygnięcia art. 64 k.k.; uniewinnieniu oskarżonego od zarzucanego mu czynu.

Wykres nr 10. Liczba spraw rozpoznanych przez sąd odwoławczy, w których okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonego miały bezpośredni wpływ na rozstrzygnięcie sądu karnego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zgromadzonych w ramach prowadzonych badań.

Pozostawanie przez pokrzywdzoną w stanie znacznej nietrzeźwości oraz fakt udania się przez nią do mieszkania oskarżonego stanowiły według sądu odwoławczego okoliczność uzasadniającą zmianę orzeczenia sądu I instancji co do winy oskarżonego:

[Pokrzywdzona – dop. O.S.] będąc w stanie znacznej nietrzeźwości (...) udała się bez żadnych oporów (w nocy) do mieszkania nieznanego jej mężczyzny, pomimo tego, że mogła na niego poczekać w taksówce. (...) Dodać przy tym należy, że jak zeznał (...) - ochroniarz z klubu (...), który był świadkiem opuszczania przez oskarżonego i pokrzywdzoną klubu: <dla mnie to była para, tak jakby znali się dłużej. Byli objęci z tyłu...>.

Fakt uprzedniej wspólnej zabawy oskarżonego i pokrzywdzonej w klubie, pozostawania pokrzywdzonej pod wpływem alkoholu i udania się przez nią do mieszkania znalazły się pośród okoliczności uzasadniających uniewinnienie oskarżonego od zarzucanego mu czynu. W pozostałych dwóch przypadkach, w których uzasadnienie orzeczenia odnosiło się bezpośrednio do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Kwestionariuszu – podobnie jak w przypadku uzasadnień sądów I

instancji – okoliczności te były podniesione celem wskazania, że nie wpływają one na wiarygodność zeznań pokrzywdzonego; oraz celem wskazania, że nie stanowią one usprawiedliwienia dla zachowań oskarżonego noszących znamiona przestępstwa zgwałcenia.

Końcowo wskazać należy, że od orzeczeń sądów odwoławczych wśród przeanalizowanych spraw wniesiono 6 skarg kasacyjnych⁹³⁰. Żaden z podniesionych zarzutów kasacyjnych nie odnosił się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego.

Wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie nie ogranicza się jednak wyłącznie do zachowań podejmowanych na etapie kształtowania sytuacji prowadzącej ostatecznie do przestępstwa. Zachowania (działania i zaniechania) pokrzywdzonego podejmowane na etapie postępowania karnego także mogą wywierać wpływ na ostateczne orzeczenie. Pośród tych zachowań najistotniejsze znaczenie mają te dotyczące konsensualnych metod zakończenia postępowania.

3.3 Wpływ zachowania pokrzywdzonego w trakcie postępowania karnego na rozstrzygnięcie sądu w sprawach o zgwałcenie

Wpływ zachowania pokrzywdzonego na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie był niezwykle istotny przed wejściem w życie nowelizacji wprowadzonej ustawą z dnia 13 czerwca 2013 r. – w tym stanie prawnym bowiem przestępstwo z art. 197 k.k. było ścigane na wniosek, a więc brak woli pokrzywdzonego zasadniczo uniemożliwiał wszczęcia postępowania. Ponadto - brak woli pokrzywdzonego decydował o zakończeniu postępowania nawet mimo złożenia uprzednio wniosku o ściganie, a proceder ten określano jako „ukryte cofanie wniosku”⁹³¹.

⁹³⁰ W pięciu przypadkach SN oddalił skargę kasacyjną jako oczywiście bezzasadną, w jednym przypadku uchylił rozstrzygnięcie i przekazał do ponownego rozpoznania.

⁹³¹ A. Pietryka, 11.1. *Umorzenie ze względu...*, *op. cit.*

Prowadzone w tym przedmiocie badania empiryczne wykazały akceptację tego zjawiska przez organy procesowe⁹³².

Bezczynność i brak współpracy pokrzywdzonego z organami ścigania może wystąpić również obecnie, bez względu na fakt, że przestępstwo zgwałcenia ścigane jest w obecnym stanie prawnym z urzędu. Aktualnie obowiązujące przepisy nie przewidują wprost możliwości umorzenia postępowania z powołaniem się przez organy procesowe na „brak u pokrzywdzonego woli ścigania”, a, jak zostało wskazane w poprzednim rozdziale, wytyczne prokuratorskie nakazują w uzasadnieniu decyzji procesowej o umorzeniu postępowania przygotowawczego dokonać szczególnie starannej analizy materiału dowodowego oraz wyczerpująco odnieść się do tych przesłanek, które nie pozwoliły na skierowanie do sądu aktu oskarżenia, dokładając starań, by dobre imię oraz część pokrzywdzonego nie zostały bezpodstawnie naruszone. Kładą one zatem nacisk na to, aby przesłanka braku woli ścigania przestępstwa nie była w decyzji kończącej postępowania nadmiernie eksponowana. Jak wskazano w doktrynie, w związku z brakiem możliwości umorzenia postępowania z uwagi na bierność pokrzywdzonego, organy ścigania sięgają w takich przypadkach po przesłankę braku danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie popełnienia przestępstwa (art. 17 § 1 pkt 1 k.p.k.) - co świadczy o niezrealizowaniu celów nowelizacji wprowadzonej ustawą z 13 czerwca 2013 r., które miały swoje umocowanie głównie w postanowieniach Konwencji stambulskiej i zakładały możliwość prowadzenia postępowania nawet mimo braku woli pokrzywdzonego⁹³³. Z uwagi na fakt, że powyższa problematyka dotyczy postępowania przygotowawczego, które wykracza poza ramy przedmiotowe niniejszej rozprawy, została ona w tym miejscu jedynie zasygnalizowana. W kontekście wpływu zachowania pokrzywdzonego (*tempore procedendi*) na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie autorka chciałaby się bowiem skupić na kwestiach związanych bezpośrednio z postępowaniem jurysdykcyjnym.

Współczesne ustawodawstwo prawnokarne zmierza do przywrócenia dominującej pozycji pokrzywdzonemu przestępstwem - uwzględnienie jego prawnie chronionych interesów zostało uznane za cel postępowania karnego (art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k.), a coraz większej wagi w orzecznictwie nabierają środki reakcji karnej o

⁹³² K. Dudka, *Podstawy umorzenia i odmowy...*, op. cit., s. 25, cyt. za: A. Pietryka, 11.1. *Umorzenie ze względu...*, op. cit.

⁹³³ A. Pietryka, 11.1. *Umorzenie ze względu...*, op. cit.

charakterze karno-odszkodowawczym⁹³⁴. Nadto należyta realizacja praw pokrzywdzonego w postępowaniu karnym wyraża się także w jego uprawnieniach w zakresie wpływania na przebieg konsensualnych metod zakończenia postępowania. Instytucje konsensualne w założeniu projektodawców miały na celu przede wszystkim usprawnienie postępowania karnego⁹³⁵. W polskim procesie karnym do konsensualnych metod zakończenia postępowania należą: skazanie bez rozprawy (jako samodzielny wniosek z art. 335 § 1 k.p.k. oraz jako wniosek dołączony do aktu oskarżenia z art. 335 § 2 k.p.k.) oraz wydanie wyroku bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (jako wniosek złożony przed rozprawą w trybie art. 338a § 1 k.p.k. oraz jako wniosek złożony na rozprawie w trybie art. 387 k.p.k. – tzw. dobrowolne poddanie się karze). Z uwagi na ramy tematyczne niniejszej rozprawy przesłanki poszczególnych postępowań konsensualnych zostaną przedstawione jedynie w ograniczonym zakresie, niezbędnym do prowadzenia dalszych rozważań, natomiast uwaga zostanie skierowana na kwestie związane z rolą pokrzywdzonego w ich stosowaniu.

Procedura karna przewiduje dwa zasadnicze rodzaje wniosków o skazanie bez rozprawy: wniosek samodzielny (art. 335 § 1 k.p.k.) oraz wniosek dołączony do aktu oskarżenia (art. 335 § 2 k.p.k.)⁹³⁶. Rozdzielenie dwóch rodzajów wniosków o skazanie bez rozprawy zostało wprowadzone ustawą nowelizującą z 20.02.2015 r.⁹³⁷. Inicjatywa w zakresie ich wprowadzenia zmierzała do redukcji postępowania przygotowawczego w sytuacji, gdy istnieje możliwość radykalnego jego skrócenia w związku z materiałem dowodowym i postawą sprawcy⁹³⁸.

Samodzielny wniosek o skazanie bez rozprawy uregulowany jest w art. 335 § 1 k.p.k. i polega na złożeniu przez prokuratora, zamiast aktu oskarżenia, wniosku o skazanie o wydanie na posiedzeniu wyroku skazującego i orzeczenie uzgodnionych z

⁹³⁴ S. Krajnik, A. Ornowska, *Przyczynienie się do powstania szkody w prawie cywilnym oraz jego aspekty prawnokarne*, „Studia Iuridica Torunensia” 2011, t. 8, s. 108.

⁹³⁵ S. Steinborn, *Porozumienia w polskim procesie karnym. Skazanie bez rozprawy i dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej*, Kraków 2005, s. 41-42.

⁹³⁶ Niektórzy przedstawiciele doktryny wyróżniają w związku z tym dwa tryby instytucji skazania bez rozprawy: tryb uproszczony (art. 335 § 1 k.p.k.) i tryb zwykły (pełny) – art. 335 § 2 k.p.k. Zob. K.T. Boratyńska, M. Królikowski, P. Czarnecki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A.Sakowicz (red.), Warszawa 2023, s. 971 i nast., I. Palka [w:] M. Burdzik, S. Głogowska, J. Karaźniewicz, M. Klejnowska, N. Majda, K. Sychta, J. Zagrodnik, K. Żyła, I. Palka, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, LEX 2023, art. 335, R. Koper, *Dwa tryby skazania bez rozprawy w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2016/10, s. 28.

⁹³⁷ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U.2015.396).

⁹³⁸ K.T. Boratyńska, M. Królikowski, P. Czarnecki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A.Sakowicz (red.), Warszawa 2023, s. 971.

oskarżonym kar lub innych środków. Do przesłanek zastosowania tej instytucji należą: przyznanie się oskarżonego do winy i złożenie przez niego wyjaśnień; ustalenie prawdy obiektywnej w świetle złożonych wyjaśnień lub ewentualnie przeprowadzonych dowodów, jeżeli są konieczne dla oceny ich wiarygodności; zgoda oskarżonego rozumiana jako akceptacja uzgodnionych z oskarżonym kar lub środków karnych; zgodność z interesem pokrzywdzonego; właściwa postawa oskarżonego⁹³⁹. Przyznanie się podejrzanego do winy już na wstępnym etapie postępowania przygotowawczego i wyrażana przez niego chęć orzeczenia wobec niego uzgodnionej kary rodzi możliwość zaniechania przeprowadzenia dalszych czynności o charakterze dowodowym⁹⁴⁰. W każdym przypadku jednak należy przeprowadzić w niezbędnym zakresie czynności procesowe, jeżeli jest to konieczne dla zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem. Wniosek składany w tym trybie musi odpowiadać wymogom formalnym pisma procesowego wskazanym w treści art. 119 k.p.k., powinien zawierać elementy aktu oskarżenia, o których mowa w art. 332 § 1 k.p.k., a ponadto - zawierać uzasadnienie.

Wniosek o skazanie bez rozprawy dołączony do aktu oskarżenia został natomiast uregulowany w art. 335 § 2 k.p.k.. Do przesłanek zastosowanie instytucji skazania bez rozprawy w tym trybie należą: ustalenie prawdy obiektywnej w świetle złożonych wyjaśnień lub ewentualnie przeprowadzonych dowodów, jeżeli są konieczne dla oceny ich wiarygodności; zgoda oskarżonego rozumiana jako akceptacja uzgodnionych z oskarżonym kar lub środków karnych; zgodność z interesem pokrzywdzonego; właściwa postawa oskarżonego – a więc, w porównaniu z wnioskiem z art. 335 § 1 k.p.k., w przypadku wniosku dołączonego do aktu oskarżenia nie ma konieczności wypełnienia przesłanki przyznania się oskarżonego do winy i złożenia przez niego wyjaśnień.

Uzgodnienia zawarte z oskarżonym w przedmiocie kar i środków karnych, zarówno w odniesieniu do samodzielnego wniosku o skazanie bez rozprawy, jak i wniosku dołączonego do aktu oskarżenia, może także obejmować wydanie rozstrzygnięcia w przedmiocie poniesienia kosztów procesu. Jednocześnie użycie słowa „może” oznacza, że w braku porozumienia w tej kwestii o poniesieniu kosztów rozstrzyga

⁹³⁹ *Ibidem*, s. 972.

⁹⁴⁰ A. Staszak (w:) *Kodeks postępowania...*, op. cit.

samodzielnie sąd⁹⁴¹. Przesłanka ustalenia prawdy obiektywnej sprowadza się do uzyskania przez organ braku wątpliwości co do okoliczności popełnienia przestępstwa i winy – a ponadto ów brak wątpliwości musi obejmować wszystkie inne okoliczności, od których w ogóle uzależnione jest poniesienie odpowiedzialności karnej, np. kwestia poczytalności⁹⁴². Osiągnięcie celów postępowania zgodnie z art. 335 k.p.k. musi być natomiast odnoszone nie tylko do celów postępowania ujętych w art. 2 k.p.k., lecz także przede wszystkim do osoby oskarżonego - chodzi tu bowiem o realizację zasady prewencji indywidualnej. Podkreślenia wymaga również, że zastosowanie instytucji skazania bez rozprawy, zarówno w trybie uproszczonym, jak i zwykłym, jest możliwe jedynie w sprawach o występki. Przestępstwo zgwałcenia w typie podstawowym należy do występków, stąd z mocy ustawy nie jest wykluczone stosowanie trybu skazania bez rozprawy.

Zgodnie z przepisem art. 343 k.p.k., możliwość zastosowania instytucji skazania bez rozprawy uzależniona jest od braku sprzeciwu pokrzywdzonego, należycie powiadomionego o terminie posiedzenia. Pokrzywdzony może sprzeciwić się zarówno warunkom porozumienia, jak i samej możliwości skazania oskarżonego bez rozprawy⁹⁴³. Brak zawiadomienia pokrzywdzonego o terminie posiedzenia stanowi rażące naruszenie jego uprawnień⁹⁴⁴. W razie natomiast niestawiennictwa pokrzywdzonego jego prawidłowe zawiadomienie stanowi warunek uwzględnienia wniosku⁹⁴⁵. Oświadczenie pokrzywdzonego w tym przedmiocie nie wymaga określonej formy ani uzasadnienia⁹⁴⁶. Nie wpływa także na orzeczenie przez sąd naprawienia szkody, jeśli pokrzywdzony o to wniósł. Sąd może natomiast uzależnić uwzględnienie wniosku o skazanie bez rozprawy od naprawienia szkody w całości albo w części lub od zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Jeżeli sąd uzna za celowe ze względu na możliwość porozumienia się oskarżonego z pokrzywdzonym, może odroczyć posiedzenie, wyznaczając odpowiedni

⁹⁴¹ M. Kurowski (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, red. D. Świecki, LEX 2023, art. 335.

⁹⁴² *Ibidem*, i powołane tam: wyrok SN z 19.04.2011 r., IV KK 91/11, LEX nr 794518, wyrok SN z 5.11.2010 r., III KK 326/10, LEX nr 736527.

⁹⁴³ P. Karlik, *Postępowania konsensualne i szczególne w procesie karnym. Praktyczny przewodnik ze wzorami pism*, Warszawa 2017, s. 45.

⁹⁴⁴ Wyrok SN z 12.06.2019 r., III KK 185/18, LEX nr 2686353.

⁹⁴⁵ R. A. Stefański, S. Zabłocki (w:), *Kodeks postępowania karnego. Tom. III. Komentarz do art. 297-424*, R. A. Stefański, S. Zabłocki (red.), Warszawa 2021, LEX, art. 343.

⁹⁴⁶ D. Czerwińska, *Pozycja pokrzywdzonego w porozumieniach procesowych (perspektywa prawnoporównawcza)*, PiP 2022, nr 8, s. 99–112, K. Eichstaedt, *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, D. Świecki (red.), LEX 2023, art. 343.

termin (art. 341 k.p.k.). Na tym etapie także istnieje możliwość skierowania sprawy do postępowania mediacyjnego⁹⁴⁷. Co istotne, sąd jest związany sprzeciwem pokrzywdzonego, nie ma zatem możliwości uwzględnienia wniosku o skazanie bez rozprawy pomimo braku akceptacji ze strony pokrzywdzonego warunków skazania lub zastosowania instytucji w ogóle – w istocie kwestia tego, czy w ogóle dojdzie do skazania w trybie art. 335 k.p.k. zależy w dużej mierze od pokrzywdzonego.

Kolejną formą konsensualnego sposobu zakończenia postępowania karnego jest instytucja wydania wyroku bez przeprowadzenia postępowania dowodowego. W odróżnieniu od wniosku o skazanie bez rozprawy, który pochodzi od oskarżyciela publicznego, wniosek o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego pochodzi od samego oskarżonego i może zostać złożony w dwóch trybach: w trybie art. 338a k.p.k. – przed otrzymaniem przez oskarżonego zawiadomienia o terminie rozprawy; i w trybie art. 387 § 1 k.p.k. – do chwili zakończenia pierwszego przesłuchania wszystkich oskarżonych na rozprawie głównej – tzw. dobrowolne poddanie się karze. Uwzględnienie wniosku oskarżonego (niezależnie od trybu, w którym został on złożony) jest uzależnione od tego czy: okoliczności popełnienia przestępstwa i wina oskarżonego nie budzą wątpliwości; postawa oskarżonego wskazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte; zarzucany oskarżonemu czyn jest przestępstwem zagrożonym karą nieprzekraczającą 15 lat pozbawienia wolności. Dodatkowo dla zaistnienia możliwości wydania wyroku w jednym z powyższych trybów konieczna jest zgoda prokuratora⁹⁴⁸ oraz niewystąpienie negatywnej przesłanki w postaci złożenia przez pokrzywdzonego sprzeciwu co do jego wydania. Wspomniany wcześniej sprzeciw może zostać wyrażony zarówno w formie pisma procesowego, jak i ustnie do protokołu posiedzenia⁹⁴⁹. Sąd może uzależnić uwzględnienie wniosku od dokonania w nim określonych zmian, np. dotyczących rozstrzygnięcia w przedmiocie naprawienia szkody lub zadośćuczynienia (zgodnie z art. 343a § 2 w zw. z art. 343 § 1 i 3 oraz art. 387 § 3 k.p.k.). Podobnie jak w przypadku instytucji skazania bez rozprawy - sąd jest związany sprzeciwem pokrzywdzonego co do uwzględnienia wniosku o wydanie wyroku bez przeprowadzania

⁹⁴⁷ P. Karlik, *Postępowania konsensualne...*, op. cit., s. 45.

⁹⁴⁸ Wydanie wyroku bez przeprowadzenia postępowania dowodowego wymaga zgody prokuratora w związku ze zmianą art. 387 § 2 k.p.k. dokonaną ustawą z dnia 22 lipca 2022 r., która weszła w życie dnia 1 października 2023 r. W poprzednim stanie prawnym dla możliwości wydania wyroku bez przeprowadzenia postępowania dowodowego wystarczył brak sprzeciwu prokuratora.

⁹⁴⁹ K. Eichstaedt, *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, D. Świecki (red.), LEX 2023, art. 343(a).

postępowania dowodowego – sprzeciw pokrzywdzonego całkowicie tamuje dalsze postępowanie w jego przedmiocie.

W doktrynie wskazuje się na dwie kwestie problemowe związane z udziałem pokrzywdzonego w stosowaniu konsensualnych metod zakończenia postępowania: po pierwsze za nieuzasadnione uznaje się pominięcie pokrzywdzonego na wcześniejszym etapie postępowania, jeszcze zanim dojdzie do posiedzenia w przedmiocie rozpoznania wniosku o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy⁹⁵⁰. Przyznanie pokrzywdzonemu tak istotnego uprawnienia, jakim jest całkowite zablokowanie możliwości zastosowania instytucji skazania bez rozprawy, przy jednoczesnym zaniechaniu dopuszczenia pokrzywdzonego do udziału w wypracowywaniu treści wniosku o takie skazanie jest nieuzasadnione z perspektywy zasady ekonomiki procesowej. To samo dotyczy wniosku oskarżonego o wydanie wyroku bez przeprowadzenia postępowania dowodowego. Po drugie podnosi się, że polskie rozwiązanie polegające na przyznaniu pokrzywdzonemu prawa wiążącego sprzeciwu wobec zastosowania instytucji konsensualnych jest odosobnione prawnoporównawczo i zbyt daleko idące, zatem *de lege ferenda* pożądane jest przemodelowanie uprawnień pokrzywdzonego tak, by był on włączony w proces kształtowania porozumienia już na etapie negocjacji, ale nie miał prawa wiążącego wpływania na decyzję sądu co do zatwierdzenia porozumienia bądź skierowania sprawy na rozprawę główną albo jej zwrotu prokuratorowi⁹⁵¹.

Kierując rozważania o roli pokrzywdzonego w stosowaniu porozumień procesowych na grunt pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej, w tym, przede wszystkim, przestępstwem zgwałcenia, podkreślenia wymaga, że polska ustawa procesowa nie wyłącza stosowania konsensualnych metod zakończenia postępowania karnego ani mediacji w sprawach o zgwałcenie ani w sprawach o inne przestępstwa seksualne. W przypadku złożenia przez oskarżonego wniosku w trybie określonym w art. 338a k.p.k. lub w art 387 § 1 k.p.k. wytyczne prokuratorskie nakazują jedynie prokuratorowi zajmującemu stanowisko w przedmiocie tego wniosku brać pod uwagę cele postępowania karnego, ze szczególnym uwzględnieniem prawnie

⁹⁵⁰ P. Karlik, *Postępowania konsensualne...*, *op. cit.*, s. 46.

⁹⁵¹ D. Czerwińska, *Pozycja pokrzywdzonego...*, *op. cit.*, s. 99–112.

chronionych interesów pokrzywdzonego oraz czuwać, aby orzeczone zostały środki kompensacyjne⁹⁵².

Przepisy polskiego kodeksu postpowania karnego nie wyłączają także możliwości stosowania mediacji w sprawach o przestępstwa seksualne, w tym przestępstwo zgwałcenia. Nie wprowadzają one także żadnych szczególnych zasad dotyczących mediacji w przypadku przestępstwa zgwałcenia. Wytyczne prokuratorskie w punkcie 15 wskazują jednak, że kierowanie spraw na drogę postępowania mediacyjnego nie jest celowe, a ze szczególną ostrożnością należy dokonywać oceny wniosków w tym zakresie kierowanych przez pokrzywdzonego lub podejrzanego⁹⁵³. W literaturze wskazuje się, że ewentualne korzyści dla pokrzywdzonego i jego najbliższych, tj. polubowne rozwiązanie sytuacji kryzysowej, dające szanse na dalsze funkcjonowanie rodziny jako całości, to czynnik przeważający nad ryzykiem dodatkowej traumy dla pokrzywdzonego i w tym przypadku kierowanie sprawy do mediacji jest uzasadnione; w innych przypadkach natomiast pociąga ono za sobą wysokie ryzyko wtórnej wiktymizacji⁹⁵⁴. Wydaje się jednak, że świadomości przebiegu procesu mediacji i jednoznacznie wyrażona przez pokrzywdzonego chęć wzięcia w niej udziału limituje ryzyko dodatkowych uciążliwości dla ofiary⁹⁵⁵.

W badaniach empirycznych dotyczących zakresu zastosowania mediacji w sprawach karnych w praktyce wymiaru sprawiedliwości wykazano, że w sprawach o przestępstwa przeciwko wolności seksualnej mediacje prowadzone są niezwykle rzadko – tylko w 0,4 – 0,7% spraw (dla porównania: w sprawach o przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece jest to 25,8 – 28,5%, zaś w sprawach o przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu: 18,4 – 21%)⁹⁵⁶.

Z uwagi na powyższe, autorka uznała za zasadne zweryfikowanie tego, czy rzeczywiście, w sprawach o zgwałcenie, konsensualne metody zakończenia postępowania oraz mediacja stosowane są rzadko oraz jaki jest wpływ pokrzywdzonego na ich

⁹⁵² Wytyczne Prokuratora Generalnego dotyczące zasad postępowania w sprawach o przestępstwo zgwałcenia, pkt. 25.

⁹⁵³ Wytyczne Prokuratora Generalnego dotyczące zasad postępowania w sprawach o przestępstwo zgwałcenia, pkt. 15.

⁹⁵⁴ M. Nazaruk, *Zjawisko wtórnej wiktymizacji pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Programu Top 15” 2016, nr 8, s. 195.

⁹⁵⁵ *Ibidem*, s. 195.

⁹⁵⁶ E. Zielińska, J. Klimczak, *Zakres stosowania mediacji w sprawach karnych w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2020, s. 31.

stosowanie. Mając na uwadze dotychczasowy dorobek doktryny można było postawić hipotezę, że jedną z przyczyn tego ograniczonego stosowania konsensualnych metod zakończenia postępowania oraz mediacji w sprawach o zgwałcenie jest brak zgody pokrzywdzonego.

Pośród wszystkich 90 przeanalizowanych spraw o przestępstwo z art. 197 § 1 i 2 k.k. odnotowano łącznie 13 spraw, w których złożono w trybie art. 335 § 1 lub art. 335 § 2 k.p.k. wnioski o skazanie bez rozprawy, co stanowi 14,4% wszystkich badanych spraw. Nie odnotowano istotnych różnic w ilości składanych wniosków o skazanie bez rozprawy pomiędzy poszczególnymi Sądami Rejonowymi - wśród spraw rozpoznawanych przez Sąd Rejonowy w Białymstoku odnotowano 9 wniosków (co stanowi 15,5% rozpoznanych w tym sądzie spraw); 2 wnioski wśród spraw rozpoznawanych przez Sąd Rejonowy w Sokółce (co stanowi 18,2% rozpoznanych w tym sądzie spraw) i 2 wnioski wśród spraw rozpoznawanych przez Sąd Rejonowy w Bielsku Podlaskim (co stanowi 9,5% rozpoznanych w tym sądzie spraw).

Jeśli chodzi o wpływ zachowania pokrzywdzonego na ich stosowanie poprzez podejmowanie określonych czynności procesowych (przede wszystkim jednak w postaci wyrażenia sprzeciwu co do ich zastosowania), to z analizy akt spraw o zgwałcenie wynika, że jedynie w jednym spośród 13 złożonych wniosków o skazanie bez rozprawy wystąpił sprzeciw pokrzywdzonego skutkujący niemożliwością zastosowania tego konsensualnego sposobu zakończenia postępowania (co stanowi ledwie 7,7% wniosków). Oprócz tego, w jednym przypadku pokrzywdzony nie miał szansy wystąpić ze swoim oświadczeniem woli z uwagi na uprzednie nieuwzględnienie wniosku przez sąd. W pozostałych 11 przypadkach pokrzywdzeni nie sprzeciwili się zastosowaniu instytucji skazania bez rozprawy (brak sprzeciwu wystąpił więc w 84,6% wniosków). Podkreślenia wymaga jednak, że we wszystkich 11 przypadkach brak sprzeciwu pokrzywdzonego co do zastosowania instytucji skazania bez rozprawy był związany z niestawiennictwem pokrzywdzonego na posiedzenie w przedmiocie rozpoznania wniosku o takie skazanie. W jednym przypadku sąd mimo wyrażenia przez pokrzywdzonego zgody nie uwzględnił wniosku.

Wykres nr 11. Liczba wniosków o skazanie bez rozprawy (złożonych w trybie art. 335 § 1 lub art. 335 § 2 k.p.k.) złożonych w sprawach o zgwałcenie rozpoznawanych przez SR w Białymstoku, SR w Bielsku Podlaskim i SR w Sokółce w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r.

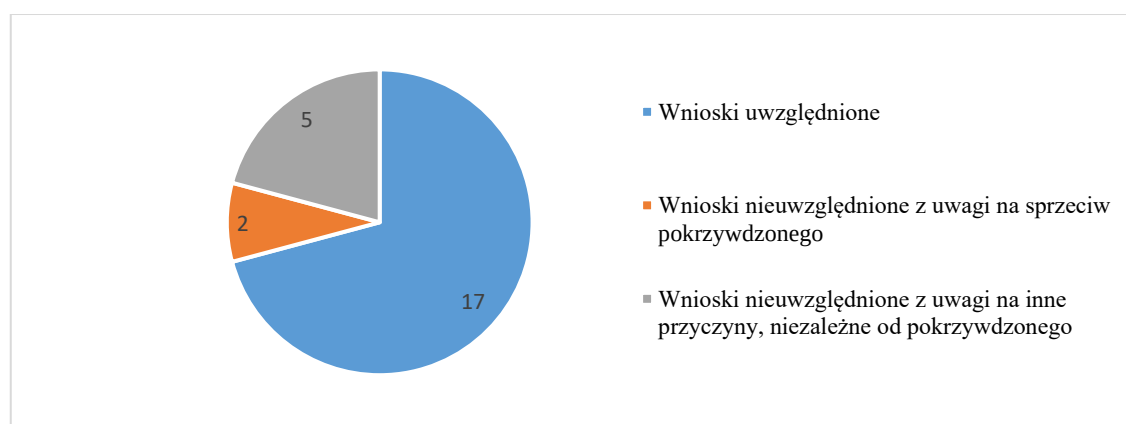
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zgromadzonych w ramach prowadzonych badań.

Pośród 90 spraw poddanych analizie w ramach prowadzenia badań odnotowano także 24 sprawy, w których złożono wniosek o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (w trybie art. 338a lub art. 387 § 1 k.p.k.), co stanowi 26,7% wszystkich spraw. W przypadku wniosków o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego również nie odnotowano istotnych różnic w ich ilości pomiędzy poszczególnymi Sądami Rejonowymi - wśród spraw rozpoznawanych przez Sąd Rejonowy w Białymstoku odnotowano 16 wniosków (co stanowi 27,6% rozpoznanych w tym sądzie spraw); 2 wnioski wśród spraw rozpoznawanych przez Sąd Rejonowy w Sokółce (co stanowi 18,2% rozpoznanych w tym sądzie spraw) i 6 wniosków wśród spraw rozpoznawanych przez Sąd Rejonowy w Bielsku Podlaskim (co stanowi 28,6% rozpoznanych w tym sądzie spraw).

Wpływ zachowania pokrzywdzonego (jego czynności procesowych) na stosowanie instytucji skazania bez przeprowadzenia postępowania dowodowego okazał się podobny, co w przypadku instytucji skazania bez rozprawy. Jedynie w 2 spośród 24 złożonych wniosków o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego wystąpił sprzeciw pokrzywdzonego skutkujący niemożliwością jego uwzględnienia (co stanowi ledwie 8,3% wniosków). W jednym przypadku pokrzywdzony nie miał szansy wystąpić ze swoim oświadczeniem woli z uwagi na uprzednie cofnięcie wniosku przez

oskarżonego. W pozostałych 21 przypadkach pokrzywdzony nie sprzeciwił się zastosowaniu instytucji skazania bez rozprawy (brak sprzeciwu wystąpił więc w 87,5% wniosków). Inaczej jednak niż w przypadku wniosków o skazanie bez rozprawy, w większości przypadków brak sprzeciwu co do zastosowania instytucji skazania bez przeprowadzenia postępowania dowodowego nie był związany z nieobecnością pokrzywdzonego – niestawiennictwo prawidłowo poinformowanego pokrzywdzonego miało miejsce w 8 przypadkach, zaś w 13 przypadkach pokrzywdzeni stawili się na rozprawę (posiedzenie) i złożyli oświadczenie woli. W 4 przypadkach pomimo wyrażenia przez pokrzywdzonego zgody na zastosowanie instytucji skazania bez przeprowadzenia postępowania dowodowego sąd nie uwzględnił jednak wniosku i sprawa została skierowana do rozpoznania na rozprawie⁹⁵⁷.

Wykres nr 12. Liczba wniosków o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (złożonych w trybie art. 338a lub 387 § 1 k.p.k.) złożonych w sprawach o zgwałcenie rozpoznawanych przez SR w Białymstoku, SR w Bielsku Podlaskim i SR w Sokółce w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r.

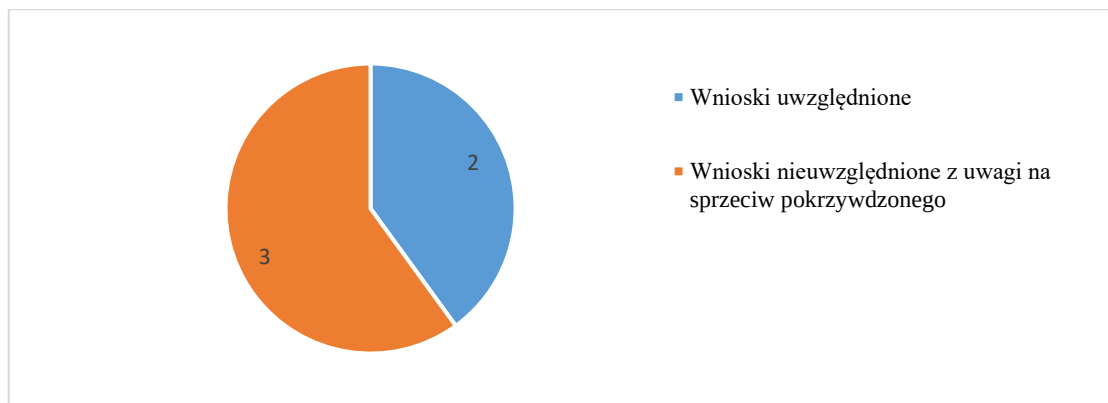
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zgromadzonych w ramach prowadzonych badań.

Spośród przeanalizowanych 90 spraw w 5 przypadkach oskarżony złożył także wniosek o przeprowadzenie mediacji (co stanowiło 5,6% wszystkich przeanalizowanych spraw). W 3 spośród powyższych spraw pokrzywdzony sprzeciwił się skierowaniu sprawy do mediacji, wskutek czego skierowano do niej zaledwie 2 sprawy (2,2%

⁹⁵⁷ W jednym przypadku sąd nie uwzględnił wniosku z uwagi na; zaś w 3 przypadkach z uwagi na sprzeciw prokuratora.

wszystkich przeanalizowanych spraw). Wyniki te potwierdzają dotychczasowe wnioski doktryny o ograniczonym stosowaniu mediacji w sprawach o zgwałcenie.

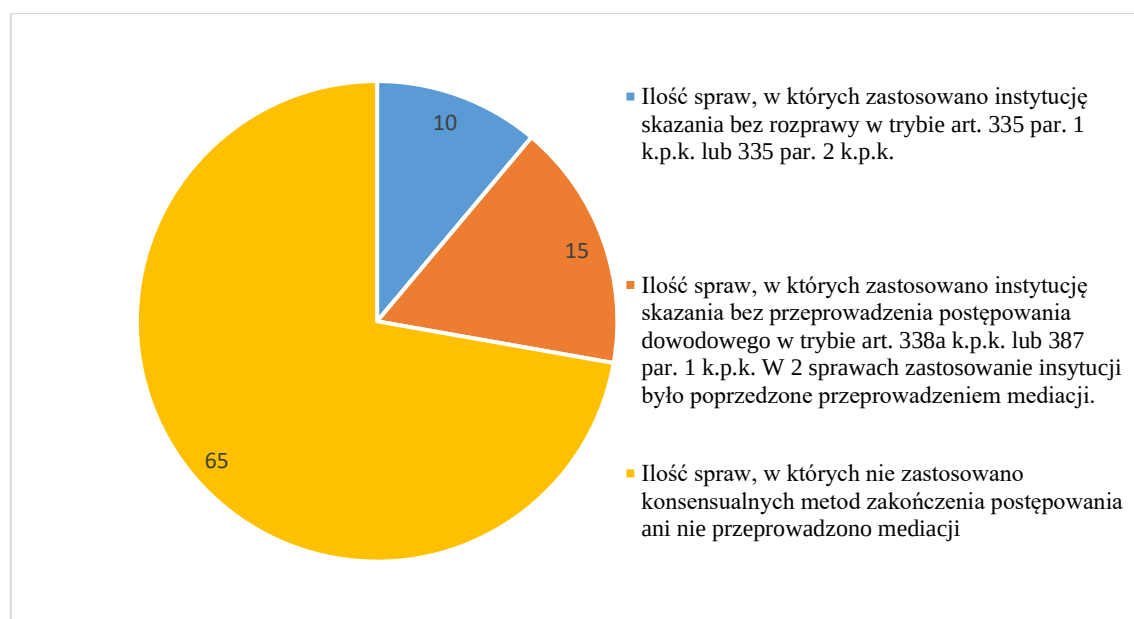
Wykres nr 13. Liczba wniosków o przeprowadzenie mediacji złożonych w sprawach o zgwałcenie rozpoznawanych przez SR w Białymstoku, SR w Bielsku Podlaskim i SR w Sokółce w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zgromadzonych w ramach prowadzonych badań.

Podsumowując, instytucje konsensualnych metod zakończenia postępowania lub mediację zastosowano łącznie w 27,7% spraw o przestępstwo z art. 197 § 1 i 2 k.k. rozpoznanych przez SR w Białymstoku, SR w Bielsku Podlaskim i SR w Sokółce w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r.

Wykres nr 14. Liczba spraw o przestępstwo z art. 197 § 1 i 2 k.k. rozpoznanych przez SR w Białymstoku, SR w Bielsku Podlaskim i SR w Sokółce w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r., w których zastosowano konsensualne metody zakończenia postępowania lub przeprowadzono mediację.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zgromadzonych w ramach prowadzonych badań.

§ 4. Podsumowanie wyników badań

Podsumowując – wskazać należy, że wpływ zachowania ofiary *tempore criminis* na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie jest zdecydowanie niewielki. Co prawda w ponad połowie spośród 61 przeanalizowanych spraw o zgwałcenie, w których prowadzono postępowanie dowodowe na etapie postępowania sądowego – jego przedmiotem były okoliczności dotyczące pokrzywdzonego takie jak: ubiór; spożywanie alkoholu wspólnie z oskarżonym; dotychczasowe doświadczenia seksualne; uprzednia znajomość z oskarżonym; udanie się wspólnie z oskarżonym w odosobnione miejsce; flirt, pocałunki z oskarżonym; etc., to jednak w znakomitej większości pozostają one całkowicie bez wpływu na treść rozstrzygnięcia. W 80,3% przypadków uzasadnienie orzeczenia sądu karnego w sprawach o zgwałcenie w ogóle nie odnosiło się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w pytaniu 2 Części II Kwestionariusza, lub odnosiło się do nich jedynie w zakresie opisu czynu będącego

przedmiotem postępowania i jego okoliczności faktycznych. W 16,4% przypadków uzasadnienie orzeczenia sądu karnego odnosiło się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego, jednak z uzasadnienia orzeczenia sądu karnego nie wynikało, aby okoliczności z pytania 2 Części II Kwestionariusza wpłynęły w jakikolwiek sposób na to rozstrzygnięcie. Jedynie w 3,3% przypadków sąd wskazał, że okoliczności te miały bezpośredni wpływ na treść rozstrzygnięcia, a jednocześnie wpływ ten w obu tych przypadkach okazał się całkowicie odmienny (w jednej ze spraw stanowił okoliczność obciążającą, zaś w drugiej – łagodzącą). Podobnie w przypadku postępowań przed sądem odwoławczym – okoliczności dotyczące pokrzywdzonego miały wpływ na rozstrzygnięcie jedynie w 2% przypadków. Redukcja tego wpływu, w porównaniu z wynikami badań przeprowadzonych przed laty, jest niewątpliwie związana ze zmianami społecznymi i kulturowymi i stanowi odzwierciedlenie poglądów doktryny.

Z przeprowadzonych badań wynika, że współcześnie polskie sądy karne podczas orzekania w sprawach o zgwałcenie opierają się właściwie wyłącznie o badanie realizacji kodeksowych znamion przymusu z art. 197 k.k., co wynika z treści uzasadnień orzeczeń. Zachowania pokrzywdzonego podejmowane na etapie kreowania sytuacji prowadzącej do popełnienia przestępstwa, mimo iż często stanowią przedmiot ustaleń sądu karnego, pozostają bez wpływu na orzekanie.

Podkreślenia wymaga także, że polskie sądy karne często wskazują w uzasadnieniach, że brak zgody pokrzywdzonego także, poza przemocą, groźbą i podstępem, jest znamieniem zgwałcenia, co niewątpliwie świadczy o wpływie międzynarodowych standardów ochrony przed przestępczością seksualną na orzecznictwo polskich sądów karnych – mimo braku zmian na poziomie ustawowym.

Z analizy akt spraw karnych o przestępstwo zgwałcenia wynika także, że zachowanie ofiary podejmowane na etapie kształtowania sytuacji prowadzącej ostatecznie do przestępstwa nie jest również przedmiotem formułowanych przez obronę (czy też, w jednym spośród przeanalizowanych przypadków, oskarżonego działającego osobiście) zarzutów apelacyjnych. Jedynie w jednym przypadku (2,2% wniesionych przez obronę apelacji) zarzuty dotyczyły okoliczności dotyczących pokrzywdzonego. Taki wynik jest o tyle zaskakujący, że pomimo obserwowanej w doktrynie i, jak się okazuje, w orzecznictwie, ogólnej tendencji polegającej na odchodzeniu od przenoszenia

winy⁹⁵⁸ za przestępstwo zgwałcenia na osobę pokrzywdzonego, to jednak wydawać by się mogło, że tendencja ta nie będzie dotyczyła samych oskarżonych, a tym bardziej ich obrońców, z uwagi na ich rolę procesową polegającą na odpieraniu oskarżeń. Jak się jednak okazuje, głębokie przemiany kulturowe, jakie miały miejsce na przestrzeni ostatnich dekad tak silnie wpłynęły na świadomość społeczną, że ich wpływ nie ograniczył się tylko do orzecznictwa sądów karnych, ale dotyczy on także pozostałych uczestników postępowania karnego, w tym oskarżonych i ich obrońców.

Jakościowa analiza uzasadnień sądów karnych w sprawach o zgwałcenie pozwoliła na przyjęcie, że standard ochrony wolności seksualnej w Polsce uległ zdecydowanej poprawie. Podkreślenia wymaga jednak, że dyskusja nad zakresem tej ochrony nadal nie została zakończona. Świadczą o tym różne okoliczności z zakresu tzw. mitów dotyczących zgwałceń, które nader często są podnoszone przez sądy karne w uzasadnieniach orzeczeń. Sądy karne przykładają dużą uwagę do wyczerpującego uzasadniania kwestii takich jak:

- brak wpływu uprzedniej znajomości, zażyłości pokrzywdzonego z oskarżonym na prawnokarną ocenę zdarzenia;
- brak wpływu udania się przez pokrzywdzonego z oskarżonym w odosobnione miejsce na prawnokarną ocenę zdarzenia;
- brak wpływu spożywania przez pokrzywdzonego alkoholu wspólnie z oskarżonym na wiarygodność pokrzywdzonego jako świadka;
- brak wpływu opóźnionego zawiadamiania o zgwałceniu organów ścigania na wiarygodność pokrzywdzonego jako świadka;
- brak wpływu dotychczasowych doświadczeń seksualnych na wiarygodność pokrzywdzonego jako ofiary przemocy seksualnej;

Sąd nie ocenia negatywnie, również faktu, że pokrzywdzona dopiero na etapie postępowania sądowego przyznała, że przed zgwałceniem odbyła stosunek seksualny ze swoim chłopakiem (...). Kobieta racjonalnie uzasadniła, dlaczego początkowo o tym nie wspomniała. Po pierwsze, nie była świadoma, że jest to fakt istotny dla mniejszego postępowania. Po drugie bała się, że zostanie uznana za osobę prowokującą stosunki seksualne z mężczyznami.

⁹⁵⁸ Nie w znaczeniu prawnokarnym, lecz w powszechnym rozumieniu.

Wydaje się, iż kwestie te są oczywiste z punktu widzenia współczesnego standardu ochrony wolności seksualnej, a jednak nadal są one przedmiotem analizy sądu i stanowią treść uzasadnień orzeczeń w sprawach o zgwałcenie. W ocenie autorki świadczy to o tym, jak bardzo żywe są jeszcze w świadomości społecznej stereotypowe przekonania na temat przemocy seksualnej.

Badania przeprowadzone w ramach sporządzania niniejszej rozprawy, dotyczące wpływu zachowań pokrzywdzonego mających miejsce w trakcie postępowania karnego na rozstrzygnięcie sądu karnego, potwierdzają niski odsetek mediacji prowadzonych w sprawach o zgwałcenie, zwłaszcza w porównaniu z przestępstwami innych rodzajów⁹⁵⁹. Jak jednak wynika z przeprowadzonych badań, wbrew wstępnym hipotezom - instytucje skazania bez rozprawy (w trybie art. 335 § 1 lub art. 335 § 2 k.p.k.) oraz skazania bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (w trybie art. 338a lub art. 387 § 1 k.p.k.) stosowane są w prawie 1/3 spraw o zgwałcenie, co nie odbiega istotnie od częstotliwości stosowania ich w przypadku innych przestępstw⁹⁶⁰. Wyniki badań nie potwierdzają także postawionej we wstępie do rozprawy hipotezie, jakoby okolicznością istotnie wpływającą na ograniczone stosowanie konsensualnych metod zakończenia postępowania oraz mediacji w sprawach o zgwałcenie jest brak zgody pokrzywdzonego. Pomijalny jest bowiem wpływ pokrzywdzonego na stosowanie konsensualnych metod zakończenia postępowania – sprzeciw pokrzywdzonego w niewielkim tylko odsetku był przyczyną odmowy zakończenia postępowania karnego przy wykorzystaniu instytucji skazania bez rozprawy (7,7% wniosków) lub skazania bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (8,3% wniosków).

Końcowo nie sposób również nie wspomnieć o ograniczeniach przeprowadzonych badań. W pierwszej kolejności wskazać należy na niezbyt wysoką liczbę spraw stanowiących próbę badawczą (90 spraw). Autorka przeanalizowała na potrzeby niniejszej rozprawy akta spraw karnych o przestępstwa z art. 197 § 1 i 2 k.k. zakończonych w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r. we wszystkich Sądach

⁹⁵⁹ E. Zielińska, J. Klimczak, *Zakres stosowania mediacji w sprawach karnych...*, *op. cit.*, s. 31.

⁹⁶⁰ Według badań przeprowadzonych przez E. Zielińską i J. Klimczak wynika, że konsensualne metody zakończenia postępowania w sprawach o przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece zostały zastosowane w 39,5% przypadków. W 2018 r. tryby konsensualne zastosowano w 36% ogólnej liczby skazań. Zob. E. Zielińska, J. Klimczak, *Zakres stosowania mediacji w sprawach karnych...*, *op. cit.*, s. 45.

Rejonowych Okręgu białostockiego Apelacji białostockiej (w Sądzie Rejonowym w Białymstoku, Sądzie Rejonowym w Sokółce i Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim). Wybór obszaru właściwości miejscowej Sądów Rejonowych (Okręg białostocki) do badań aktowych podyktowany był miejscem zamieszkania autorki i koniecznością zoptymalizowania procesu badawczego. Mimo tego, że próba badawcza zawiera się w 90 sprawach, wydaje się ona wystarczająca dla przedstawienia pewnych trendów dotyczących zmian w zakresie standardu ochrony przed przemocą seksualną – jak również dla odpowiedzenia na postawione pytania badawcze oraz zweryfikowania hipotez. Niewątpliwie taki dobór próby badawczej wpłynął także na treść wyników badań: podkreślenia wymaga, iż w istocie analizowane sprawy były rozpatrywane przez sędziów z zaledwie kilku Wydziałów Karnych trzech Sądów Rejonowych, a na etapie postępowania odwoławczego przez sędziów z jednego tylko Wydziału Odwoławczego Sądu Okręgowego w Białymstoku. W istocie to poglądy i zapatrywania tych orzeczników na kwestie przemocy seksualnej determinują linię orzeczniczą opisaną w przeprowadzonych na potrzeby niniejszej dysertacji badaniach. Niemniej jednak inny dobór próby badawczej okazał się niemożliwy. Całkowita randomizacja doboru akt spraw o zgwałcenie kwalifikowanych do badań nie znajdowała uzasadnienia (brak klucza doboru spraw do analizy nie ma oparcia w teorii metodologii badań naukowych), a dodatkowo nastroczałaby trudności w zakresie wnioskowania do prezesów sądów o udzielenie dostępu do akt. Na zróżnicowanie próby badawczej wpłynąć mogło jedynie jej poszerzenie – o sprawy zakończone w wybranym okresie w Sądach Rejonowych w innych miastach Polski. Jednak z uwagi na konieczność optymalizacji procesu badawczego oraz ograniczone środki, zdecydowano się na taki, a nie inny, dobór próby badawczej. W ocenie autorki takie jej wyodrębnienie nie przekreśla ani nie podważa jednak wniosków płynących z przeprowadzonych badań.

W dalszej kolejności wskazać należy na ograniczenie procesu badawczego do analizy dokumentów akt spraw o zgwałcenie jedynie w zakresie postępowania sądowego. Z uwagi na treść tytułu niniejszej rozprawy i wyznaczone nim ramy przedmiotowe opracowania, dokumenty postępowania przygotowawczego zostały wyłączone z analizy. Dla pełnego zrozumienia wpływu zachowania ofiary przestępstwa zgwałcenia na rozstrzygnięcie sądu karnego niewątpliwie korzystna byłaby analiza dokumentów postępowań przygotowawczych, zwłaszcza w zakresie czynności przesłuchania pokrzywdzonego w trybie art. 185c k.p.k. – która, jako czynność sądowa, lecz

podejmowana w postępowaniu przygotowawczym, nie była przedmiotem analizy. Ciekawym uzupełnieniem badań byłoby również niewątpliwie przeanalizowanie treści zawiadomień o możliwości popełnienia przestępstwa; a także zestawienie wyników analizy czynności podejmowanych przez organy ścigania w postępowaniu przygotowawczym wobec pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia z treścią wytycznych Komendanta Głównego Policji w zakresie postępowania z pokrzywdzonymi przestępstwem zgwałcenia oraz wytycznych Prokuratora Generalnego dotyczących tych pokrzywdzonych. Powyższe może stanowić przedmiot przyszłych badań empirycznych nad sytuacją pokrzywdzonych przestępstwami seksualnymi w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości. Ciekawym uzupełnieniem badań nad procesową sytuacją pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej byłoby także przeanalizowanie wpływu tych pokrzywdzonych na orzekanie przez sądy karne w przedmiocie naprawienia szkody czy zadośćuczynienia. Powyższe kwestie, z uwagi na ich cywilnoprawny charakter, nie zostały bowiem uwzględnione w ramach przeprowadzonych przez autorkę badań.

Podczas prowadzenia badań na potrzeby sporządzenia niniejszej rozprawy autorka napotkała pewną trudność, o której wydaje się uzasadnione wspomnieć w kontekście dyskusji nad wynikami tych badań. Wiązała się ona ze sposobem protokolowania rozprawy głównej spraw karnych. Co do zasady przyjmuje się, że szczegółowemu protokolowaniu podlegają jedynie depozycje świadków lub wyjaśnienia oskarżonego, natomiast już nie pytania przewodniczącego czy innych osób uprawnionych do ich zadawania. Treść pytań jest możliwa do wyinterpretowania dopiero na podstawie analizy odpowiedzi na nie, udzielonej przez świadka (pokrzywdzonego) czy oskarżonego. Wobec czego analiza tego, czy przedmiotem ustaleń sądu karnego w sprawach o zgwałcenie były okoliczności dotyczące pokrzywdzonego wymienione w Części II Kwestionariusza, była obarczona niewielkim błędem i zależna w pewnym stopniu od szczegółowości sporządzonego protokołu. Niewątpliwie jednak możliwe było ustalenie tych okoliczności z dokładnością wystarczającą do sformułowania rzetelnych wniosków.

WNIOSKI KOŃCOWE

Jak wskazano we wstępie do niniejszej rozprawy – głównym celem badań przeprowadzonych w jej ramach była analiza wpływu zachowania ofiary przestępstwa zgwałcenia na rozstrzygnięcie sądu karnego. W zamierzeniu autorki analiza tego wpływu miała być holistyczna, a zatem miała dotyczyć zarówno zachowań ofiary w momencie zaistnienia czynu zabronionego (czy nawet przed jego popełnieniem) – czyli zachowań *tempore criminis*; a także o zachowań podejmowanych przez ofiarę (pokrzywdzonego) już w trakcie postępowania karnego – *tempore procedendi*. Powyższe wymagało jednak przedstawienia także kontekstu doktrynalnego oraz systemowego, w związku z czym celem pracy stało się również uporządkowanie literatury w zakresie ewolucji postrzegania roli ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia oraz w zakresie procesowej ochrony pokrzywdzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej na gruncie polskiego systemu wymiaru sprawiedliwości.

Podsumowując rozważania materialnoprawne i wiktymologiczne zawarte w niniejszej pracy należy dojść do wniosku, że bez wątpienia przestępstwo zgwałcenia jest przestępstwem o szczególnym charakterze, a spojrzenie na przemoc seksualną uległo w ostatnich dekadach istotnym transformacjom. Wpływ na to z pewnością miała liberalizacja stosunków społecznych. Jak trafnie zauważył już M. Amir: istnieje ścisły związek między zachowaniem ofiary i sposobem jego interpretacji przez sprawcę, a kulturą i psychologią jednostki - psychologiczne dyspozycje ludzi osadzone są bowiem w ich kulturze, a zatem interpretacja zachowania ofiary będzie każdorazowo dokonywana w perspektywie pewnych aktualnych wzorców kulturowych⁹⁶¹. Przeprowadzona analiza potwierdziła pierwszą hipotezę postawioną we wstępie – co uprawnia do postawienia tezy, że postrzeganie ofiar przestępstw przeciwko wolności seksualnej ewoluowało od traktowania ich jako współkreujących zdarzenie przestępne i ponoszących za nie odpowiedzialność - aż do uznania potrzeby zapewnienia ofiarom szerokiej ochrony przed wtórną wiktymizacją, na co zasadniczy wpływ miały dynamiczne zmiany społeczno-kulturowe. Zmiana wzorców kulturowych, a także rozwój idei emancypacji kobiet i ich walka o równouprawnienie we wszystkich obszarach funkcjonowania społecznego oraz postulaty odejścia od patriarchalnego traktowania także w relacjach seksualnych

⁹⁶¹ M. Amir, *Victim Precipitated...*, op. cit. s. 494.

wpłynęły w sposób oczywisty na konieczność zmiany percepcji przestępstw seksualnych. Oddziaływanie idei feministycznych na rozwój wiktymologii w kierunku ochrony ofiar przestępstw, w tym przede wszystkim ochrony przed wtórną wiktymizacją, spowodowało generalnie odejście przez badaczy od prób analizy przyczynienia się ofiar do popełnienia przestępstwa zgwałcenia i wpływu tego przyczynienia się na rozstrzygnięcie sądu karnego.

Przeprowadzone badania empiryczne doprowadziły natomiast do negatywnej weryfikacji drugiej hipotezy zakładającej, iż zachowanie (*tempore criminis*) ofiary przestępstwa zgwałcenia nie jest przedmiotem ustaleń sądu czynionych na etapie postępowania jurysdykcyjnego. Wbrew tej hipotezie wyniki badań w analizie ilościowej wykazały, że w ponad połowie spraw o zgwałcenie, w których prowadzono postępowanie dowodowe na etapie postępowania sądowego – jego przedmiotem były okoliczności dotyczące pokrzywdzonego takie jak: ubiór; spożywanie alkoholu wspólnie z oskarżonym; dotychczasowe doświadczenia seksualne; uprzednia znajomość z oskarżonym; udanie się wspólnie z oskarżonym w odosobnione miejsce; flirt, pocałunki z oskarżonym; etc. Mimo tego, że w doktrynie zasadniczo wskazuje się, że okoliczności te powinny być obojętne z punktu widzenia orzekania w przedmiocie zgwałcenia, to jednak z przeprowadzonych badań wynika, że nadal pozostają one w przedmiocie zainteresowania organów podczas prowadzenia postępowania dowodowego. W tym kontekście pozytywnie należy ocenić nowowprowadzony do art. 171 k.p.k. § 4a - który stanowi o zakazie zadawania świadkowi pytań dotyczących jego życia seksualnego, chyba, że jest to niezbędna dla rozstrzygnięcia sprawy⁹⁶². Być może wprost wyrażony w ustawie karnoprocesowej zakaz formułowania pytań dotyczących życia seksualnego świadka (w tym także pokrzywdzonego) spowoduje odejście organów od praktyki ich zadawania. Bez wątpienia wpłynie to pozytywnie na zmniejszenie poziomu wtórnej wiktymizacji pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia w postępowaniu karnym.

Wyniki badań empirycznych doprowadziły natomiast do pozytywnego zweryfikowanie trzeciej hipotezy – zakładającej, iż treść ustaleń sądu karnego w zakresie okoliczności dotyczących pokrzywdzonego (takich jak: ubiór; spożywanie alkoholu wspólnie z oskarżonym; dotychczasowe doświadczenia seksualne; uprzednia znajomość z oskarżonym; udanie się wspólnie z oskarżonym w odosobnione miejsce; flirt, pocałunki

⁹⁶² Zmiana wprowadzona Ustawą z dnia 13 stycznia 2023 r., weszła w życie z dniem 15 sierpnia 2023 r.

z oskarżonym; etc.) nie ma obecnie wpływu na rozstrzygnięcie sądu karnego – ani na zakres odpowiedzialności karnej oskarżonego, ani na wymiar orzeczonej kary. Z analizy ilościowej przeprowadzonej w ramach badań empirycznych wynika, że w większości przypadków uzasadnienie orzeczenia sądu karnego w sprawach o zgwałcenie w ogóle nie odnosiło się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego lub odnosiło się do nich jedynie w zakresie opisu czynu będącego przedmiotem postępowania i jego okoliczności faktycznych. Brak odniesienia w uzasadnieniu do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego miał miejsce w przypadku 80,3% ogółu przeanalizowanych spraw. Wniosek o braku wpływu zachowań pokrzywdzonego na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie wpiera także analiza tych uzasadnień orzeczeń sądu karnego, które odnosiły się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego. Spośród nich, aż w 83,3% przypadków (16,4% ogółu przeanalizowanych spraw) z uzasadnienia orzeczenia nie wynikało, aby okoliczności te wpłynęły w jakikolwiek sposób na to rozstrzygnięcie. Z przeprowadzonych badań w analizie jakościowej wynika bowiem, że okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonego, jeśli są podnoszone w uzasadnieniu orzeczenia sądu karnego, to zasadniczo ma to miejsce w dwóch przypadkach: celem wskazania, że nie wpływają one na wiarygodność zeznań pokrzywdzonego jako świadka; oraz celem wskazania, że nie stanowią one usprawiedliwienia dla zachowań oskarżonego noszących znamiona przestępstwa zgwałcenia.

Innymi słowy, aż w 96,7% przeanalizowanych spraw o zgwałcenie, w których prowadzone było postępowanie dowodowe przed sądem I instancji, okoliczności dotyczące pokrzywdzonego pozostały całkowicie bez wpływu na treść orzeczenia – wpływ ten wykazano jedynie w pozostałych 3,3% spraw rozpoznanych przed sądem I instancji⁹⁶³. Co istotne, analiza jakościowa uzasadnień orzeczeń sądów karnych w sprawach o zgwałcenie uniemożliwiła wskazanie jednoznacznego kierunku tego wpływu – bowiem w jednym przypadku uwarunkowania dotyczące osoby pokrzywdzonej (wspólne spędzanie wieczoru z oskarżonym, wspólne spożywanie alkoholu) zostały sklasyfikowane jako okoliczność łagodząca przy ocenie stopnia winy i społecznej szkodliwości czynu oskarżonego, co w dalszej kolejności miało wpływ na wymiar orzeczonej wobec niego kary; w innym zaś przypadku – podobny kontekst sytuacyjny dotyczący osoby pokrzywdzonej (kontynuowanie zamieszkiwania z oskarżonym

⁹⁶³ W przypadku orzeczeń sądu odwoławczego wpływ ten okazał się jeszcze mniejszy - wykazano go jedynie w 2,1% rozpoznanych spraw.

pomimo wielokrotnego stosowania przez niego przemocy seksualnej oraz wspólne z oskarżonym spożywanie alkoholu) był podstawą ustalenia przez sąd wysokiego stopnia winy oskarżonego, co również wpłynęło na wysokość orzeczonej kary, jednak w kierunku obciążającym.

Dalsza analiza jakościowa uzasadnień orzeczeń sądów karnych w sprawach o zgwałcenie doprowadziła do częściowo negatywnej weryfikacji czwartej hipotezy, o ograniczonym wpływie międzynarodowych standardów ochrony wolności seksualnej na orzecznictwo polskich sądów karnych w sprawach o zgwałcenie. Przeprowadzone badania pozwoliły bowiem na wysunięcie wniosku, że sądy karne w polskim systemie wymiar sprawiedliwości niejednokrotnie wskazują w uzasadnieniach, że brak zgody pokrzywdzonego jest także (obok przemocy, groźby i podstępu) znamieniem zgwałcenia - często określanym jako „ukryte znamię”. Wola ofiary w zakresie podejmowania czynności o charakterze seksualnym stanowi wówczas punkt wyjścia dla dalszych rozważań sądu w przedmiocie wypełnienia przez oskarżonego ustawowych znamion przestępstwa. Takie ujmowanie zgwałcenia stanowi odzwierciedlenie międzynarodowego standardu ochrony wolności seksualnej, opartego o koncepcję autonomii - co prowadzi do wniosku, że standard ten ma wpływ na orzecznictwo polskich sądów karnych. Choć trudno ocenić jego zakres, gdyż oczywiście sądy karne w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości podczas orzekania muszą opierać się wyłącznie o kodeksowe znamiona przestępstwa zgwałcenia, to jednak odwoływanie się do zgody pokrzywdzonego na etapie uzasadnienia orzeczeń stanowi podstawę do twierdzenia, że dyskusja o różnicach w zakresie ochrony wolności seksualnej jest nadal żywa nie tylko pośród przedstawicieli środowisk feministycznych, aktywistów, czy doktryny, ale także w ramach samej praktyki wymiaru sprawiedliwości.

Badania nad wpływem zachowań (działań) podejmowanych przez pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia na sądowym etapie postępowania karnego (*tempore procedendi*) doprowadziła także do częściowo negatywnej weryfikacji dwóch ostatnich tez postawionych we wstępie do niniejszej pracy: o ograniczonym stosowaniu konsensualnych metod zakończenia postępowania i mediacji w sprawach o zgwałcenie; oraz o istotnym wpływie braku zgody pokrzywdzonego na ich stosowanie.

Badania potwierdzają niski odsetek mediacji prowadzonych w sprawach o zgwałcenie, zwłaszcza w porównaniu z przestępstwami innych rodzajów, jednak, wbrew

wstępnym hipotezom, instytucje skazania bez rozprawy (w trybie art. 335 § 1 lub art. 335 § 2 k.p.k.) oraz skazania bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (w trybie art. 338a lub art. 387 § 1 k.p.k.) stosowane są w prawie 1/3 spraw o zgwałcenie, co nie odbiega istotnie od częstotliwości stosowania ich w przypadku innych przestępstw. Pomijalny jest także wpływ pokrzywdzonego na stosowanie konsensualnych metod zakończenia postępowania – sprzeciw pokrzywdzonego w niewielkim tylko odsetku był przyczyną odmowy zakończenia postępowania karnego przy wykorzystaniu instytucji skazania bez rozprawy (7,7% wniosków) lub skazania bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (8,3% wniosków).

Podsumowując podkreślenia wymaga, że ogólny wniosek płynący z przeprowadzonych badań – o ograniczonym wpływie zachowania pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia na rozstrzygnięcie sądu karnego – jest zbieżny ze współczesnymi poglądami doktryny na przemoc seksualną. Jak wskazano w poprzednich rozdziałach niniejszej pracy - w nowoczesnych publikacjach na temat wiktymologii zasadniczo odchodzi się od formułowania tez dotyczących roli ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia; oraz od powielania stereotypów o jego popełnianiu. Powyższe znajduje odzwierciedlenie w wynikach opisanych badań empirycznych.

Podkreślenia wymaga, że przeprowadzona analiza poglądów doktryny na rolę ofiary w genezie zgwałcenia oraz wyniki badań empirycznych nie negują zasadniczo możliwości zaistnienia przyczynienia się ofiary do popełnienia innych przestępstw (czy przyczynienia się do rozmiaru szkody), ani tym bardziej nie pozostają w sprzeczności z faktem, że zachowanie pokrzywdzonego, zgodnie z dyrektywami wymiaru kary, ma wpływ na jej orzekanie. W ocenie autorki bowiem koncepcja przyczynienia się ofiary do popełnienia przestępstwa nie wytrzymuje krytyki konkretnie w odniesieniu do przestępstwa zgwałcenia (być może także i w odniesieniu do innych przestępstw, choć wymagałoby to oddzielnej analizy). Pogląd ten nie wynika wyłącznie z akceptacji idei feministycznych, emancypacyjnych i równościowych, ale znajduje swoje uzasadnienie w analizie ewolucji związku reguł bezpieczeństwa z obyczajnością. Jak wskazano w poprzednich rozdziałach - znacznemu przemodelowaniu uległo w ciągu ostatnich dekad postrzeganie obyczajności i jej związku z seksualnością. Obyczajność rozumiano bowiem do niedawna właśnie jako zbiór reguł rządzących zachowaniami ludzi w sferze seksualnej. Taki sposób rozumienia obyczajności tłumaczył postrzeganie ich

przekroczenia jako przyczynienie się do przestępstwa zgwałcenia (skoro bowiem ofiara naruszyła pewne reguły bezpieczeństwa, to można było mówić o przyczynieniu się do powstania skutku w postaci jego popełnienia). W konserwatywnym społeczeństwie silnie związanym z religijną moralnością do niedawna pewne zachowania – zwłaszcza po stronie kobiet (poufale spędzanie czasu z osobami płci przeciwnej, wspólne spożywanie alkoholu czy niezgodny z kanonem sposób ubierania się) były traktowane właśnie jako przekraczanie pewnych reguł, mogące rodzić i, w pewnym stopniu, także uzasadniać, niebezpieczeństwo wystąpienia przemocy seksualnej. Dopiero gdy zaczęto domagać się rozdzielenia seksualności od moralności, oraz oparcia karalności przestępstw seksualnych na kryterium niebezpieczeństwa społecznego czynu, obyczajność w sferze płciowej – rozumiana jako abstrakcyjne dobro prawne – musiała ustąpić miejsca bardziej zindywidualizowanemu dobru prawnemu, jakim stała się integralność i wolność jednostki – wolność seksualna⁹⁶⁴. Taka zmiana w definiowaniu przedmiotu ochrony przestępstw seksualnych zdezaktualizowała możliwość prowadzenia rozważań o przyczynieniu się ofiary do swojego pokrzywdzenia. Skoro bowiem nie istnieje już społeczny (ani tym bardziej prawny) obowiązek przestrzegania licznych reguł rządzących zachowaniami seksualnymi (tj. unikania zachowań takich jak wspomniane już poufale spędzanie czasu z osobami płci przeciwnej, wspólne spożywanie alkoholu czy niezgodny z kanonem sposób ubierania się), to również nie można mówić o przyczynieniu się w przypadku ich „naruszenia”. Każdej jednostce przysługują bowiem określone prawa i wolności, z których może ona, w granicach określonych przez prawo, korzystać. W ramach tych praw i wolności dozwolone są określone postawy i zachowania, które – o ile nie są sprzeczne z porządkiem prawnym i zasadami współżycia społecznego – podlegają ochronie prawnej i nie mogą stanowić dla sprawcy przestępstwa usprawiedliwienia, jeżeli w jakiś sposób ułatwiają mu popełnienie czynu niedozwolonego. Nie zmienia to jednak faktu, iż określone zachowania i postawy, ale też położenie statusowe jednostek, mogą zwracać uwagę sprawców przestępstw i powodować, iż takie jednostki łatwiej niż inne stają się ofiarami⁹⁶⁵. W ocenie autorki zatem wszędzie, gdzie istnieje po stronie ofiary obowiązek (moralny, prawny) przestrzegania jakichś reguł – tam można mówić o jej przyczynieniu się do popełnienia przestępstwa, jeśli doszło do niego na skutek ich przekroczenia czy naruszenia. W przypadku zgwałcenia zaś – z uwagi na zmiany

⁹⁶⁴ A. Wądołowska, *Wolność seksualna...*, op. cit., s. 139.

⁹⁶⁵ A. Opar, *Podatność wiktyimizacyjną – przesłanki i formy przeciwdziałania wiktyimizacji*, „Rozprawy Społeczne” 2016, nr 2 (X), s. 25.

kulturowe, jakie dokonały się na przestrzeni ostatnich dekad – obecnie próżno szukać jasnych reguł bezpieczeństwa, które miałyby chronić przed wiktylizacją tym przestępstwem. Zachowania uznawane niegdyś za prowokacyjne czy nieostrożne, mogące skutkować wiktylizacją przestępstwami przeciwko wolności seksualnej, są zaś obecnie bezspornie uznawane za normalne, typowe elementy interakcji społecznych.

Niewątpliwie przemoc seksualna, w tym także przestępstwo zgwałcenia, pozostawia jeszcze wiele pola do przyszłych naukowych eksploracji. Na gruncie polskiej doktryny wciąż brakuje empirycznej weryfikacji wpływu mitów na temat przestępstwa zgwałcenia na procedurę karną na jej przedsądowym etapie. Podobnie – w zasadzie nie dysponujemy wynikami badań dotyczących pojmowania mitów na temat przestępstwa zgwałcenia w poszczególnych grupach zawodowych związanych z funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości (sędziowie, adwokaci i radcowie prawni, prokuratorzy, funkcjonariusze Policji). Z uwagi na powyższe - a także z uwagi na różnice utrzymujące się w standardzie ochrony przed przestępstwami przeciwko wolności seksualnej wynikającym z przepisów polskiej ustawy karnej w porównaniu ze standardami międzynarodowymi - wydaje się, że przemoc seksualna nadal pozostanie w kręgu naukowych zainteresowań przedstawicieli doktryny wiktymologicznej i prawnokarnej.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483, ze zm.).
2. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Kodeks karny (Dz.U. 1932 nr 60 poz. 571).
3. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93, ze zm.).
4. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 94).
5. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1982 Nr 35 poz. 228).
6. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2016 r. poz. 1782, ze zm.).
7. Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (Dz. U. 1971 Nr 12 poz. 114, ze zm.).
8. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997 Nr 88, poz. 553 ze zm.).
9. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555 ze zm.).
10. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997 nr 90, poz. 557).
11. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. 1997 nr 111 poz. 724, ze zm.).

12. Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2002, nr 197, poz. 1661, ze zm.).
13. Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy Kodeks postępowania karnego i ustawy Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2005 r., Nr 163, poz. 1363).
14. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej (Dz.U. 2005 nr 180 poz. 1493, ze zm.).
15. Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy Kodeks postępowania karnego, ustawy Kodeks karny wykonawczy, ustawy Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2009 r., Nr 206, poz. 1589).
16. Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz.U. 2010 nr 254 poz. 1700, ze zm.).
17. Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 2013, poz. 849).
18. Ustawa z dnia 26 września 2014 r. o ratyfikacji Konwencji Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, sporządzonej w Lanzarote w dniu 25 października 2007 r. (Dz. U. 2014, poz. 1623).
19. Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz. U. 2015 r. poz. 21).
20. Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U.2015.396).
21. Ustawa z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2016 r. poz. 177 ze zm.).

22. Ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2017 r. poz. 773).
23. Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2019, poz. 1694).
24. Ustawa z dnia 16 grudnia 2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 155).
25. Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r., poz. 1700).
26. Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2022 poz. 2600).
27. Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U.2023, poz.289).
28. Dyrektywa Rady 2004/80/WE z 29 kwietnia 2004 r. odnoszącą się do kompensaty dla ofiar przestępstw (Dz. Urz. UE L 261 z 6.8.2004).
29. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW (Dz.U. UE. L. 2011 Nr 101).
30. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępującej decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW (Dz. Urz UE. L. 2011 Nr 335).
31. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz. Urz. UE. L. Nr 315).

32. Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, sporządzona w Lanzarote dnia 25 października 2007 r. (Dz.U. 2015 r. poz. 608.).
33. Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzona w Stambule dnia 11 maja 2011 r. (Dz.U. 2015 poz. 961).
34. Rekomendacja (2006)8 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw (Przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 14 czerwca 2006 r.).
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805afa5c
(dostęp: 29.12.2023 r.).
35. Rekomendacja (2023)2 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich w sprawie praw, usług i wsparcia dla ofiar przestępstw (Przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 15 marca 2023 r.).
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680aa8263
(dostęp: 29.12.2023 r.).

Literatura

1. Abbey A., McAuslan P., Zawacki T., Clinton A.M., Buck P.O., *Attitudinal, experiential, and situational predictors of sexual assault perpetration*, "Journal of Interpersonal Violence" 2001, nr 8, s. 784-807.
2. Amir M., *Victim Precipitated Forcible Rape*, "The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science" 1967, nr 4, s. 493-502.
3. Bafia J., *Wiktymologia – kryminologiczne spojrzenie na ofiarę przestępstwa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1976, nr 4, s. 7-14.
4. Banaszak P., *Zmiana trybu ścigania sprawcy przestępstwa zgwałcenia – analiza teoretyczna*, „Prawo w działaniu. Sprawy karne” 2019, nr 37, s. 42-77.
5. Berent M., Filar M. (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, M. Filar (red.), Warszawa 2016.
6. Bielski M., *Obiektywne przypisanie skutku przestępnego w przypadku kolizji odpowiedzialności za skutek*, PiP 2005, z. 10, poz. 75, s. 75-89.
7. Bielski M., *Wykładnia znamion "obcowanie płciowe" i "inna czynność seksualna" w doktrynie i orzecznictwie sądowym*, Cz.PKiNP 2008, nr 1, s. 211-229.
8. Bielski M. (w:) W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Komentarz do art. 117-211a*, Warszawa 2017.
9. Bieniek M., *Rola ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia*, „Służba MO” 1974, nr 4, s. 671–673.
10. Bieńkowska E., *Rola ofiary w genezie przestępstwa zgwałcenia (W świetle badań zagranicznych i polskich)*, SP 1979, nr 3, s. 237-271.
11. Bieńkowska E., *Typizacja przestępstwa zgwałcenia w polskim prawie karnym*, PiP 1983, nr 1, s. 92-98.
12. Bieńkowska E., *Wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sprawy o zgwałcenie*, Wrocław – Warszawa 1984.

13. Bieńkowska E., Kulesza C., *Jak postępować z ofiarami przestępstw. Poradnik dla praktyków*, Białystok 1992.
14. Bieńkowska E., *O wiktymo- i kryminologicznej roli alkoholu w genezie zgwałcenia*, PPK 1996, nr 14-15, s. 33-42.
15. Bieńkowska E., *Porozumienie się oskarżonego z pokrzywdzonym*, MoP 1998, nr 11, s. 418-426.
16. Bieńkowska E., *Zjawisko wiktymizacji wtórnej: pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych)*, „Archiwum Kryminologii” 2007–2008, t. XXIX–XXX, s. 65-74.
17. Bieńkowska E., Mazowiecka L. (w:) *Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej*, K. Dudka, C. Kulesza, S. Spurek, P. Starzyński, W. Zalewski, E. Zielińska, E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, Warszawa 2016.
18. Bieńkowska E., *Wiktymologia*, Warszawa 2018.
19. Bieńkowska E., *Wiktymologia. Zarys wykładu*, Warszawa 2000.
20. Błachut J., A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2001.
21. Błachut J., A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2006.
22. Bocheński M., *Krytyczne spojrzenie na koncepcję przyczynienia się ofiary do zaistnienia przestępstwa zgwałcenia*, Cz. PKiNP 2010, nr 3, s. 57-71.
23. Bojarski T., *Pokrzywdzony w procesie karnym*, „Annales UMCS. Sectio G” 1992, nr 39, s. 1–14.
24. Bojarski M. (w:) *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, M. Bojarski (red.), Warszawa 2020.
25. Boratyńska K.T., Czarnecki P., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, A. Sakowicz (red.), Warszawa 2023.

26. Brylak J., Ważny A., *Sytuacja pokrzywdzonego w procesie karnym – zagadnienia kluczowe*, (w:) *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), Warszawa 2017.
27. Budyn-Kulik M., *Inna czynność seksualna. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, „Prawo w działaniu” 2008, nr 5, s. 132-194.
28. Budyn-Kulik M., *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia* (w:) *Przestępstwo zgwałcenia*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2012, LEX.
29. Budyn-Kulik M., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, (w:) M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Art. 117–221*, Warszawa 2013.
30. Budyn-Kulik M., *Zmiana trybu ścigania zgwałcenia – wołanie na puszczy*, „Palestra” 2014, nr 1-2. <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/1-2-2014/artukul/zmiana-trybu-scigania-zgwalcenia-wolanie-na-puszczy> (dostęp: 21.05.2022 r.).
31. Budyn-Kulik M. (w:) *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, M. Mozgawa (red.), LEX 2023, art. 53.
32. Burek W., Sękowska – Kozłowska K., *Pięć lat obowiązywania Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej w Polsce: stan gry*, „Problemy współczesnego prawa międzynarodowego, europejskiego i porównawczego” 2020, nr XVIII, s. 245-270.
33. Burgess A.W., Holmstrom L.L., *Rape Trauma Syndrome*, (w:) *Forcible Rape: The Crime, the Victim and the Offender*, D. Chappell, R. Geis, G. Geis (red.), Nowy Jork 1979.
34. Chodorowska A., *Zapobieganie powtórnej wiktymizacji ofiar przestępstwa zgwałcenia - wybrane aspekty proceduralne*, *Studia Prawnoustrojowe* 2012, nr 15, 63-78.

35. Chodorowska A., *Przestępstwo zgwałcenia na przestrzeni lat w polskim prawie karnym*, (w:) M. Lubelski, R. Pawlik i A. Strzelec (red.), *Idee nowelizacji kodeksu karnego*, Kraków 2014.
36. Christie N., *Granice cierpienia*, Warszawa 1991.
37. Cieślak W., „Zbiorowy pokrzywdzony” oraz kompensacja generalna w polskim prawie karnym (w:) L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, Warszawa 2017.
38. Cieślak S., *Zgoda dysponenta dobra prawnego na wkroczenie w sferę wolności seksualnej (analiza prawnoporównawcza modelu przyjętego na gruncie polskiego Kodeksu karnego oraz koncepcji Yes Means Yes)*, Cz. PKiNP 2018, z. 11, s. 69-84.
39. Czechowska M., *Czy w polskim prawie karnym potrzebna jest redefinicja zgwałcenia?*, „Probacja” 2021, nr 1, s. 77-98.
40. Czerwińska D., *Pozycja pokrzywdzonego w porozumieniach procesowych (perspektywa prawnoporównawcza)*, PiP 2022, nr 8, s. 99–112.
41. Czub K. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, M. Balwicka - Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), LEX 2023, art. 362.
42. Dawtry R.J., Cozzolino P.J., Callan M.J., *I Blame Therefore It Was: Rape Myth Acceptance, Victim Blaming, and Memory Reconstruction*, “Personality and Social Psychology Bulletin” 2019, nr 8, s. 1269–1282.
43. van Dijk J.J.M., *Ideological Trends within the Victims Movement: an International Perspective* (w:) *Victims of Crime: a New Deal?* M. Maquire, J. Pointing (red.), Philadelphia 1988.
44. Dudka K., *Podstawy umorzenia i odmowy wszczęcia postępowania karnego w sprawach o przestępstwa zgwałcenia*, Warszawa 2012.

45. Dudka K. (w:) E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw. Komentarz*, Warszawa 2014.
46. Dudka K., Paluszkiewicz H., *Postępowanie karne*, Warszawa 2021.
47. Eagly A.H., Chaiken S., *The Psychology of Attitudes*, Orlando 1993.
48. Eichstaedt K. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. D. Świecki (red.), Warszawa 2018, LEX, art. 54.
49. Eichstaedt K. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz aktualizowany*, D. Świecki (red.), LEX 2023, art. 343.
50. Ellenberger H., *Psychological relationships between criminal and victim*, "Archives of Criminal Psychodynamics" 1955, nr 1, s. 257-290.
51. Ellison L., Munro V.E., *Reacting to rape: Exploring mock jurors' assessments of complainant credibility*, "The British Journal of Criminology" 2009, nr 49, s. 202–219.
52. Falandysz L., Kierunki rozwoju badań wiktymologicznych, „Przestępczość na świecie” 1977, nr IX, s. 73-92
53. Falandysz L., *Wiktymologia*, Warszawa 1979.
54. Falandysz L., *Pokrzywdzony w prawie karnym i wiktymologii*, Warszawa 1980.
55. Fattah E.A., *Towards a Criminological Classification of Victims*, „International Criminal Police Review” 1967, nr 209, s. 162-169.
56. Fattah E.A., *From Victimology of Act to Victimology of Action and the Resulting Impoverishment of the Scholarly Discipline of Victimology* (w:) *Caring for Crime Victims. Selected Proceedings of the Ninth International Symposium on Victimology*, J.J.M. van Dijk, R.G.H. van Kaam, J. Wemmers (red.), Nowy Jork 1999.
57. Fattah E. A., *Victimology: Past, Present and Future*, "Criminologie" 2000, nr 33, s. 17-46.

58. Farrel G., *Multiple victimization: Its extent and significance*, "International Review of Victimology" 1992, nr 2, s. 85-102.
59. Federowicz K., *Przesłuchanie małoletnich i ofiar przestępstw seksualnych*, Warszawa 2020, LEX.
60. K. Federowicz, *Wybrane aspekty przesłuchania przez organ nieuprawniony pokrzywdzonego i świadka, o których mowa w art. 185a–185c kodeksu postępowania karnego*, PS 2016, nr 2, s. 71–82.
61. Felson R.B., Burchfield K.B., *Alcohol and the risk of physical and sexual assault victimization*, „Criminology” 2004, nr 4, s. 837-860.
62. Ferenz M. J., *Prawidłowość trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia w kontekście gwarancji konstytucyjnych*, FP 2014, nr 5, s. 28-41.
63. Ferenz J. M., *Sytuacja ofiar przestępstwa zgwałcenia po nowelizacji Kodeksu karnego z dnia 13 czerwca 2013 r.*, ZP 2016, nr 16, s. 171-186.
64. Filar M., *Przestępstwo zgwałcenia w polskim prawie karnym*, Warszawa-Poznań 1974.
65. Filar M., *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym*, Toruń 1985.
66. Filar M., *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa) w polskim prawie karnym materialnym*, CzPKiNP 2002, nr 2, s. 25-43.
67. Filar M., Berent M. (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, J. Bojarski, M. Bojarski, P. Czarnecki, W. Filipkowski, O. Górniok, E. M. Guzik-Makaruk, S. Hoc, P. Hofmański, M. Kalitowski, M. Kulik, L. K. Paprzycki, E. W. Pływaczewski, W. Radecki, A. Sakowicz, Z. Siwik, B. J. Stefańska, R. A. Stefański, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, L. Wilk, M. Filar, M. Berent, Warszawa 2016, LEX, art. 197.
68. Fuchs B. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534)*, M. Fras, M. Habdas red., Warszawa 2018, LEX, art. 362.
69. Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2011.

70. Gekoski A., Massey K., Allen K., Ferreira J., Dalton C. T., Horvath M., Davies K., *A lot of the time it's dealing with victims who don't want to know, it's all made up, or they've got mental health: Rape myths in a large English police force*, "International Review of Victimology" 2023, nr 30, s. 3-24.
71. Giezek J. (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, D. Gruszecka, K. Lipiński, G. Łabuda, J. Giezek (red.), Warszawa 2021, LEX, art. 53.
72. Giezek J. (w:) M. Bojarski, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2020.
73. Glaser S., *Polskie prawo karne w zarysie*, Kraków 1933.
74. Gobert J.J., *Victim precipitation*, "Columbia Law Review", 1977, nr 77, s. 511-553.
75. Gray J.M., *Rape Myth Beliefs and Prejudiced Decision Guidance: Effects on Decisions of Guilt in a Case of Date Rape*, "Legal and Criminological Psychology" 2006, nr 1, 75–80.
76. Gruszczyńska B., *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne*, Warszawa 2007.
77. Gruszecka D. (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, J. Giezek (red.), Warszawa 2021, LEX, art. 46.
78. Grycan E., *Ocena zmiany art. 240 § 1 k.k. przez rozszerzenie zawartego w nim katalogu czynów zabronionych o art. 197 § 3 i 4 k.k.*, ZP 2018, nr 2, s. 125-140.
79. Grzeszczyk W., *Postępowanie przygotowawcze w kodeksie postępowania karnego*, Kraków 1998.
80. Habrat D., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Komentarz*, Warszawa 2014, LEX, art. 1.
81. Hammond, E.M.; Berry, M.A.; Rodriguez, D.N. *The influence of rape myth acceptance, sexual attitudes, and belief in a just world on attributions of*

- responsibility in a date rape scenario*, "Legal and Criminological Psychology" 2011, nr 16, s. 242–252.
82. Hanausek T., Sławik K., *Wprowadzenie do kryminalistyki i kryminologii*, Bydgoszcz 1995.
83. E. Hryniewicz-Lach, *Ofiara w polskim prawie karnym. Interesy ofiary przestępstwa i karno-materiałne instrumenty służące ich zabezpieczeniu*, Warszawa 2017.
84. Hołyst B., *Rola ofiary w genezie zabójstwa*, PiP 1964, nr 11(225), s. 746-755.
85. Hołyst B., *Wiktymologia*, Warszawa 1990.
86. Hołyst B., *Wiktymologia*, Warszawa 2011.
87. Hołyst B., *Wiktymologia kulturowa*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2011, nr 1, s. 76-86.
88. Hołyst B., *Wiktymologia kryminalna*, Warszawa 2021.
89. Hofmański P. (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, O. Górniok (red.), Warszawa 2006, LEX, art. 53.
90. Hofmański P., Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2023.
91. Holmstrom L.L., Burgess A.W., *Rape Victimology, Past, Present and Future* (w:) *The New and The Old Criminology*, E.E. Flynn, J.P. Conrad (red.) Nowy Jork 1978.
92. Horvath M., Brown J., *Rape. Challenging Contemporary Thinking*, Uffculme Cullompton–Portland 2009.
93. Hypś S. (w:) A. Grześkowiak, K. Wiak (red.) *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2021.
94. Iwański M., Jakubowski M., Szewczyk M. (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część I. Komentarz do art. 1-52*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Warszawa 2016, LEX, art. 46.

95. Jabłońska E., *Alkohol jako czynnik kryminogeny i wiktymogenny w przestępstwach zabójstwa na przykładzie spraw rozpoznawanych przez Sąd Okręgowy w Krośnie*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2016, nr 2, s. 89-100.
96. K. Janczukowicz, *Kwalifikacja prawna samej obecności przy zgwałceniu dokonywanym przez inną osobę*, LEX 2020.
97. Janikowski J., *Alkohol jako czynnik kryminogeny*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 56, s. 119-138.
98. Jarocka M., *Definicja zgwałcenia jako jabłko niezgody w polskim systemie prawnym*, „Studia Iuridica Toruniensia” t. XXVIII, s. 45-63.
99. Jasiński W., *Uwagi o trybie ścigania przestępstwa zgwałcenia*, Prok. i P. 2014, nr 1, s. 68-84.
100. Jousten M., *The Role of the Victim of Crime in the European Criminal Justice Systems*, Helsinki 1987.
101. Kaczorkiewicz D., *Wiktyimizacja wtórna w postępowaniu przygotowawczym*, „Studia Administracji i Bezpieczeństwa” 2021 nr. 11, s. 285-297,
102. Karaźniewicz J., *Specyfika postępowań karnych dotyczących przestępstw seksualnych – wybrane zagadnienia*, „Studia Prawnoustrojowe” 2016, nr 31, s. 73-94.
103. Karlik P., *Postępowania konsensualne i szczególne w procesie karnym. Praktyczny przewodnik ze wzorami pism*, Warszawa 2017.
104. Karmen A., *Crime Victims: An Introduction to Victimology*, Pacific Grove 1990.
105. Kąkol C., *Przyjęcie zawiadomienia i przesłuchanie osoby pokrzywdzonej przestępstwem zgwałcenia*, LEX 2017.

106. Kłosa M., Struzińska K., *Stereotypy dotyczące przemocy seksualnej i ich wpływ na sytuację ofiar*, (w:) K. Kowalczevska, J. Uchańska (red.), *Kobieta w prawie*, Kraków 2012.
107. Kluczyńska S., *Psychologiczne konsekwencje gwałtu*, „Niebieska Linia” 2002, nr 1, s. 1-4.
108. Kmieciak R., *Pokrzywdzony w postępowaniu karnym przeciwko osobie niepoczytalnej* (w:) *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, Z. Cwiakalski, G. Artymiak (red.), Warszawa 2009.
109. Konarska-Wrzosek V., *Przedmiot ochrony przy typie przestępstwa kazirodztwa*, (w:) *Aktualne problemy prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 70. urodzin Profesora Andrzeja J. Szwarca*, Ł. Pohl (red.), Poznań 2009.
110. Konarska – Wrzosek V. (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, V. Konarska – Wrzosek (red.), Warszawa 2018.
111. Konarska-Wrzosek V. (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, A. Lach, J. Lachowski, T. Oczkowski, I. Zgoliński, A. Ziółkowska, V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2020, LEX, art. 197.
112. R. Koper, *Dwa tryby skazania bez rozprawy w procesie karnym*, Prok. i P. 2016, nr 10, s. 27-46.
113. Koper R., *Przesłuchanie pokrzywdzonego w trybie art. 185c k.p.k.*, PS 2019, nr 5, s. 73–88.
114. Koss M.P., Harvey M.R., *The Rape Victim*, London-New Delhi 1991.
115. Koszowski M., *Dwadzieścia osiem wykładów ze wstępu do prawoznawstwa*, Warszawa 2019.
116. Kowalewska-Łukuć M., *Ogólne dyrektywy wymiaru kary*, Prok. i P. 2016, nr 9, s. 5-17.

117. Kozłowska-Kalisz P. (w:) *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, M. Mozgawa red., LEX 2023, art. 46.
118. Krajewski R., *Przestępstwo zgwałcenia w małżeństwie*, „Niebieska Linia” 2011, nr 72, s. 12-16.
119. Krajewski R., *Ściganie zgwałcenia. Uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Jurysta” 2011, nr 1, s. 24-29.
120. Krajewski R., *Zgwałcenie osoby trudniącej się prostytutką*, „Ius Novum” 2012, nr 2, s. 61-72.
121. Krajewski R., *Zgwałcenie kazirodcze*, „Palestra” 2015, nr 11-12, s. 82-89.
122. Krajewski R., *Obyczajność jako przedmiot ochrony prawnokarnej*, „Palestra” 2019, nr 3, s. 58
123. Krajewski R., *Zmiany kształtu przestępstwa zgwałcenia w polskich kodeksach karnych*, „Studia Prawnoustrojowe” 2023, nr 59, s. 221-237.
124. Krajnik S., Ornowska A., *Przyczynienie się do powstania szkody w prawie cywilnym oraz jego aspekty prawnokarne*, „Studia Iuridica Toruniesia” 2011, t. 8, s. 108-141.
125. Krawiec A.Z., *Warunki przeprowadzania przesłuchania w trybie art. 185a–185c k.p.k.*, Prok. i P. 2016, nr 7–8, s. 88–99.
126. Kuć M., *Wiktymologia*, Warszawa 2010.
127. Kuć M., *Kryminologia*, Warszawa 2015.
128. Kulesza C., *Wiktymologia procesowa*, Białystok 2020.
129. Kulesza C., *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w świetle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*, Białystok 1995.
130. Kulesza C. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, K. Dudka (red.), Warszawa 2020, LEX, art. 360.

131. Kulesza C. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, K. Dudka (red.), Warszawa 2020, LEX, art. 185(c).
132. C. Kulesza (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, K. Dudka (red.), Warszawa 2023, LEX, art. 185(c).
133. Kulesza C. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, K. Dudka (red.), Warszawa 2023, LEX, art. 185(a).
134. Kulesza C., *Ewolucja uprawnień pokrzywdzonego w polskim procesie karnym*, (w:) *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), Warszawa 2017, s. 77-94.
135. M. Kurowski (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, D. Świecki (red.), LEX 2023, art. 171.
136. Kurowski M. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, D. Świecki (red.), LEX 2023, art. 185(c).
137. Kurowski M. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Tom I*, D. Świecki (red.), Warszawa 2017.
138. Kuźniarowska B., *Wiktymologia – charakterystyka ofiar przestępstw*, „Annales Universitatis Peaedagogicae Cracoviensis Studia se Securitate”, 2019, nr 9, s. 116-125.
139. Kuźlewski D., *Definicja pokrzywdzonego i jej elementy* (w:) *System prawa karnego procesowego. Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, C. Kulesza (red.), Warszawa 2016.
140. Kuźlewski D., *Pokrzywdzony w polskim procesie karnym*, (w:) *System Prawa Karnego Procesowego. Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, C. Kulesza (red.), Warszawa 2016.
141. Kuźlewski D. (w:) *System Prawa Karnego Procesowego*, P. Hofmański (red. nacz.), t. 6, *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, C. Kulesza (red.), Warszawa 2016.

142. J. Leszczyński, *Przestępstwo zgwałcenia w Polsce*, Warszawa 1973.
143. J. Leszczyński, *O właściwe miejsce dla wiktymologii*, „Palestra” 1984, nr 11, s. 37-45.
144. Leverick, F. *What do we know about rape myths and juror decision making?*, “International Journal of Evidence and Proof” 2020, nr 24, s. 255–279.
145. Krahé, B., Temkin, J., Bieneck, S. *Schema-driven information processing in judgments about rape*, “Applied Cognitive Psychology” 2007, nr 21, s. 601-619.
146. Leszczyński J., *Z problematyki prewencji ogólnej*, "Palestra" 1974, nr 11, s. 83-95.
147. Levine K., *Empiricism in victimological research: A critique*, “Victimology” 1978, vol. 3, s. 77-90.
148. Lew - Starowicz Z., *Seksuologia sądowa*, Warszawa 1988.
149. Lipiński K. (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, J. Giezek (red.) Warszawa 2021.
150. Lisiecki M. J., *Wiktymogeneza a psychospołeczna charakterystyka ofiar zabójstw homoseksualnych*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 52, s. 243-266.
151. Lonsway, K. A., Fitzgerald, L. F., *Rape myths*, “Psychology of Women Quarterly” 1994, nr 14, s. 133–164.
152. Łyś E.A., *Mity i stereotypy na temat przemocy seksualnej – geneza, konsekwencje, wyzwania* (w:) *Nierówności społeczne. W trosce o otwarcia horyzontów edukacji*, K. Błasińska, S. Pasikowski, G. Piekarski, J. Ratajkowska-Pasikowska (red), Gdańsk 2015, s. 117-134.
153. M. Magdziak, *Faktycznie pokrzywdzony przestępstwem na drodze ku sprawiedliwości* (w:) *Uczestnicy postępowania karnego w świetle nowelizacji procedury karnej po 1.7.2015 r. Komentarz praktyczny*, P. Czarnecki, M. Czerwińska (red.), Warszawa 2015.

154. T. Markiewicz, *Charakter terminu przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego w trybie art. 185a k.p.k.*, PS 2020, nr 7–8, s. 61-69.
155. Makowski W., *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności*, Warszawa 1924.
156. Marek A. (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, A. Marek (red.), Warszawa 2010, LEX, art. 197.
157. Marek A., Konarska – Wrzosek V., *Prawo karne*, Warszawa 2019.
158. Marek Z., Widacki J., *Wiktymologia zgwałcenia*, „Przegląd lekarski” 1974, nr 5, s. 578-582.
159. Mawby R.I., Walklate S., *Critical Victimology. International Perspectives*, Londyn 1994.
160. Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932.
161. Mazowiecka L., *Wiktymizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, Warszawa 2012.
162. Mazowiecka L., *Zgwałcenie. Definicja, reakcja, wsparcie dla ofiar*, Warszawa 2016.
163. McMahon, S., Farmer, G. L. *An updated measure for assessing subtle rape myths*, “Social Work Research” 2011, nr 35, s. 71–81.
164. McPhail B., *Gender-bias hate crimes*, (w:) *Hate and Bias Crime*, A Reader B. Perry (red.), Londyn 2003.
165. Mendelsohn B., *The Origin of the Doctrine of Victimology*, „Experta Criminologica” 1963, nr. 3 s. 239-244.
166. Mendelsohn B., *Victimology and Contemporary Society's Trends*, (w:) *Victims and Society*, E.C. Viano (red.), Washington D.C. 1976.
167. Michalska-Warias A., *Zgwałcenie w małżeństwie. Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Warszawa 2016.

168. Mierzwińska-Lorencka J. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do nowelizacji 2019*, J. Mierzwińska – Lorencka (red.), Warszawa 2020, LEX, art. 185(c).
169. Mierzwińska-Lorencka J., 1.6. *Konwencja Rady Europy z Lanzarote o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych* (w:) *Karnoprawna ochrona dziecka przed wykorzystywaniem seksualnym*, Warszawa 2012, LEX.
170. Mik B., *Glosa do uchwały SN z dnia 15 września 1999 r., I KZP 26/99*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2000, nr 2, s. 164-170.
171. Miller L., *Counseling Crime Victims: Practical Strategies for Mental Health Professionals*, Nowy Jork 2008.
172. Mirska N., *Podatność wiktyimizacyjna a samoocena i optymizm*, „Bezpieczeństwo, Teoria i Praktyka” 2009, nr 1-2, s. 137-152.
173. Mirza-Baranowska T., *Z zagadnień wiktymologii*, „Przegląd penitencjarny” 1970, nr 1, s. 68-76.
174. Mozgawa M., Kozłowska-Kalisz P., *Zgwałcenie w małżeństwie (w świetle badań empirycznych)* (w:) *Przestępstwo zgwałcenia*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2012.
175. Mozgawa M. (w:) *Kodeks karny, Komentarz*, M. Mozgawa (red.), Warszawa 2021.
176. Mozgawa M. (w:) *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, LEX 2022, art. 197.
177. Mullen P.E., Walton V.A., Romans-Clarkson S.E., Herbison G.P., *Impact of sexual and physical abuse on women's mental health*, “The Lancet” 1988, nr 331, s. 841-845.
178. Myśliwiec H., *Zgwałcenie pedofilskie i kazirodcze – charakterystyka nowych kwalifikowanych typów zgwałcenia*, CzPKiNP 2010, nr 3, s. 73-100.

179. Nazaruk M., *Zjawisko wtórnej wiktyimizacji pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Programu Top 15” 2016, nr 8, s. 177-200.
180. Nowicki M. A., *M.C. przeciwko Bułgarii - wyrok ETPC z dnia 4 grudnia 2003 r., skarga nr 39272/98*, (w:) *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999-2004*, M.A. Nowicki, Zakamycze 2005, LEX.
181. Oczki S., *Pojęcie pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym*, „Służba MO” 1978, nr 6, s. 681–691.
182. Osiak- Krynicka K., *Nowe zasady przesłuchania w trybie art. 185c Kodeksu postępowania karnego osoby pokrzywdzonej przestępstwem z art. 197-199 Kodeksu karnego*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2019, nr 2, 149–163.
183. Opar A., *Podatność wiktyimizacyjną – przesłanki i formy przeciwdziałania wiktyimizacji*, „Rozprawy Społeczne” 2016, nr 2, s. 24-30.
184. Outlaw M., Ruback B., Britt C., *Repeat and multiple victimizations: The role of individual and contextual factors*, “Violence and Victims” 2002, Vol. 17 (2), s. 187-204.
185. Palka I. (w:) M. Burdzik, S. Głogowska, J. Karaźniewicz, M. Klejnowska, N. Majda, K. Sychta, J. Zagrodnik, K. Żyła, I. Palka, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, LEX 2023, art. 335.
186. Palka P., *Współdziałanie przy przestępstwach seksualnych – zagadnienia wybrane*, Prok. i P. 2006, nr 7-8, s. 177-192.
187. Pang, Y., Davies K., Liu Y. *Changes in Certitude, Adherence, and Attitude: Immediate Effects of Rape Myth Intervention on Jurors in a Mock Trial*, “International Journal of Environmental Research and Public Health” 2022, nr 19, s. 1-16.
188. Paluszkiewicz H. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, K. Dudka (red.), Warszawa 2020, LEX, art. 49.

189. Pasek-Gilarska A., *Zmiany prawne w zakresie ochrony dzieci przed komercyjnym wykorzystywaniem seksualnym – implementacja dyrektyw UE i ratyfikacja Konwencji z Lanzarote*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2015, 14(2), s. 9-22.
190. Pawelec K., *Dowody w znowelizowanym Kodeksie postępowania karnego – zagadnienia podstawowe*, MoP 2015, nr 10.
191. Peterson, Z.D., Muehlenhard, C.L., *Was It Rape? The Function of Women's Rape Myth Acceptance and Definitions of Sex in Labeling Their Own Experiences*, “Sex Roles” 2004, nr 51, s. 129–144.
192. Pietryka A., *Ściganie przestępstwa zgwałcenia. Aspekty dogmatyczne i praktyczne*, Warszawa 2023.
193. Piotrowski M., *Krytycznie o trybie ścigania przestępstwa zgwałcenia*, "Palestra" 2016, nr 6, s. 27-37.
194. Płatek M., *Przeciwdziałanie wtórnej wiktymizacji ofiar zgwałcenia (w:) Wiktymizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, L. Mazowiecka (red.), Warszawa 2012, LEX.
195. Płatek M., *Zgwałcenie. Gdy termin nabiera nowej treści. Pozorny brak zmian i jego skutki*, Archiwum kryminologii 2018, tom XL, s. 263-325.
196. Podemska A., *Rozważania na temat zmiany trybu ścigania przestępstwa zgwałcenia*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2015, nr 2, s. 159.
197. Pohl Ł., *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2019.
198. Polanowski, *Przemoc seksualna*, „Niebieska Linia” 2002, nr 1, s. 11.
199. Posnow W., *Rozważania nad pojęciem pokrzywdzonego w procesie karnym*, PiP 1979/8–9, s. 135–145.
200. Pospiszyl I., *Ofiary chroniczne. Przypadek czy konieczność*, Warszawa 2003.
201. Pospiszyl K., *Przestępstwa seksualne*, Warszawa 2006.

202. Rodzyńkiewicz M., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (w:) Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117-277 Kodeksu karnego*, A. Zoll (red.), Kraków 1999.
203. Razowski T. (w:) *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, J. Giezek (red.), LEX 2021, art. 240.
204. Schaffer S., *Victimology: The Victims of Crime and His Criminal*, Washington D.C., 1977.
205. Schulz G., *Die Notzucht. Täter – Opfer – Situationen*, Hamburg 1958.
206. Sidor G., *Przestępstwo zgwałcenia – ścigane z urzędu czy na wniosek?*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2013, nr 20, s. 185-198.
207. Siegiel L.J., *Criminology*, Belmont 2006..
208. Silverman R.A., *Victim precipitation: An Examination of the Concept*, (w:) *Victimology. A New Focus*, I. Drapkin, E. Viano (red.), Lexington 1974, s. 99-109.
209. Sitarz O. (w:) *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, T. Dukiet – Nagórska (red.), Warszawa 2018.
210. Skorupka J. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-166*, R. A. Stefański, S. Zabłocki (red.), Warszawa 2017, LEX, art. 147.
211. Skorupka J., *Pojęcie i klasyfikacja czynności procesowych (w:) Proces karny*, J. Skorupka (red.), Warszawa 2022, LEX.
212. Skórzewska-Amberg M., *Zmiany w kodeksie karnym na tle postanowień dyrektywy 2011/93/UE*, PiP 2015, nr 7, s. 74-82.
213. Skórzewska-Amberg M., *Zwalczanie niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej (na tle dyrektywy 2011/92/UE)*, PiP 2013, nr 8, str. 52-64.
214. Sławik K., *Kryminalistyka w związkach z procesem karnym, kryminologią i wiktymologią*, Szczecin 2003.

215. Smith O., Skinner T., *How rape myths are used and challenged in rape and sexual assault trials*, "Social & Legal Studies" 2017, nr 26, s. 441–466.
216. Solodov D., Lewandowska E., *Zasadność sporu odnośnie nowej definicji zgwałcenia – uwagi na tle proponowanych zmian*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 54, s. 571-581.
217. Sowała M., *Ewolucja procesowej ochrony pokrzywdzonego przestępstwami seksualnymi w toku przesłuchania - analiza art. 185c Kodeksu postępowania karnego*, "Prawo w działaniu. Sprawy karne" 2022, nr 49, s. 99-112.
218. Spalek B., *Crime Victims. Theory, Policy and Practice*, London 2006.
219. Stachurski D., *Definicja pokrzywdzonego w polskim prawie karnym procesowym a pojęcie dobra prawnego*, PiP 2013, nr 7, s. 41-53.
220. Stachurski D., *Kto może być pokrzywdzonym w polskim procesie karnym?*, EP 2012, nr 2, s. 18-21.
221. Staszak A. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów*, D. Szumiło-Kulczycka red., LEX 2022, art. 299.
222. Stefański R. A. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-166*, S. Zabłocki (red.), Warszawa 2017, LEX, art. 49.
223. Stefański R. A., Zabłocki S. (w:) R. A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz do art. 167-296*, Warszawa 2019, LEX, art. 192.
224. Stefański R. A., Zabłocki S. (w:), *Kodeks postępowania karnego. Tom. III. Komentarz do art. 297-424*, R. A. Stefański, S. Zabłocki (red.), Warszawa 2021, LEX, art. 343.
225. Stefański R. A., Zabłocki S. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom. III. Komentarz do art. 297-424*, Stefański R. A., Zabłocki S. (red.), Warszawa 2021, LEX, art. 360.

226. Steinborn S., *Porozumienia w polskim procesie karnym. Skazanie bez rozprawy i dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej*, Kraków 2005.
227. Suchocka H., *Wstęp do: Polska Karta Praw Ofiary*, Warszawa, 1999.
228. Suprakash, K.B. Ajay, P. Murthy S., Biswajit J., *Psychological Aspects of Rape and Its Consequences*, "Psychology and Behavioral Science International Journal" 2017, Vol. 2(3), s. 1-7.
229. Szczepaniec M., *Zasada indywidualizacji kary na gruncie kodeksu karnego z 1997 r.*, ZP 2012, nr 12, s. 175-187.
230. Szczepaniec M., *Wybór optymalnej kary w świetle sądowych dyrektyw wymiaru kary*, Prok. i P. 2014, nr 3, s. 32-46.
231. Szołucha S. (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, J. Skorupka (red.), Warszawa 2016.
232. Świda W., *Prawo karne*, Warszawa 1989.
233. Świecki D. (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, B. Augustyniak, K. Eichstaedt, M. Kurowski, D. Świecki, LEX 2023, art. 360.
234. Tarapata S., *Pokrzywdzony usiłowaniem nieudolnym. Artykuł polemiczny*, Prok. i P. 2016, nr 12, s. 23-40.
235. Temkin, J. "And always keep a hold of nurse, for fear of finding something worse": *Challenging rape myths in the courtroom*, "New Criminal Law Review" 2010, nr 13(4), s. 710-734.
236. Tkacz N., *Zjawisko wiktyimizacji wtórnej w kontekście ofiar przestępstw seksualnych ze szczególnym uwzględnieniem przestępstwa zgwałcenia*, "Probacja" 2020 nr 2, s. 117-134.
237. Venema R.M., *Police Officers' Rape Myth Acceptance: Examining the Role of Officer Characteristics, Estimates of False Reporting, and Social Desirability Bias*, "Violence and Victims" 2017, nr 33(1), s. 176-200.

238. Vogel B.L., *Correlates of pre-college males' sexual aggression: Attitudes, beliefs and behavior*, "Women & Criminal Justice" 2000, nr 11(3), s. 25-47.
239. von Henting H., *Remarks on the interaction of perpetrator and victim*, „Journal of Criminal Law and Criminology”, 1940-1941, Vol. 31, s. 303-309.
240. von Henting H., *The Criminal and His Victim, Studies in the Sociobiology of Crime*, New Haven 1948.
241. Waltoś S.: *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1996.
242. Warylewski J., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności. Rozdział XXV Kodeksu Karnego. Komentarz*, Warszawa 2001.
243. Warylewski J., *Problematyka przedmiotu ochrony tzw. przestępstw seksualnych*, PiP 2001, nr 7, s. 65-80.
244. Warylewski J., *Inicjowanie procesu karnego w sprawach o przestępstwa seksualne* (w:) *Gdańskie Studia Prawnicze. Aktualne problemy prawa i procesu karnego. Księga Ofiarowana Profesorowi Janowi Grajewskiemu*, M. Płachta (red.), Gdańsk 2003.
245. Warylewski J. (w:) *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do artykułów 117-221*, A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2010.
246. Warylewski J., *Gwałt w małżeństwie, nieświadomość bezprawności, błąd co do prawa, obrona przez kulturę, błąd co do braku zgody na czynności seksualne. Glosa do wyroku SN z dnia 14 marca 2017 r., IV KK 369/16*, OSP 2018, nr 11, s. 71-82.
247. Warylewski J., *Podanie ofierze alkoholu jako podstęp w rozumieniu art. 197 § 1 k.k. Dopuszczalność kumulatywnej kwalifikacji z art. 197 § 1 i art. 197 § 2 k.k. Glosa do wyroku sądu apelacyjnego z dnia 28 marca 2018 r., II Aka 91/18*, „Gdańskie Studia Prawnicze– Przegląd Orzecznictwa” 2018, nr 2, s. 79–84.
248. Warylewski J. (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, R. Stefański (red.), Warszawa 2020.

249. Warylewski J., *Ustalenie sprawstwa zgwałcenia wspólnego. Glosa do postanowienie SN z dnia 6 grudnia 2016 r., III KK 290/16*, „Gdańskie Studia Prawnicze-Przegląd Orzecznictwa” 2017, nr 1, s. 79-86.
250. Ważny A., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. A.Sakowicz, Warszawa 2023.
251. Wądołowska A., *Wolność seksualna jako przedmiot ochrony prawnokarnej*, Prok. i P., 2007, nr 4, s. 133-147.
252. Weis K., Borgess S.S., *Victimology and Rape, The Case of a Legitimate Victim*, „Issues in Criminology” 1973, nr 8, s. 71-115.
253. Widacki J., Cempura A., Przybycień M., *Przestępstwo zgwałcenia i jego ściganie po ostatniej nowelizacji Kodeksu karnego i Kodeksu postępowania karnego*, „Palestra” 2014, nr 9, s. 162-172.
254. Widacki J., Dadak W., Grzyb M., Szuba-Boroń A., *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa 2022.
255. Widacki J., A. Szuba-Boroń, *Przestępstwo zgwałcenia w Polsce w latach 1999-2017*, „Archiwum Kryminologii” 2019, nr 2, s. 253-285.
256. Włodarczyk R., *Kryminalistyczno-kryminologiczne aspekty przestępstw na tle seksualnym*, Szczytno 2012
257. Wojciechowski J., *Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 1997.
258. Wolfgang M.E., *Patterns of Criminal Homicide*, Philadelphia 1958.
259. Wolfgang M., *Analytical Categories for Research and Theory on Victimization*, (w:) *Kriminologische Wegzeichen: Festschrift für Hans von Hentig zum 80 Geburtstag*, H. Schafer (red.), Hamburg 1965, s. 165–183.
260. Woźniakowska-Fajst D., *Obwinianie ofiary – poznać zjawisko, zrozumieć mechanizm* (w:) *Zmierzyć i Zrozumieć Przestępczość. Tom jubileuszowy*

- ofiarowany Profesor Beacie Gruszczyńskiej*, M. Niełacna, P. Ostaszewski, A. Rzepliński (red.), Warszawa 2020, s. 196-208.
261. Wysocka-Pleczyk M., Passowicz P., *Jawne i ukryte aspekty postaw wobec ofiar gwałtu*, (w:) *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby*, D. Kubacka-Jasiecka, T. M. Ostrowski (red.), Kraków, 2005, s. 129-150.
262. Zachuta A., *Bójki i pobicia na Podhalu*, „Zeszyty naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1974, nr 1, s. 104-109.
263. Zalewski W., *Wtórna wiktylizacji ofiar przestępstw przez media* (w:) *Wiktylizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, L. Mazowiecka (red.), Warszawa 2012.
264. Zalewski W., *Przyszłość wiktymologii – w stronę realizmu?* (w:) *Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bienkowskiej*, L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), Warszawa 2017, s. 49-61.
265. Zgoliński I. (w:) *Kodeks karny. Komentarz*, V. Konarska-Wrzošek (red.), Warszawa 2020, LEX, art. 53.
266. Zgryzek K., *Postępowanie w przedmiocie zastosowania środków zabezpieczających w polskim procesie karnym*, Katowice 1989.
267. Zielińska E., J. Klimczak, *Zakres stosowania mediacji w sprawach karnych w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2020.
268. Żbikowska M., *Status pokrzywdzonego a popełnienie czynu zabronionego*, „Palestra” 2013, nr 5-6, s. 44-49.
269. Żylińska J., *Prawo pokrzywdzonego do informacji procesowej*, Prok. i Pr. 2015, nr 6, s. 38-59.

Orzecznictwo

1. Uchwała SN z 21.12.1972 r., IV KZP 64/72, OSNKW 1973, Nr 2-3, poz. 18.
2. Uchwała SN z 26.11.1976 r., VI KZP 11/75, OSNKW 1977/1–2, poz. 1.
3. Uchwała SN z 13.04.1977 r., VII KZP 30/76, OSNKW 1977, nr 6, poz. 58.
4. Uchwała SN z 19.05.1999 r., I KZP 17/99, OSNKW 1999, Nr 7-8, poz. 37.
5. Uchwała SN z 15.09.1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999/11–12 poz. 69.
6. Uchwała SN z 21.12.1999 r., I KZP 43/99, LEX nr 585234.
7. Uchwała SN z 21.10.2003 r., I KZP 29/03, OSNKW 2003/11–12, poz. 94.
8. Uchwała SN z 25.02.2005 r., I KZP 35/04, OSNKW 2005, Nr 2, poz. 15.
9. Uchwała SN z 26.10.2006 r., I KZP 18/06, OSNKW 2006/11, poz. 97.
10. Uchwała SN z 30.09.2010 r., I KZP 10/10, OSNKW 2010/10, poz. 84.
11. Wyrok SN z 02.01.1962 r., IV CR 343/61, LEX nr 105725.
12. Wyrok SN z 06.11.1970 r., III KR 170/70 OSNPG 1971, Nr 2, poz. 35.
13. Wyrok SN z 25.01.1971 r., I KR 219/70, LEX nr 21365.
14. Wyrok SN z 11.02.1971 r., I KR 220/70, OSNKW 1971/7, poz. 112.
15. Wyrok SN z 08.03.1972 r., III KR 307/72, Legalis.
16. Wyrok SN z 14.03.1972 r., V KRN 33/72, OSNK 1972, Nr 9, poz. 136.
17. Wyrok SN z 10.05.1972 r., IV KR 23/72, OSNKW 1972, Nr 10, poz. 160.
18. Wyrok SN z 10.05.1972 r., I KR 74/72, OSNKW 1972, Nr 10, poz. 104.
19. Wyrok SN z 08.11.1972 r., Rw 1111/72, Biuletyn SN 1972, Nr 1, poz. 5, s. 6.
20. Wyrok SN z 26.01.1973 r., III KR 284/72, LEX nr 21544.

21. Wyrok SN z 06.02.1973 r., V KRN 569/72, OSNPG 1973/6, poz. 72.
22. Wyrok SN z 08.03.1973 r., III KR 307/72, LEX nr 21556.
23. Wyrok SN z 26.09.1974 r., III KR 105/74, OSNKW 1974, z. 12, poz. 229.
24. Wyrok SN z 28.05.1975 r., VI KRN 7/75, OSNPG 1976, Nr 1, poz. 1.
25. Wyrok SN z 03.07.1975 r., II KR 66/75, OSNKW 1975, nr 10-11, poz. 141.
26. Wyrok SN z 10.03.1976 r., IV KR 3/76, OSNKW 1976, Nr 9, poz. 113.
27. Wyrok SN z 13.04.1978 r., II KR 52/78, OSNKW 1978/12, poz. 145.
28. Wyrok SN z 30.08.1979 r., II KR 227/79, OSP 1980, nr 11, poz. 207.
29. Wyrok SN z 18.07.1980 r., III KR 149/80, Lex Polonica nr 321466.
30. Wyrok SN z 12.03.1984 r., II KR 32/84, LEX nr 21998.
31. Wyrok SN z 17.10.1984 r., V KRN 236/84, OSNKW 1985, nr 3-4, poz. 34.
32. Wyrok SN z 27.05.1985 r., II KR 86/85, OSNPG 1985, Nr 2, poz. 152.
33. Wyrok SN z 06.09.1994 r., II KRN 159/94, OSNKW 1994, nr 9-10, poz. 61.
34. Wyrok SN z 28.07.1995 r., II KRN 87/95, Prok. i P., 1996, Nr 1, poz. 3.
35. Wyrok SN z 27.10.1995 r., III KRN 118/95, Prok. i P. 1996, Nr 4, poz. 1.
36. Wyrok SN z 17.04.1997 r., II KKN 171/96, Prok. i P., 1997/10, poz. 4.
37. Wyrok SN z 08.10.1997 r., V KKN 346/96, Prok. i P., 1998/4, poz. 2.
38. Wyrok SN z 12.08.1998 r., II UKN 174/98, LEX nr 37041.
39. Wyrok SN z 09.04.2001 r., II KKN 349/98, OSNKW 2001, nr 7-8, poz. 53;
40. Wyrok SN z 26.07.2001 r., V KKN 95/99, Lex nr 51671.
41. Wyrok SN z 26.10.2001 r., WA 25/01, OSP 2002/6, poz. 87, s. 318–319.

42. Wyrok SN z 18.02.2004 r., II KK 40/02, OSNSK 2004, Nr 1, poz. 329.
43. Wyrok SN z 08.09.2005 r., II KK 504/04, Lex nr 200229.
44. Wyrok SN z 14.06.2006 r., WA 19/06, Prok. i P., 2006/11, poz. 11.
45. Wyrok SN z 24.06.2008 r., III KK 47/08, LEX nr 438423.
46. Wyrok SN z 05.11.2010 r., III KK 326/10, LEX nr 736527.
47. Wyrok SN z 19.04.2011 r., IV KK 91/11, LEX nr 794518,
48. Wyrok SN z 07.11.2011 r., V KK 143/11, OSNKGW 2012/2, poz. 17.
49. Wyrok SN z 05.02.2013 r., II KK 139/12, Legalis.
50. Wyrok SN z 12.09.2013 r., IV CSK 87/13, LEX nr 1383297.
51. Wyrok SN z 02.09.2014, WA 24/14, LEX nr 1504769.
52. Wyrok SN z 17.02.2016 r., III KK 394/15, LEX nr 2002527.
53. Wyrok SN z 14.12.2016 r., III K 124/16, LEX nr 2172433.
54. Wyrok SN z 12.06.2019 r., III KK 185/18, LEX nr 2686353.
55. Wyrok SN z 22.05.2019 r., V KK 227/18, LEX nr 2681255.
56. Postanowienie SN z 09.04.2001, II KKN 349/98, OSNKGW 2001, Nr 7-8, poz. 53.
57. Postanowienie SN z 23.04.2002 r., I KZP 10/02, OSNKGPr 2002/7-8, poz. 1.
58. Postanowienie SN z 9.12.2003 r., WZ 54/03, OSNSK 2003, nr 1, poz. 2662.
59. Postanowienie SN z 11.02.2004 r., III KK 295/03, OSNSK 2004/1, poz. 296.
60. Postanowienie SN z 26.01.2007 r., I KZP 33/06, OSNKGW 2007/2, poz. 11.
61. Postanowienie SN z 21.05.2008 r., V KK 139/08, Prok. i P., 2008/12, poz. 8.
62. Postanowienie SN z dnia 25.03.2010 r., IV KK 316/09, OSNSK 2010, nr 1, poz. 645.

63. Postanowienie SN z 26.01.2011 r., III KK 335/10, LEX nr 736755.
64. Postanowienie SN z 30.09.2013 r., IV KK 209/13, BPK 2013/10, poz. 25-28.
65. Postanowienie SN z 21.05.2014 r., V KK 418/13, LEX nr 14751860.
66. Postanowienie SN z 06.12.2016 r., III K 290/16, LEX nr 2186062.
67. Postanowienie SN z 07.02.2018 r., III KK 589/17, LEX nr 2490611.
68. Postanowienie SN z 09.06.2021 r., V KK 165/21, LEX nr 3212605.
69. Postanowienie SN z 15.06.2021 r., II KK 248/21 LEX nr 3317139.
70. Wyrok SA w Krakowie z 22.04.1993, II AkR 50/93, KZS 1993, Nr 5, poz. 18.
71. Wyrok SA w Warszawie, z 28.11.1995 r., II AKr 451/95, OSP 1996, Nr 11, poz. 216.
72. Wyrok SA w Gdańsku z 11.04.1996 r., II AKa 71/96, OSA 1996, Nr 11-12, poz. 45.
73. Wyrok SA w Krakowie z 29.07.1997 r., II AKa 229/97, Prok. i P., 1998/9, poz. 17.
74. Wyrok SA w Krakowie z 13.11.1997 r., II AKa 210/97, KZS 1997/11-12, poz. 47.
75. Wyrok SA w Lublinie z 20.01.1999 r., II AKa 186/98, Prok. i P. 1999/11-12, poz. 2.
76. Wyrok SA w Poznaniu z 14.06.1999 r., II AKa 184/99, OSA 1999, Nr 11-12, poz. 80.
77. Wyrok SA w Gdańsku z 25.01.2001 r., II AKa 382/00, Prok. i P. 2001, nr 11, poz. 14.
78. Wyrok SA w Katowicach z 26.07.2001, II AKa 253/01, Prok. i P. 2002/ Nr 5, s. 13.

79. Wyrok SA w Łodzi z 30.01.2002 r., II AKa 230/01, Prok. i P., 2004, Nr 5, poz. 18.
80. Wyrok SA w Katowicach z 30.03.2006 r., II AKa 80/06, KZS 2006/11, poz. 39.
81. Wyrok SA w Białymstoku z 26.09.2006 r., II AKa 192/06, KZS 2007/1, poz. 61.
82. Wyrok SA we Wrocławiu z 11.04.2007 r., II AKa 89/07, LEX nr 301467.
83. Wyrok SA w Katowicach z 19.04.2007 r., II AKa 40/07, KZS 2007/11, poz. 42.
84. Wyrok SA w Lublinie z 12.12.2007 r., II AKa 286/07, LEX nr 357225.
85. Wyrok SA w Krakowie z 16.01.2008 r., II AKa 238/07, KZS 2008/3, poz. 32.
86. Wyrok SA w Katowicach z 19.06.2008 r., II AKa 147/08, KZS 2008/9, poz. 53.
87. Wyrok SA w Łodzi z 04.12.2008 r., II AKa 202/08, Prok. i P., 2009/5, poz. 34.
88. Wyrok SA w Katowicach z 02.06.2011 r., II AKa 142/11, OSA 2012/4, poz. 13.
89. Wyrok SA w Krakowie z 07.11.2012 r., II AKa 185/12, KZS 2012/12, poz. 49.
90. Wyrok SA w Katowicach z 15.05.2014 r., II AKa 112/14, LEX nr 1537355.
91. Wyrok SA w Krakowie z dnia 08.09.2015 r., II AKa 145/15, KZS 2015/10, poz. 49.
92. Wyrok SA w Białymstoku z 14.07.2017 r., I ACa 89/17, LEX nr 2356484.
93. Wyrok SA w Warszawie z 08.04.2019 r., II AKa 10/19, Legalis nr 2122610.
94. Wyrok SA w Szczecinie z 21.05.2019 r., II AKa 43/19, OSASz 2019/4, poz. 7-24.
95. Wyrok ETPCz z 02.07.2002 r., skarga nr 34209/96 w sprawie S.N. przeciwko Szwecji.
96. Wyrok ETPCz z 04.12.2003 r., skarga nr 39272/98 w sprawie M. C. przeciwko Bułgarii.

Źródła internetowe

1. Apel przedstawicieli nauk penalnych do Prezydenta RP.
<https://karne24.com/wp-content/uploads/2022/11/apelnowelizacja2022.pdf>
(dostęp: 26.06.2023 r.).
2. Bodnar A., Pismo RPO z dnia 13.02.2021 r. do Prezesa Rady Ministrów.
https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/wystapienie_RPO_do_premiera_ws_de_finicji_zgwalceni_02_2021.pdf (dostęp: 03.08.2021 r.).
3. Cambareri K., *These Stark Photos Provide a Window Into the Harsh Reality of Victim Blaming in Sexual Assault*. <https://time.com/4323149/sexual-assault-victim-blaming-photos/> (dostęp: 25.04.2023 r.).
4. Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse> (dostęp: 30.03.2023 r.).
5. Dorowszewski W. (red.), Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/ofiara.html> (dostęp: 05.12.2022 r.).
6. Gardocka T., *Opinia dotycząca projektu zmian w Kodeksie karnym (druk sejmowy nr 2024)*. <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/opinieBAS.xsp?nr=2024> (dostęp: 26.06.2023).
7. Informacje o Procedurach postępowania Policji z osobą, która doświadczyła przemocy seksualnej. <https://isp.policja.pl/isp/aktualnosci/7554,Procedura-postepowania-z-osoba-ktora-doswiadczyła-przemocy-seksualnej.html> (dostęp: 04.06.2023 r.).
8. Kłak C.P., *Opinia prawna sporządzona na zlecenie Biura Analiz Sejmowych dotycząca rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 3251)*.
<https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/opinieBAS.xsp?nr=3251> (dostęp: 13.12.2023 r.).

9. Papisova V., *This Is What I Was Wearing When I Was Raped*.
<https://www.teenvogue.com/gallery/what-i-was-wearing-when-i-was-raped> (dostęp: 25.04.2023 r.).
10. Płatek M., *Opinia na temat poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego* (druk nr 532).
<http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk7.nsf/Opdodr?OpenPage&nr=532> (dostęp: 15.05.2022 r.).
11. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny (druk nr 1091).
<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=1091> (dostęp: 10.08.2022 r.).
12. Pouczenie pokrzywdzonego o podstawowych uprawnieniach i obowiązkach.
<https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/pouczenie-o-uprawnieniach-i-obowiazkach-pokrzywdzonego-w-postepowaniu-karnym> (dostęp: 16.06.2023 r.).
13. Procedury postępowania Policji z osobą, która doświadczyła przemocy seksualnej https://feminoteka.pl/wp-content/uploads/2018/01/proc_postep_z_os_doswiad_przem_seksual_2017_04_13.pdf (dostęp: 04.06.2023 r.).
14. Projekt dyrektywy w sprawie zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0105&from=EN> (dostęp: 07.07.2023 r.).
15. Projekt Krajowego Programu Działań na rzecz Równego Traktowania na lata 2021-2030. <https://www.gov.pl/web/rownetraktowanie/krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-konsultacje-publiczne> (dostęp: 04.06.2023 r.).
16. Raport GREVIO dotyczący rozwiązań prawnych i innych, służących wdrożeniu postanowień Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (konwencja stambulska) – ocena wyjściowa, POLSKA. <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/RPO-raport-grevio-przemoc-domowa> (dostęp: 10.08.2022 r.).

17. Raport wyjaśniający do Konwencji: *Explanatory Report*, 11.05.2011, CETS – No. 210 – Violence against women and domestic violence. <https://rm.coe.int/ic-and-explanatory-report/16808d24c6> (dostęp: 10.05.2022 r.).
18. Sobczak K., Polski wiceminister próbował zatrzymać unijną rezolucję przeciwko przemocy, [prawo.pl. https://www.prawo.pl/prawo/dyrektywa-w-sprawie-przemocy-polskie-weto,521693.html](https://www.prawo.pl/prawo/dyrektywa-w-sprawie-przemocy-polskie-weto,521693.html) (dostęp: 07.07.2023 r.).
19. Stanowisko fundacji Centrum Praw Kobiet w przedmiocie zmian kształtu przepisu art. 197 k.k. <https://cpk.org.pl/kara-za-zgwalcenie-musi-byc-przedewszystkim-nieuchronna/> (dostęp: 26.06.2023 r.).
20. Statystyka Policji „Zgwałcenie wg jednostek podziału administracyjnego kraju – przestępstwa stwierdzone, przestępstwa wykryte, % wykrycia (1999-2021)”. <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zgwalcenie/122293,Zgwalcenie.html> (dostęp: 08.08.2022).
21. The Survivors Trust – The most provocative fashion show ever to provoke society. <https://campaignsoftheworld.com/outdoor/the-survivors-trust-fashion-show-to-provoke-society/> (dostęp: 25.04.2023 r.)
22. Uzasadnienie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (druk nr 532). <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/druk.xsp?documentId=8E9C3EB0522666D0C1257A2B00461E5A> (dostęp: 14.05.2022 r.).
36. Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego, druk nr 998, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/EC596B237378B3FCC1257AD7002C05FC/%24File/998.pdf> (dostęp: 26.05.2023 r.).
37. Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny (druk nr 1091). <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=1091> (dostęp: 10.08.2022 r.).
38. Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 3251). <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3251> (dostęp: 1.02.2023 r.).

39. Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 2615).
<https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2615> (dostęp: 29.05.2023 r.).
40. Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 20 lutego 2009 r. w sprawie działań na rzecz pokrzywdzonego.
https://www.arch.ms.gov.pl/Data/Files/_infoImport/aktual/wytyczne_pgdrp.pdf (dostęp: 05.06.2023 r.).
41. Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 18 grudnia 2015 r. dotyczące zasad postępowania w sprawach o przestępstwo zgwałcenia.
<https://sip.lex.pl/#/act/286700540> (dostęp: 05.06.2023 r.).
42. Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 22 lutego 2016 r. w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie. http://szczecin.pr.gov.pl/wp-content/uploads/2016/03/wytyczne_2016.pdf (dostęp: 05.06.2023 r.).
43. Wytyczne Nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów. <https://sip.lex.pl/#/act/35406662?cm=DOCUMENT> (dostęp: 04.06.2023 r.).
44. Zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy Rec (2002) 5 o ochronie kobiet przed przemocą.
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2612 (dostęp: 04.07.2023 r.).

SPIS TABEL

1. Tabela nr 1. Liczba stwierdzonych i wykrytych przestępstw zgwałcenia w Polsce w świetle statystyki Komendy Głównej Policji w latach 1999-2021.

SPIS WYKRESÓW

1. Wykres nr 1. Liczba stwierdzonych i wykrytych przestępstw zgwałcenia w Polsce w latach 1999-2021 w świetle statystyki Komendy Głównej Policji.
2. Wykres nr 2. Liczba stwierdzonych i wykrytych przestępstw zgwałcenia na tle postępowań wszczętych w sprawach o zgwałcenie w Polsce w latach 1999-2021 w świetle statystyki Komendy Głównej Policji.
3. Wykres nr 3. Liczba ofiar przestępstwa zgwałcenia w Polsce w latach 2016-2021 w świetle statystyki Głównego Urzędu Statystycznego.
4. Wykres nr 4. Liczba kobiet-ofiar przestępstwa zgwałcenia w Polsce w latach 2016-2021 w świetle statystyki Głównego Urzędu Statystycznego.
5. Wykres nr 5. Liczba spraw o przestępstwo zgwałcenia rozpoznanych w poszczególnych Sądach Rejonowych Okręgu białostockiego Apellacji białostockiej w latach 2014-2023.
6. Wykres nr 6. Liczba poszczególnych rodzajów rozstrzygnięć spraw o zgwałcenie rozpoznawanych w Sądach Rejonowych Okręgu białostockiego w latach 2014-2023.
7. Wykres nr 7. Liczba pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia w sprawach rozpoznawanych w Sądach Rejonowych Okręgu białostockiego w latach 2014-2023.
8. Wykres nr 8. Liczba spraw, w których przedmiotem postępowania dowodowego przed sądem I instancji były poszczególne okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonego.
9. Wykres nr 9. Liczba spraw rozpoznanych przez sąd I instancji, w których okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonego miały bezpośredni wpływ na rozstrzygnięcie sądu karnego.
10. Wykres nr 10. Liczba spraw rozpoznanych przez sąd odwoławczy, w których okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonego miały bezpośredni wpływ na rozstrzygnięcie sądu karnego.
11. Wykres nr 11. Liczba wniosków o skazanie bez rozprawy (złożonych w trybie art. 335 § 1 lub art. 335 § 2 k.p.k.) złożonych w sprawach o zgwałcenie rozpoznawanych przez SR w Białymstoku, SR w Bielsku Podlaskim i SR w Sokółce w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r.

12. Wykres nr 12. Liczba wniosków o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (złożonych w trybie art. 338a lub 387 § 1 k.p.k.) złożonych w sprawach o zgwałcenie rozpoznawanych przez SR w Białymstoku, SR w Bielsku Podlaskim i SR w Sokółce w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r.
13. Wykres nr 13. Liczba wniosków o przeprowadzenie mediacji złożonych w sprawach o zgwałcenie rozpoznawanych przez SR w Białymstoku, SR w Bielsku Podlaskim i SR w Sokółce w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r.
14. Wykres nr 14. Liczba spraw o przestępstwo z art. 197 § 1 i 2 k.k. rozpoznane przez SR w Białymstoku, SR w Bielsku Podlaskim i SR w Sokółce w okresie od 01.01.2014 r. do 30.06.2023 r., w których zastosowano konsensualne metody zakończenia postępowania lub przeprowadzono mediację.

ANEKS

Załącznik nr 1 – Arkusz „Wpływ zachowania ofiary *tempore criminis* i *tempore procedendi* na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie”.

Część I. Dane identyfikujące sprawę:

1. Rodzaj sądu:

- ☐ Sąd Rejonowy w Białymstoku
- ☐ Sąd Rejonowy w Bielsku Podlaskim
- ☐ Sąd Rejonowy w Sokółce

2. Kwalifikacja prawna czynu:

- ☐ art. 197 § 1 k.k.
- ☐ art. 197 § 2 k.k.

3. Sygnatura akt: _____.

4. Rok wydania prawomocnego orzeczenia: _____ r.

5. Rodzaj orzeczenia:

- ☐ prawomocny wyrok skazujący
- ☐ prawomocny wyrok uniewinniający
- ☐ prawomocne postanowienie o umorzeniu postępowania (przyczyna umorzenia: _____)

Część II. Wpływ zachowania ofiary *tempore criminis* na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie.

1. Okoliczności dotyczące pokrzywdzonego:

Płeć:

- ☐ Kobieta
- ☐ Mężczyzna

Wiek w chwili popełnienia czynu: _____ lat.

2. Czy przedmiotem postępowania dowodowego przed sądem karnym były okoliczności dotyczące pokrzywdzonego takie jak:

- ☐ Ubiór
- ☐ Spożywanie alkoholu wspólnie ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Dotychczasowe doświadczenia seksualne

- ☐ Upřednia znajomość ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Udanie się wspólnie ze sprawcą (oskarżonym) w odosobnione miejsce
- ☐ Flirt, pocałunki ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Inne: _____

Dodatkowe informacje: _____

3. Czy uzasadnienie orzeczenia sądu karnego odnosi się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Cz. II pkt. 2 Arkusza?

- ☐ Tak
- ☐ Nie, lub jedynie w zakresie opisu czynu będącego przedmiotem postępowania i jego okoliczności faktycznych

4. Jeśli „Tak”, to czy z uzasadnienia orzeczenia wynika, że okoliczności wymienione w Cz. II pkt. 2 Arkusza miały wpływ na rozstrzygnięcie sądu karnego?

- ☐ Tak
- ☐ Nie

5. Jeśli „Nie”, to w jakim celu/kontekście zostały one powołane w uzasadnieniu?

6. Jeśli „Tak”, to w jakim sposób okoliczności te wpłynęły na rozstrzygnięcie?

- ☐ Wpłynęły na wymiar kary – jako okoliczność łagodząca
- ☐ Wpłynęły na wymiar kary – jako okoliczność obciążająca
- ☐ Stanowiły okoliczność uzasadniającą wydanie wyroku uniewinniającego
- ☐ Stanowiły okoliczność uzasadniającą wydanie postanowienia o umorzeniu postępowania
- ☐ Inne: _____

Dodatkowe informacje: _____

7. Czy od orzeczenia kończącego postępowanie przed sądem I instancji w zakresie czynu z art. 197 k.k. wniesiony został środek odwoławczy?

- ☐ Tak, skutecznie wniesiono środek odwoławczy

- ☐ Tak, ale do postępowania przed sądem odwoławczym nie doszło (ze względu na odmowę przyjęcia, odrzucenie lub pozostawienie bez rozpoznania środka odwoławczego, jego cofnięcie, inne okoliczności: _____), a orzeczenie uprawomocniło się po jego wydaniu przez sąd I instancji
- ☐ Nie, orzeczenie uprawomocniło się po jego wydaniu przez sąd I instancji

8. Jeśli „Tak, skutecznie wniesiono środek odwoławczy”, to czy podniesiono w nim przyczyny odwoławcze w zakresie okoliczności dotyczących pokrzywdzonego takich jak:

- ☐ Ubiór
- ☐ Spożywanie alkoholu wspólnie ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Dotychczasowe doświadczenia seksualne
- ☐ Uprzednia znajomość ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Udanie się wspólnie ze sprawcą (oskarżonym) w odosobnione miejsce
- ☐ Flirt, pocałunki ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Inne: _____
- ☐ Nie, podniesione w środku odwoławczym przyczyny odwoławcze dotyczyły wyłącznie innych, niż dotyczące zachowania pokrzywdzonego, kwestii - jakich: _____

Dodatkowe informacje, także w zakresie podstawy prawnej podniesionych przyczyn odwoławczych: _____

9. Jeśli „Tak, skutecznie wniesiono środek odwoławczy”, to czy zawarto w nim wnioski dowodowe w zakresie okoliczności dotyczących pokrzywdzonego takich jak:

- ☐ Ubiór
- ☐ Spożywanie alkoholu wspólnie ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Dotychczasowe doświadczenia seksualne
- ☐ Uprzednia znajomość ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Udanie się wspólnie ze sprawcą (oskarżonym) w odosobnione miejsce
- ☐ Flirt, pocałunki ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Inne: _____
- ☐ Nie, środek odwoławczy nie zawierał wniosków dowodowych lub dotyczyły one innych, niż dotyczące zachowania pokrzywdzonego, okoliczności

Dodatkowe informacje, także w zakresie tego, czy wnioski dowodowe zostały uwzględnione przez sąd odwoławczy: _____

10. Jeśli „Tak, skutecznie wniesiono środek odwoławczy”, to czy sąd odwoławczy prowadził własne postępowanie dowodowe w zakresie okoliczności dotyczących pokrzywdzonego takich jak:

- ☐ Ubiór
- ☐ Spożywanie alkoholu wspólnie ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Dotychczasowe doświadczenia seksualne
- ☐ Uprzednia znajomość ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Udanie się wspólnie ze sprawcą (oskarżonym) w odosobnione miejsce
- ☐ Flirt, pocałunki ze sprawcą (oskarżonym)
- ☐ Inne: _____
- ☐ Wyrażenie zgody na podjęcie obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej

Dodatkowe informacje: _____

11. Jakie było rozstrzygnięcie sądu odwoławczego w zakresie czynu z art. 197 k.k.?

- ☐ Utrzymanie w mocy orzeczenia sądu I instancji
- ☐ Zmiana orzeczenia sądu I instancji
- ☐ Uchylenie orzeczenia sądu I instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania
- ☐ Uchylenie orzeczenia sądu I instancji i umorzenie postępowania

12. Czy uzasadnienie orzeczenia sądu odwoławczego odnosi się do okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Cz. II pkt. 2 Arkusza (będących przedmiotem ustaleń sądu I instancji) lub okoliczności dotyczących pokrzywdzonego wymienionych w Cz. II pkt. 8, 9, 10 Arkusza (dotyczących przyczyn odwoławczych i wniosków dowodowych zawartych w środku odwoławczym lub będących przedmiotem ustaleń sądu II instancji)?

- ☐ Tak

- ☐ Nie, lub jedynie w zakresie opisu czynu będącego przedmiotem postępowania i jego okoliczności faktycznych

13. Jeśli „Tak”, to czy z uzasadnienia orzeczenia sądu odwoławczego wynika, że okoliczności dotyczące pokrzywdzonego wymienione w Cz. II pkt. 2 Arkusza (będące przedmiotem ustaleń sądu I instancji) lub okoliczności dotyczące pokrzywdzonego wymienione w Cz. II pkt. 8, 9, 10 Arkusza (dotyczących przyczyn odwoławczych i wniosków dowodowych zawartych w środku odwoławczym lub będących przedmiotem ustaleń sądu II instancji) miały wpływ na rozstrzygnięcie sądu odwoławczego?

- ☐ Tak
☐ Nie

14. Jeśli „Nie”, to w jakim celu/kontekście zostały one powołane w uzasadnieniu sądu odwoławczego?

15. Jeśli „Tak”, to w jakim sposób okoliczności te wpłynęły na rozstrzygnięcie sądu odwoławczego?

- ☐ Stanowiły okoliczność uzasadniającą utrzymanie orzeczenia w mocy
☐ Stanowiły okoliczność uzasadniającą zmianę orzeczenia co do winy
☐ Stanowiły okoliczność uzasadniającą zmianę orzeczenia co do kary – jako okoliczność łagodząca
☐ Stanowiły okoliczność uzasadniającą zmianę orzeczenia co do kary – jako okoliczność obciążająca
☐ Inne:

Dodatkowe informacje: _____

Część III. Wpływ zachowania pokrzywdzonego *tempore procedendi* na rozstrzygnięcie sądu karnego w sprawach o zgwałcenie.

1. Czy w sprawie został złożony wniosek o skazanie bez rozprawy (w trybie art. 335 § 1 k.p.k.) lub został wniesiony akt oskarżenia wraz z wnioskiem o skazanie bez rozprawy (w trybie art. 335 § 2 k.p.k.)?
☐ Tak
☐ Nie
2. Jeśli „Tak”, to czy pokrzywdzony sprzeciwił się uwzględnieniu wniosku?
☐ Tak
☐ Nie
3. Czy w sprawie został złożony wniosek o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego w trybie art. 338a k.p.k. lub w trybie art. 387 § 1 k.p.k.?
☐ Tak
☐ Nie
4. Jeśli „Tak”, to czy pokrzywdzony sprzeciwił się wydaniu wyroku skazującego w oparciu o treść wniosku?
☐ Tak
☐ Nie
5. Czy na etapie postępowania sądowego sugerowano skierowanie sprawy do mediacji?
☐ Tak, skierowanie sprawy do mediacji było sugerowane przez sąd
☐ Tak, skierowanie sprawy do mediacji było sugerowane przez sprawcę (oskarżonego)
☐ Tak, skierowanie sprawy do mediacji było sugerowane przez pokrzywdzonego
☐ Nie
6. Jeśli „Tak”, to czy pokrzywdzony wyraził zgodę na skierowanie sprawy do mediacji?
☐ Tak
☐ Pokrzywdzony sam sugerował skierowanie sprawy do mediacji
☐ Nie, pokrzywdzony sprzeciwił się mediacji
7. Czy sprawa została skierowana do mediacji?
☐ Tak
☐ Nie

- 8.** Jeśli „Nie”, to jaka była przyczyna (poza sprzeciwem pokrzywdzonego) nieskierowania sprawy do mediacji:
-

Załącznik nr 2 – Sygnatury spraw o przestępstwa z art. 197 § 1 i 2 k.k. zakończonych w Sądzie Rejonowym w Białymstoku w okresie od 01.01.2024 r. do 30.06.2023 r. udostępnionych do badań empirycznych:

1. III K 201/14 (VIII Ka 182/15)	30. III K 103/17 (VIII Ka 437/18)
2. III K 247/14 (VIII Ka 676/16)	31. VII K 143/17
3. XV K 380/14	32. III K 175/17
4. III K 427/14	33. III K 180/17
5. XV K 462/14	34. III K 651/17 (VIII Ka 436/18)
6. VII K 473/14	35. XV K 766/17 (VIII Ka 147/18)
7. XV K 658/14	36. III K 878/17 (VIII Ka 188/20)
8. III K 802/14	37. XV K 1363/17
9. III K 955/14	38. III K 12/18
10. III K 966/14	39. III K 313/18 (VIII Ka 334/19)
11. III K 990/14	40. III K 361/18 (VIII Ka 26/19)
12. XV K 1200/14 (VIII Ka 573/15)	41. XIII K 380/18 (VIII Ka 364/19)
13. XV K 1238/14 (VIII Ka 310/15)	42. III K 889/18 (VIII Ka 131/19)
14. XV K 1268/14 (VIII Ka 570/15)	43. III K 118/19 (VIII Ka 578/19)
15. XV K 1270/14	44. III K 224/19 (VIII Ka 467/19)
16. XV K 1379/14 (VIII Ka 362/15)	45. XIII 810/19 (VIII Ka 456/20)
17. XV K 127/15 (VIII Ka 110/16)	46. III K 853/19 (VIII Ka 741/19)
18. III K 526/15 (VIII Ka 201/18)	47. XIII K 928/19
19. III K 546/15	48. III K 1353/19 (VIII Ka 450/20)
20. VII 578/15	49. III K 1491/19 (VIII Ka 217/20)
21. III K 614/15	50. III K 684/20
22. III K 915/15 (VIII Ka 329/17)	51. III K 804/21 (VIII Ka 969/21)
23. XV K 316/16 (VIII Ka 598/16)	52. XIII K 1072/21
24. III K 422/16	53. III K 1821/21 (VIII Ka 727/22)
25. III K 474/16	54. III K 4/22 (VIII Ka 349/22)
26. III K 541/16	55. III K 1093/22 (VIII Ka 984/22)
27. VII K 690/16	56. III K 1240/22
28. XV K 814/16 (VIII Ka 364/17)	57. III K 1313/22
29. III K 878/16	58. III K 1319/22 (VIII Ka 8/23)

Załącznik nr 3 – Sygnatury spraw o przestępstwa z art. 197 § 1 i 2 k.k. zakończonych w Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim w okresie od 01.01.2024 r. do 30.06.2023 r. udostępnionych do badań empirycznych:

1. II K 93/14 (VIII Ka 313/15)
2. II K 77/15
3. II K 20/16 VIII Ka 350/15
4. II K 94/16
5. II K 241/16
6. II K 266/17 (VIII Ka 84/18)
7. II K 463/19 (VIII Ka 688/20)
8. II K 130/21 (VIII Ka 905/21)

Załącznik nr 4 – Sygnatury spraw o przestępstwa z art. 197 § 1 i 2 k.k. zakończonych w Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim VII Wydziału Zamiejscowego w Hajnówce w okresie od 01.01.2024 r. do 30.06.2023 r. udostępnionych do badań empirycznych:

1. VII K 190/15 (VIII Ka 227/16)
2. VII K 202/15
3. VII K 366/15 (VIII Ka 648/16)
4. VII K 30/16 (VIII Ka 454/16)
5. VII K 51/17
6. VII K 1/18 (VIII Ka 152/19)
7. VII K 320/20 (VIII Ka 638/21)
8. VII K 76/21 (VIII Ka 837/21)
9. VII K 266/21 (VIII Ka 59/22)
10. VII K 477/22 (VIII Ka 386/23)

Załącznik nr 5 – Sygnatury spraw o przestępstwa z art. 197 § 1 i 2 k.k. zakończonych w Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim VIII Wydział Zamiejscowy w Siemiatyczach w okresie od 01.01.2024 r. do 30.06.2023 r. udostępnionych do badań empirycznych:

1. VIII K 343/14
2. VIII K 92/17 (VIII Ka 807/17)
3. VIII K 45/21

Załącznik nr 6 – Sygnatury spraw o przestępstwa z art. 197 § 1 i 2 k.k. zakończonych w Sądzie Rejonowym w Sokółce w okresie od 01.01.2024 r. do 30.06.2023 r. udostępnionych do badań empirycznych:

1. II K 700/13
2. II K 206/15 (VIII Ka 782/15)
3. II K 474/15 (VIII Ka 274/16)
4. II K 539/15
5. II K 536/16 (VIII Ka 432/17)
6. II K 51/19 (VIII Ka 595/19)
7. II K 511/19
8. II K 177/20
9. II K 398/20 (VIII Ka 483/21)
10. II K 506/20 (VIII Ka 70/21)
11. II K 572/20 (VIII Ka 843/22)

Załącznik nr 7 – Sygnatury spraw o przestępstwa z art. 197 § 1 i 2 k.k. zakończonych w okresie od 01.01.2024 r. do 30.06.2023 r. lecz nieudostępnionych do badań empirycznych:

I. W Sądzie Rejonowym w Białymstoku:

1. VII K 62/17 – w dyspozycji sędziego referenta SR w Białymstoku w innej sprawie
2. III K 1139/17 – wypożyczone do SO w Białymstoku
3. III K 1255/18 – w dyspozycji sędziego w postępowaniu wykonawczym
4. XIII K 1196/18 – wypożyczone do SO w Białymstoku
5. XIII K 32/19 – w dyspozycji sędziego referenta SR w Białymstoku w innej sprawie
6. III K 1623/19 – w dyspozycji sędziego w postępowaniu wykonawczym
7. XIII K 939/20 – wypożyczone do SO w Białymstoku
8. XIII K 719/21 – wypożyczone do SO w Białymstoku

II. W Sądzie Rejonowym w Bielsku Podlaskim VIII Wydziału Zamiejscowego w Siemiatyczach

1. VIII K 61/21 – wypożyczone do SN

